

ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ

Αναμνήσεις και εντυπώσεις από τη ζωή των Εβραίων
της Θεσσαλονίκης

Γιοσέφ Μπεν Πινχάς Ουζιέλ

ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ

Αναμνήσεις και εντυπώσεις από τη ζωή των Εβραίων
της Θεσσαλονίκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ:

Βίκτωρ Σολ. Βενουζίου

τ. Γενικός Γραμματέας

Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης (ΙΚΘ)

Επίτιμο μέλος της Γεν. Συνέλευσης της ΙΚΘ

τ. Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Καβάλας

Θεσσαλονίκη 2020

*Αφιερώνω το παρόν βιβλίο
στη μνήμη της αγαπημένης μου γυναίκας
Νανάς Βενουζίου
η οποία έφυγε πρόσφατα για πάντα από τη ζωή.*

*Με τη χαρακτηριστική υπομονή της
και τις συνεχείς παροτρύνσεις της,
με ενθάρρυνε και με βοήθησε
στην ολοκλήρωση της παρούσας έκδοσης.*

Βίκτωρ Βενουζίου

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά τους φίλους και συνεργάτες μου, οι οποίοι με βοήθησαν σημαντικά στη σύνταξη της παρούσας εργασίας:

Τον Σοφολογιότατο Ραβίνο Λάρισας κ.κ. **Ηλία Σαμπεθαί** για την αξιόλογη και εμπειριστατωμένη μετάφραση του εβραϊκού πρωτοτύπου του Γιουσέφ Πινχάς Ουζιέλ, στα Ελληνικά. Η μετάφραση καταγράφηκε χειρόγραφα, με τέλεια διατύπωση και καλλιγραφική εμφάνιση υψηλότετου επιπέδου. Στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται τρεις (3) τυχαίες σελίδες του χειρογράφου.

Τον αγαπημένο αξέχαστο και αδελφικό μου φίλο **Μίνο (Αβραάμ) Κοέν**, πρόεδρο της επιτροπής «ΕΤΣ Α ΧΑΪΜ» της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, ο οποίος μου αποκάλυψε τον μεταφραστή κ. Σαμπεθαί και παράλληλα με παρότρυνε να συνεχίσω την έρευνά μου. Αυτός ήξερε να εκτιμά ένα καλό βιβλίο.

Τον αγαπητό μου φίλο **Τζέκυ Μπενμαγιόρ** για τη μετάφραση των 218 ξενόγλωσσων λέξεων και φράσεων από τα Λατίνια, τα Εβραϊκά, τα Ισπανοεβραϊκά, τα Ιταλικά, τα Τουρκικά και άλλες γλώσσες στην Ελληνική. Ο ίδιος επιμελήθηκε τη μετάφραση του εξωφύλλου και οπισθοφύλλου. Ο Τζέκυ δεν περιορίστηκε μόνο στη μετάφραση των άγνωστων λέξεων αλλά κατέγραψε επίσης σημαντικές ερμηνείες και σχόλια, χάρη στα οποία το μεγαλείο και το κάλλος της Θεσσαλονίκης απέκτησαν μία διαφορετική αίσθηση. Χωρίς τις δικές του παρεμβάσεις, το κείμενο του βιβλίου δεν θα ήταν ολοκληρωμένο.

Την κυρία Έρρικα Περαχιά, η οποία διάβασε με πολύ προσοχή όλο το κείμενο και υπέδειξε να προστεθεί φωτογραφικό υλικό από το βιβλίο «*ΕΝΘΥΜΙΟ*» *ΚΑΡΤ-ΠΟΣΤΑΛ* του Γιάννη Μέγα.

Τον κύριο Γιάννη Μέγα, που μου παραχώρησε την άδεια χρήσης φωτογραφιών από το παραπάνω βιβλίο του.

Την κυρία Sarah Weiss, Καθηγήτρια εβραϊκών σπουδών με έδρα το Παρίσι, η οποία στις ατελείωτες ώρες που συζητούσαμε για θέματα του Ολοκαυτώματος και της εκπαίδευσης της εβραϊκής νεολαίας, εντυπωσιάστηκε από το περιεχόμενο του *ΛΕΥΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ* και μου συνέστησε να μην εγκαταλείψω την προσπάθεια και να προχωρήσω στην έκδοσή του.

Την κυρία Λίνα Κόππη για την καθοριστική συμβολή της στην ωραία και καλαίσθητη εμφάνιση της παρούσας έκδοσης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα Βίκτωρος Βενουζίου	13
Εισαγωγικό Σημείωμα Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Α.Π.Θ.	17
Επιστρέφοντας στον <i>Λευκό Πύργο</i> (<i>Εισαγωγή β' έκδοσης υπό Ααρών Ρούσσο</i>)	19
Επιστολή στον συγγραφέα (του Δρ. Γιοσάκ Επστάιν, 1929)	24
Αντί προλόγου	27
Εισαγωγή «Το Σαμπάτ ενός μη Εβραίου στη Θεσσαλονίκη»	35

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ταξιδιωτικές σημειώσεις	41
Πρώτη Επιστολή από Γκούσταβ Βίμποργκ	43
<i>Ανάμεσα στους ναυτεργάτες</i>	47
<i>Η πόλη και αυτοί που την οικοδόμησαν</i>	59
<i>Τέλεια συγκροτημένη κοινωνία</i>	72
<i>Υπάρχει και πυροσβεστικό σώμα</i>	82
<i>Νύχτα ειρηνική</i>	88
<i>Πόλη του Σαμπάτ</i>	99
<i>Αριστοκρατία και λαός</i>	103
<i>Θρησκευτικοί λειτουργοί ή απλώς υποδειγματικοί Εβραίοι;</i>	117
<i>Κοινότητα; Όχι. Εβραϊκή πολιτεία σε μικρογραφία</i>	125

<i>Εβραίοι και μη Εβραίοι</i>	132
<i>Η αρχέγονη γραμμή</i>	143
<i>Μοναδική επιστολή του Άλμπερτ Μπάρμοντ προς τον Γκούσταβ Βίμποργκ</i>	151

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Αναμνήσεις - Προσωπογραφίες	157
Κάρολος (Ρεουβέν) Αλατίνη	159
Δρ. Μωσέ Μιζραχή	164
Ζακ Πασσά Νισήμ	169
Φακίμα Μοντιάνο	172
Εμμανουέλ Σαλέμ	174
Ραβίνος Μωσέ Γιτσχάκ Αρδίτη	177
Δίκαιοι των Εθνών	186
Ο «Μίστερ Γκρόσμπυ»	189
«Σινιόρ Φεντερίκο»	192

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Διηγήματα	195
«Η θαυματουργή Μεγκιλά»	197
«Λάμεντ-Βαβ Τσαντικίμ» (Οι τριάντα έξι Δίκαιοι)	214
«Τρεις γενιές»	227
«Το ροδάκινο»	239
«Το δώρο του σινιόρ ντε Ελιάου»	251
«Νύχτα Κιπούρ»	266

ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ	11
«Δίπλα από τη γέφυρα»	278
«Καρδιές»	318
Γλωσσάρι - Επεξηγήσεις	349
Βίκτωρ Βενουζίου - Τιμητικές διακρίσεις	365
Μελέτες και έργα του Βίκτωρος Βενουζίου	379
Παράρτημα	383
Σελίδες από τη χειρόγραφη μετάφραση του βιβλίου	385
Γιόσεφ Μπεν Πινχάς Ουζιέλ	389
«Ο Λευκός Πύργος»	391

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το ανά χείρας πόνημα προέρχεται από φωτοτυπημένο αντίτυπο που βρέθηκε στα χέρια μου χωρίς το όνομα του συγγραφέα, χωρίς το όνομα του εκδότη και χωρίς την ημερομηνία και την πόλη που πρωτοκυκλοφόρησε. Ατυχώς δεν γνωρίζω τον τρόπο που έφθασε στα χέρια μου. Διαβάζοντας όμως το περιεχόμενο, κατάλαβα ότι πρόκειται για ένα πολύ σπουδαίο έργο που αναφέρεται στην παλιά και ένδοξη εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης.

Η γλαφυρότητα της περιγραφής και η ρέουσα γλώσσα του άγνωστου σε μένα συγγραφέα, μου προξένησε το ζηρηότατο ενδιαφέρον και αποφάσισα να ασχοληθώ περαιτέρω προκειμένου να βρω το όνομά του και ειδικότερα το όνομα του γραφέα των καλαίσθητων χειρόγραφων σελίδων, που μόνο οι καλλιγράφοι της εποχής εκείνης ήξεραν να γράφουν. Έπειτα από πολλές προσπάθειες διαπίστωσα τα κάτωθι:

Το όνομα του συγγραφέα είναι Γιοσέφ Μπεν Πινχάς Ουζιέλ. Πρόκειται για τον Εβραίο Θεσσαλονικιό δημοσιογράφο, ο οποίος αρθρογραφούσε στον τύπο της Θεσσαλονίκης για πολλά χρόνια με το ψευδώνυμο «Εβραίος νέος» ενώ το 1920 μετανάστευσε στο Ισραήλ.

Η πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε από τον ίδιο τον συγγραφέα το έτος 1929, στο Ισραήλ, με τον τίτλο *Λευκός Πύργος*. Κατόπιν παρεμβάσεως των Θεσσαλονικέων που ζούσαν στο Ισραήλ, κυκλοφόρησε η δεύτερη έκδοση στα εβραϊκά το έτος 1978 με τον ίδιο τίτλο από το «Ινστιτούτο για την έρευνα του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης».

Ο συγγραφέας περιγράφει με μοναδικό τρόπο, υπό μορφή επιστολών, τις εντυπώσεις ενός Εβραίου Νορβηγού ταξιδιώτη με το όνομα «Γκούσταβ Βίμποργκ» προς έναν άλλον, επίσης Εβραίο φίλο του, με το όνομα «Άλμπερτ Μπάρμοντ». Τα πρόσωπα που εμπλέκονται στο βιβλίο είναι τα παρακάτω:

Γιοσέφ Ουζιέλ. Συγγραφέας του βιβλίου *Λευκός Πύργος*. Απεβίωσε στο Ισραήλ το 1968 περίπου.

Γκούσταβ Βίμποργκ. Εβραίος Νορβηγός ταξιδιώτης.

Άλμπερτ Μπάρμοντ. Εβραίος φίλος του Γκούσταβ Βίμποργκ.

Ααρών Ρούσσο. Εβραίος Θεσσαλονικιός, κάτοικος του Ισραήλ. Ήταν αρχιτέκτων μηχανικός που μετανάστευσε στο Ισραήλ το 1923 και ο οποίος μέχρι τον θάνατό του διετέλεσε πρόεδρος του Ινστιτούτου Ερευνών του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης καθώς και πολλών άλλων σπουδαιών συλλόγων και οργανισμών. Αυτός επίσης προλογίζει τη δεύτερη έκδοση.

Δρ. Γιτسخάκ Επστάιν. Εβραίος Θεσσαλονικιός, διευθυντής της μεγάλης ραβινικής σχολής Ταλμούντ Τορά της Θεσσαλονίκης, ο οποίος μετανάστευσε στο Ισραήλ τον μήνα Ιγιάρ του έτους 5689 (Μάιος του 1929) και ο οποίος έστειλε μία συγχαρητήρια επιστολή στον συγγραφέα Γιοσέφ Ουζιέλ. Στην εν λόγω επιστολή εκφράζει την ευγνωμοσύνη του, διότι με το βιβλίο αυτό έρχεται στην επιφάνεια το μεγαλείο και η δόξα του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης.

Ο Γκούσταβ Βίμποργκ απέστειλε στον φίλο του Άλμπερτ Μπάρμοντ δέκα (10) επιστολές, από τις 6/3/1900 έως τις 17/3/1900, στις οποίες περιγράφει με χαρακτηριστικές λεπτομέρειες και σχολαστική ακρίβεια τη ζωή και τη μεγαλοπρέπεια των Εβραίων της κοινότητας της Θεσσαλονίκης, η οποία δεν μοιάζει με καμία άλλη εβραϊκή κοινότητα στον κόσμο.

Συνοπτική περίληψη της έκδοσης

Ο συγγραφέας Γιοσέφ Ουζιέλ καταγράφει τη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας με το στόμα και τα μάτια του Νορβηγού ταξιδευτή Γκούσταβ Βίμποργκ. Πρωτότυπες και χαρακτηριστικές είναι οι εμπειρίες ενός μη Εβραίου σχετικά με τον εορτασμό του Σαμπάτ (Σαββάτου) στη Θεσσαλονίκη (σελ. 28-32).

Επιστολές

Σε όλες τις παρακάτω επιστολές ο Γκούσταβ Βίμποργκ περιγράφει τις εντυπώσεις του, χωρισμένες σε ενότητες ως εξής:

1η Επιστολή, 6/3/1900: «Ανάμεσα στους ναυτεργάτες».

2η Επιστολή, 7/3/1900: «Η πόλη και αυτοί που την οικοδόμησαν».

3η Επιστολή, 10/3/1900: «Τέλεια συγκροτημένη κοινωνία».

4η Επιστολή, 12/3/1900: «Υπάρχει και πυροσβεστικό σώμα», «Νύχτα ειρηνική» και «Πόλη του Σαμπάτ».

5η Επιστολή, 13/3/1900: «Αριστοκρατία και λαός».

6η Επιστολή, 14/3/1900: «Θρησκευτικοί λειτουργοί ή απλώς υποδειγματικοί Εβραίοι;».

7η Επιστολή, 15/3/1900: «Κοινότητα; Όχι. Εβραϊκή πολιτεία σε μικρογραφία».

8η Επιστολή, 16/3/1900: «Εβραίοι και μη Εβραίοι».

9η Επιστολή, 17/3/1900: «Η αρχέγονη γραμμή».

10η Επιστολή, η από 28/3/1900 μοναδική επιστολή του Άλμπερτ Μπάρμοντ προς τον Γκούσταβ Βίμποργκ, με την οποία τον συγχαίρει θερμότερα για όλες τις επιστολές του.

Βίκτωρ Βενουζίου

Θεσσαλονίκη, 7 Απριλίου 2009

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η επιστημονική γνώση για την ιστορία της Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα για την περίοδο των τελευταίων δύο αιώνων, έχει εμπλουτισθεί σημαντικά. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά και η εξομάλυνση των διαδικασιών πρόσβασης στα αρχεία διαφόρων χωρών, που ανέδειξε πλήθος αρχειακών διαθεσίμων, επιτρέποντας στους ιστορικούς να συμπληρώσουν ψηφίδες στο παζλ του ιστορικού παρελθόντος της πόλης.

Κύριο γνώρισμα της ιστορίας της Θεσσαλονίκης κατά τους Νεότερους Χρόνους υπήρξε ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της, αποτέλεσμα της γαιοστρατηγικής της θέσης που οδήγησε ένα πλήθος ετερόκλητων θρησκευτικών, εθνικών και γλωσσικών ομάδων να την προτιμήσουν για μόνιμη εγκατάσταση. Στη διάρκεια των αιώνων οι σχέσεις των διαφόρων κοινοτήτων μεταξύ τους γνώρισαν αρκετές διακυμάνσεις, καθώς υπήρξαν αντανάκλαση των πολιτικών συσχετισμών και των προτεραιοτήτων της κάθε εποχής. Από το πλήθος των θρησκευτικών κοινοτήτων της πόλης ξεχωρίζει σίγουρα εκείνη των Σεφαραδιτών Εβραίων, οι οποίοι για αιώνες ταύτισαν τη μοίρα τους με εκείνη της νεότερης ιστορίας της πόλης.

Μία σημαντική συμβολή στην ιστορία της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης αποτελεί και η ανά χείρας έκδοση με τον τίτλο *Λευκός Πύργος. Αναμνήσεις και εντυπώσεις από τη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης*. Συγγραφέας της είναι ο Εβραίος Θεσσαλονικιός δημοσιογράφος Γιοσέφ Μπεν Πινχάς Ουζιέλ, ο οποίος σκιαγραφεί με γλαφυρό τρόπο τη ζωή της κοινότητας στις αρχές του 20ού αιώνα. Η αφήγησή του έχει τη μορφή επιστολών ενός Εβραίου Νορβηγού ταξιδευτή με το όνομα Γκούσταβ Βίμποργκ προς έναν άλλο Εβραίο φίλο του.

Ο Ουζιέλ, μέσα από τις επιστολές που παραθέτει από κοινού με τις προσωπογραφίες σημαντικών Εβραίων της πόλης καθώς και μια σειρά διηγημάτων, περιγράφει με λεπτομέρειες τη ζωή της εβραϊκής κοινότητας εστιάζοντας στις αρχές και στις αξίες που την καθοδηγούσαν. Κυκλοφορεί στο λιμάνι και στην αγορά, στα μικρομάγαζα και στη Συναγωγή και αναδεικνύει πολλές όψεις της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής των Εβραίων της πόλης. Οι απόψεις του απηχούν τη συνολικότερη πολιτική σκέψη αρκετών διανοητών της περιόδου σε σχέση με τη διαχείριση του Εβραϊκού Ζητήματος στην Ευρώπη.

Την παρούσα επανέκδοση έχει επιμεληθεί ο Βίκτωρ Βενουζίου, μία εμβληματική όσο και σεμνή προσωπικότητα της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Ελλάδας. Ο Βενουζίου γεννήθηκε στη Λάρισα αλλά μεγάλωσε στην Καρδίτσα. Υπηρέτησε την κοινότητα για πολλές δεκαετίες από διάφορες θέσεις, ενώ έχει τιμηθεί για την προσφορά του από ποικίλους φορείς και οργανώσεις. Το παράδειγμά του, όπως και εκείνο του Ουζιέλ, αποτελούν απτά δείγματα της έμπνευσης και της δημιουργίας των Εβραίων συμπολιτών μας της Θεσσαλονίκης και της Ελλάδας, η παρουσία των οποίων μπορεί να έχει συρρικνωθεί δημογραφικά εξαιτίας των φρικιαστικών εγκλημάτων που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, παραμένει όμως εσαεί συνδεδεμένη με τα κύρια χαρακτηριστικά που συνδιαμορφώνουν την ταυτότητα τούτης της πόλης και των κατοίκων της.

Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Α.Π.Θ.

Επιστρέφοντας στον Λευκό Πύργο (Εισαγωγή β' έκδοσης)

Προσφέρουμε στο αναγνωστικό κοινό τη δεύτερη έκδοση του *Λευκού Πύργου*, που πρωτοεκδόθηκε πριν πενήντα περίπου χρόνια και έχει προ πολλού εξαντληθεί. Θεωρήσαμε χρέος μας να προβούμε σε αυτή την έκδοση λόγω του αυξανόμενου ενδιαφέροντος του κοινού για την ιστορία και τη ζωή στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης, που το παρόν βιβλίο απεικονίζει πιστά. Το χρέος αυτό εκπληρώνουμε τόσο απέναντι στη μνήμη της κοινότητας που δεν υπάρχει πια όσο και απέναντι στον συγγραφέα Γιοσέφ Ουζιέλ, αιωνία του η μνήμη.

Η κοινότητα της Θεσσαλονίκης δεν υπάρχει πια. Τα τέκνα της οδηγήθηκαν στον θάνατο στα στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και λίγοι μόνο επέζησαν. Εμείς, τα τέκνα της κοινότητας που προφθάσαμε να έρθουμε στο Έρετς Ισραήλ¹ προτού ξεσπάσει η θύελλα, έχουμε χρέος να διαφυλάξουμε, για χάρη των μελλοντικών γενεών, την ιστορία της εβραϊκής ζωής σε αυτή τη μητρόπολη του Σεφαραδικού² Εβραϊσμού και να κληροδοτήσουμε στις επερχόμενες γενιές την πολιτιστική της κληρονομιά.

Ο Γιοσέφ Ουζιέλ έγραψε το βιβλίο σε εποχή που ζούσαν στη Θεσσαλονίκη πενήντα και πλέον χιλιάδες Εβραίοι. Ασφαλώς δεν φαντάστηκε πως λίγα χρόνια μετά την έκδοσή του, τούτο θα αποτελούσε μνημείο για τη διαίωνιση της μνήμης της κοινότητας.

¹ Έρετς Ισραήλ: Η γη του Ισραήλ. Το Ισραήλ στα βιβλικά του σύνορα.

² Σεφαραδίμ: Εβραίοι που κατάγονται από την Ιβηρική Χερσόνησο.

Ορισμένα γεγονότα όμως στη ζωή των ανθρώπων αλλιώς κρίνονται την ώρα που συμβαίνουν και διαφορετικά ερμηνεύονται μετά από χρόνια. Δεν γνωρίζουμε αν ο Γιοσέφ Ουζιέλ διαισθάνθηκε αυτά που επρόκειτο να συμβούν. Όταν έγραψε το βιβλίο του η κοινότητα έσφυζε από ζωντάνια, παρότι εδώ και κει διακρίνονταν τα πρώτα σημάδια της παρακμής.

Μετά την ελληνική νίκη του 1912 άρχισε αναπόφευκτα η διαδικασία περιορισμού της εβραϊκής επιρροής επί της πόλης. Η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της άρχισε να συσκοτίζεται. Οι Ισραηλίτες άρχισαν να μεταναστεύουν. Άλλος στη Γαλλία, άλλος στις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλοι αργότερα –οι περισσότεροι– κατευθύνθηκαν προς το Έρετς Ισραέλ, όπου σήμερα βρίσκονται συγκεντρωμένα τριάντα χιλιάδες περίπου άτομα που κατάγονται από τη Θεσσαλονίκη. Οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις, επιδιώκοντας να τονίσουν την ελληνικότητα της πόλης, έλαβαν διάφορα μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση. Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία που εγκαταστάθηκαν εκεί περί το '20, αποτέλεσαν πρόκληση για τους Ισραηλίτες στον τομέα του εμπορίου και της οικονομίας. Τα ιδιωτικά εβραϊκά σχολεία υποχρεώθηκαν να κλείσουν εξαιτίας κυβερνητικών διαταγμάτων που όριζαν πως όλα τα παιδιά σχολικής ηλικίας πρέπει να παρακολουθούν ελληνικά κρατικά σχολεία. Γενικά παρατηρείται παρακμή σε όλους τους τομείς, τον πολιτιστικό, τον κοινωνικό, τον οικονομικό.

Ίσως ο Γιοσέφ Ουζιέλ υποσυνείδητα να διαισθάνθηκε την απαρχή της διαδικασίας που οδηγεί, αν όχι στη διάλυση της κοινότητας, σε υποβάθμιση του κύρους και της επιρροής της, παρότι κανείς δεν μπορούσε να διανοηθεί πως το τέλος θα ερχόταν τόσο γρήγορα και κατά τρόπο τόσο τραγικό και τρομακτικό. Στην εισαγωγή του βιβλίου του ο Γιοσέφ Ουζιέλ γράφει: «Ακόμη κι αν επαληθευθεί αυτός ο εφιάλτης

και απομακρυνθεί από τη Θεσσαλονίκη και ο τελευταίος Εβραίος, η ιστορία τόσων αιώνων δεν θα σβήσει σαν τα ψηφία από τις επιγραφές των καταστημάτων (αναφορά στην απαγόρευση ανάρτησης επιγραφών με εβραϊκά ψηφία). Μέσα από την πληθώρα των αναμνήσεων, ευχάριστων ή δυσάρεστων, που ο εβραϊκός λαός θα μεταφέρει από τις περιπλανήσεις του στην αληθινή πατρίδα του –και που θα ξυπνούν μέσα του αισθήματα υπερηφάνειας για τις ανυπέβλητες δυνάμεις της φυλής– θα υπάρχει ιδιαίτερη αναφορά στην αξιοθαύμαστη εκείνη παρουσία μιας αυθεντικής εβραϊκής κοινωνίας, ενός μικροσκοπικού Έρετς Ισραήλ στη διασπορά».

Όμως ο εφιάλτης έγινε πραγματικότητα. Η κοινότητα της Θεσσαλονίκης με τους υπερήφανους Εβραίους, τα κοινωφελή πολιτιστικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα, τις Γιεσιβότ³ και τους ραβίνους που φημίζονταν σε όλο τον εβραϊκό κόσμο, χάθηκε. Τούτο πραγματοποιήθηκε χάρη στη μεθοδικότητα και αποτελεσματικότητα των καταραμένων Ναζί. Τα κορμιά των τέκνων της Θεσσαλονίκης έγιναν καπνός στα κρεματόρια του Άουσβιτς. Ο Γιοσέφ Ουζιέλ προφήτευσε, παρότι ούτε και ο ίδιος το γνώριζε.

Ο Γιοσέφ Ουζιέλ πέθανε εδώ και δέκα περίπου χρόνια. Κατά τη διάρκεια της παραγωγικής ζωής του έθεσε τα θεμέλια της επιστημονικής έρευνας της ιστορίας των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Επί χρόνια διετέλεσε πρόεδρος του Ιδρύματος και εργάστηκε ακαταπόνητα, από κοινού με άλλους συναδέλφους, για την έκδοση του βιβλίου *Θεσσαλονίκη πόλις-μητρόπολις στο Ισραήλ*, ενός πανοράματος της κοινοτικής ζωής σε όλες τις εκφράσεις της. Ποιος από μας, τα υπολείμματα της κοινότητας, δεν θα συγκινηθεί διαβάζοντας την

³ Γιεσιβότ: Ιερατική εβραϊκή σχολή.

περιγραφή της ζωής των μελών της και ποιος από τους ενδιαφερόμενους για την ιστορία των εβραϊκών κοινοτήτων στη διασπορά δεν θα εντυπωσιαστεί από την εικόνα αυτής της μοναδικής κοινότητας, της τόσο εβραϊκής στην ψυχή αλλά και τόσο κοσμοπολίτικης! Ποιος δεν θα προσέξει τη δομή της κοινωνίας της με τις διάφορες τάξεις ή, όπως γράφει ο Γιοσέφ Ουζιέλ: «Εκτός από αγρότες υπάρχουν οι πάντες ανάμεσά τους, τραπεζίτες και έμποροι, κοινωνικοί λειτουργοί και φιλάνθρωποι», για να καταλήξει αστεειυόμενος πως: «μεταξύ των Εβραίων της Θεσσαλονίκης υπάρχουν οι πάντες εκτός από... παπάδες».

Το λαμπρό αυτό οικοδόμημα δεν άντεξε όμως μπροστά στην πρώτη θύελλα που το χτύπησε. Χάθηκε, σαν ποτέ να μην υπήρξε, στη διάρκεια των φοβερών γεγονότων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Τούτο δεν οφείλεται στο γεγονός ότι τα θεμέλιά του ήταν σαθρά. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, σαν όλους τους Εβραίους της διασποράς, επαναπαύθηκαν –μη έχοντας εναλλακτική διέξοδο– στη φιλανθρωπία των λαών.

Το συμπέρασμα που εξάγεται είναι πως μόνο η εθνική ανεξαρτησία και κυριαρχία διασφαλίζει τη ζωή του λαού του Ισραήλ. Ακόμη κι ένα οικοδόμημα σαν την κοινότητα Θεσσαλονίκης, που θεωρήθηκε στέρεο και απόρθητο, γκρεμίστηκε και καταστράφηκε επειδή δεν πληρούσε την παραπάνω διαπίστωση.

Ο *Λευκός Πύργος* δεν αποτελεί μνημείο μόνο για την κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Ανοίγει μία δίοδο για τη γνωριμία της ψυχής του συγγραφέα, μας παρουσιάζει μια ευγενική προσωπικότητα με καλούς τρόπους, πηγαίο λογοτεχνικό ταλέντο, με πλατιές γνώσεις τόσο στον Εβραϊσμό όσο και τον ευρύτερο πολιτισμό. Το βιβλίο αυτό είναι προϊόν του περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο ανατράφηκε και ο ίδιος. Η ψυχή του συγγραφέα απεικονίζεται σαν μέρος της συλλογικής κοινοτικής

ψυχής. Σε μία από τις επιστολές του Νορβηγού ταξιδιώτη προς τον Εβραίο φίλο του στη Νορβηγία, που παρατίθεται στον *Λευκό Πύργο*, τονίζεται: «Αν ήμουν Εβραίος και ζούσα στη Βόρεια Ευρώπη, θα χάριζα στον εαυτό μου κάθε χρόνο ένα ταξίδι στη Θεσσαλονίκη από ανάγκη, όπως το ζεστό και αναζωογονητικό μπάνιο».

Δυστυχώς κάτι παρόμοιο δεν είναι πλέον εφικτό. Η εβραϊκή Θεσσαλονίκη χάθηκε. Η εικόνα της ψυχής της όμως διασώζεται για τις μελλοντικές γενιές στον *Λευκό Πύργο*.

Ααρόν Ρούσσο

Πρόεδρος Ινστιτούτου Έρευνας
Εβραϊσμού Θεσσαλονίκης
Αβ, 5738 (Αύγουστος, 1978)

Επιστολή στον συγγραφέα του Δρ. Γιοσάκ Επστάιν

Αγαπητέ κύριε Γιοσέφ Ουζιέλ,

Σπουδαία αποστολή ανέλαβες. Να αποκαλύψεις τις ζωντανές ρίζες μιας περιφερειακής εβραϊκής κοινότητας, της Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων. Φέρνοντας στο φως της δημοσιότητας αυτόν τον θησαυρό, παραθέτεις ένα αίνιγμα που πρέπει να λυθεί. Αν η επιβίωση του λαού μας, γενικώς, αποτελεί ένα ιστορικό θαύμα, ένα δυσεπίλυτο ψυχολογικό και κοινωνιολογικό πρόβλημα, το παράδοξο αυτό φαινόμενο πολλαπλασιάζεται αναφορικά με μία ξεχωριστή κοινότητα στο πλαίσιο της οποίας ο Ιουδαϊσμός αποτελεί έκφραση μιας καθ' όλα εθνικής ζωής. Η κοινότητα αυτή φαίνεται να διαψεύδει την πραγματικότητα, την εξορία, τον κυρίαρχο κοινωνικό περίγυρο από τον οποίο διαφέρει θρησκευτικά και γλωσσικά, αλλά και τον εν γένει τρόπο ζωής.

Εδώ ο Ιουδαϊσμός δεν εκδηλώνεται μόνο σε τομείς πνευματικούς. Όχι μόνο στη συναγωγή, το Ταλμούντ Τορά⁴ κατά τα Σάββατα και τις γιορτές, αλλά καθ' όλες τις εργάσιμες ημέρες, μέσα από την ίδια τη ζωή: Στην αγορά και στο λιμάνι, στις τέχνες και στη βιομηχανία. Η Θεσσαλονίκη ήταν σαν μικρή νησίδα όπου επικρατούσε η εβραϊκή αυτονομία, πνευματική και οικονομική, επηρεάζοντας κάθε μορφή και έκφραση της ζωής και διαγράφοντας, σε μεγάλο βαθμό, τη σφραγίδα της εξορίας από πάνω της. Εδώ ανατρέφονται Εβραίοι μεγαλόσωμοι που το παράστημα

⁴ Ταλμούντ Τορά: Εβραϊκό σχολείο θρησκευτικής και γενικής μόρφωσης.

και η όψη τους εκφράζουν δύναμη, ασφάλεια, αυτοπεποίθηση, οι οποίοι κατέχουν σπουδαία θέση στην οικονομική ζωή ως μεταπράτες και παραγωγοί. Είτε ως εργοστασιάρχες, μεγαλέμποροι, πρόεδροι τραπεζών είτε ως ταλαντούχοι εργάτες που απασχολούνται σε ειδικότητες που για όλη την υπόλοιπη εβραϊκή διασπορά είναι άγνωστες από τα μέλη του λαού μας: ψαράς, φορτοεκφορτωτής πλοίων κλπ.

Σε αυτή την εβραϊκή νησίδα κυριαρχεί η εβραϊκή θρησκεία τόσο στην ατομική όσο και στη δημόσια ζωή, οι δε κάτοικοί της διακρίνονται για όλες τις θαυμαστές αρετές της ψυχής μας. Το μίσος το φυλετικό δεν υπάρχει εδώ. Τόσο οι αρχές όσο και τα μέλη των άλλων εθνοτήτων συμπεριφέρονται στους Εβραίους με σεβασμό και πολλές φορές εκδηλώνουν ακόμη αγάπη και εκτίμηση προς αυτούς.

Το μεγάλο αυτό μυστικό που ξεπερνά κάθε πραγματικότητα, ήρθες να αφηγηθείς στο κοινό. Δεν είμαι ειδικός σε θέματα λογοτεχνίας και δεν επιτρέπεται να κρίνω το βιβλίο σου από αυτή τη σκοπιά. Αλλά ως άλλοτε πάροικος στη Θεσσαλονίκη, δικαιούμαι να καταθέσω πως διαθέτεις άπειρα προσόντα, τα οποία σε καθιστούν άξιο γι' αυτό το έργο. Είσαι Θεσσαλονικιός, γιος αξιοπρεπούς μεσοαστικής οικογένειας πιστής στις παραδόσεις. Μέσα σε αυτόν τον κόσμο έζησες, ανάμεσα σε αυτούς τους ανθρώπους μεγάλωσες. Στο Ταλμούντ Τορά γαλουχήθηκες σύμφωνα με τις ιερές παραδόσεις. Έκανες κτήμα σου όχι μόνο τα αρχαία εδάφια και το αρχαίο πνεύμα που περικλείουν, αλλά και το πνεύμα της ευρύτερης κοινωνίας που ξέρει να τιμά τον πολιτισμό και την ελευθερία.

Ούτε παραμέλησες τη σοφία της Δύσης. Νέος ακόμη υπηρέτησες ως δημοσιογράφος και υπό το ψευδώνυμο «Εβραίος νέος» αγωνίστηκες υπέρ του πολιτισμού μας και των δικαιωμάτων του. Υπήρξες σιωνιστής και μέσω διαφόρων γλωσσών διήγειρες τις καρδιές υπέρ της ιδέας της

εβραϊκής αναγέννησης. Τελικά μετανάστευσες στο Ισραήλ για να διαπιστώσεις πως εργασία πολλών γενεών μας περιμένει και πως η λύτρωση του λαού μας δεν θα συντελεσθεί μέσα σε μία ημέρα. Υπερίσχυσε όμως η πίστη σου στις δυνάμεις του λαού και σήκωσες με αγάπη το φορτίο του λυτρωμού και τις οδύνες της ανεξαρτησίας που θα ερχόταν.

Εδώ κατανόησες σε όλη του την έκταση το αίνιγμα της Θεσσαλονίκης, που με υπερηφάνεια προσέδωσες σε αυτή τη μεγάλη κοινότητα που η μοίρα τα τελευταία χρόνια έπληξε, υποβιβάζοντας το μεγαλείο και τη δόξα της. Λυπήθηκες για την κατάρρευση αυτού του μεγαλείου, την ύπαρξη ελευθερίας εν μέσω δουλείας... και έτσι εκδόθηκε το βιβλίο.

Ας είναι ευλογημένο το έργο σου, ας εξαπλωθεί ευρύτερα και ας αφηγηθεί σε κάθε εβραϊκή καρδιά την πηγή της υπαρξιακής δύναμης, την ισχύ του πολιτισμού μας και την ομορφιά του.

Είθε το βιβλίο σου να φωτίζει τους νεότερους της ιστορικής κοινότητας που τόσο αγάπησες.

Γιτσχάκ Επστάιν
Ιερουσαλήμ, Ιγιάρ 5689
(Μάιος 1929)

Ο ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ

Αντί προλόγου

Ούτε ποιητής είμαι ούτε για τη ζωή σε κάποια μικρή πόλη θα μιλήσω. Η γενέτειρά μου είναι μεγάλη πόλη και οι εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι κάτοικοί της δεν ζουν κάτω από άσχημες συνθήκες. Δεν νομίζω όμως πως εξαιτίας αυτού του γεγονότος η ζωή τους είναι λιγότερο ενδιαφέρουσα.

Τουναντίον, πολλοί θα συμφωνήσουν μαζί μου πως μία εβραϊκή κοινότητα που επί πεντακόσια χρόνια διαφύλαξε –χωρίς την ύπαρξη γκέτο ή διώξεων– τον χαρακτήρα και την προσωπικότητά της, που καλλιέργησε χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια τις παραδόσεις αιώνων, οι οποίες προσδίδουν στα άτομα και στο σύνολο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, αποτελεί ένα ασυνήθιστο θέαμα που γεννά σκέψεις και που την περίοδο αυτή της εθνικής μας αναγέννησης μπορεί κάτι να μας διδάξει. Θα χρειαζόταν ένας ταλαντούχος καλλιτέχνης για να ζωγραφίσει με το καλλιτεχνικό του πινέλο τους τύπους των ανθρώπων που ζουν σε αυτή τη χώρα και να προσφέρει μία φαντασμαγορική εικόνα της ζωής αυτών των Εβραίων, που ακόμη και στο πλαίσιο του ανατολικού σεφαραδισμού συνθέτουν μια ξεχωριστή οντότητα. Δυστυχώς δεν διαθέτω παρόμοιο ταλέντο. Θα προσπαθήσω όμως να γίνω, κατά το δυνατόν, η ηχώ αυτών των ανθρώπων μέσω σημειώσεων και αναμνήσεων, προσθέτοντας κάποιες περιγραφικές αφηγήσεις με σκοπό την κατά το δυνατόν πιστή απόδοση της εικόνας της ζωής κατά τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες. Κατά την άποψή μου, αξίζει αλλά και επιβάλλεται η ανέγερση

ενός μνημείου για κάτι τόσο πολύτιμο και τόσο αγαπητό που μπροστά στα μάτια μας χάνεται, χωρίς καμία δυνατότητα διάσωσης.

Αν δεν κάνω λάθος, μία παρόμοια νοσταλγική αφήγηση ενδιαφέρει όχι μόνο τους μακρινούς αδελφούς μας από τη Θεσσαλονίκη αλλά – πολύ περισσότερο ίσως – αυτούς της νεότερης γενιάς Θεσσαλονικείς, που δυστυχώς απομακρύνονται και ξεχνούν τον πατροπαράδοτο τρόπο ζωής και το τι αντιπροσώπευε παλαιότερα αυτή η πόλη. Όπως επίσης χάνεται γι' αυτούς η παράξενη αλλά τόσο ζεστή εικόνα της κόφια,⁵ του γραφικού τρίχρωμου καλύμματος της κεφαλής με τα ζωηρά χρώματα της ισπανικής σημαίας, που η Θεσσαλονικιά γυναίκα και λίγες πιστές γυναίκες φορούσαν δημόσια μέχρι και πριν από έξι χρόνια.

* * *

Ο ταξιδιώτης που φτάνει στη Θεσσαλονίκη μέσω θαλάσσης, μόλις το πλοίο περάσει το ακρωτήριο Καραμπουρούν,⁶ βλέπει μπροστά του στο τέρμα του κόλπου μια αμφιθεατρική εικόνα της πόλης με τα σπίτια και τους ωραίους δρόμους, τα τζαμιά και τα καμπαναριά των εκκλησιών. Λεωφόροι κατηφορίζουν από τον λόφο Τουρκαμπρά⁷ ή ξεκινούν από το ίσιωμα Λας Καμπάνιας,⁸ όλοι προς μία κατεύθυνση, προς τον Λευκό Πύργο που υψώνεται στο κέντρο του τόξου της παραλίας.

Το λευκό αυτό κάστρο, που χτίσθηκε από γενναίους Γενοβέζους ναύτες, δεν τρομάζει τον ερχόμενο σαν μνημείο φόβου και αιματοχυσιών. Μέσα από τα μικροσκοπικά παρατηρητήριά του φαίνεται να χαιρετά

⁵ Κόφια: Χαρακτηριστικό κάλυμμα κεφαλής που φορούσαν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης.

⁶ Καραμπουρούν: Το «μαύρο ακρωτήριο», το σημερινό Καραμπουρνάκι.

⁷ Τουρκαμπρά: Τα «αμπριά» ήταν οι τούρκικες γειτονιές στην άνω πόλη της Θεσσαλονίκης.

⁸ Λας Καμπάνιας: Περιοχή της Θεσσαλονίκης που εκτεινόταν από το σημερινό Ντεπώ μέχρι και την παλιά Ηλεκτρική Εταιρεία, σημερινό Πεδίον του Άρεως.

τον ερχόμενο ξένο. Η δε Θεσσαλονίκη φαίνεται να τον υποδέχεται και να τον καλωσορίζει με ελκυστική απλότητα, στα κατάλευκα ντυμένη.

Ο επισκέπτης αδυνατεί να εξηγήσει τη βαθιά εντύπωση που προκαλεί το αντίκρισμα αυτού του μακεδονικού πέτρινου μνημείου με τα χρώματα της εβραϊκής αρετής και να κατανοήσει τι σχέση μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στην πόλη με την εβραϊκή πλειοψηφία των κατοίκων της και τον Πύργο. Για μένα όμως, γέννημα και θρέμμα αυτής της πόλης, ο Λευκός Πύργος σχετίζεται και ταυτίζεται πάντοτε στη σκέψη μου με βιώματα και οράματα της εβραϊκής αυτής πολιτείας και της ιστορίας της, όχι επειδή υψώνεται στο κέντρο της Θεσσαλονίκης σαν τη μύτη στο κέντρο του προσώπου αλλά επειδή συνδέεται πάντοτε στις αναμνήσεις μου με κάποιους σταθμούς της σύγχρονης ιστορίας των Εβραίων κατοίκων της.

Μόλις πριν σαράντα χρόνια ο Λευκός Πύργος ήταν το νοτιοδυτικό όριο της πόλης. Τα τείχη που περιέκλειαν τη Θεσσαλονίκη υψώνονταν μέχρι τον Λευκό Πύργο και μόλις νύχτωνε οι βαριές σιδερένιες πύλες κλείδωναν μέσα τους κοιμισμένους κατοίκους της. Η πυρκαγιά του 1889 υποχρέωσε τους Θεσσαλονικείς να βγουν έξω από τα τείχη. Οι πλούσιοι άρχισαν να χτίζουν θερινές επαύλεις δίπλα στη θάλασσα, ενώ τους ακολούθησαν όσοι είχαν τη δυνατότητα και επιθυμούσαν να ξεφύγουν από τα στενοσόκακα. Μέσα σε λίγα χρόνια δημιουργήθηκε πέρα από τον Λευκό Πύργο το προάστιο «Λας Καμπάνιας» (εικόνα 1), μεγάλο σε έκταση όσο η παλιά πόλη. Σιγά-σιγά και χωρίς το σάλπισμα σαλπίγγων τα τείχη έπεσαν.

Εικόνα 1. Το προάστιο «Λας Καμπάνιας»

Η έξοδος πέρα από τον Λευκό Πύργο σηματοδότησε για τη Θεσσαλονίκη την απαρχή μιας νέας εποχής. Ένα άνοιγμα προς τα έξω με όλη τη σημασία του όρου.

Για κάθε εβραϊκή κοινότητα ένα παρόμοιο γεγονός θα σήμαινε την εξασθένηση του εβραϊκού της χαρακτήρα. Λες και έχει θεσπιστεί από τον άρχοντα της διασποράς πως ο Ιουδαισμός επιτρέπεται να προοδεύει μόνο μέσα στην υγρασία των στενοσόκακων και πως αν τον δει το φως του ήλιου και τον δροσίσει ο καθαρός αέρας, θα μαραθίσει και θα σβήσει. Αυτός ο κίνδυνος δεν εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη. Στην επαφή με τον καθαρό αέρα επλήγη μόνο η μικρή τάξη των αμόρφωτων εκτουρκι-

Πέρασαν χρόνια και ο Λευκός Πύργος έγινε σύμβολο πάλι της απαρχής ενός νέου κεφαλαίου στην ιστορία των συμπολιτών μου. Ήταν μια ημέρα του 1912, όταν πάνω στον ιστό του υψώθηκε η σημαία της Ελλάδας. Στους ήχους των σαλπίγγων και στις ζητωκραυγές του ελληνικού πλήθους απορία κυρίευσε τις καρδιές των μελών της κοινότητας εκείνης που έχτισαν την πόλη και των οποίων τη γνώμη κανείς δεν ρώτησε σχετικά με το μέλλον της. Παρόλα αυτά, κατέστη σαφές πως και μετά την πολιτική αλλαγή η ζωντανή και γεμάτη σφρίγος κοινότητα δεν επρόκειτο να καμφθεί. Τούτο αντελήφθησαν οι νικητές. Ποιος όμως μπορούσε να γνωρίζει τις απόκρυφες σκέψεις στις καρδιές τους;

Εικόνα 3. Η κατεστραμμένη εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917

Ξαφνικά μια φοβερή νύχτα ξέσπασε η πυρκαγιά του 1917, που ξεπήδησε από τη γκαζιέρα μιας Ελληνίδας πρόσφυγα και που ο δυνατός βοριάς επέκτεινε. Η άρνηση του Γάλλου στρατιωτικού διοικητή για παροχή νερού και η αναστάτωση που προκλήθηκε στην προσπάθεια της δήθεν παρεμπόδισης επέκτασης της φωτιάς, ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων μετέτρεψαν σε παρανάλωμα την εβραϊκή πόλη...

Άλλη μια φορά ο Λευκός Πύργος συνδέεται στη μνήμη μου μ' ένα άλλο συνταρακτικό γεγονός στη ζωή των αδελφών μου... Είκοσι τέσσερις ώρες μετά το ξέσπασμα της πυρκαγιάς, που επεκτάθηκε σε ακτίνα τριών χιλιομέτρων παρασύροντας στο πέρασμά της τα πάντα και μετατρέποντας σε ερείπια έκταση πολλών εκταρίων, σταμάτησε ξαφνικά μπροστά στον Λευκό Πύργο, λες και ο τεράστιος όγκος του απαγόρευσε την περαιτέρω εξάπλωσή της. Λες και η ισχύς των δύο δυνάμεων της φύσης, του ανέμου και της φωτιάς, εκτείνονταν μέχρι εκεί. Ο αέρας κόπασε και οι φλόγες της φοβερής πυρκαγιάς έσβησαν μπροστά στον Λευκό Πύργο, η διάσωση του οποίου θα αποτελούσε τη μαρτυρία της φοβερής τραγωδίας που έπληξε τη δύστυχη κοινότητα...

Σήμερα, δέκα χρόνια αργότερα, το ιστορικό αυτό οχυρό εξακολουθεί να υψώνεται ντυμένο στα κατάλευκα και να διαχέει από παντού εβραϊκούς συμβολισμούς. Φαινομενικά τίποτε δεν άλλαξε... Το όνειρο όμως διακόπηκε. Έσβησε το απατηλό όραμα μιας εβραϊκής πόλης στη διασπορά. Οι εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι, που άλλοτε σφράγιζαν με την παρουσία τους την ταυτότητα της πόλης, συνθλίβονται σήμερα από τα κύματα εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων που την κατακλύζουν. Δεν θα μου προκαλέσει εντύπωση, αν κάποια από τις προσεχείς ημέρες αντικρίσω τον Λευκό Πύργο ντυμένο στα χρώματα της γαλανόλευκης!!!

Ακόμη κι αν δεν θα υπάρχει κανένας Εβραίος στη Θεσσαλονίκη, η ιστορία τόσων αιώνων δεν πρόκειται να σβήσει σαν τα εβραϊκά ψηφία από τις ταμπέλες των καταστημάτων. Μέσα από την πληθώρα των αναμνήσεων, ευχάριστων ή δυσάρεστων, που ο εβραϊκός λαός θα μεταφέρει στην πατρίδα του από τις περιπλανήσεις αιώνων, θα επιζούν και θα γεννούν υπερηφάνεια για τις θαυμαστές δυνάμεις της φυλής οι αναμνήσεις εκείνων των ημερών, αξιοθαύμαστη μαρτυρία για την ύπαρξη μιας αυθεντικής εβραϊκής κοινωνίας, ένα Έρετς Ισραέλ σε μικρογραφία στη διασπορά.

Γι' αυτό κρίνω σωστό να συνδέσω τη συγκεκριμένη περιγραφή από τη ζωή στη Θεσσαλονίκη με το σεμνό τούτο μνημείο που συμβολίζει την πόλη των Εβραίων και τις περιπέτειές τους, τιτλοφορώντας το έργο *Λευκός Πύργος*.

Εισαγωγή

Το Σαμπάτ ενός μη Εβραίου στη Θεσσαλονίκη

Ο γνωστός Νορβηγός συγγραφέας Αλεξάντερ Κέιλαντ⁹ έμενε για λίγες ημέρες στη Θεσσαλονίκη εδώ και τριάντα χρόνια. Οι πρώτες εντυπώσεις τον κατέπληξαν:

«Όταν το πλοίο πλησίασε στην ακτή», γράφει, «διαπιστώσαμε πως ήταν αδύνατον να ξεφορτωθούν οι αποσκευές διότι ήταν Σαμπάτ¹⁰ και οι Εβραίοι ναυτικοί και αχθοφόροι δεν εργάζονταν! Με μεγάλη δυσκολία βρέθηκαν κάποιοι εργάτες και μερικοί χριστιανοί βαρκάρηδες, τελείως άπειροι για τη δουλειά, όπως γρήγορα διαπιστώθηκε από τα προβλήματα και την αναστάτωση που δημιουργήθηκε. Όταν μετά το μεσημέρι σηκώθηκε αέρας, αυτοί φοβισμένοι επέστρεψαν στη στεριά μη έχοντας ολοκληρώσει ούτε το ένα τρίτο της εκφόρτωσης»...

Επειδή δυστυχώς έχω στην κατοχή μου μόνο ένα μέρος των σημειώσεων του Κέιλαντ, θα βασιστώ κατά κύριο λόγο σε σχετικά δημοσιεύματα από εφημερίδα της Θεσσαλονίκης της εποχής εκείνης, την *Ελ Αβενίρ*.¹¹

Συνοδευόμενος από τον μεταφραστή του Σουηδο-νορβηγικού Προξενείου ο συγγραφέας, που με πολύ κόπο βρήκε βάρκα για να αποβιβα-

⁹ Αλεξάντερ Κέιλαντ: Νορβηγός συγγραφέας (1849-1906).

¹⁰ Σαμπάτ: Η γιορτή του Σαββάτου.

¹¹ Ισπανοεβραϊκή εφημερίδα της Θεσσαλονίκης που άρχισε να εκδίδεται το 1897.

στεί στη στεριά, διέσχισε την παραλία. Μεγάλες διώροφες και τριώροφες οικοδομές υψώνονταν στους εγκατελειμένους δρόμους. Τα κατεβασμένα σιδερένια ρολά των καταστημάτων και η νεκρική ησυχία που επικρατούσε στην περιοχή προκάλεσαν ανία και κατάθλιψη στον επισκέπτη. Ρώτησε αν η περιοχή είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους της και απόρησε όταν ο συνοδός του απάντησε:

– Όχι, κύριε. Εδώ είναι η κεντρική αγορά δημητριακών, η πιο θορυβώδης περιοχή στην πόλη. Σήμερα τα πάντα έχουν νεκρώσει διότι είναι Σαμπάτ.

Προχώρησαν σ' έναν φαρδύ δρόμο. Οι οσμές που έβγαιναν από τα τρυπητά ρολά των καταστημάτων μαρτυρούσαν πως εκεί ήταν η αγορά οικιακών.

– Τι χρειάζεται ένας τόσο φαρδύς, μεγάλος και ήσυχος δρόμος;

– Μεγάλος; απάντησε ο μεταφραστής. Κάθε μέρα αποδεικνύεται μικρός για να χωρέσει το πλήθος από τα καρότσια μεταφοράς που τον διασχίζουν μέσα σε ατμόσφαιρα φασαρίας. Από εδώ περνούν τα πάσης φύσεως εμπορεύματα που προορίζονται για το τελωνείο. Σήμερα όμως είναι Σαμπάτ...

Ο Νορβηγός και ο συνοδός του έφθασαν στη λεωφόρο Πασά,¹² που διασχίζει την πόλη σαν σπονδυλική στήλη ξεκινώντας από τις άνω συνοικίες και καταλήγοντας στην παραλία. Σε μήκος ενός χιλιομέτρου υπήρχαν δεξιά και αριστερά του δρόμου καταστήματα με ταμπέλες γραμμένες με παράξενα τετράγωνα στοιχεία. Τα περισσότερα ήταν κλειστά. Ορισμένα μόνο ήταν ανοιχτά, στις εισόδους των οποίων κάθονταν βαριεστημένα τα αφεντικά. Και κάτι άλλο τόνιζε την εγκατάλειψη και την ησυχία. Όλος ο δρόμος σκεπαζόταν από ωραία γυάλινη οροφή που

¹² Εννοεί την οδό Σαμπρή Πασά, τη σημερινή Βενιζέλου.

στηριζόταν πάνω σε χοντρές και όμορφα διακοσμημένες κολώνες. Ο ήχος των βημάτων των λιγοστών ανθρώπων που περιφέρονταν εκεί αντηχούσε στην οροφή, δίνοντας την αίσθηση της εγκαταλειμμένης στοάς.

– Και λοιπόν, ρώτησε, μήπως σήμερα είναι αργία για όλους;

– Όχι κύριε, απάντησε χαμογελώντας ο μεταφραστής. Οι περισσότερες αποθήκες ανήκουν σε Εβραίους και επειδή αυτοί έχουν αργία, όλη η πόλη αργεί. Σήμερα δεν υπάρχουν ούτε αγοραστές ούτε πωλητές. Ακόμη και οι τράπεζες ανοίγουν μόνο για δύο ώρες επειδή δεν γίνονται συναλλαγές...

– Συνεπώς, η Θεσσαλονίκη είναι εβραϊκή πόλη;

– Σχεδόν...

Έστριψαν δεξιά και ο υπάλληλος του προξενείου εξήγησε πως βρίσκονταν στην περιοχή των βιοτεχνιών. Ο συγγραφέας δεν ρώτησε γιατί δεν ακούγεται ο ήχος από τα χτυπήματα του σφυριού πάνω στο αμόνι ή το σφύριγμα τρόμπας, το γρατζούνισμα του πριονιού, ο θόρυβος της ραπτομηχανής και οι δυνατοί χτύποι των παπλωματάδων. Ζήτησε μόνο να συναντήσει τα θαυμαστά αυτά όντα που κάθε μέρα κατακλύζουν αυτές τις περιοχές δίνοντας ζωή και χρώμα, κάτι που σήμερα λείπει. Τότε ο μεταφραστής τον οδήγησε στην παραλία.

Σε όλο το μήκος της ακτής πλήθος άνθρωποι, ντυμένοι στα καλά τους, περπατούσαν. Γαλήνιοι, με πρόσωπα ήρεμα και χαρωπά, περπατούσαν στον ήλιο συζητώντας δυνατά και γελαστά. Άνδρες με φέσι ή ευρωπαϊκά καπέλα και γυναίκες που φορούσαν την κοκκινοπράσινη κόφια. Εκείνο που εντυπωσίασε πιο πολύ τον συγγραφέα ήταν οι χαρακτηριστικοί τύποι Εβραίων που φορούσαν το μακρύ και φαρδύ ανταρί,¹³ έχο-

¹³ Ανταρί: Χιτώνας, είδος κελεμπίας που φορούσαν οι παλιοί Θεσσαλονικείς.

ντας στη μέση το μάλλινο ζωνάρι κιρίμ¹⁴ που γυάλιζε σαν μετάξι, ή φορούσαν τον γαλάζιο λινό τζουμπέ¹⁵ με τα φαρδιά μανίκια που προσέδιδε στις κινήσεις τους χάρη και ανατολίτικη ευγένεια. Άνδρες με μαύρη γενειάδα, που κάλυπτε τα μελαψά ή λευκά πρόσωπά τους, φαίνονταν ήρεμοι και ευτυχισμένοι. Περπατούσαν παρέες-παρέες, αμέριμνοι σε όλο το πλάτος του δρόμου, παίζοντας στα δάχτυλα του χεριού τις χάντρες του κομπολογιού ή τρώγοντας πασατέμπο.

Ήταν ωραίο να τους βλέπεις να συζητούν φωναχτά και σοβαρά για τις ατέλειες κάποιου κτιρίου ή τα προτερήματα κάποιας βάρκας που λικνιζόταν δίπλα στην προκυμαία ή απορροφημένους σε διαλογική συζήτηση επί πολιτικού ζητήματος.

– Ποιοι είναι αυτοί οι άνθρωποι; ρώτησε.

– Αυτοί είναι οι βαρκάρηδες και οι χαμάληδες, που αρνήθηκαν να εκφορτώσουν σήμερα το πλοίο σου. Μαζί τους είναι και διάφοροι άλλοι βιοπαλαιστές.

– Εκείνοι που φορούν ευρωπαϊκά ρούχα;

– Είναι έμποροι και υπάλληλοι γραφείου, που σήμερα αργούν και αυτοί και αισθάνονται ίσοι προς τα αφεντικά τους, από τους οποίους πολλές φορές ντύνονται καλύτερα...

Όταν ο Αλεξάντερ Κέιλαντ γύρισε στην πατρίδα του, αφηγήθηκε με ενθουσιασμό τις εντυπώσεις του από τη Θεσσαλονίκη. Αξίζει να προσεχθούν τα παρακάτω αποσπάσματα, που συνοψίζουν τις εντυπώσεις του ταξιδιού του:

«Αν ήμουν Εβραίος και ζούσα στη Βόρεια Ευρώπη σε περιοχή όπου οι Εβραίοι αισθάνονται μελαψοί, μικρόσωμοι, καμπουριασμένοι, θα προσέφερα στον εαυτό μου κάθε χρόνο ένα ταξίδι στη Θεσσαλονίκη, σαν

¹⁴ Κιρίμ: Πανωφόρι χειμωνιάτικο.

¹⁵ Τζουμπέ: Είδος ανδρικού μανδύα (ρόμπα).

εκείνον που ανυπομονεί να χαθεί μέσα στη ζεστή μπανιέρα. Θα ζητούσα από τους εκεί ομολόγους μου να μου δανείσουν για λίγες ημέρες ένα φαρδύ τζουμπέ και το λεπτό γυαλιστερό ανταρί και με αίσθημα υπερηφάνειας και ευτυχίας για το μοναδικό κάλλος του εκλεκτού λαού, όπως αποκαλύπτεται εκεί, θα ίσιωνα το κορμί μου και θα ατένιζα περιφρονητικά τους κατοίκους του Βορρά με τα ψηλά καπέλα και τα νοτισμένα μάτια.

[...] Ποτέ άλλοτε δεν είδα πιο ωραίους ανθρώπους από εκείνους τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, που κάνουν τη βόλτα τους το Σαμπάτ στους δρόμους ή έξω από τα τείχη, και ποτέ άλλοτε δεν συνάντησα τόσο χαρούμενα πρόσωπα. Ζουν καλά χωρίς να το διαλαλούν και διακατέχονται από βαθύ συναίσθημα αυτοσεβασμού, ανώτερο από την κούφια υπερηφάνεια των Εγγλέζων, που επιδεικνύουν κυρίως απέναντι στους ξένους. Ιδιαίτερη εντύπωση μου έκαναν δύο νέοι, αδέρφια προφανώς. Ήταν ψηλοί σαν Πορτογάλοι, με περιποιημένα μαλλιά και αραιά γενειάδα, επιδερμίδα μελαχρινή, μάτια βαθουλωτά, από τα οποία ξεχνόταν μια ήρεμη αυτοπεποίθηση, κάτι τελείως ξεχωριστό από αυτό που συνήθως συναντούμε στους Εβραίους...

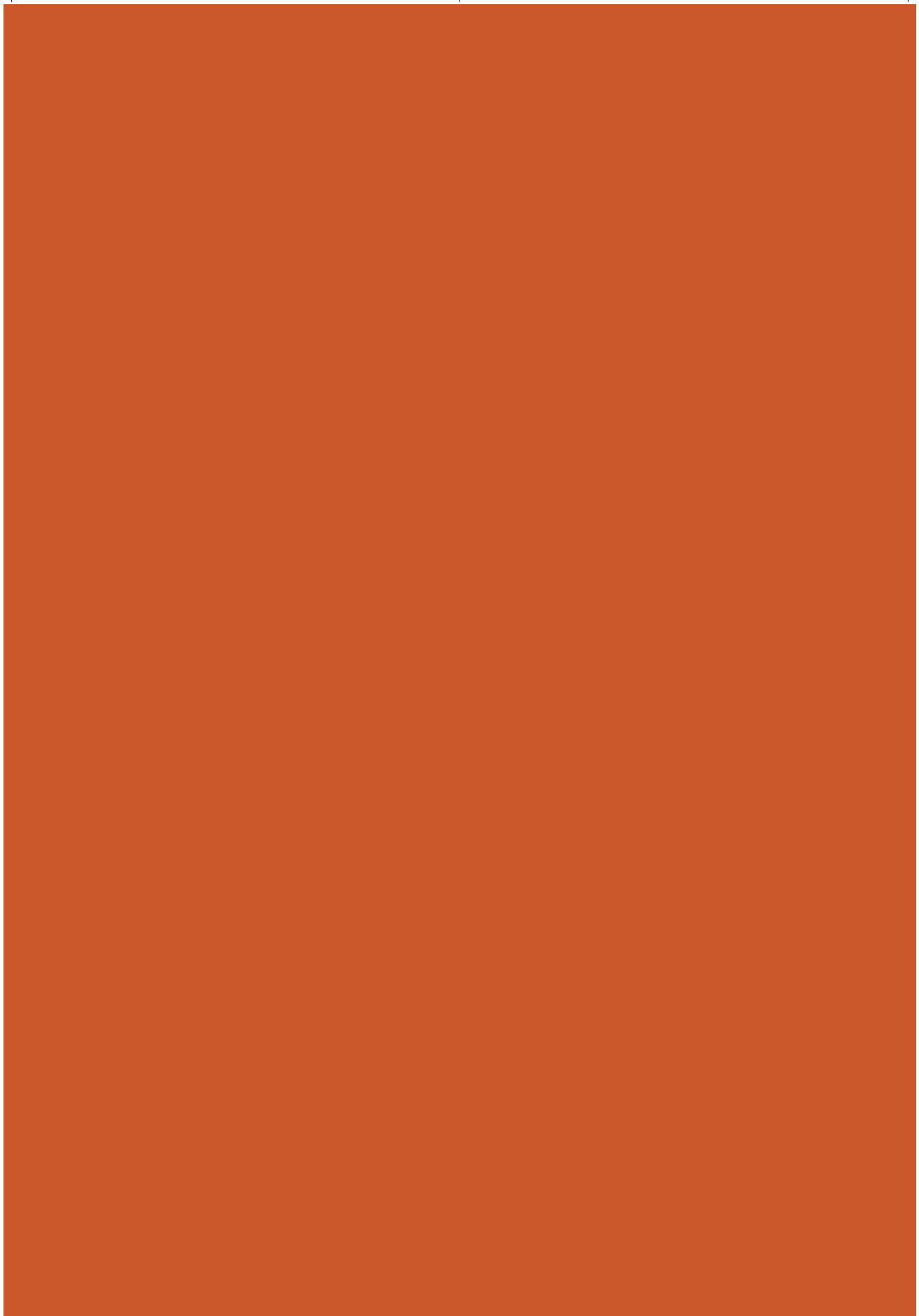
[...] Μετά από αυτή την επίσκεψη στους απογόνους των αρχαίων Ιβήρων, κατάλαβα επιτέλους την ιστορία του Ιώσηπου¹⁶ που διάβασα τον περασμένο χειμώνα και μου είχε φανεί σαν παραμύθι. Η εντύπωση που αποκομίζουμε από τη Βίβλο είναι πως οι Εβραίοι αποτελούν έναν μικρό περιπλανώμενο και διωκόμενο λαό, ευρισκόμενο σε κατάσταση απόγνωσης για την επικείμενη τελική καταστροφή. Στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης ανακαλύπτουμε εκ νέου εκείνη την ακατάβλητη δύναμη για την οποία μιλάει ο Ιώσηπος, ένα έθνος ηρώων που ακόμη και η κραταιά Ρώμη δυσκολεύθηκε να υποτάξει...».

¹⁶ Ιώσηπος Φλάβιος: Εβραίος συγγραφέας που έζησε τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

*Ταξιδιωτικές
σημειώσεις*

Πρώτη Επιστολή

από Γκούσταβ Βίμποργκ προς Άλμπερτ Μπάρμοντ

Χριστιανία,¹⁷ Θεσσαλονίκη 5 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ φίλε,

Ανεξαρτήτως πόσο πιστεύεις τα υποστηριζόμενα από τους θεολόγους ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε διά του «λόγου» μετά τη λήψη της παρούσας όχι από τη Νίκαια, που ήταν ο αρχικός προορισμός κατά την αναχώρησή μου από τη Χριστιανία, αλλά από την απομακρυσμένη αυτή γωνιά της Τουρκίας που ποτέ δεν είχα ονειρευθεί, θα αναγνωρίσεις σίγουρα την ισχύ του έντυπου λόγου. Ιδού η εξήγηση του παραπάνω παράδοξου:

Πριν αναχωρήσω, ζήτησα από την αδελφή μου να μου στέλνει που και που στη Νίκαια μέσω Poste-restante νορβηγικές εφημερίδες. Την επόμενη ημέρα της άφιξής μου μετά από μια βόλτα στην ωραία, ευωδιαστή και ηλιόλουστη πόλη, μπήκα στο ταχυδρομείο και βρήκα ένα δέμα με εφημερίδες. Γύρισα στο ξενοδοχείο και κάθισα να διαβάσω τα νέα από την πατρίδα. Το μάτι μου έπεσε στο άρθρο του συγγραφέα Κέι-λαντ με τις ταξιδιωτικές σημειώσεις από την περιοδεία του στην Ανατολή. Χωρίς αμφιβολία διάβασες τα εντυπωσιακά άρθρα για τη Θεσσαλονίκη, την πόλη των υπερήφανων Εβραίων που εντυπωσίασαν τον συγγραφέα σε βαθμό τέτοιο, που και ο ίδιος να αμφιβάλλει αν πρόκειται για πρα-

¹⁷ Χριστιανία: Το Όσλο, πρωτεύουσα της Νορβηγίας.

γματικότητα ή φαντασία.

«Αν ήμουν Εβραίος και ζούσα στη Βόρεια Ευρώπη... θα προσέφερα στον εαυτό μου κάθε χρόνο ένα ταξίδι στη Θεσσαλονίκη, σαν ένα ζεστό και απολαυστικό μπάνιο...».

Σαν μέσα από αντίλαλο άκουσα την πρόσκληση του αγαπημένου μου συγγραφέα... Μήπως σε μένα δεν απευθυνόταν; Σε μένα τον Εβραίο από τον Βορρά που σαν κληρονομιά πολλών γενεών γυρολόγων-εμπόρων απέκτησα την ολίγο κυρτή πλάτη, ένα πρόσωπο όχι βέβαια τόσο μελαψό, όπως το περιγράφει ο Κέιλαντ, αλλά μάλλον λευκό και μάτια πάνω στα οποία αντανακλούν τα φιόρδ με τα φθινοπωρινά και σκυθρωπά χρώματά τους...

Απορείς; Πώς είναι δυνατόν να θυμηθώ τον εβραϊσμό μου, αφού ποτέ στο σπίτι δεν άκουσα τίποτε περί αυτού ούτε γνώρισα τα σύμβολά του; Και εγώ απορώ εξίσου. Πράγματι, που και που φτάνουν στα αυτιά μου ήχοι μακρινοί που ξυπνούν μέσα μου αναμνήσεις ακατανόητες, ύμνοι προσευχών του παππού μου με τους οποίους νανουρίζομουν. Αισθάνομαι τη χαρά του αγαπημένου μου παππού, για τον οποίο ήμουν η μοναδική χαρά σε όλο το σπίτι... Πώς προέκυψε ξαφνικά, μήπως από εσωτερική παρόρμηση, να αναλογισθώ ότι ανήκω σε κάποια θρησκεία ή φυλή;... Δεν θα το μάθω. Όπως φαίνεται, σαν την παρόρμηση εκείνη που με οδήγησε στη Ριβιέρα την ηλιόλουστη με το ωραίο κλίμα για να πάρω χρώμα και να αναζωογονηθεί το αίμα μου, μια ακατανόητη δίψα με παροτρύνει να αποκτήσω την πνευματική ισορροπία που μου λείπει.

Θέλησα να γνωρίσω τους Εβραίους που έδωσαν την εντύπωση στον Κέιλαντ πως η ιστορία συνεχίζεται αδιάκοπα παρά τη ρωμαϊκή καταστροφή, τους διωγμούς και τις εξορίες δύο χιλιάδων ετών. Θέλησα να βουτήξω στα νερά έντονων συναισθημάτων... και ιδού, ήρθα στη Θεσσαλονίκη.

Παρά την παρότρυνση του Κείλαντ, δεν θα φορέσω το φαρδομάνικο τζουμπέ και το γυαλιστερό ανταρί. Τα ράσα δεν κάνουν τον παπά ούτε το ανταρί δίνει στον Εβραίο κορμοστασιά και ατρόμητο βλέμμα. Εξάλλου θα εξομολογηθώ την έκπληξή μου, αντικρίζοντας από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου μου μεταξύ των περαστικών περισσότερους με ευρωπαϊκά παρά με ανατολίτικα ρούχα. Όμως εμένα δεν μ' ενδιαφέρει η εξωτερική εμφάνιση. Θέλω να διεισδύσω μέσα στην ψυχή αυτών των ανθρώπων, Deus ex machina, να ανακαλύψω το μυστικό της ξεχωριστής τους εμφάνισης. Υποθέτω πως παρόλο που έχω απομακρυνθεί πολύ, κάποιο λεπτό αλλά ακλόνητο νήμα με συνδέει μαζί τους ψυχικά, σαν μέλη μιας οικογένειας, και θα μου επιτρέψει να τους πλησιάσω καλύτερα απ' ότι ένας τελείως ξένος.

Μπορώ να σου πω, από τώρα πιστεύω πως από αυτό το ταξίδι θα διδαχθώ πολλά και πως, χωρίς αμφιβολία, θα χρωματίσει τη ζωή μου περισσότερο απ' ότι οι διακοπές στη Ριβιέρα. Λίγες μόνο ώρες βρίσκομαι εδώ και πλήθος σκέψεων και συναισθημάτων μ' έχουν συγκλονίσει. Από τα βάθη του υποσυνειδήτου αναδύονται ακατανόητα συναισθήματα, υπολείμματα ίσως κάποιου παλιού αταβισμού, όπως λένε τα λόγια του ποιητή:

*...Ξαναβρίσκω το μυρωμένο άρωμα μακρινού παρελθόντος
Ξαναπέφτω στην αγκαλιά παλαιών αναμνήσεων...*

Έναν αγαπητό φίλο σαν εμένα, με τον οποίο έχω μοιρασθεί επιτυχίες και αποτυχίες, θα κρατώ ευχαρίστως ενήμερο σε καθημερινή βάση για το ταξίδι μου, το οποίο αναπόφευκτα θα θυμίζει την καταγωγή μου, τον μικρό και σκληροτράχηλο λαό από τον οποίο κανείς γεννημένος στους κόλπους του δεν μπορεί, ως φαίνεται, να απομακρυνθεί. Μέσω ταχυδρομείου λοιπόν, που υπάρχει καθημερινά για όλη την Ευρώπη, θα λαμ-

βάνεις κάθε μέρα γράμμα μου. Ασφαλώς, αν τα γράμματά μου είναι ανιαρά, υπάρχει πάντοτε η λύση του κάλαθου των αχρήστων...

Προς το παρόν είμαι απασχολημένος· εκτός από αυτή την εισαγωγική επιστολή προς εσένα, πρέπει να γράψω στη μητέρα μου για να την πληροφορήσω για την ασφαλή άφιξή μου και πως δεν πρέπει να ανησυχεί από αυτό το καπρίτσιο τρέλας που μ' έκανε να επισκεφθώ τη Θεσσαλονίκη. Ότι οι Τούρκοι δεν είναι ανθρωποφάγοι και δεν πρόκειται να κάνουν κακό στον κανακάρη της. Όσο για την αδελφή μου, θα ψάξω να της στείλω καρτ-ποστάλ της Θεσσαλονίκης για τη συλλογή της, για την οποία είναι υπερήφανη. Έπειτα από μία τόσο κοπιαστική εργασία θα πρέπει να ξεκουραστώ μέχρι το επόμενο πρωί.

Εν τω μεταξύ, αγαπητέ Άλμπερτ, σου σφίγγω το χέρι.

Βίμποργκ

Ανάμεσα στους ναυτεργάτες

Θεσσαλονίκη, 6 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ Μπάρμοντ,

Όπως υποσχέθηκα, με την παρούσα επιστολή μου σου δίνω αναφορά για την πρώτη μου ημέρα στη Θεσσαλονίκη.

Ευτυχώς το πλοίο μας δεν έπιασε λιμάνι το Σαμπάτ. Φτάσαμε την Κυριακή πρωί κι έτσι απέκτησα αμέσως τις πρώτες εντυπώσεις μου, που τόσο ανυπόμονα περίμενα.

Εικόνα 4. Το λιμάνι της Θεσσαλονίκης

Η πόλη έχει ωραία αμφιθεατρική, πανοραμική όψη. Μπαίνοντας το πλοίο στο λιμάνι (εικόνα 4), αντικρίσαμε τον ήλιο πάνω από τα βουνά ενώ στον ουρανό υπήρχαν λεπτά γαλάζια σύννεφα. Το κάτω μέρος της πόλης έχει τη συνηθισμένη εικόνα ενός μικρού λιμανιού στην πατρίδα (εικόνα 5). Το πιο γραφικό τμήμα είναι χτισμένο πάνω σε λόφο που ξεκινάει από την παραλία. Τα σπίτια φαίνονται χτισμένα το ένα πάνω στο άλλο, ενώ εδώ και εκεί υψώνονται προς τον ουρανό οι κατάλευκοι μιναρέδες των τζαμιών. Η πανοραμική αυτή εικόνα σε εντυπωσιάζει χωρίς να καταλάβεις το γιατί. Ακόμη και ο μικρός πέτρινος πύργος με τις πολεμίστρες, που υπάρχει στην παραλία, δεν σε απωθεί ούτε σε τρομάζει· αντίθετα, το φρεσκοασπρισμένο κατάλευκο χρώμα του τραβάει την προσοχή σου.

Εικόνα 5. Αχθοφόροι στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης

Δεν κατέβηκα αμέσως από το πλοίο γιατί θυμήθηκα τους υπερήφανους μαουνατζήδες,¹⁸ που τόσο είχαν εντυπωσιάσει τον Κέιλαντ κατά την περιήγησή του στην παραλία το Σάββατο, και θέλησα να τους γνωρίσω την ώρα της δουλειάς τους. Τους βλέπω πάνω στις τεράστιες μαούνες που λικνίζονται δίπλα από τα τοιχώματα του πλοίου. Το φαρδύ ανταρί και το γούνινο κιρίμ δεν υπάρχει. Αντί γι' αυτά φορούν μπράγας¹⁹ με σηκωμένα τα ποδονάρια, από σκληρό σκουρόχρωμα ύφασμα. Στη μέση τα δένουν με το ταρμπουλούς,²⁰ ένα φαρδύ κόκκινο ζωνάρι. Φορούν μάλλινο πουκάμισο με σηκωμένα τα μανίκια, που επίσης βαστάζεται από το ζωνάρι. Αυτή είναι η στολή εργασίας.

Μαζί με τα ρούχα του Σαββάτου εξαφανίσθηκε σήμερα από τα πρόσωπά τους η γαλήνη και η ηρεμία των κινήσεων. Μπροστά μου υπάρχουν άτομα που φωνάζουν, ένας θίασος ατόμων που κραυγάζουν και που είναι αφοσιωμένοι στην ταρέχα,²¹ δηλαδή την επίπονη και κοπιαστική εργασία που ανέλαβαν εργολαβικά.

Μην απορήσεις για τις γνώσεις μου αναφορικά με ονομασίες και εκφράσεις θεσσαλονικιώτικες. Μόλις ρίξαμε άγκυρα, ανέβηκε στο κατάρτωμα ένας νέος δεκαοκτώ περίπου ετών με μελαχρινό και λαμπερό πρόσωπο και ελκυστικό χαμόγελο. Με πλησίασε και χρησιμοποιώντας όλες τις γλώσσες της υφηλίου, προσπάθησε να με πείσει να αγοράσω κάτι από τη βαλίτσα που κουβαλούσε παραμάσχαλα. Τον άφησα να δοκιμάσει στα ιταλικά, γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά, ρωσικά, απολαμβάνοντας την ωραία προφορά του στην κάθε γλώσσα που χρησιμοποιούσε με απόλυτη φυσικότητα. Απογοητευμένος που απέτυχε να καταφέρει

¹⁸ Μαουνατζήδες: Χειριστές και ιδιοκτήτες μαούνων.

¹⁹ Μπράγας: Βράκες

²⁰ Ταρμπουλούς: Φαρδιά, πολύχρωμη ζώνη.

²¹ Ταρέχα: Συγκεκριμένη δουλειά που πρέπει να περατωθεί.

τον παράξενο πελάτη που μόνο χαμογελούσε, πήγε να φύγει. Τον έπιασα από το μπράτσο και τον ρώτησα στα γαλλικά πώς τον λένε.

– Κορντοβέρο!

– Δηλαδή κατάγεσαι από την Κόρντοβα της Ισπανίας;

Εκείνος γέλασε και απάντησε:

– Όχι κύριε, γεννήθηκα στη Θεσσαλονίκη.

– Τούρκος;

– Όχι, είμαι Εβραίος.

– Ωραία, δηλαδή είσαι Τούρκος Εβραίος, αφού η Θεσσαλονίκη ανήκει ακόμη στην Τουρκία...

Ο δυστυχής γέλασε δυνατά, σαν να είπα τη μεγαλύτερη ανοησία.

– Χα, χα! Εβραίος Τούρκος! Πώς γίνεται να είμαι και Εβραίος και Τούρκος;

– Και τι είσαι επιτέλους!

– Είμαι Εβραίος.

– Τίποτε άλλο;

– Τίποτε άλλο.

Κατάλαβες τώρα από πού έμαθα όλες αυτές τις θεσσαλονικιώτικες εκφράσεις, με τις οποίες σε κατακλύζω; Δεν αποχωρίστηκα τον συμπαθέστατο Κορντοβέρο. Έμεινε δίπλα μου σαν μεταφραστής και ξεναγός μου σε αυτή την ωραία πόλη των «Εβραίων και τίποτε άλλο». Μου εξηγεί το καθετί και χάρη σε αυτόν, το ισπανικό μου λεξιλόγιο διαρκώς εμπλουτίζεται.

Θα γνωρίζεις ίσως πως αυτοί οι Εβραίοι που εκδιώχθηκαν από την Ισπανία πριν τετρακόσια χρόνια, κρατάνε με απίστευτη προσήλωση τη γλώσσα εκείνων που τους καταδίωξαν. Την εκδικούνται μόνο προσθέτοντας διάφορες τουρκικές και ελληνικές λέξεις και παραλλάσσοντας την προφορά της. Σίγουρα τα αυτιά ενός Ισπανού θα τρελαινόntonτουσαν.

Εμένα όμως με ευχαριστεί αυτό το ιδίωμα που συνδέει τα λατινικά της Δύσης με τα δυσκολοπρόφερα ανατολίτικα γεννώντας ήχους παράξενους, οι οποίοι γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο αποτυπώνονται αμέσως.

Άρχισε η επιχείρηση της εκφόρτωσης. Σαν άγρια θηρία μας περικύκλωσαν οι μαουνατζήδες με τις φορτηγίδες και τα μπαρκέρος²² για τη μεταφορά των επιβατών. Αν και δεν φορούν το ανταρί, αναγνωρίζω τους ήρωες του Κέιλαντ χάρη στις μαύρες γενειάδες που ανεμίζουν στα λαμπερά τους πρόσωπα με τα διαπεραστικά μάτια και τη μελαχρινή επιδερμίδα που τους προσδίδει μια ξεχωριστή ομορφιά. Ανάμεσά τους υπάρχουν νέοι αλλά και ηλικιωμένοι. Στα γεροδεμένα και ηλιοκαμένα μπράτσα τους κρατούν αποσκευές ενώ με τα γερά τους πόδια δρασκελίζουν τα τοιχώματα ανάμεσα στο πλοίο και τις βάρκες. Η φυσική δύναμη και η αυτοπεποίθηση είναι εμφανείς σε αυτούς τους ανθρώπους. Μόνο σε Ισλανδούς, που έρχονται στα παράκτιά μας, είδα παρόμοιες κινήσεις που εκφράζουν αυτοπεποίθηση και άτομα με τέτοια μυϊκή δύναμη. Από αυτούς τους Εβραίους θαλασσόλυκους όμως, μοναδικούς ίσως σε όλο τον κόσμο, απουσιάζει η ωμή αγριάδα που παρατηρείται στα πρόσωπα των φαλινοκυνηγών. Τα πρόσωπά τους διακρίνονται για τα λεπτά χαρακτηριστικά, τα μάτια τους φωσφορίζουν από σπιρτάδα και δεν είναι ήσυχοι σαν τους ψαράδες μας. Πλήθος από φωνές και κραυγές περιβάλλουν τις βάρκες· κραυγές θυμού ή φωνές από αστεία ξεχύνονται από το πλήρωμα της μιας βάρκας προς το πλήρωμα κάποιας άλλης. Παντού αντηχεί η μακρόσυρτη και μελωδική προφορά ονομάτων. Μοσώ...ν! Τίο Αβρα...άμ! Για...κό! Μερκά...ντοοο!²³

Ακουμπάω στην κουπαστή και τα μάτια μου δεν χορταίνουν το θέαμα. Ο Κορντοβέρο κατευθύνει την προσοχή μου σε μία από τις μεγάλες

²² Μπαρκέρος: Βαρκάρηδες.

²³ Μοσών, Τίο Αβράμ κλπ.: Ισπανοεβραϊκά ονόματα.

βάρκες. Εκεί στέκεται ο «Τίο» Αβραάμ, δηλαδή ο θείος Αβραάμ. Έτσι αποκαλούν εδώ τον κάθε ηλικιωμένο. Είναι ο πρεσβύτερος απ' όλους τους μαουνατζήδες. Λες και γεννήθηκε στη θάλασσα. Πενήντα χρόνια εργάζεται πάνω στη μαούνα του. Κάθε πλοίαρχος που φτάνει στη Θεσσαλονίκη γνωρίζει τον «Αβράμο» που μιλά όλες τις γλώσσες της οικουμένης και που το όνομά του αποτελεί εγγύηση για γρήγορη και ασφαλή εκφόρτωση. Μη βλέπετε την άσπρη γενειάδα ή τις ρυτίδες του προσώπου του. Οι άσπρες βλεφαρίδες του πετούνε ακόμη σπίθες όταν θυμώνει και οι μύες του είναι ακόμη σκληροί σαν σίδηρο. Τα μεγάλα δέματα παραμένουν γι' αυτόν παιχνιδάκι. Όμως οι γιοι του και οι συνεργάτες δεν του επιτρέπουν τα μεγάλα βάρη. Δουλειά του είναι να επιβλέπει. Στέκεται στην πρύμνη της βάρκας, το τριγωνικό αμπαλούριο, και με τη βοήθεια ενός μεγάλου κουπιού απομακρύνει άλλες φορτωμένες βάρκες για να μην συγκρουσθούν ενώ με τη βαριά φωνή του τσακώνεται διαρκώς με τους εργάτες της δικής του ή των άλλων βαρκών.

Την προσοχή μου τραβάει επίσης ο ψηλός βοηθός του. Στέκεται στο μέσον της βάρκας όπου εκφορτώνουν τις αποσκευές. Το κεφάλι του είναι στραμμένο προς τα πάνω και τα μπράτσα του ορθάνοιχτα για να δεχθούν το μεγάλο δέμα που οι σύντροφοί του κατεβάζουν από το πλοίο. Είναι σαράντα ετών με μαύρη γενειάδα σαν κάρβουνο και δείχνει δυνατός και σκληραγωγημένος. Δεν έχει ησυχία· ακόμη και στα διαλείμματα πηδά πάνω από τα φορτία φωνάζοντας προς κάποιον νεαρό ξανθομάλλη ναύτη που στοιβάζει τα δέματα. Οι τριγμοί της αλυσίδας του γερανού, με τον οποίο εκφορτώνουν τις αποσκευές, σκεπάζονται από τις φωνές των εκφορτωτών που δίνουν οδηγίες ο ένας στον άλλον: Μπάστα...! Τράβα αρίβα...! Α-Ντιό Σάντο...! Ασόλτα, πορ καβόντ ντελ

Ντιό²⁴...! μαζί με ισπανικές βρισιές και ανήθικες εκφράσεις, που ο Κορντοβέρο μετά από παράκλησή μου μεταφράζει επακριβώς...

Κοιτάζω τριγύρω. Οι ναύτες και ο καπετάνιος βρίσκονται κι αυτοί στην κουπαστή, κοιτώντας και γελώντας. Δεν ανακατεύονται στη δουλειά, λες και πρόκειται για παράσταση. Ρώτησα τον επικεφαλής των ναυτών και αυτός χαμογελώντας απάντησε: Γιατί πρέπει να ανησυχώ; Γνώριζε πως η εκφόρτωση ήταν σε ασφαλή χέρια, ότι η δουλειά θα ολοκληρωνόταν έγκαιρα και το πλοίο θα αναχωρούσε την καθορισμένη ώρα. Αυτοί που φώναζαν δεν διέθεταν μόνο φωνητική ισχύ αλλά και μύες και θάρρος, που κληρονόμησαν από γενιές θαλασσόλυκων...

Σήμερα οι Εβραίοι κυριαρχούν πάνω στο πλοίο. Από τα αμπάρια κάτω στο κατάστρωμα μόνο αυτοί ακούγονται καθώς τρέχουν και επιστατούν, φωνασκούν και κραυγάζουν, ανεβάζουν και κατεβάζουν διαρκώς αποσκευές και εμπορεύματα... Το έργο της εκφόρτωσης ολοκληρώνεται μπροστά στα μάτια μας. Οι εργάτες δεν χρειάζονται καμία παρότρυνση για να κάνουν τη δουλειά τους. Κι αν καμιά φορά ο επιστατών επί του έργου, ο γεροδεμένος γιος του Τίο Αβραάμ, υψώνει τη φωνή του βρίζοντας όλους τους προγόνους τους μέχρι τον Νώε, τούτο γίνεται περισσότερο από συνήθεια και επειδή προσπαθεί να καθαρίσει το λαρύγγι του.

Η ώρα είναι δύο το μεσημέρι. Ο Κορντοβέρο προτείνει να βγούμε στη στεριά. Βρίσκομαι με τις αποσκευές μου μέσα στη βάρκα, ακριβώς απέναντι από τον βαρκάρη που αρέσκεται να μιλάει. Μέχρι να βγούμε στη στεριά έχω πληροφορηθεί, με τα σπασμένα αγγλικά του, πως έχει τρία παιδιά που είναι «πεσκαδόρες», δηλαδή ψαράδες, και ότι εδώ και πολλές γενιές όλοι στην οικογένειά του ήταν βαρκάρηδες και ψαράδες.

²⁴ Φτάνει! Τράβα επάνω! Θεέ μου! Αμόλησε, για τ' όνομα του Θεού!

Είναι υπερήφανος για τους προγόνους του και μου εξηγεί πως παιδί ακόμη ευτύχησε να ανεβεί στη βάρκα του προπάππου του, αείμνηστου Τίο Εφράμ, τα δίχτυα του οποίου έπιαναν τα περισσότερα ψάρια σε όλη τη Θεσσαλονίκη.

Δεν είχα δει ακόμη το πρόσωπο Τούρκου στρατιώτη. Επιτέλους ήρθε η στιγμή που συνάντησα τον πρώτο εκπρόσωπο της κυρίαρχης δύναμης. Στέκεται μπροστά από ένα γραφείο ταξιδίων στην παραλία, κρατώντας ένα μάουζερ.²⁵ Άνδρας κοντός με λεπτό μουστακάκι, φοράει μια φθαρμένη γαλάζια στολή πάνω στο κοκαλιάρικο κορμί του. Το βλέμμα του είναι απλανές· ούτε καν μας παρατηρεί. Ο Κορντοβέρο μου κλείνει πονηρά το μάτι σαν να θέλει να υπογραμμίσει την τεράστια διαφορά ανάμεσα στους γεμάτους ζωντάνια αδελφούς του και το απαθές αυτό ρομπότ, εκπρόσωπο της κρατικής εξουσίας...

Ο τελωνειακός έλεγχος είναι τυπικός και σύντομος· σε αυτό βοηθάει το φράγκικο καπέλο μου. Περιφερόμαστε στα κτίρια του τελωνείου και το λιμάνι για να δούμε τι γίνεται εκεί. Και εδώ υπάρχουν πρόσωπα όχι λιγότερο γραφικά από τους μαουνατζήδες. Ποιοι είναι αυτοί; Είναι οι «χαμάληδες του τελωνείου», όπως αποκαλούνται. Άνδρες ψηλοί, σχεδόν γίγαντες. Φορούν έγχρωμο πουκάμισο που καλύπτει τις τεράστιες πλάτες τους και μπλε κοντό παντελονάκι. Τα χέρια τους καταλήγουν σε τεράστιες παλάμες, διπλάσιας χωρητικότητας από εκείνες των απλών ανθρώπων και που σηκώνουν σαν πούπουλο σακίδια ογδόντα κιλών.

Αν μάλιστα βάλουν στην πλάτη τους το μαξιλάρι από ξερά χόρτα, μπορούν να σηκώσουν φορτίο πεντακοσίων κιλών. Παραμύθι που ξεφούρνισε ο Κορντοβέρο; Όχι φίλε μου, το είδα με τα μάτια μου. Για το άλλο όμως που μου είπε και δεν είδα, δεν μπορώ να μιλήσω. Ότι είναι

²⁵ Πυροβόλα όπλα γερμανικής κατασκευής.

σε θέση να μεταφέρουν αυτό το φορτίο στον δεύτερο ή τρίτο όροφο οικοδομής, αρκεί η σκάλα του κτιρίου να έχει πεζούλι σταθερό για να μπορούν να στηρίζονται...

Αυτοί εργάζονται μόνο στο τελωνείο και είναι ένα επάγγελμα που κληρονομείται από πατέρα σε γιο. Οι αρχές, οι έμποροι και η αστυνομία τους εμπιστεύονται διότι δεν κλέβουν ούτε προκαλούν ζημιές στα εμπορεύματα. Έργο τους είναι η παραλαβή των δεμάτων στην αποβάθρα και η αποθήκευσή τους ή η μεταφορά των εμπορευμάτων από τις αποθήκες στα κάρα που περιμένουν έξω. Και οι αμαξάδες είναι Εβραίοι; Μάλιστα και αυτοί. Τους γνωρίζει καλά και χωρίς θυμό ακούει τις βρισιές που εκστομίζουν, απαντώντας και εκείνος με τον ίδιο τρόπο. Και ο Τούρκος χωροφύλακας; Καμιά φορά πλησιάζει και παρατηρεί σε ήπιο τόνο άλλοτε τον χαμάλη και άλλοτε τον αμαξά, οι οποίοι απαντούν με σοβαροφάνεια: «Μπασούστουνε πολίς εφέντι!», δηλαδή «Στις διαταγές σας, κύριε χωροφύλαξ!». Ο κακομοίρης χωροφύλακας φάνηκε ότι προσεβλήθη πολύ από τον γιγαντώσωμο χαμάλη... Αναρωτήθηκα τότε πόσο ψηλά μπορούσε π.χ. ο Μοσών ή ο Εφράμ να πετάξει τον «πολίς εφέντι» σε στιγμή θυμού. Πόσο θα ήθελα να έβλεπα μια τέτοια σκηνή προτού φύγουμε από το λιμάνι!

Δεν ευτύχησα να δω μία τόσο ενδιαφέρουσα σκηνή. Ο χαμάλης που κουβαλούσε τις αποσκευές μου, ο Τίο Νατάν, έκανε νόημα στον Κορντοβέρο πως κουραζόταν να περιμένει έτσι άσκοπα. Βγήκαμε από το τελωνείο.

Δεν χρειαστήκαμε καρότσι. Ο μεταφραστής μου με οδήγησε σ' ένα πολυτελές ξενοδοχείο κάπου εκατό βήματα από το λιμάνι. Ένας πορτιέρης, ντυμένος με φράκο, μας πλησίασε. Άκουσα τον Κορντοβέρο να συζητά μαζί του σε ξένη γλώσσα. Από τη συζήτησή τους έπιασα μόνο τη λέξη «Κύριε Ελέησον» και κατάλαβα αμέσως πως επρόκειτο για ελ-

ληνικά... Αναρωτήθηκα αν το ξενοδοχείο ήταν ελληνικό ή εβραϊκό. Εγώ που ήμουν συνηθισμένος σε όλων των ειδών τα ξενοδοχεία και όταν πριν έναν χρόνο κατά την παραμονή μου στο Παρίσι έφευγα μακριά από κάθε ξενοδοχείο ή εστιατόριο που έφερε την επιγραφή κασσέρ,²⁶ τώρα παραξενεύομαι και ήμουν σχεδόν θυμωμένος που δεν θα έμενα σε εβραϊκό ξενοδοχείο! Συγκρατήθηκα όμως και δεν διαμαρτυρήθηκα στον Κορντοβέρο γι' αυτό. Θυμήθηκα πως μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν του είχα πει ούτε το όνομά μου και πως ακόμη κι αν του το έλεγα, δεν θα καταλάβαινε πως το όνομα «Γκούσταβ Βίμποργκ» ανήκε σε ομόφυλό του.

Ανέβηκα λίγο εκνευρισμένος στο δωμάτιό μου. Ήταν ένα ωραίο δωμάτιο με θέα στην παραλία. Από το μπαλκόνι έβλεπα μπροστά μου όλο τον κόλπο της Θεσσαλονίκης. Τότε άκουσα τον Κορντοβέρο που είπε:

– Θα μείνετε ευχαριστημένος, κύριε, από το ξενοδοχείο. Είναι το καλύτερο. Εξάλλου όλοι οι ξενοδόχοι εδώ είναι Έλληνες. Αν θελήσετε φαγητό κασσέρ, θα σας υποδείξω ένα πολύ καλό εστιατόριο...

– Πώς ξέρεις ότι χρειάζομαι κασσέρ εστιατόριο; ρώτησα απορημένος.

Ο Κορντοβέρο χαμογέλασε συμπαθητικά, δείχνοντας τα λευκά δόντια του, αλλά δεν απάντησε.

Ακόμη αναρωτιέμαι πώς κατάλαβε αυτός ο νεαρός ότι ανήκω στην ίδια φυλή με αυτόν...

* * *

Ναι, αγαπητέ μου Μπάρμοντ, πώς;

Όταν θυμάμαι τους λίγους Εβραίους καθηγητές που είχαμε στο πα-

²⁶ Κασσέρ: Τροφή παρασκευασμένη σύμφωνα με την εβραϊκή θρησκεία.

νεπιστήμιο στη Χριστιανία, τον ωραίο και συγγενή μου με την ολίγο κυρτή ράχη Μπέρσλεβ, τον Κοέν, τον γιο του χρηματιστή με τα κυρτά πόδια, τους Ρώσους με τα λεπτά κορμιά, τον εαυτό μου και σένα με τα αναιμικά πρόσωπά μας και θυμάμαι όλους τους ανθρώπους που είδα σήμερα, δεν μπορώ να καταλάβω πώς όλοι εμείς ανήκουμε στον ίδιο εβραϊκό λαό! Ορισμένες φορές η ονομασία του Εβραίου φέρνει στο νου μου την εικόνα ατόμου μικρόσωμου με μεγάλο κεφάλι, κοντά χέρια και δάχτυλα κλεισμένα σαν παιδιού επιληπτικού. Ξαφνικά εδώ αντίκρισα μύες και πρόσωπα ηλιοκαμένα, ίσιες πλάτες σαν στήλη, χέρια σκληραγωγημένα που όμως δεν ανήκουν σε κάποιον αγρότη της πατρίδας που τρέφεται με λουκάνικα και χοιρομέρι, αλλά ανήκουν σε Εβραίους που δεν είναι χαζοί σαν τους χωριάτες. Απεναντίας, είναι ευκίνητοι και εύστροφοι σαν τους αστούς και τους ελεύθερους επαγγελματίες!... Ο δε Κορντοβέρο, που ασφαλώς έχει φτάσει σε κάποια ανώτερη βαθμίδα εξέλιξης, με εντυπωσιάζει με το υγιές ανατολίτικο σώμα του και τη δυτική εξυπνάδα του!

Ο Κείλαντ είχε δίκιο· εδώ είναι σαν το λουτρό που αναζωογονεί και επαναφέρει τη ζωντάνια στα μέλη του σώματος. Είναι μία επανάσταση απέναντι σε θεωρίες κατεψυγμένες. Εάν μπορεί να υπάρξει και στους Εβραίους υγεία, ενεργητικότητα, εξυπνάδα, είναι δυνατόν ο λαός αυτός να έχει πει την τελευταία του λέξη, όπως πιστέψαμε;

Αρκετά όμως προς το παρόν. Μέχρι τώρα πολύ λίγα αξιοθέατα είδα. Ποιος ξέρει αν μέχρι αύριο δεν απογοητευτώ;

Σταματάω εδώ. Από το παράθυρο βλέπω την ωραία εικόνα του ήλιου που δύει πίσω από το όρος Όλυμπος, το όρος του Δία. Θυμάμαι ότι οι αρχαίοι θεοί της Ελλάδας έχουν πεθάνει και πως απέναντι από τον συμβολικό χώρο της τάξης τους, απόγονοι ενός άλλου αρχαίου λαού επιστρέφουν από τις εργασίες τους, δένουν τις βάρκες τους στην

παραλία και οι φωνές τους με την παράξενη προφορά τους ηχούν χαρούμενες κάτω από το παράθυρό μου.

– Μωσό...ν!!! Αβρα...άμ!!! Νταβί!!!

Σημάδι πως ο Μωϋσής, ο Αβραάμ και ο Δαβίδ επιζούν μετά από τόσες χιλιάδες χρόνια...

Η πόλη και αυτοί που την οικοδόμησαν

Θεσσαλονίκη, 7 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ Μπάρμοντ!

Θα χαιρόμουν αν μπορούσαμε να κάνουμε μαζί την περιήγηση που έκανα χθες στους δρόμους της Θεσσαλονίκης.

Ίσως ήταν ένας γρήγορος περίπατος και κάπως επιφανειακός. Πάντοτε όμως πίστευα πως η πρώτη γενική εντύπωση είναι η ορθότερη και ότι δεν απορρίπτεται με την προσθήκη άλλων μεταγενέστερων κρίσεων, που ποτέ δεν βοηθούν αλλά μάλλον βλάπτουν.

Θα ομολογήσω πως ίσως από νεανική αφέλεια πίστευα πως στη Θεσσαλονίκη θα συναντούσα μόνο βαρκάρηδες, ψαράδες και πλανόδιους βιοπαλαιστές. Γι' αυτό ξεπλάγην με όσα είδα.

Μπροστά από τα μάτια μου πέρασαν άνθρωποι τελείως διαφορετικοί από εκείνους που συνάντησα χθες, τόσο στην αμφίεση, τη σωματική διάπλαση, το χρώμα της επιδερμίδας όσο και στα χαρακτηριστικά του προσώπου. Είδα άνδρες καλοντυμένους, ψηλούς, αδέλφια των βαρκάρηδων που συνάντησα κατά την άφιξή μου. Στην πλειοψηφία τους όμως ανήκουν σε άλλο τύπο ανθρώπου, πιο ευγενικό, περισσότερο Ευρωπαίο. Φορούν ευρωπαϊκά ρούχα και μόνο το κόκκινο ταρμπούς²⁷ δίνει στο πρόσωπό τους ένα ανατολίτικο χρώμα. Πολλές φορές απουσιάζει ακόμη κι αυτό το ανατολίτικο σημάδι, αφού οι νεότεροι φορούν ρεπούμπλικα

²⁷ Ταρμπούς: Φέσι.

Όπως στην προκυμαία έτσι και εδώ με εντυπωσίασε η εβραϊκή κυριαρχία –ή μάλλον η σχεδόν αποκλειστική εβραϊκή παρουσία– περιδιαβαίνοντας στην αγορά δημητριακών με τις μεγάλες αποθήκες χονδρικής πώλησης, την αγορά με τα παντοπωλεία που κατακλύζεται από καρότσες μεταφοράς ή τη σκεπαστή αγορά με τα εκατοντάδες μικροκαταστήματα ψιλικών, υφασμάτων, χαρτικών, υαλικών και οικιακών συσκευών, τουρκικών χαλιών σε ωραιότατα σχέδια και καταστήματα χρηματιστών που στα δάχτυλά τους παίζουν διαρκώς διάφορα κέρματα. Περιπατώντας στα γραφικά αυτά σοκάκια με τις εβραϊκές επιγραφές, τα χαρακτηριστικά πρόσωπα, τα ισπανικά που ακούγονται παντού, τη ζωνρή κίνηση –που τη διακρίνει από τη νωχελική Ανατολή– όλα αυτά ήταν αρκετά για να με πείσουν πως εδώ σχεδόν τα πάντα είναι εβραϊκά παρότι δεν έχω την οξυδέρκεια του Κορντοβέρο, ο οποίος πάντοτε μαντεύει την ερώτησή μου προτού καν την προφέρω.

Υπάρχουν βέβαια και Έλληνες και είναι εύκολο να τους ξεχωρίσεις. Όσο κι αν ακούγεται παράξενο, είναι γεγονός πως παρά τη συμβίωση τετρακοσίων ετών τα χαρακτηριστικά των δύο αυτών λαών παραμένουν διαφορετικά. Τούρκοι δεν υπάρχουν· αυτοί είναι δημόσιοι υπάλληλοι ή δερβίσηδες. Ανάμεσά τους συναντά κανείς πολλούς Ντονμέ, δηλαδή αποστάτες Εβραίους οπαδούς του Σαμπετάι Σεβή²⁸ (σαν τον ήρωα του Ντιζραέλι,²⁹ Δαβίδ Ελρόι), μιας αμφιλεγόμενης προσωπικότητας, λίγο ονειροπόλου, λίγο απατεώνα, ο οποίος έζησε και έδρασε τον 17ο αιώνα και τελικά βρήκε οδυνηρό τέλος, αφού αποκήρυξε την πίστη του για χάρη του Μωαμεθανισμού, παρασύροντας και πολλούς από τους μαθη-

²⁸ Σαμπετάι Σεβή: Εβραίος ψευδομεσσίας (1626-1676) που ασπάστηκε τον Μωαμεθανισμό. Έζησε και έδρασε στη Σμύρνη και στη Θεσσαλονίκη.

²⁹ Ντιζραέλι Μπένζαμιν: Άγγλος συντηρητικός πολιτικός και συγγραφέας (1804-1881) εβραϊκής καταγωγής. Διετέλεσε πρωθυπουργός δύο φορές.

τές του. Περπατώντας στους δρόμους της αγοράς, όπου οι καταστηματάρχες φωνάζοντας προσπαθούν να προσελκύσουν με κάθε τρόπο τους περαστικούς, διαισθάνεσαι την παρουσία αυτών των ανθρώπων που είναι κατά το ήμισυ Εβραίοι, από την εξυπνάδα και μια ξενόφερτη σπιρτάδα που επιδεικνύουν, αποτέλεσμα των επί πολλών γενεών συγγενικών γάμων, καθώς και ορισμένες νευρικές κινήσεις, γνώρισμα των ανθρώπων εκείνων που αποκόπηκαν από τις ρίζες τους χωρίς να μπορέσουν να προσκολληθούν σ' έναν άλλο λαό. Παρατηρώντας το πηδηχτό περπάτημά τους, τις μεταλλαγές στα χαρακτηριστικά του προσώπου τους, θα γελάσεις αλλά και θα συμπονέσεις τους υπερήφανους μα και δύστυχους αυτούς ανθρώπους που είναι απομακρυσμένοι τόσο από τους Εβραίους όσο και από τους Τούρκους και οι οποίοι για να προσελκύσουν τον πελάτη πότε διακηρύττουν «μουσλιμανίζ ελχάμεντ-ολίλα», δηλαδή «είμαστε Μουσουλμάνοι, δόξα στον Αλλάχ!», ενώ όταν πρόκειται για Εβραίο μιλάνε στα σπανιόλικα λέγοντας πως δεν επιθυμούν να ταυτίζονται με τους Τούρκους «λος πέρος», δηλαδή «τα σκυλιά», κατά τη δική τους διατύπωση.

Λίγο παρακάτω φτάνεις στην «καλντερερία», δηλαδή τη συνοικία των τσουκαλάδων, όπου είναι εγκατεστημένοι διάφοροι επαγγελματίες και βιοτέχνες. Κι εδώ οι Εβραίοι αποτελούν την πλειοψηφία, αν και ο αριθμός των χριστιανών τεχνιτών δεν είναι μικρός. Εδώ θα συναντήσεις άλλους τύπους, διαφορετικούς από τους γεροδεμένους ανθρώπους που γνωρίσαμε στο καράβι. Δεν είναι ψηλοί, όμως η σωματική τους διάπλαση μαρτυρεί ότι είναι άτομα υγιή και δυναμικά. Οι κινήσεις τους δείχνουν ενεργητικότητα και ενθουσιασμό για δουλειά· άτομα που με τον ιδρώτα της δουλειάς τους θα προσφέρουν τίμιο ψωμί στη γυναίκα και στα παιδιά που αγαπούν. Εδώ δεν υπάρχουν τεμπέληδες και αεριτζήδες. Ο ασταμάτητος θόρυβος των εργαλείων και των μηχανημάτων, οι τριγμοί

της κορδέλας του πριονιού, το σπινθήρισμα της σφύρας, το κελάδημα της ραπτομηχανής, το βουητό της μηχανής άλεσης του καφέ ακούγεται σαν χορωδία εν ώρα παράστασης και υποδηλώνει έναν λαό ζωντανό και δυνατό, που δεν ζει μόνο με το πνεύμα αλλά και με έργα και με τον ιδρώτα των χεριών του.

Αν επιθυμείς μια πιο ήσυχη περιοχή, εκεί κοντά είναι η Κιουσσέ ντε Μάλτα.³⁰ Κάνοντας εδώ μία παρένθεση αξίζει να αναφερθεί πως σε αυτή την πόλη, που διαφέρει από κάθε άλλη πόλη σε όλο τον κόσμο, τις ονομασίες των διαφόρων συνοικιών και περιοχών τις έδωσαν οι Εβραίοι στη δική τους καστιλιάνικη γλώσσα. Εδώ θα βρεις περισσότερη ησυχία, γαλήνη και ηρεμία. Εδώ είναι η έδρα των τραπεζιτών και των χρηματιστών. Εδώ συναλλάσσεσαι με αξιοσέβαστα άτομα και κυρίως άτομα που έχουν επίγνωση της προσωπικής αξιοπρέπειας. Το ευρωπαϊκό ντύσιμό τους, το περπάτημα και η ομιλία τους δείχνουν άτομα της αστικής τάξης με καλούς τρόπους. Παρόλα αυτά, δεν είναι δύσκολο να διακρίνεις και εδώ τον ορμητικό και πολυάσχολο Εβραίο. Για παράδειγμα, ο κύριος που μπαίνει στο μικροσκοπικό γραφείο του χρηματιστή και παζαρεύει την τιμή νομισμάτων. Θα ολοκληρώσει τη συναλλαγή του ήρεμα και προσεκτικά και μόνο όταν βρεθεί ξανά στον δρόμο απομακρύνεται με ταχύ βήμα, λες και τον κυνηγούν. Τότε θα καταλάβεις ότι αυτός είναι ο τύπος του Εβραίου που τον κυνηγούν οι συναλλαγές... Στις εισόδους μεγάλων καταστημάτων θα συναντήσεις παρέες σοβαρών ανθρώπων που κάθονται σε χαμηλά σκαμνάκια καπνίζοντας, πίνοντας καφέ και συνομιλώντας, παρακολουθώντας ταυτόχρονα τους περαστικούς. Αυτοί είναι μεσίτες, οι οποίοι σε αντίθεση με άλλες χώρες θεωρούνται εδώ άτομα αξιοπρεπή και σπουδαία, είτε πρόκειται για μεσίτες ακινήτων, γραμματίων, ναλικών

³⁰ Κιουσσέ ντε Μάλτα: Η γωνία της Μάλτας. Σύμπλεγμα μαγαζιών στις οδούς Φράγκων και Βίκτορος Ουγκώ.

ή χαρτικών. Κι αν σε αυτόν τον εξευρωπαϊσμένο εβραϊκό δρόμο το μάτι σου πέσει πάνω σε χωριάτες με τις φουσκωτές βράκες «σαλβάρ», που πηγαίνουν τέσσερεις ή πέντε μαζί πίσω από τον Εβραίο μεσίτη, θα ξέρεις ότι τους οδηγεί στα καταστήματα χονδρικής πώλησης και ότι χωρίς αυτόν δεν ξέρουν να προσανατολιστούν.

Λίγο πιο κάτω βρίσκεται η Πλάσα,³¹ η καθαυτού εβραϊκή αγορά. Πρόσεξε μην σε ποδοπατήσουν και προστάτεψε τα αυτιά σου μην κουφθούν! Μπροστά σου ανοίγεται ένας μακρύς και στενός δρόμος με μαγαζιά κατάμεστα από κόσμο: κρεοπωλεία, οπωροπωλεία, μπακάλικα και καταστήματα με ζαχαρώδη προϊόντα. Και σαν να μην έφθανε το γεγονός πως δεν υπάρχουν πεζοδρόμια, οι καταστηματάρχες στήνουν μπροστά από τα μαγαζιά τους πάγκους φορτωμένους με παντός είδους αγαθά ενώ πλήθος μικροπωλητών καλύπτουν κάθε σπιθαμή ελεύθερου χώρου με τα καρτσάκια και τους πάγκους τους. Δεν υπάρχει κακία για την καταπάτηση του χώρου. Ο ανταγωνισμός εκδηλώνεται με κραυγές και ιαχές που ζαλίζουν τα αυτιά. Όλοι, καταστηματάρχες και μικροπωλητές, διαλαλούν τα εμπορεύματά τους και τις χαμηλές τιμές στην ισπανοεβραϊκή διάλεκτο με φωνή βαρύτονου ή υψηλόφωνης σοπράνο και με ελκυστική μελωδικότητα.

Αν τύχει και βρεθείς εκεί βράδυ, όταν οι πωλητές ενδιαφέρονται να απαλλαγούν από τις τελευταίες ποσότητες κρέατος και λαχανικών που δεν πρέπει να μείνουν για την επόμενη ημέρα, τότε θα αντιληφθείς σε τι ύψη μπορεί να φτάσει η φωνή του πωλητή που επιδιώκει να απελευθερωθεί με κάθε θυσία από το εμπόρευσμά του και είναι αποφασισμένος να επιστρέψει σπίτι του με άδειο τον πάγκο του. Διακόσιοι Εβραίοι κραυγάζουν και καλούν όλοι μαζί τον κάθε περαστικό ενώ εκατοντάδες

³¹ Πλάσα: Η αγορά.

άλλοι Εβραίοι οικογενειάρχες, καθ' οδόν για το σπίτι, περιεργάζονται τα εμπορεύματα και παζαρεύουν την τιμή με τους κρεσπώλες και τους μανάβηδες. Όλα αυτά συμβαίνουν σ' έναν στενό και κατάμεστο από κόσμο δρόμο, όπου αισθάνεσαι να περιστοιχίζεσαι από φωνές και τραγούδια που προκαλούν πονοκέφαλο και τρυπούν τα τύμπανα των αυτιών. Κι όμως είναι βέβαιο πως δεν θα θυμώσεις με όλους αυτούς που φωνασκούν εξαιτίας του ζωντανού θεάματος που προσφέρουν κατά τη σύντομη και ολιγόλεπτη διέλευσή σου από το πεδίο της μάχης τους. Αν μάλιστα τύχει να έχεις έναν καλό και γρήγορο μεταφραστή όπως εγώ, που εξηγεί όλα τα ανέκδοτα και τα λογοπαίγνια που εκστομίζουν οι διαλαλούντες, είναι βέβαιο πως το αυτί σου θα εξοικειωθεί στον ήχο της Ισπανικής και τις ρυθμικές απαγγελίες τους και τότε οι εντυπώσεις που θα αποκομίσεις από την εβραϊκή αυτή αγορά δεν θα είναι καθόλου μα καθόλου αρνητικές.

Δόξα τω Θεώ, βγήκες σώος από την περιπέτεια της Λα Πλάσα. Μπροστά σου τώρα ανοίγονται οι εβραϊκές συνοικίες. Η αντίθεση είναι εμφανέστατη· από τη φασαρία της αγοράς στην ηρεμία. Εδώ δεν υπάρχουν μαγαζιά εκτός από μπακάλικα και καρβουνιάρικα. Στους δρόμους συναντάς παιδιά αδύνατα αλλά καθαρά που γυρίζουν από το σχολείο ή γυναίκες που κουβαλούν καλάθια με ψωμί που ζύμωσαν με τα χέρια τους ή πηγαίνουν το παστέλ³² στον φούρνο ή κάθονται και συζητούν με γειτόνισσες στην εξώπορτα του σπιτιού. Η νωθρότητα ενός καθ' όλα πατριαρχικού τρόπου ζωής. Στις αυλές των σπιτιών ή στα πεζοδρόμια βλέπεις «ενάρετες γυναίκες» που κρεμούν στα σχοινιά κάτω από τον ήλιο τα κατάλευκα ρούχα της μπουγάδας. Που και που συναντάς κανέναν μανάβη, ο οποίος διαλαλεί μελωδικά τα εμπορεύματά του καθώς

³² Παστέλ: Εβραϊκή πίτα.

οδηγεί τον κουρασμένο γάιδαρό του που κουβαλάει στην κάθε πλευρά του ένα μεγάλο κοφίνι με κουνουπίδια ή μελιτζάνες. Μπροστά σε κάποιο παράθυρο ισόγειου σπιτιού ένας πολυλογάς γυρολόγος μετρά για μία νοικοκυρά με τον πήχη δαντέλα ή αμερικάνικο ύφασμα, ενώ παράλληλα παραπονιέται για το μικρό κέρδος του ή την ακρίβεια της ζωής.

Σπάνια θα ακούσεις φωνές θυμού από γυναίκες που διαπληκτίζονται. Εδώ δεν επικρατεί η οκνηρία που αποκοιμίζει και που απαντάται στις συνοικίες των Τούρκων. Εδώ επικρατεί γαλήνη και ασφάλεια, διότι όλες οι δουλειές γίνονται μέσα στο σπίτι. Οι δουλειές του σπιτιού απασχολούν πλήρως την Εβραία νοικοκυρά. Μισή μέρα ασχολείται στην κουζίνα, ένα τέταρτο της ημέρας ράβει ή κάνει κουρελούδες και το υπόλοιπό της είναι αφιερωμένο σε επισκέψεις ή σε αγορές. Για την Εβραία γυναίκα δεν υπάρχει ελεύθερος χρόνος που οδηγεί στην αμαρτία· δεν ευκαιρεί ούτε να σκεφτεί τις πιο αθώες απολαύσεις. Κι αν ξαφνικά ακούσεις κάποια γλυκιά φωνή που τραγουδάει στην αρχαία καστιλιάνικη διάλεκτο και αναπολεί την εποχή των «πρίνσιπες» και των «καβαλιέρος»

*Ο, κε μάνος μπλάνκας εν άγουα φρία...!
(Ω, τι κατάλευκα χέρια πλένουν με παγωμένο νερό)*

τότε θα ξέρεις πως κάποια μητέρα νανουρίζει το μωρό της, τραγουδώντας για κάποιους βασιλιάδες που έψαχναν μια όμορφη πριγκίπισσα.

Κι αν μια γλυκιά και δυνατή φωνή τραγουδά παθητικά το απόγευμα, τότε θα ξέρεις πως κάποια κοπέλα σε ηλικία γάμου, την ώρα που πλένει τα σκεύη στην κουζίνα, εξωτερικεύει μέσα από την καρδιά τα νεανικά της όνειρα:

*Λας εστρέγιας εν λος σιέλος-ούνα ι ούνα
ι ντος ι ντος
Νο τιένεν τάντα φερμέζα-κόμο τενέμος*

λος ντος...³³

*(Ούτε τα άστρα που είναι διάσπαρτα στον ουρανό
δεν είναι τόσο αιώνια, όπως η αγάπη μας...).*

Αυτή η εικόνα της ήσυχης ζωής σε συνοδεύει για ένα περίπου χιλιόμετρο. Σε όλο το μήκος της διαδρομής διακλαδίζονται δεξιά και αριστερά ίσιοι και καθαροί δρόμοι, παρότι δεν είναι ασφαλτοστρωμένοι. Αντιλαμβάνεσαι αμέσως πως οι κάτοικοι αυτών των συνοικιών δεν ανήκουν στις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις, αλλά στη μεσαία τάξη. Ακόμη και οι πλέον φτωχοί εξ αυτών δεν είναι σε κατάσταση εξαθλίωσης. Πολλοί κατοικούν σε υπόγεια όπου ο ήλιος δεν εισχωρεί. Ο Κορνοβέρο είχε κάποιον γνωστό και με οδήγησε σ' ένα τέτοιο διαμέρισμα ή πιο σωστά με «κατέβασε» στον φίλο του. Κατεβήκαμε δέκα σκαλιά και μπήκαμε σ' ένα ευρύχωρο δωμάτιο όπου μια νεαρή γυναίκα, χλωμή στο πρόσωπο αλλά με ωραία μάτια, υπερήφανη και ντροπαλή ταυτόχρονα, καθόταν και έραβε κοντά στον τοίχο, στο πάνω μέρος του οποίου υπήρχε ένα άνοιγμα απ' όπου περνούσαν λίγες αχτίδες φωτός. Παρά την υγρασία δεν αισθανθήκαμε καθόλου τη μυρωδιά της, αφού τα πάντα εκεί ήταν πεντακάθαρα. Λευκά σεντόνια σκέπαζαν το κρεβάτι, τα έπιπλα ήταν γυαλισμένα, τάξη επικρατούσε παντού. Πάνω στους φρεσκοασπρισμένους τοίχους ήταν κρεμασμένες οικογενειακές φωτογραφίες τοποθετημένες σε καλαίσθητες κορνίζες, έργο της νοικοκυράς του σπιτιού.

Να που φτάσαμε στα όρια των ελληνικών συνοικιών. Περιπατήσαμε στους δρόμους χωρίς τίποτε το ιδιαίτερο να τραβήξει την προσοχή μας εκτός από τις αρχαίες εκκλησίες. Μια απορία που γεννάται είναι πώς σ' έναν δρόμο μπορούν να συντηρούνται τόσα ουζερί και στο καθένα ξε-

³³ Λας εστρέγιας εν λος σιέλος...: Τα άστρα στον ουρανό, ένα-ένα και δύο-δύο, δεν είναι τόσο στέρα όσο η αγάπη των δυο μας.

χωριστές παρέες να πίνουν και να τραγουδούν από το πρωί μέχρι το βράδυ. Κι αν παρατηρήσεις κάποια ασυνήθιστη κίνηση, τούτο θα οφείλεται τις περισσότερες φορές στην παρουσία κάποιου Εβραίου γυρολόγου που διαλαλεί το εμπόρευσμά του με τα σπασμένα ελληνικά του: «Φαλιμέντο πράγμα, φαλιμέντο πράγμα», δηλαδή εμπόρευμα από επιχείρηση που χρεοκόπησε, με άλλα λόγια άμφοθηνα. Όλη η γειτονιά ξεσηκώνεται, γυναίκες και παιδιά τρέχουν. Όλοι τον κοροϊδεύουν για τα αστεία ελληνικά του όμως αυτός κάνει τη δουλειά του, πουλάει το εμπόρευμα.

Αν ήσουν μαζί μου ασφαλώς δεν θα σε οδηγούσα στην πάνω πόλη, περιοχή όπου κατοικούν οι αξιότιμοι και νωχελικοί Τούρκοι. Ο καθαρός θαλασσινός αέρας θα χάιδευε το πρόσωπό σου, όμως θα σε πλάκωνε η νεκρική σιγή και η ανία. Εκτός από κανέναν γέρο με το «σαρίκι του χατζή», που φορούσε δηλαδή το χαρακτηριστικό τουρμπάνι με την πράσινη κορδέλα εκείνου που είχε πάει προσκύνημα στην ιερή Μέκκα, και που καθόταν βαριεστημένα στην είσοδο του σπιτιού ή τη φευγαλέα εμφάνιση κάποιας μαυροφορεμένης Τουρκάλας που χανόταν σε κάποιο σοκάκι, τίποτε δεν μαρτυρούσε πως επρόκειτο για κατοικημένη περιοχή.

Είναι προτιμότερο να περπατήσουμε στη λεωφόρο μπροστά από τον Λευκό Πύργο, το αρχαίο κάστρο που αποτελεί το σύνορο ανάμεσα στην παλιά και τη νέα πόλη, και να προχωρήσουμε προς την περιοχή Καμπάνιας. Από τις δύο πλευρές του δρόμου υψώνονται μεγάλα κτίρια ακόμη και παλάτια γοθικά ή βυζαντινού ρυθμού, ασφαλώς όμως όχι τουρκικού, με άπειρα διακοσμητικά στοιχεία, μικρούς πυργίσκους και μπαλκόνια ιδιαίτερου αισθητικού κάλλους, ορισμένα από τα οποία είναι σκεπαστά όπως στα μεσαιωνικά κτίρια: με κολώνες και σκάλες από λευκό γυαλιστερό μάρμαρο. Περιτοιχίζονται από σιδερένιους φράχτες, πίσω από τους οποίους διακρίνονται ευρύχωροι κήποι με όμορφα λουλούδια και

κάπου-κάπου θα δεις να περιφέρεται εκεί μια ντονζέα³⁴ με μακρύ φόρεμα ή «Σινιόρα» που σκεπάζει τα πλούσια μαλλιά της με την πρασινοκόκκινη κόφια, διακοσμημένη με χάντρες, ενώ το κατάλευκο στήθος αποκαλύπτεται κάτω από το διαφανές τούλι του κογιάρ.³⁵

Εικόνα 7. Εβραίοι κάτοικοι με παραδοσιακές φορεσιές

³⁴ Ντονζέα: Περιστέρα. Νέα και όμορφη κοπέλα.

³⁵ Κογιάρ: Γιακάς από αραχνοϋφαντο ύφασμα που κάλυπτε το ντεκολτέ.

Εικόνα 8. Επαύλεις στην περιοχή των Εξοχών

Στο πίσω μέρος των σπιτιών διακρίνεις ασύλλια με δένδρα που φτάνουν μέχρι την ακτή, ωραία κιόσκια και ιδιωτικές πλαζ. Κατά μήκος κάθε μεσοτοιχίας, που χωρίζει τον έναν κήπο από τον άλλον, ξεπροβάλλουν ευρύχωρα θερμοκήπια με όμορφα τροπικά λουλούδια και γλάστρες, διαρρυθμισμένα ημικυκλικά. Ο πλούτος και οι ανέσεις διακρίνονται παντού, θυμίζοντας τα λάφυρα του Ανατολίτη «φαστ» (νεόπλουτου) και την επιδειξιμανία του Ισπανού ιντάλγκο,³⁶ που αρέσκεται σε κραυγαλέες και περιττές πολυτέλειες. Αν αναρωτηθείς ποιοι έχτισαν αυτές τις επαύλεις, η απάντηση είναι μία: Εβραίοι, ως επί το πλείστον! Αυτό το θέαμα συνεχίζεται σε μήκος τεσσάρων χιλιομέτρων και από τις δύο πλευρές του δρόμου.

³⁶ Ιντάλγκο: Μέλος της ισπανικής αριστοκρατίας χωρίς τίτλο ευγενείας.

Εικόνα 9. Η βίλα Αλατίνη

Αν κοιτάξεις τους δρόμους της νέας πόλης που καταλήγουν στη λεωφόρο αυτού του θερινού προαστίου, θα παρατηρήσεις πως από κάθε γωνιά ξεπροβάλλουν άτομα με έντονα αποτυπωμένη τη σφραγίδα της καταγωγής τους. Φτάνοντας στο τέλος του δρόμου, εκεί όπου υπάρχουν μόνο αγροί με χόρτα, θα αντικρίσεις ένα πολυτελές και μοναχικό κτίριο που μοιάζει με το θερινό ανάκτορο κάποιου δούκα. Το όνομα των ιδιοκτητών είναι Αλατίνη, οι πλουσιότεροι άνθρωποι σε όλη την πόλη. Ακριβώς απέναντι, στο άλλο άκρο της Θεσσαλονίκης, δίπλα στον σιδηροδρομικό σταθμό, βρίσκεται ο συνοικισμός «Βαρόνου Χιρς»³⁷ όπου κατοικούν οι πιο φτωχοί άνθρωποι της πόλης...

Τότε, φίλε μου, θα καταλάβεις πως τη Θεσσαλονίκη την έχτισαν και τη στερέωσαν εβραϊκά χέρια...

³⁷ Η συνοικία Βαρόνου Χιρς βρισκόταν στην περιοχή του παλαιού σιδηροδρομικού σταθμού και χτίστηκε με δωρεά της οικογένειας Χιρς για να στεγάσει Ρωσοεβραίους πρόσφυγες.

Τέλεια συγκροτημένη κοινωνία

Θεσσαλονίκη, 10 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ φίλε,

Δεν έγραψα για λίγες ημέρες λόγω έλλειψης χρόνου. Κανόνισα να μείνω στη Θεσσαλονίκη δώδεκα μέρες και για να καλύψω το πρόγραμμα, πρέπει να απασχοληθώ καθ' όλη τη διάρκεια αυτών των ημερών. Ήμουν πολύ τυχερός που έχω τον Κορντοβέρο. Δεν χαραμίζει ούτε ένα λεπτό άσκοπα. Ακόμη και ο πιο έμπειρος ξεναγός δεν θα με ξεναγούσε με τόση επιμέλεια. Κατάλαβε θαυμάσια το πνεύμα μου, διαισθάνθηκε άριστα τους δεσμούς μου με τον Ιουδαϊσμό, συνέλαβε αυτό που μου λείπει, ποια ψυχική ανάγκη με οδήγησε εδώ και με κατανόηση ανώτερη των πνευματικών του δυνατοτήτων, μου συμπαραστέκεται για να μπορέσω να γνωρίσω την ψυχή και τις αντιλήψεις αυτών των ανθρώπων. Εκμεταλλεύεται κάθε ευκαιρία που παρουσιάζεται και γνωρίζοντας άριστα όλες τις τάξεις αυτής της κοινωνίας, πετυχαίνει κατά τρόπο θαυμάσιο στην αποστολή του.

Δεν θα σε κουράσω, εξιστορώντας λεπτομερώς όλα όσα είδα και άκουσα στις περιηγήσεις και σε συνομιλίες που είχα με ανθρώπους όλων των τάξεων. Θα ήμουν αφελής αν πίστευα πως παντού θα συναντούσα ανθρώπους τέλειους. Έρχονται στιγμές που αισθάνομαι ότι βρίσκομαι ανάμεσα σε Εβραίους της Δύσης, κατώτερου βέβαια μορφωτικού επιπέδου. Λιγότερο προσποιητοί αλλά εξίσου ψυχροί συναισθηματικά και εξίσου υπερήφανοι για το πορτοφόλι τους. Εξαιτίας όμως ενός περιστατικού που συνέβη κατά την αναχώρησή μου από την περιοχή, όπου

αντίκρισα ένα τελείως ασυνήθιστο θέαμα, ξύπνησε μέσα μου το ίδιο πρωτόγνωρο συναίσθημα που είχε κυριεύσει και εντυπωσιάσει τον Κέι-λαντ.

Στο τελευταίο γράμμα μου υπογράμμιζα την εντύπωση που προκαλεί στον επισκέπτη η τελείως εβραϊκή εμφάνιση της Θεσσαλονίκης. Ξέρω πως δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο πλήθος Εβραίων να σφραγίζει με την ταυτότητά του ολόκληρες περιοχές ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων ή να κυριαρχεί σε ολόκληρες κωμοπόλεις, όπως στη Ρωσία. Πρόσεξε όμως εκεί το ένστικτο για ασφάλεια και η τάση της απομόνωσης και της φυγής δημιούργησε το «Βεϊτσάφελ» της Ολλανδίας, τη «Λεοπολστάντ» στη Βιέννη και επί των ημερών μας το τέταρτο «Διαμέρισμα» στο Παρίσι. Αλλά και σε απομονωμένες περιοχές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, στις αχανείς παγωμένες στέπες ο τσάρος Νικόλαος δημιούργησε αποικίες Εβραίων μικροκαταστηματαρχών που συντηρούνταν από τους μη φιλικούς κατοίκους των περιοχών αυτών. Χάρη στο εμπόριο, την κύρια απασχόληση αυτών των ανθρώπων, δημιουργήθηκαν στα μεγάλα αστικά οικονομικά κέντρα συνοικίες ολόκληρες, όπου κυριαρχούν οι επιγραφές με εβραϊκά ονόματα προς μεγάλη απογοήτευση των εχθρών του Ισραήλ που βλέπουν τα μέλη αυτού του λαού να προοδεύουν, παρότι αποτελούν μικρές μειονότητες. Εδώ στη Θεσσαλονίκη, όμως, η συγκέντρωση των Εβραίων σε ορισμένες περιοχές δεν οφείλεται στην υποχρέωση εγκλεισμού τους σε γκέτο ούτε ο συνωστισμός τους σε κάποιες συνοικίες οφείλεται σε συντεχνιακούς λόγους. Εδώ έχουμε να κάνουμε μ' έναν μικρό λαό ο οποίος, παρότι δεν διαβιεί ξεχωριστά, δεν αποτελεί τμήμα του ευρύτερου μη εβραϊκού πληθυσμού.

Με τις δεκάδες χιλιάδες των δραστήριων μελών του, η παρουσία των Εβραίων εκτείνεται σε όλη την πόλη και είναι αισθητή σε όλες τις

κοινωνικές τάξεις. Κι αν, για παράδειγμα, χάνονταν ως διά μαγείας όλοι οι μη Εβραίοι κάτοικοι της πόλης, οι άνθρωποι αυτοί θα ήταν σε θέση να καλύψουν όλες τις ανάγκες τους. Διότι αν σε όλο τον κόσμο οι Εβραίοι από οικονομικής άποψης αποτελούν τάξη ή παρακλάδι, συνήθως υποδεέστερο της εν γένει οικονομίας της χώρας, εδώ συνθέτουν μία καθ' όλα ανεξάρτητη οικονομική οντότητα, ένα έθνος με όλες τις τάξεις και κατηγορίες πολιτών. Εκτός από τη γεωργία, όλα τα επαγγέλματα και οι ειδικότητες υπάρχουν ανάμεσά τους.

Τραπεζίτες και χαμάληδες, έμποροι και καθαριστές υπονόμων, γιατροί και γδάρτες σφαγείου, ιδιοκτήτες αλευρόμυλων και ρακοσυλλέκτες, κτηματίες και ξυλοκόποι, επαγγελματίες και αμαξάδες, τραπεζικοί υπάλληλοι που φορούν άσπρο κολάρο και ξυπόλυτοι ψαράδες, βιομήχανοι και απλοί εργάτες, δικηγόροι και καθαριστές καπνοδόχων... Δεν υπάρχει αμειβόμενη εργασία, από την οποία απουσιάζουν οι Εβραίοι. Ένας καινούργιος φίλος, συντάκτης ισπανόγλωσσης εφημερίδας, νέος και καλλιεργημένος, μου είπε χθες αστειευόμενος πως ο Θεσσαλονικιός είναι ικανός για όλα τα επαγγέλματα εκτός από το να κάνει τον... παπά, παρότι είναι και αυτό ένα επάγγελμα με ικανοποιητικό εισόδημα. Ειδικά σε ό,τι αφορά το εμπόριο δεν υπάρχει κλάδος ή επίπεδο από το οποίο να απουσιάζουν οι Εβραίοι, από το ανώτερο χονδρεμπόριο μέχρι το απλούστερο λιανεμπόριο μεταξιού ή κουρελιών, δημητριακών και δερμάτων ή όπλων και πυρίτιδας. Το ίδιο ισχύει και για τις τέχνες. Σε ό,τι αφορά τον χώρο της εργασίας, θα σου παραθέσω δύο παραδείγματα που πουθενά αλλού δεν συναντάς μεταξύ των Εβραίων: α) Εκτεταμένο εβραϊκό προλεταριάτο, κάπου δώδεκα χιλιάδες Εβραίοι εργάτες και εργάτριες που δουλεύουν σε καπνεργοστάσια και β) όλες οι πλύστρες και οι υπηρέτριες, ακόμη και σε μη εβραϊκά σπίτια, είναι Εβραίες. Η εικόνα θα γίνει πληρέστερη, πιστεύω, αν σου πω ότι ακόμη και επαγγελματίες

λωποδύτες θα βρεις ανάμεσα στους Εβραίους, γνωστούς με την επωνυμία «λος μπολσέρος³⁸ της Θεσσαλονίκης».

Η σημαντικότερη όμως τάξη, η οποία προσδιορίζει και την ταυτότητα της πόλης, είναι η τάξη των εμπόρων. Η Θεσσαλονίκη εξυπηρετεί μία εκτεταμένη περιοχή από την ακριτική Ελασσόνα μέχρι το Διδυμότειχο στη Θράκη και τα όρια της Βοσνίας, έκταση που περιλαμβάνει τη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Αλβανία. Έξι εκατομμύρια περίπου άτομα συναλλάσσονται με τη Θεσσαλονίκη, αγοράζοντας και πουλώντας εκεί τα πάντα. Είναι απαραίτητο να υπογραμμίσω ότι αυτό είναι εφικτό χάρη στο εμπορικό δαιμόνιο και την εργατικότητα των Εβραίων; Αυτοί πρώτοι, ανάμεσα σε όλους τους κατοίκους της, καθιέρωσαν τις σύγχρονες δομές και χάραξαν τις σύγχρονες κατευθύνσεις των επιχειρήσεων. Ίδρυσαν εμπορικούς οίκους και επιχειρήσεις χονδρικής πώλησης που διακινούν τεράστιες ποσότητες αγαθών μέχρι και τα πιο απομακρυσμένα χωριά. Επισκέφθηκα μία τέτοια εβραϊκή επιχείρηση που απασχολεί εκατό υπαλλήλους. Την περίοδο της μεγάλης κίνησης, όταν η πόλη κατακλύζεται με πελάτες από τα μισά Βαλκάνια, αυτοί δεν προφταίνουν να τους εξυπηρετήσουν.

Υπάρχει όμως, κατά την άποψή μου, κάτι ακόμη πιο σημαντικό από τα υλικά επιτεύγματα. Αυτά, άλλωστε, δεν είναι ασυνήθιστα για τον χώρο των ιδιοφυών εμπόρων και χρηματιστών Εβραίων.

Η λέξη «έμπορος» στην Ευρώπη, όπως γνωρίζεις, δεν απέχει πολύ από την έννοια του απατεώνα ή τουλάχιστον του υλιστή. Με πόση περιφρόνηση αναφέρονται οι διανοούμενοί μας στους κακόμοιρους «χρήστες των γραμματίων». Εσύ μου έχεις διηγηθεί πως στο Λονδίνο μία αριστοκρατική εβραϊκή λέσχη αρνείται, βάσει του καταστατικού της,

³⁸ Λος μπολσέρος: Πορτοφολάδες.

να δεχθεί εμπόρους ως μέλη. Στη Θεσσαλονίκη όμως, όταν θα ακούσεις να αναφέρουν κάποιον «εσ μερκαδέρ», δηλαδή ότι είναι έμπορος, μη νομίσεις ότι μιλούν γι' αυτόν με εμπαικτικό τρόπο. Εδώ είναι τίτλος τιμής και προκαλεί τον σεβασμό. Σημαίνει άτομο ενάρετο και ευθύ που όταν λέει ναι, εννοεί ναι και όταν λέει όχι, εννοεί όχι. Αυτά δεν είναι λόγια ξεκάρφωτα. Η κοινή γνώμη εδώ κρίνει με αυστηρά κριτήρια την εμπορική ζωή και γι' αυτό οι έμποροι αποτελούν παραδείγματα προς μίμηση. Επισκέφθηκα έναν γνωστό του Κορντοβέρο, έμπορο δημητριακών, και υπήρξα μάρτυρας του παρακάτω περιστατικού: Συναλλαγή εξακοσίων και πλέον λιρών οριστικοποιήθηκε προφορικά, χωρίς κανένα γραπτό κείμενο ή μαρτυρίες. Ρώτησα τον καταστηματάρχη πώς είναι δυνατόν για ένα τόσο σοβαρό θέμα να επαφίεται μόνο στα λόγια που αντάλλαξαν μεταξύ τους. Εκείνος ξαφνιάστηκε για την ερώτηση και αποκρίθηκε: Αυτός είναι έμπορος!

Μου είπαν επίσης πως και οι μη Εβραίοι εμπιστεύονται απόλυτα τον λόγο του Εβραίου εμπόρου. Ο χωριάτης που κατεβαίνει στη Θεσσαλονίκη για προμήθειες, είτε είναι Έλληνας είτε Βούλγαρος είτε Αλβανός, εναποθέτει στον μεσίτη του μεγάλα χρηματικά ποσά χωρίς να πάρει καμία απόδειξη και θα γελούσε πολύ αν κάποιος προσπαθούσε να διαβάλλει τον δικό του μπεζιριάν.³⁹ Ο ξένος όχι μόνο εμπιστεύεται απόλυτα τον αντιπρόσωπό του αλλά είναι βέβαιος πως ο Εβραίος θα φροντίσει με σχολαστικότητα και ευθύτητα τα συμφέροντά του, ακόμη και απέναντι του ομόφυλού του εμπόρου.

Στο ίδιο ξενοδοχείο μένει ένας αντιπρόσωπος ιταλικού εργοστασίου νημάτων, νέος και καλλιεργημένος, που επισκέπτεται κάθε χρόνο τους πελάτες τους και που αρέσκεται στους τρόπους της Ανατολής. Γνωρι-

³⁹ Μπεζιριάν: Μεσίτης.

στήκαμε κατά τη διάρκεια του δείπνου. Συζητώντας μου ανέφερε, χωρίς να γνωρίζει ότι είμαι Εβραίος, πως, σύμφωνα με την άποψη που είχαν όλοι οι εργοστασιάρχες, η καλύτερη και δυναμικότερη αγορά σε όλη την Ανατολή είναι η Θεσσαλονίκη χάρη στην εργατικότητα και την ευθύτητα των Εβραίων.

Όταν γνωρίζεις τις κατηγορίες που οι εχθροί των Εβραίων τους αποδίδουν σε ολόκληρη την Ευρώπη, συνδέοντάς τους με κάθε ύποπτη κίνηση και κάθε χρηματιστηριακό «κραχ», αισθάνεσαι να σε κατακλύζει υπερηφάνεια και θέλεις να αναφωνήσεις σε αυτόν τον αλλόθρησκο: Είμαι αδελφός αυτών των Εβραίων!

Ίσως γελάσεις με τα γραφόμενά μου. Ίσως σκεφτείς πως δικαιολογείται ο Κέιλαντ ή ακόμη και εγώ, γράφοντας αυτά εξαιτίας του ενθουσιασμού στο αντίκρισμα μιας τελείως καινούργιας εικόνας: Εβραίοι ψαράδες, άνθρωποι υγιείς στο σώμα και στην ψυχή. Αναπόφευκτα, λοιπόν, αισθάνεσαι την ανάγκη να υμνήσεις τους εμπόρους, που ταυτόχρονα είναι και Εβραίοι. Ιδού η ιδανική εικόνα του ανθρώπου.

Μήπως αυτά αφορούν κάποιο παρελθόν και τίποτε παραπάνω; Θα ομολογήσω πως κι εγώ, όπως εσύ και όλοι οι φίλοι μας, πίστευα πως τα ιδανικά, τα λεπτά αισθήματα, η ικανότητα για ψυχική ανάταση, το φτερούγισμα της φαντασίας, η πνευματική γενναιοδωρία, όλα αυτά αποτελούν αποκλειστικό προνόμιο των ελεύθερων επαγγελματιών ενώ η καθημερινή ενασχόληση με τις υλιστικές εμπορικές συναλλαγές αποξηραίνει την ψυχή και αποκοιμίζει την καρδιά. Από την ημέρα όμως που τελείωσα τις σπουδές μου και μπήκα στη ζωή έμαθα πολλά για αυτό το θέμα. Είχα την ευκαιρία να γνωρίσω τη «λεπτότητα» των συναισθημάτων και την «πνευματικότητα» ατόμων με «καθαρά» επαγγέλματα, καθαρά σε ό,τι αφορά την εμφάνιση πεντακάθαρων χεριών και καλοσιδερωμένου γιακά. Γνώρισα για παράδειγμα τον δικηγόρο που

ξεπουλά το δίκαιο έναντι αδράς αμοιβής, τον δημοσιογράφο που είναι έτοιμος να πουλήσει την ηθική στον οποιονδήποτε πλειοδότη της πέννας και της συνείδησής του, τον πολιτικό που εμπορεύεται τις σκέψεις και τα ιδανικά αγαθών και εύπιστων ανθρώπων, τον κυβερνητικό αξιωματούχο που πλουτίζει εισπράττοντας μίζες, τον γιατρό που βλέπει τη θεία αποστολή του –της διάσωσης του κατ’ εικόνα Θεού δημιουργήματος– μόνο σαν μέσο πλουτισμού και που όλη την ημέρα την αφιερώνει σε σύντομες επισκέψεις ασθενών ενώ ούτε ένα λεπτό δεν αφιερώνει στην ανάγνωση κάποιου ιατρικού εντύπου.

Από την άλλη μεριά, γνώρισα εμπόρους με ονειροπόλα μάτια που ξέρουν να αισθάνονται την ομορφιά της δημιουργίας, είτε πρόκειται για λογοτεχνία είτε για ελαιογραφία, που έχουν αυτί για τη μουσική και καρδιά που συγκινείται μπροστά στην ανθρώπινη δυστυχία, για τους οποίους υπάρχουν πράγματα ανώτερα από το χρήμα και ιερότερα από το ατομικό συμφέρον: Ευθύτητα, πατρίδα, ιδανικά, οικογένεια, θρησκεία, φιλευσπλαχνία...

Δεν μπορώ να σε διαβεβαιώσω ότι η παραπάνω περιγραφή ανταποκρίνεται με ακρίβεια στον τύπο του εμπόρου αυτής της ανατολίτικης χώρας και αμόρφωτης περιοχής. Μιλάω γενικότερα. Η ιδέα αυτή με είχε απασχολήσει επανειλημμένως στη Χριστιανία, έκτοτε όμως είχε ξεχαστεί. Επανήλθε στο προσκήνιο σήμερα σε αυτή την πόλη, όπου οι έμποροι ορίζουν την ταυτότητά της. Αν, όπως εγώ αισθάνομαι, αυτή η ταυτότητα είναι ελκυστική, δεν ενισχύεται έτσι η παραπάνω αιρετική άποψη και δεν καταρρίπτονται όλα όσα διδαχθήκαμε;

* * *

Σήμερα έγινα μάρτυρας ενός ασήμαντου αλλά καθόλου ασυνήθιστου περιστατικού, που κατά τη γνώμη μου περιγράφει ορθά πως εδώ έχουμε να κάνουμε μ' έναν τύπο Εβραίου μοναδικού στα ιστορικά χρονικά.

Σε κάποια περιοχή άνοιξε μία ελληνική τράπεζα. Χρειάστηκε να μεταφερθεί στον επάνω όροφο ένα μεγάλο και βαρύ χρηματοκιβώτιο, σαν αυτά που χρησιμοποιούν στις τράπεζες. Το έργο ανέλαβαν Έλληνες αχθοφόροι. Πλήθος κόσμου είχε συγκεντρωθεί και μεταξύ αυτών ήταν μερικοί Εβραίοι αχθοφόροι, που γελούσαν με το θέαμα της δουλειάς των Ελλήνων. Πλησίασα και εγώ. Ο ιδρώτας κυλούσε από τα πρόσωπά τους· άγριες φωνές κάλυπταν την ατμόσφαιρα και διαρκώς ακούγονταν αντικρουόμενες οδηγίες. Επικρατούσαν σπρωξίματα, μουρμουρητά, φωνές. Σαν να επενέβη κάποια κακιά μάγισσα, όταν έφθασαν στο τέταρτο σκαλί, εκεί που στρίβει η σκάλα αριστερά, το χρηματοκιβώτιο έγειρε προς τα κάτω και επανέκαμψε στην αφετηρία παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειες των αχθοφόρων. Το εγχείρημα έγινε αρκετές φορές. Καθώς πλησίασα κοντύτερα, ένας Έλληνας απομακρυνόταν από το πεδίο της μάχης κρατώντας το αριστερό πόδι του και σφαδιάζοντας από τον πόνο. Ο Κορντοβέρο ρώτησε και όπως μου εξήγησε, επί μία ώρα πλέον η δουλειά δεν προχωράει. Κάθε φορά το χρηματοκιβώτιο φτάνει μέχρι το τέταρτο σκαλί και ύστερα γέρνει και γλιστράει πάλι κάτω. Ένας καλοντυμένος κύριος, διευθυντής ή ανώτερο στέλεχος της τράπεζας, παροτρύνει θυμωμένος τους εργάτες χωρίς κανένα αποτέλεσμα.

Ξαφνικά το σκηνικό αλλάζει. Ο κύριος ζητά να σταματήσει η δουλειά και δίνει οδηγίες σ' έναν βοηθό του. Γίνονται διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε αυτόν και τους Εβραίους αχθοφόρους. Βλέπω τους τελευταίους να απομακρύνονται για να επιστρέψουν μετά από λίγο κρατώντας μοχλούς και στρογγυλά καθρόνια. Ο διευθυντής απομακρύνει σχεδόν βίαια τους Έλληνες και τη δουλειά αναλαμβάνουν οι Εβραίοι. Τι να σου πω, φίλε

μου! Οι φωνές, τα μουρμουρητά, οι βρισιές δεν έλειψαν. Όμως και ένας άσχετος, όπως εγώ, μπορούσε να αντιληφθεί ότι η δουλειά ήταν σε χέρια ειδικευμένα. Με λίγα λόγια, μέσα σε τρία λεπτά το βαρύ χρηματοκιβώτιο πέρασε «τη γέφυρα του γαϊδάρου», κατά την ιταλική έκφραση, και συνέχισε την αναρρίχηση. Δεν κάθισα μέχρι το τέλος. Ήταν όμως σαφές πως το χρηματοκιβώτιο θα έφθανε στον τρίτο όροφο πολύ συντομότερα απ' ότι οι Έλληνες χρειάστηκαν για να φτάσουν μέχρι το τέταρτο σκαλί...

Εικόνα 10. Αχθοφόρος

Υπάρχει και πυροσβεστικό σώμα

Θεσσαλονίκη, 12 Μαρτίου 1900

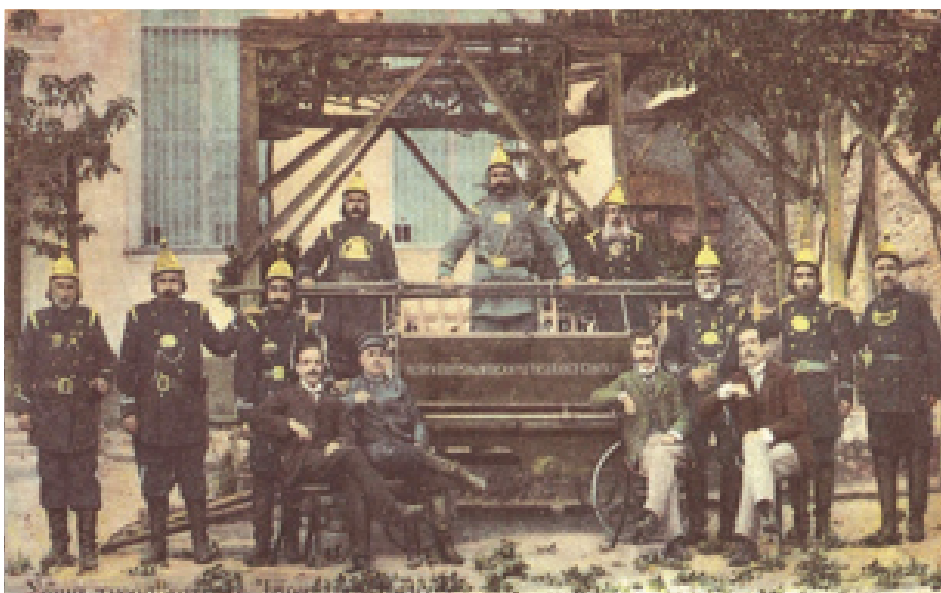
Αγαπητέ φίλε,

Θέλω να σου περιγράψω κάτι πρωτοφανές. Ένα θέαμα μοναδικό που, αν δεν κάνω λάθος, μόνο στη Θεσσαλονίκη μπορείς να το δεις.

Δεν γνωρίζω τι ακριβώς γιορτάζουν σήμερα οι Τούρκοι· τα γενέθλια του Σουλτάνου ή την επέτειο της ανόδου του στον θρόνο. Μόνο τέτοιες μέρες καταλαβαίνεις ότι βρίσκεσαι σε μία πόλη, αφέντης της οποίας είναι ο βαρύς και δυσκίνητος Τούρκος. Κάτω από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου μου παρέλασαν μισό τάγμα πεζικάριοι ενώ οι αξιωματικοί ήταν έφιπποι και κρατούσαν ξίφη. Μπροστά πήγαινε η μπάντα. Η διάταξη των στρατιωτών ακολουθούσε τα γερμανικά πρότυπα και η εικόνα δεν θα έμοιαζε καθόλου απογοητευτική αν οι στρατιώτες δεν ήταν τόσο αδύνατοι, κακομοιριασμένοι, πεινασμένοι και κοντοί. Ξαφνικά μία διμοιρία που παρέλασε τράβηξε την προσοχή μου. Ήταν εκατό περίπου άτομα, νέοι αλλά και ηλικιωμένοι. Φορούσαν καφέ σακάκι με κίτρινα μεταλλικά κουμπιά, ζώνη δερμάτινη στη μέση και παντελόνι με κόκκινες ρίγες. Παρέλασαν τελευταίοι, ανά δύο, με απόλυτη τάξη και αρκετό θεατρικισμό. Επικεφαλής ήταν δύο ψηλοί άνδρες, αληθινοί γίγαντες, που προχωρούσαν καμαρωτοί και φορούσαν κράνη χρώματος ασημί, σαν τους ευγενείς του Μεσαίωνα.

Ο μεταφραστής μου εξήγησε ότι αυτοί ανήκαν στη μικρή μονάδα πυροσβεστών και ήταν όλοι Εβραίοι.

Η ήσυχη πόλη της Θεσσαλονίκης έχει έναν φοβερό εχθρό που ονομάζεται «τραμουντάνα», ο βόρειος άνεμος που πνέει στην κοιλάδα του Βαρδάρη. Δεν υπάρχουν ούτε βουνά ούτε δάση ώστε να εξασθενίσει η ισχύς του ανέμου και γι' αυτό πολλές φορές στο πέρασμά του ξεριζώνει τις σκεπές και τα παράθυρα των σπιτιών. Τέτοιες μέρες μία μικρή εστία πυρκαγιάς μπορεί να επεκταθεί γρήγορα και να καταστρέψει ολόκληρα οικοδομικά τετράγωνα. Η ιστορία της Θεσσαλονίκης αναφέρει δώδεκα καταστροφικές πυρκαγιές, που προκλήθηκαν από τον φοβερό τραμουντάνα.

Εικόνα 11. Σώμα Εβραίων πυροσβεστών

Μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1889 οι ασφαλιστικές εταιρείες κατάλαβαν πως δεν μπορούν να επαναπαυθούν ούτε στην κυβέρνηση ούτε στη δημοτική αρχή. Έτσι, η καθεμία ίδρυσε δική της ημι-εθελοντική πυροσβεστική υπηρεσία, τους τουλουμπατζίς.⁴⁰ Αφού οι πιο θαρραλέοι νέοι στην πόλη είναι Εβραίοι, δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση που όλοι οι εθελοντές προέρχονταν από τις τάξεις τους. Οργανώθηκαν σ' ένα μικρό σώμα ενώ δύο εξ αυτών, εύσωμοι, διορίστηκαν ομόφωνα επικεφαλής και όλοι τους υπάκουαν. Ο βηματισμός τους δείχνει πως είναι υπερήφανοι για το αξίωμά τους και συμπεριφέρονται με υπευθυνότητα στα καθήκοντά τους. Ποιος τολμάει να αμφισβητήσει ότι οι δύο αυτοί γίγαντες δεν μοιάζουν με στρατηγούς;

Επισκέφθηκα με τον Κορντοβέρο διάφορα μέρη και οι άλλες εικόνες που είδα με έκαναν να ξεχάσω τους τουλουμπατζίς. Το μεσημέρι επισκεφθήκαμε ένα εβραϊκό εστιατόριο. Από το Παρίσι είχα να μπω σε εστιατόριο κασσέρ. Στην αρχή αμφιταλαντεύθηκα. Δεν σου κρύβω πως εντυπωσιάστηκα. Καθαριότητα επικρατούσε παντού και τα φαγητά ήταν πολύ νόστιμα.

Απολάμβανα το εθνικό φαγητό της Θεσσαλονίκης, το ταντούρ,⁴¹ κεφαλάκι αρνιού ψητό, όταν ξαφνικά ακούσαμε κανονιοβολισμούς. Διέκρινα σημάδια ανησυχίας στα πρόσωπα των πελατών του εστιατορίου και όλοι μιλούσαν γρήγορα. Κατόπιν σηκώθηκαν, άλλος για να φύγει και άλλος για να κοιτάξει στον δρόμο.

– Πυρκαγιά! λέει ο Κορντοβέρο, χωρίς να αφήσει το πιρούνι του. Θέλοντας να εξηγήσει την ψυχραιμία του, πρόσθεσε:

– Τρεις κανονιοβολισμοί από τον Πύργο σημαίνουν πυρκαγιά στην περιοχή Βαρδαρίου. Δεν έχω εκεί ούτε συγγενείς ούτε φίλους...

⁴⁰ Τουλουμπατζίς: Πυροσβέστες.

⁴¹ Ταντούρ: Αρνίσιο κρέας μαγειρεμένο σε πολύ χαμηλή φωτιά.

– Οι τουλουμπατζήδες, ρωτάω, θα πάνε εκεί;

– Ασφαλώς... γίνεται διαφορετικά;

Τότε είπα επιτακτικά: Εμπρός μαρς! Σήκω, φίλε μου, θέλω να τους δω κατά την εκτέλεση της αποστολής τους...

Ο Κορντοβέρο άφησε στη μέση το ψητό και άθελά του με έκανε να γελάσω με το θλιμμένο βλέμμα που έριξε στο ταντούρ. Πληρώσαμε και φύγαμε αμέσως.

Εν τω μεταξύ, οι δρόμοι ήταν σε κατάσταση πολέμου. Από κάθε κατεύθυνση έτρεχαν ομάδες πυροσβεστών, φωνάζοντας και σπρώχνοντας η καθεμία από μια μεγάλη αντλία και κουβαλώντας τα εργαλεία. Πίσω τους ακολουθούσε πλήθος από παιδιά και αργόσχολους. Από κάθε γωνία έτρεχε κόσμος, άλλοι επειδή έμεναν κοντά στην περιοχή της φωτιάς και ανησυχούσαν για τα σπίτια τους και άλλοι απλώς από περιέργεια.

Η άμαξα μας έφερε στην περιοχή της πυρκαγιάς. Ένα διώροφο σπίτι καιγόταν. Χιλιάδες είναι οι συγκεντρωμένοι άνθρωποι. Οι πυροσβέστες αγωνίζονται να ανοίξουν διάδρομο ανάμεσά τους. Ο Κορντοβέρο μιλάει με κάποιον στα ισπανικά και συγκρατώ δύο λέξεις: «Κόνσολο Ινγκλές»,⁴² ενώ εκείνος μου κλείνει το μάτι σαν να μου ζητάει να μην τον διαψεύσω. Όλοι μας ανοίγουν τον δρόμο. Βρισκόμαστε στο σημείο ακριβώς της φωτιάς, στα σκαλιά ενός κτιρίου απέναντι από το σπίτι που καίγεται, απ' όπου μπορώ να παρακολουθώ κάθε λεπτομέρεια της παράστασης.

Οι επικεφαλής των ομάδων συσκέπτονται με πολλές φωνές. Ορισμένοι πυροσβέστες έχουν ήδη μπει μέσα στο κτίριο, κινδυνεύοντας από τις καταρρεύσεις δοκαριών και την ασφυξία, για να διασώσουν άτομα εγκλωβισμένα ή ακόμη σκεύη και εμπορεύματα. Σαν πίθηκοι

⁴² Κόνσολο Ινγκλές: Άγγλος Πρόξενος.

σκαρφαλώνουν τις ψηλές σκάλες ή αναρριχούνται στους τοίχους και στους φράχτες, βοηθούμενοι από τα παράθυρα και τα περβάζια. Ο φόβος σε κυριεύει, όταν τους βλέπεις να ορμούν μέσα στη φωτιά και τον καπνό μεταξύ τοίχων που καταρρέουν.

Οι επικεφαλής φωνάζοντας και κραυγάζοντας σχεδίασαν τη μάχη εναντίον της φωτιάς. Υπό την καθοδήγησή τους οι πυροσβέστες κυλούν τις αντλίες, τοποθετούν τους πλαστικούς σωλήνες για τη ροή του νερού και ύστερα αρχίζει η παράξενη και αστεία εργασία. Σύμφωνα με τα κελεύσματα των διοικητών τους, οι νέοι αυτοί άνθρωποι χειρίζονται γρήγορα και ρυθμικά τις αντλίες ρίχνοντας τεράστιες ποσότητες νερού προς την κατεύθυνση της φωτιάς. Συνοδεύουν το έργο τους τραγουδώντας ένα τελείως ακατανόητο τραγούδι: Γιαλέ, γιαλέ!... γιουσέ! ντιμιραντί γιουσέ!...⁴³

Ο ρυθμός των κινήσεών τους γίνεται όλο και πιο γρήγορος και δυνατός, λες και όλοι τους τρελάθηκαν, ενώ οι πίδακες του νερού στοχεύουν με επιμονή την εχθρική φωτιά. Μέσα από τα καταϊδρωμένα πρόσωπα των τουλουπατζίς, τα μουσκεμένα μαλλιά, τα σκοτεινιασμένα μάτια και το θυμωμένο τραγούδι τους εύκολα διακρίνει κανείς το μίσος αυτών των ανθρώπων για το φαινόμενο της φωτιάς και τη θέλησή τους να το νικήσουν με κάθε τίμημα. Κάποιος επιθεωρεί ανάμεσα στα καπνισμένα συντρίμια της οικίας και δίνει αναφορά. Ακούγεται καινούργια διαταγή, οι αντλίες και οι μάνικες μετακινούνται σε άλλο σημείο χωρίς ποτέ να σταματήσει το παράξενο τραγούδι: Γιαλέ, γιαλέ, γιουσέ!, που σκεπάζει κάθε άλλη φωνή και θόρυβο από τις ζητωκραυγές του πλήθους των αργόσχολων.

Μόνο μία ή δύο φορές η κούραση σταμάτησε στιγμιαία την κίνηση

⁴³ Γιαλέ, γιαλέ, γιουσέ κλπ.: Επιφωνήματα άγνωστης προέλευσης.

των χεριών των τουλουμπατζήδων και τη ροή του νερού. Τότε κάποιος ξεκινά ένα καινούργιο τραγούδι με στίχους από λαϊκές εκφράσεις και βρισιές και όλοι ξαναρχίζουν τον ξέφρενο ρυθμό κίνησης των αντλιών, σιγοντάροντας τον τραγουδιστή στον κάθε στίχο:

– Γιουσέ!... και πάλι, γιουσέ!...

Όλοι τραγουδούν με σοβαρότητα και ευλάβεια, λες και απαντούν «αμήν» σε προσευχή ενώ το πλήθος του κόσμου, που ασφαλώς καταλαβαίνει το νόημα των καυτών στίχων, ξεσπά σε γέλια.

Με τη βοήθεια του τραγουδιού Γιαλέ, γιαλέ!... γιουσέ! ντιμιραντί γιουσέ!... η φωτιά σβήστηκε μπροστά στα μάτια μας. Η δυνατή τραμουντάνα αποτέλεσε για τους φωνακλάδες τουλουμπατζίς εχθρούς της μία αφορμή ώστε να επιδείξουν τις πολεμικές ικανότητές τους σε μια τυπικά σαλονικιώτικη παράσταση...

Νύχτα ειρηνική

*Κάποιες στιγμές στο δύσκολο οδοιπορικό μου
επιθύμησα αυτή την απόμακρη ειρήνη...
Άρνο Γκάρμπαργκ⁴⁴*

Θεσσαλονίκη, 12 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ φίλε,

Αν ήμουν ποιητής σαν τον Αλεξάντερ Κέιλαντ, τότε η περιγραφή η δική μου για την «Ημέρα του Σαμπάτ» στη Θεσσαλονίκη θα ήταν ανώτερη της δικής του εξαιτίας της φυλετικής μου συγγένειας προς αυτούς τους Εβραίους, την εγκαρδιότητα των αισθημάτων που κρύβονται στα κατάβαθα της ψυχής μου, προϊόν αταβισμού ή συγκεχυμένων αναμνήσεων από τα παιδικά μου χρόνια. Τότε θα ξεχυνόταν ένα ποίημα από την πένα μου...

Ακόμη όμως και σε στιγμές ανάτασης, ο τίτλος της περιγραφής μου θα ήταν «Νύχτα του Σαμπάτ»!

Όταν ήρθε ο Κορντοβέρο την Παρασκευή το απόγευμα λίγο πριν δύσει ο ήλιος, φρεσκοξυρισμένος, ντυμένος στα γιορτινά του και ζήτησε οδηγίες για την επόμενη ημέρα, του είπα:

- Να με πας να δω πώς ζει μία εβραϊκή παραδοσιακή οικογένεια.
- Ο νεαρός σκέφτηκε μια στιγμή και ύστερα ρώτησε:
- Μήπως θα θέλατε απόψε κιόλας να πάμε στο σπίτι μιας τέτοιας

⁴⁴ Άρνο Γκάρμπαργκ: Νορβηγός δημοσιογράφος και συγγραφέας (1851-1924).

οικογένειας για το Καμπαλάτ Σαμπάτ;⁴⁵

- Ναι, ναι.
- Όμως θα πρέπει να δειπνήσουμε εκεί...
- Αυτό, όχι. Δεν επιθυμώ να προκαλέσω φασαρία σε κανέναν.
- Τι λέτε! Θα διαπιστώσετε ο ίδιος με τι εγκαρδιότητα φιλοξενούν σε μια τέτοια οικογένεια, πόσο θα χαρούν με την παρουσία σας... Μήπως ο κύριος δεν θα αισθανθεί άνετα τρώγοντας σε μια φτωχική οικογένεια;
- Όχι. Όσον αφορά αυτό, δεν είμαι καθόλου ακατάδεκτος.
- Τότε ελάτε, παρακαλώ...

Το σκοτάδι της νύχτας είχε πέσει και στον κεντρικό δρόμο, απ' όπου περάσαμε, όλα τα μαγαζιά ήταν ήδη κλειστά. Συναντήσαμε μόνο καθυστερημένους περαστικούς που βιάζονταν να φτάσουν σπίτι. Στρίψαμε δεξιά σ' ένα στενό δρομάκι, έρημο από ανθρώπους και ήσυχο. Τα παλιά ξύλινα παραθυρόφυλλα των καταστημάτων και οι οικείες οσμές μου θύμισαν τι ήταν εδώ... Αυτή ήταν η Πλάσα, η εβραϊκή αγορά που τόσο με είχε εντυπωσιάσει με τη φοβερή φασαρία και την ασταμάτητη κίνηση; Πράγματι, εδώ είναι· όμως χωρίς τα καταστήματα και τους γραφικούς πλανόδιους μικροπωλητές, τις φωνές τους και τους πάγκους τους.

Στους παρακάτω δρόμους που διασχίζουμε τα καρότσια σταμάτησαν να πηγαινοέρχονται και παντού, όπου έπεφτε η σκιά της νύχτας, επικρατεί ησυχία και ηρεμία. Από τα παράθυρα των ισογείων των σπιτιών έβλεπα μια μοναδική εικόνα: τραπέζι στρωμένο με λευκό τραπεζομάντηλο, κεριά αναμμένα σε μπρούτζινα ή νίκελ κηροπήγια. Στο σκοτάδι αυτής της κρύας και καθαρής νύχτας Εβραίοι που επέστρεφαν από τη συναγωγή περπατούσαν ήρεμα τυλιγμένοι στα κιρίμ (γούνες) ή φορώντας ευρωπαϊκού τύπου παλτά, συζητώντας μεταξύ τους. Και οι γνωστοί

⁴⁵ Καμπαλάτ Σαμπάτ: Η λειτουργία της Παρασκευής το βράδυ για την αρχή του Σαββάτου.

αντάλλασσαν με εγκαρδιότητα τον χαιρετισμό Σαμπάτ Σαλόμ.⁴⁶ Σε αντίθεση με τις άγριες φωνές που άκουσα την ώρα της δουλειάς, η αποψινή βραδιά εκτόπισε απ' όλους τους ανθρώπους κάθε ίχνος αγένειας και όλοι ήταν πλημμυρισμένοι εγκαρδιότητα και χαρά. Πολλοί χαιρετούσαν και μένα με την ευχή του Σαμπάτ ενώ ορισμένοι γνωστοί του Κορντοβέρο πλησίασαν για να γνωρίσουν τον ξένο. Από τις κουραστικές ερωτήσεις τους και τις φευγαλέες ματιές τους προς το μέρος μου κατάλαβα πως δεν προσποιούνταν αλλά εκδήλωναν για μένα αληθινή συμπάθεια και ένιωθαν ξεχωριστή τιμή. Όχι τόσο απέναντι στον ξένο επισκέπτη, που φαινόταν σαν καθατού Νορβηγός, αλλά απέναντι στον Εβραίο που έρχεται από χώρα μακρινή και που σήμερα, την ημέρα της ανάπαυσής τους, πληροφορήθηκαν πως πρόκειται για ομόθρησκό τους. Κι αν ακόμη φορούσα κουρέλια, είμαι βέβαιος πως θα προκαλούσα τα ευγενή συναισθήματά τους με την ίδια καθαρότητα και την ίδια ζεστασιά. Πόσο μεγάλη ήταν η χαρά τους, επειδή ο Φράνκο⁴⁷ συμπεριφερόταν χωρίς καμία επιδειξιμανία και απαντούσε στις ερωτήσεις τους με εγκάρδια ιταλικά, μια γλώσσα συγγενική με την Ισπανική που όλοι κατανοούν σε αυτή τη μεσογειακή πόλη.

– Σαμπάτ Σαλόμ!

Σταμάτησαν οι θυμωμένες κραυγές και η ενοχλητική βοή του τρεξίματος για τη δουλειά. Στις συνομιλίες των περαστικών τίποτε δεν θύμιζε τα βάρη και τις σκοτούρες της καθημερινής ζωής. Λες και κάποιο αόρατο συναίσθημα γλύκανε τις άγριες κραυγές, τις μαλάκωνε και προσέδιδε σε αυτούς ηπιότητα και κοσμιότητα. Αυτή η αίσθηση δεν είναι σαν τη σιωπή που κυριεύει τον επισκέπτη στον προθάλαμο του αφέντη. Είναι

⁴⁶ Σαμπάτ Σαλόμ: Χαιρετισμός που χρησιμοποιείται από την παραμονή του Σαββάτου και έως το Σάββατο μεσημέρι.

⁴⁷ Φράνκο: Ο Φράγκος και κατ' επέκταση ο Ευρωπαίος.

ένα συναίσθημα ηρεμίας που πηγάζει από κάτι τιμημένο και αγαπητό, αγνό αλλά και οικείο. Χωρίς καμία ιδιαίτερη προσπάθεια εξαφανίζεται κάθε ίχνος αγένειας, θυμού ή ασχήμιας. Μήπως πρόκειται για την «Πριγκίπισσα Σαμπάτ», την «Ήσυχη Πριγκίπισσα» του Χάινε;⁴⁸ Μάλιστα, αυτή είναι. Ακόμη κι εγώ διαισθάνομαι την παρουσία της· σαν να βλέπω την άκρη της μεγαλοπρέπειάς της να απλώνεται πάνω απ' όλα: τους μισοφωτισμένους δρόμους, τα σπίτια που φωτίζονται φτωχικά με τα κεριά, τους ανθρώπους που περπατούν αργά και που οι κινήσεις τους μαρτυρούν τη γαλήνη που βασιλεύει στις ψυχές τους προσδίδοντας σε αυτούς πραότητα και ευγένεια, ζεστασιά και εγκαρδιότητα, όπως εκδηλώνεται προς κάθε αδελφό, γνωστό, γείτονα, ξένο ή περαστικό. Εγκαρδιότητα που εκφράζεται με τον φιλικό χαιρετισμό: Σαμπάτ Σαλόμ!

Ο Κορντοβέρο στάθηκε μπροστά σ' ένα διώροφο σπίτι και έκανε χώρο για να περάσω πρώτος. Μπήκα σ' ένα ευρύχωρο δωμάτιο, φωτισμένο με δύο κεριά που ήταν πάνω στο τραπέζι. Είδα μια εικόνα που θα άξιζε να αποθανατίσει ένας έμπειρος ζωγράφος.

Πάνω σ' ένα ντιβάνι, σκεπασμένο με λευκό κάλυμμα, κάθονταν δυο γυναίκες. Μία ηλικιωμένη με πρόσωπο που σπινθήριζε από ζωτικότητα, φορούσε ριγωτό σάγιο⁴⁹ και στο κεφάλι την κατακόκκινη κόφια. Είχε τα χέρια σταυρωτά κάτω από την κεντημένη ποδιά και τα μεγάλα μάτια της, γεμάτα κατανόηση, ατένιζαν κατευθείαν στα μάτια της άλλης γυναίκας που, όπως φαίνεται, της περιέγραφε κάτι πολύ ενδιαφέρον. Η δεύτερη γυναίκα ήταν πολύ νεότερη. Αντί του λεπτού σάγιο φορούσε κοντή γούνινη ζακέτα που κάλυπτε τους ώμους και τα μπράτσα αφήνοντας ακάλυπτο το πάνω μέρος του κατάλευκου στήθους, που σκεπαζόταν μόνο από ένα διάφανο ρούχο. Πρέπει να σημειώσουμε πως, όσο παρά-

⁴⁸ Χάινριχ Χάινε: Γερμανός ποιητής εβραϊκής καταγωγής (1797-1856).

⁴⁹ Σάγιο: Ένα είδος γιλέκου, με ή χωρίς μανίκια, συνήθως για γυναίκες.

ξενο κι αν φαίνεται, το ακάλυπτο ντεκολτέ της έγγαμης Θεσσαλονικιάς δεν προκαλεί. Απεναντίας, οι προσεκτικές κινήσεις της, η εντιμότητα και η σοβαρότητά της επιβάλλουν τον σεβασμό της. Αισθάνεσαι ότι αποτελεί ιεροσυλία ακόμη και να την κοιτάξεις. Τα μαλλιά της ήταν σκεπασμένα μ' ένα γαλάζιο τούλι, κεντημένο με χάντρες που άστραφταν κάτω από το φως των κεριών. Μπροστά από τα πόδια των γυναικών καθόταν πάνω σ' ένα σκαμνί μια κοπέλα δεκαέξι ετών, τα μαύρα μάτια της οποίας ήταν στυλωμένα πάνω τους σαν να κρέμονταν από τη γλώσσα τους. Πρόσωπο λίγο μελαχρινό, γεμάτο όμως ζωντάνια και υγεία και μάγουλα στρογγυλά. Οι γραμμές αυτού του προσώπου μου φάνηκαν γνωστές, χωρίς να καταλάβω αμέσως το γιατί.

Δίπλα στο τραπέζι καθόταν ένας άνδρας σαράντα περίπου ετών, με τα χέρια σταυρωτά. Δίπλα του ήταν ένα αγόρι, που έμοιαζε πολύ με τη νεότερη γυναίκα και διάβαζε από ένα βιβλίο που είχε ακουμπισμένο πάνω στο λευκό τραπεζομάντηλο. Πιο πολύ απ' όλους την προσοχή μου τράβηξε ο γέροντας που βηματίζε κατά μήκος του δωματίου μουρμουρίζοντας κάποια εδάφια στα εβραϊκά.

Ήταν εξήντα περίπου ετών και μια μακριά περιποιημένη γενειάδα κάλυπτε το λευκό και αδυνατισμένο πρόσωπό του. Φορούσε ολόσωμη γυαλιστερή ρόμπα καστανού χρώματος και στο κεφάλι φέσι, που έδινε μια κοκκινωπή απόχρωση στο πλατύ και λευκό μέτωπό του. Πίσω από τα γυαλιά του διακρίνονταν δύο γαλάζια, φωτεινά μάτια.

Μόλις μπήκαμε, τα μάτια όλων στράφηκαν με έκπληξη προς το μέρος μας. Βλέποντας δίπλα μου τον Κορντοβέρο, σηκώθηκαν όλοι και με πλησίασαν ενώ οι γυναίκες όλες μαζί είπαν με τη μουσικότερη προφορά τους:

– Μος σέα ελ μπιέν βενίδο Σινιόρ! (Καλώς ορίσατε, κύριε!).

Ακόμη κι αν δεν γνώριζα καμία λατινογενή γλώσσα, θα καταλάβαινα

τη σημασία αυτών των λέξεων από τις κινήσεις και από τον τόνο της φωνής, γεμάτο εγκαρδιότητα και ευγένεια.

Όταν με σύστησε στα μέλη της οικογένειας, συνειδητοποιήσαμε με έκπληξη τόσο εκείνοι όσο και εγώ τι είχε σκαρώσει ο Κορντοβέρο, πηγαινόντάς με στην οικογένειά του, στους παππούδες και τους γονείς του!

Τα μάγουλα των τριών γυναικών κοκκίνισαν από ντροπή αλλά και από χαρά. Ο ηλιοκαμένος άνδρας, ο πατέρας του Κορντοβέρο, μου πρόσφερε ένα κάθισμα και με σπασμένα ιταλικά με παρακάλεσε να μην βγάλω το καπέλο μου. Ο γέρος έκανε μερικά βήματα προς το μέρος μου, μέσα στο γυαλιστερό και μακρύ ανταρί που του προσέδιδε αρχοντιά και μεγαλοπρέπεια. Χωρίς να διακόψει την απαγγελία του, μου έσφιξε δυνατά το χέρι υψώνοντας μεγαλόπρεπα το άλλο του χέρι σ' έναν εγκάρδιο ανατολίτικο χαιρετισμό.

Καθίσαμε όλοι· ο γέρος ύψωσε τη φωνή του τραγουδώντας πολύ όμορφα. Σε κάθε στροφή επαναλάμβανε τις ίδιες λέξεις και μόνο ο τόνος εναλλασσόταν, πότε ψηλά και πότε χαμηλά, πότε ζωηρός και δυνατός και πότε ήπιος και αργός, πάντοτε όμως ευλαβικός και συγκινητικός.

Κάθε συζήτηση σταμάτησε και στο δωμάτιο επικράτησε απόλυτη ησυχία. Μόνο η φωνή του γέροντα ακουγόταν. Από το γέρικο και ξεδοντιάρικο στόμα του δεν μπορούσε να βγει αρμονικός και τέλειος ήχος. Ήταν εμφανής όμως η ομορφιά του ανατολίτικου τραγουδιού και το συναίσθημα που προσέδιδε χάρη και ζεστασιά. Μέσω του τραγουδιού η ψυχή του σεμνού τραγουδιστή κατακλυζόταν από γαλήνη. Αυτό δεν ήταν χαρά γιορτής αλλά μία απόλυτη ανάπαυση, που πλημμύριζε όλο το είναι του ατόμου. Κανένα μέλος του σώματος δεν μπορούσε να αντισταθεί μπροστά σε αυτό το γαλήνιο συναίσθημα. Περιεργάστηκα όλους

τους παρισταμένους· αυτό που εκφράζουν τα πρόσωπά τους δεν ήταν χαρά αλλά σοβαρότητα. Όχι η ψυχρή σοβαρότητα των πιστών στις λουθηρανικές εκκλησίες, που μοιάζει με μπάσο τόνο αρμονίου. Εδώ τα πρόσωπα όλων έλαμπαν από ιερότητα, καθώς το άτομο προσέγγιζε τον Θεό. Όχι τον σκυθρωπό εκείνο Θεό που πλησιάζεται μόνο μέσω μαυροφορεμένων ιερέων, αλλά εκείνου που είναι προσιτός σε όλους σαν μέλος της οικογένειας και αγαπητός και σεβαστός σαν παππούς.

Ξαφνικά όλοι σηκώθηκαν. Έκανα και εγώ το ίδιο. Ο γέροντας πήρε στο χέρι ένα ποτήρι με κρασί· το κεφάλι του έγειρε προς τα πίσω, κοιτώντας πάνω από τα κεφάλια των παρισταμένων, σαν να περίμενε να γίνει αποδέκτης κάποιου μυστικού οράματος. Σαν μέσα από πυκνά σύννεφα είδα να ξετυλίγεται μέσα στη μνήμη μου μια παρόμοια εικόνα... Έτσι στάθηκε όρθιος ο παππούς μου –εγώ θα ήμουν τότε μικρό παιδί– κρατώντας το ποτήρι με το κρασί. Τότε όμως ο πατέρας μου δεν σηκώθηκε από το κάθισμά του σε ένδειξη σεβασμού προς τον γονέα του και για να τιμήσει μια ωραία παράδοση γενεών. Δεν παράτησε το σημειωματάριο όπου έγραφε νούμερα, ενώ η μητέρα μου εκνευρισμένη χτυπούσε ακόμη δυνατότερα τα πλήκτρα του πιάνου κατακλύζοντας την ατμόσφαιρα του δωματίου με μια ψυχρή και βαριά μελωδία, εμποδίζοντάς με να ακούσω τη συγκινημένη φωνή του παππού...

Εδώ άκουσα όλους τους ήχους του κιντούς⁵⁰ που, παρά την ασθενική φωνή του, κατέκλυσαν τον χώρο του δωματίου και είδα τριγύρω από τον γέροντα όρθια όλη την οικογένεια με σεβασμό και χαρά... Ιδού η ζωντανή αλυσίδα της παράδοσης ενός αρχαίου λαού· ο παππούς, έχοντας δίπλα τα παιδιά και τα εγγόνια του που ανθίζουν σαν τα λουλούδια! Ποιος είπε ότι πεθάναμε; Πως η σορός του λαού, που κάποτε ανακάλυψε

⁵⁰ Κιντούς: Η καθαγίαση του Σαββάτου και άλλων εορτών, συνδεδεμένη με την ευλογία του κρασιού.

τον Μέγα Θεό, βρίσκεται θαμμένη στο νεκροταφείο της ιστορίας; Ας πάψουν να μιλούν τα χείλη που ψεύδονται! Να σιωπήσουν ο Ρενάν⁵¹ και όλοι οι υπέρμαχοι της αφομοίωσης ανάμεσά μας! Αυτοί ποτέ δεν είδαν τον ζωντανό λαό και τα αυτιά τους ποτέ δεν άκουσαν τη φωνή που έρχεται από μακριά...

Ως φαίνεται, η γλυκιά και ευγενική προσευχή τελείωσε. Μου δίνουν το ποτήρι λέγοντας πως πρέπει να πιω και εγώ. Σαν σε όνειρο βλέπω όλα τα μέλη της οικογένειας να πλησιάζουν τον γέροντα και σκύβοντας προς το μέρος του να λένε στοργικά και ευλαβικά:

– Ντάμε λε μπεζαρέ λα μάνο! (Δώστε μου να φιλήσω το χέρι σας).

Τι μου συνέβη; Σαν υπνωτισμένος πλησιάζω και εγώ τον γέροντα, πιάνω το χέρι του και συγκινημένος φίλησα τα λευκά και λεπτά δάχτυλά του. Τέτοιο φιλί ποτέ δεν αξιώθηκε να πάρει από μένα ο κακομοίρης ο παππούς μου...

Με δυσκολία συγκράτησα τη συγκίνησή μου· λίγο ακόμη και θα έτρεχαν τα δάκρυά μου... Σιγά-σιγά η συγκίνηση που είχε κατακλύσει την καρδιά μου κόπασε. Έμεινα εκεί τρεις ώρες. Έφαγα μαζί με την οικογένεια και συνομίλησα με όλους. Ποιος είπε πως μόνο το αέριο και το ηλεκτρικό φέρνουν τη χαρά και προσδίδουν αξιοπρέπεια; Μόνο με δύο κεριά πάνω σε χάλκινα κηροπήγια στις δυο άκρες του τραπέζιού και όλοι χαιρόμαστε άπλετο φως. Στα πρόσωπα όλων ακτινοβολεί η χαρά. Το φτωχικό ασβεστωμένο δωμάτιο με τα παλιά έπιπλα λάμπει από καθαριότητα και τιμιότητα. Η φτώχεια του γλυκαίνεται από την ομορφιά της αδελφοσύνης και της αγάπης που επικρατεί ανάμεσα σε όλα τα μέλη της οικογένειας, από τον σεβασμό που όλοι αποδίδουν στους παππούδες και που μαρτυρεί την ευγενική καταγωγή τους, πολύ

⁵¹ Ερνέστ Ρενάν: Γάλλος φιλόσοφος και συγγραφέας (1823-1892). Θεωρητικός του Αντισημιτισμού.

ανώτερη από εκείνη που υποδηλώνει η σημερινή τους κατάσταση.

Στη διάρκεια της συζήτησης πληροφορήθηκα πως υπήρξε εποχή που η οικογένεια χάρηκε καλύτερες ημέρες, προτού η μεγάλη πυρκαγιά καταστρέψει το ανασφάλιστο σπίτι της και πριν οι μετοχές του παππού χάσουν την αξία τους. Παλαιότερα ο γέροντας ήταν σεβάσμιος δάσκαλος στο Ταλμούντ Τορά. Άτομο της «παλιάς εποχής», για τον οποίο η μελέτη της Τορά⁵² ήταν η ύψιστη απόλαυση στη ζωή, άτομο με ευγένεια στους τρόπους και αξιοπρεπής. Ο εγγονός του μου διηγήθηκε πως η εποπτεύουσα επιτροπή του σχολείου προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις και αντικατέστησε μέρος του εκπαιδευτικού προσωπικού με νεότερους δασκάλους. Στο πλαίσιο αυτό, τον υποχρέωσαν να παραιτηθεί και του παραχώρησαν μία πενιχρή σύνταξη. Ο γέρος, που κατάλαβε τη συζήτηση, κούνησε αρνητικά το κεφάλι και χωρίς ίχνος πικρίας υποστήριξε πως η επιτροπή είχε δίκιο. Ο πατέρας του Κορντοβέρο ήταν πλασιέ βιβλίων και κέρδιζε με δυσκολία το ψωμί της οικογένειας. Γι' αυτό ήταν υποχρεωμένοι να εργασθούν όλοι, συνεισφέροντας στις οικογενειακές ανάγκες. Η κοπέλα ήταν βοηθός κεντήστρα, ο νεαρός δούλευε ως κάλφας,⁵³ η μητέρα ως ράφτρα ασπρουούχων σε γείτονες ενώ ο Κορντοβέρο υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την εκμάθηση ξένων γλωσσών, στο οποίο είχε ταλέντο, και να εργασθεί ως γυρολόγος και ως μεταφραστής σε ταξιδιώτες, μια δουλειά που πλήγωνε ιδιαίτερα τον παππού και που δεν θα έκανε, αν η κατάσταση της οικογένειας ήταν διαφορετική.

Πίστεψέ με, λίγο ακόμη και θα αναφωνούσα: Δεν θα έκανες αυτή τη δουλειά; Και πώς θα σε γνώριζα εσένα και όλη την αγαπητή οικογένειά σου;...

⁵² Τορά Πεντάτευχος (Γένεσις, Έξοδος, Λευιτικό, Αριθμοί, Δευτερονόμιο). Η μελέτη όλων των ιερών εβραϊκών κειμένων.

⁵³ Κάλφας: Βοηθός ράφτη.

Αυτή την εγωιστική άποψη δεν την εξέφρασα. Το μεγαλύτερο διάστημα άκουγα σιωπηλός και κοίταζα με ευχαρίστηση τα πρόσωπα των μελών της οικογένειας καθώς μιλούσε ο Κορντοβέρο. Μου μίλησε για τις δυσκολίες της ζωής και αναφερόμενος στο πρόσωπό του, μίλησε για την έλλειψη κάθε προοπτικής χωρίς όμως κανένα ίχνος πικρίας για τη μοίρα του και με αίσθημα αισιοδοξίας, όπως αυτό εκφράζεται μέσα από τη Φαταλιστική⁵⁴ φιλοσοφία του Δρ. Πανγκλός⁵⁵ και με αίσθημα εμπιστοσύνης στον αστερισμό του και στις δυνάμεις του ότι τελικά θα τα καταφέρει. Μετά από μία ολόκληρη εβδομάδα αφ' ότου τον γνώρισα, τώρα αποκαλυπτόταν προς μεγάλη μου κατάπληξη ένας διαφορετικός Κορντοβέρο. Ο νέος αυτός που τις εργάσιμες ημέρες έτρεχε και μιλούσε ασταμάτητα, ζούσε τώρα υπό τη γαλήνη του Σαμπάτ. Λες και μεγάλωσε, έγινε άνδρας, χωρίς όμως να χάσει το ευγενικό χαμόγελό του. Η ίδια ευγένεια παρατηρείται και στο πρόσωπο της αδελφής του. Μέσα στη ζεστή οικογενειακή ατμόσφαιρα ο Κορντοβέρο φαινόταν σαν μέλος αριστοκρατικής οικογένειας, για τον οποίο η μητέρα του αισθάνεται χωρίς αμφιβολία υπερήφανη για την εξυπνάδα του, ο δε παππούς του υπερηφανεύεται διότι ο εγγονός του κληρονόμησε μέρος της αρχοντιάς του.

Από την άλλη μεριά, οι τρεις γυναίκες που κάθονταν απέναντί μου σαν αγάλματα, εκφράζουν μια απεριόριστη ψυχική ηρεμία. Η γριά με το επιβλητικό της πρόσωπο και ένα μόνιμο χαμόγελο που μαρτυράει την υπερηφάνειά της, η μητέρα του Κορντοβέρο, η οποία κληρονόμησε από τον πατέρα της το επιβλητικό παράστημα και τα ωραία γαλανά μάτια και η συμπαθητική κόρη με τα ντροπαλά μάτια!

⁵⁴ Η Φαταλιστική φιλοσοφία αποδίδει την έκβαση οποιασδήποτε πράξης στην προκαθορισμένη μοίρα.

⁵⁵ Ο Δρ. Πανγκλός είναι χαρακτήρας του έργου του Βολτέρου *Καντίντ*, που διδάσκει ότι όλα στη ζωή είναι προκαθορισμένα.

Όταν τα κεριά του Σαμπάτ άρχισαν να τρεμοσβήνουν, υποχρεώθηκα να αποχαιρετίσω τους οικοδεσπότες μου. Ο Κορντοβέρο με συνόδευσε μέχρι το ξενοδοχείο μέσα από τους ήσυχους δρόμους που φωτίζονταν από το φως του φεγγαριού. Δεν συναντήσαμε καθόλου περαστικούς. Παντού επικρατούσε ησυχία. Λες και η πόλη ξεκουραζόταν από την εργασία μιας ολόκληρης εβδομάδας. Πίσω από τις κουρτίνες των παραθύρων των διαμερισμάτων του πρώτου ορόφου, που φωτίζονταν με το λιγοστό φως των κεριών, έβλεπα εικόνες παρόμοιες με εκείνη που έζησα πριν από λίγο. Ακόμη και από σπίτια που βρίσκονταν στο βάθος της αυλής, ακουγόταν το τραγούδι του Σαμπάτ· ψιλές παιδικές φωνές ανακατεμένες με βαριές ανδρικές φωνές που ευλογούσαν Εκείνον που τους χάρισε, μαζί με το ψωμί, αυτή την ημέρα ανάπαυσης που αναζωογονεί το σώμα από την κοπιαστική εξαήμερη εργασία και που πάνω απ' όλα χάρισε αυτή την «Ειρηνική Νύχτα», μοναδική στα χρονικά της ιστορίας όλων των ανθρώπων!

Πόλη του Σαμπάτ

Αν κατά τις εργάσιμες ημέρες της εβδομάδας η κίνηση στην πόλη μαρτυρά την επιρροή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στη ζωή της πόλης, την ημέρα του Σαμπάτ γίνεται αντιληπτό όλο το βάθος και το εύρος αυτής της εβραϊκότητας της πόλης. Όχι μόνο εξαιτίας της ησυχίας που διαδέχεται τη χαώδη κίνηση και τη φασαρία. Αν βρεθείς στο εγκαταλελειμμένο λιμάνι, θα αντικρίσεις μέσα στα θολά νερά του αγκυροβολημένες βάρκες, φορτωμένες με εμπορεύματα που προσμένουν τους εργάτες-λυτρωτές τους. Κι αν περιπλανηθείς στην περιοχή της αγοράς, θα σε καταβάλει θλίψη αντικρίζοντας τις ατέλειωτες σειρές των καταστημάτων με κατεβασμένα ρολά και την έλλειψη κάθε ίχνους ζωής από τους δρόμους, παρότι ορισμένα καταστήματα Ελλήνων και Ντονμέ είναι ανοιχτά. Τότε θα αντιληφθείς την αριθμητική ισχύ αλλά και τη ζωτικότητα αυτών των Εβραίων... Κι όμως ακόμη δεν συνειδητοποίησες τι σημαίνει Σαμπάτ σαλονικιώτικο. Πρέπει να περπατήσεις στις εβραϊκές συνοικίες όπου θα σε κυριεύσει η γαλήνη που επικρατεί εκεί, υποχρεώνοντας σε να αποβάλλεις κάθε νευρικότητα από πάνω σου και ακόμη και ο βηματισμός σου θα γίνει πιο ήρεμος και πιο αριστοκρατικός. Πρέπει να σταθείς δίπλα στις συναγωγές και να παρατηρήσεις το πλήθος των ανδρών με τα παιδιά τους, όταν εξέρχονται και ανταλλάσσουν με εγκάρδιότητα τον χαιρετισμό «Σαμπάτ Σαλόμ». Πρέπει να κοιτάξεις στις αυλές, όπου παιδιά χαρωπά παίζουν και που μόνο αυτή την ημέρα αργούν από τα μαθήματα. Εκεί θα ακούσεις για πρώτη φορά ήχους γέλιου από κοπέλες και γυναίκες, που μόνο αυτήν την ημέρα είναι ελεύθερες από

τις δουλειές του σπιτιού. Κυρίως όμως πρέπει να βρεθείς ανάμεσα στους ανθρώπους εκείνους που κάνουν τη βόλτα τους μετά το μεσημέρι στην παραλία ή στον δρόμο προς τις εξοχές, παρατηρώντας τα πρόσωπά τους... Ίσως τότε μπορέσεις να καταλάβεις το σαλονικιώτικο Σαμπάτ και γιατί αυτή η πόλη εντυπωσίασε τόσο πολύ τον Κέιλαντ.

Τα πρόσωπά τους δεν μου είναι ξένα. Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου εδώ επί μία εβδομάδα οι φυσιογνωμίες αυτές έγιναν πλέον γνώριμες σε μένα. Μόνο που την πρώτη φορά αντίκρισα εκεί τον ιδρώτα της δουλειάς ή με κοίταζαν καθώς φυλλομετρούσαν τα τεφτέρια με τους λογαριασμούς. Σήμερα όμως τους βλέπω διαφορετικούς. Το μέτωπο δεν στάζει ιδρώτα και τα μάτια δεν είναι αγχωμένα εξαιτίας των δοσοληψιών ή άλλων προβλημάτων. Τα πρόσωπα εργατών βαρέων επαγγελματιών σήμερα λάμπουν όχι μόνο από καθαριότητα· τα περιποιημένα γένια, τα καλοξυρισμένα πρόσωπα, τα ήρεμα και φωτεινά μάτια τους είναι δηλωτικά της ασφάλειας και της αυτοπεποίθησης που σήμερα τους διακατέχει. Η πλάτη είναι ίσια και οι κινήσεις των χεριών που άλλοτε δουλεύουν το σίδερο και τραβούν τις αλυσίδες του γκουίντς,⁵⁶ σήμερα είναι ευπρεπείς και άνετες. Τούτο δεν οφείλεται στην ανάπαυση· είναι δηλωτικό μιας εσωτερικής γαλήνης που πηγάζει από την ψυχή και κατά ένα μικρότερο ποσοστό, από το φαρδυμάνικο ανατολίτικο πανωφόρι. Όλα αυτά αθροιζόμενα προσδίδουν ηρεμία και ύφος αριστοκρατικό. Η κούραση και οι έγνοιες δεν τους προβληματίζουν· οι φωνές ηχούν γελαστές και χαρωπές. Γέλιο όχι άγριο και σαρκαστικό, αλλά καλόκαρδο και αγαθό σαν παιδικό.

Το βλέμμα τους είναι ελεύθερο και εκφράζει μία εσωτερική γαλήνη και εμπιστοσύνη στον εαυτό τους. Οι άνθρωποι αυτοί φαίνεται να

⁵⁶ Γκουίντς: Βίντσι, γερανός.

αντλούν υπερηφάνεια από τη διαπίστωση ότι αυτή η πόλη, που ζωντανεύει εξαιτίας των δραστηριοτήτων τους και που αργεί την ημέρα της ανάπαυσής τους, δεν θα ήταν παρά ένα μεγάλο τουρκικό χωριό, αν οι ίδιοι είχαν παραμείνει στην Ισπανία... Ο μαουνατζής που περπατάει σαν αφέντης στον γνώριμο χώρο της παραλίας, ο ευτραφής έμπορος με το ευρωπαϊκό ντύσιμο και τη γυαλιστερή χρυσή καδένα του ρολογιού ο οποίος συνοδεύει την κατάφορτη από κοσμήματα σύζυγό του, ο νεαρός με το καλοσιδερωμένο κολάρο – όλοι τους διακατέχονται από το ίδιο αίσθημα ασφάλειας και υπερηφάνειας όχι επειδή υποτιμούν τον γείτονα, αλλά επειδή διακρίνονται από μια –ασυνήθιστη για Εβραίους άλλων περιοχών– κορμοστασιά και λεβεντιά. Στον μη Εβραίο, που κυκλοφορεί ανάμεσά τους εδώ και κει, η ματιά τους δεν γεννά φόβο ή υποψία ούτε είναι κοροϊδευτική. Είναι ένα βλέμμα ελεύθερο και φυσικό, απαλλαγμένο από κάθε ίχνος μίσους ή φθόνου και πολλές φορές ακόμη και φιλικό σαν να του λέει: Δεν πειράζει, καλέ μου μη Εβραίε! Δεν μας ενοχλείς και είναι δικαίωμά σου να κάνεις και συ τη βόλτα σου μαζί μας, να αναπαύεσαι την ημέρα της ανάπαυσής μας και να απολαμβάνεις την παραμονή της δικής σου γιορτής επειδή έχεις την τύχη να ζεις σε μια εβραϊκή πόλη, την πόλη του Σαμπάτ!

«Πόλη του Σαμπάτ», «Σαββατούπολη»! Δεν θα ταίριαζε καλύτερα αυτή η ονομασία παρά η παρεφθαρμένη από τους Τούρκους ονομασία Σελανίκ, οι οποίοι αρέσκονται στις παραποιήσεις, όπως και κατά την κατάληψη της πόλης αρκέστηκαν στη μετατροπή υπαρχόντων εκκλησιών σε τζαμιά αντί να οικοδομήσουν δικούς τους χώρους λατρείας;

Εν πάση περιπτώσει, αγαπητέ μου Μπάρμοντ, για ένα πράγμα μπορείς να είσαι σίγουρος· αν κάποια μέρα εξαιτίας εξωτερικών πιέσεων ή χάρη μιμητισμού των Ευρωπαίων αδελφών τους, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης θα καταργήσουν την ημέρα της ανάπαυσής τους, τότε δυστυχώς

θα χαθεί για πάντα αυτό το υπέροχο θέαμα που τιμά τον άνθρωπο και η πόλη θα αποξενωθεί από τις ρίζες της... Η ζωή θα καταστεί μονότονη και ανιαρή· θα καταντήσει μία καθόλου ελκυστική γωνίτσα της άξεστης Ανατολής, χωρίς τη φιλοσοφική και αριστοκρατική γαλήνια εικόνα που προσδίδει σε αυτή την τουρκική πολιτεία τουλάχιστον μια ποιητικότητα. Θα εμφανιστούν τότε και εδώ όλα τα σύγχρονα νευρωτικά και αγχωτικά προβλήματα, το ξέφρενο κυνηγητό του χρήματος που παρατηρείται στις ευρωπαϊκές πόλεις. Θα στερηθεί την ανακούφιση που παρέχει η πνευματική ζωή αλλά και την ομορφιά, την ευπρέπεια και την ασφάλεια που εμπνέει στην καρδιά η γαλήνη μιας ολόκληρης πολιτείας και που προσδίδει σε αυτή την ιδιαιτερότητα της εβραιούπολης. Μαζί με αυτά θα χαθεί επίσης το ευθύβολο βλέμμα, η λεβέντικη κορμοστασιά αυτών των Εβραίων... Όχι, δεν θα ήθελα να δω τη Θεσσαλονίκη υπό τέτοιες συνθήκες!

Πώς γίνεται μία τόσο στενάχωρη σκέψη να με κυριεύσει τούτη την ημέρα της ψυχικής ηρεμίας και ανάτασης που προσφέρει το σαλονικιώτικο Σαμπάτ; Δεν ξέρω, κάποιος συγγραφέας έχει πει πως από τη φύση του ο άνθρωπος ειδικά σε στιγμές χαράς κατακλύζεται, έστω στιγμιαία, από στενάχωρα συναισθήματα και θλιβερές εικόνες. Υπό αυτή την έννοια μπορεί ίσως να ερμηνευθεί η διάθεσή μου για παρόμοιες θλιβερές σκέψεις ενώ ευτυχώς τίποτε στον ορίζοντα δεν προοιωνίζει κάτι τέτοιο.

Αριστοκρατία και λαός

Θεσσαλονίκη, 13 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ φίλε,

Από το Σάββατο μέχρι σήμερα έμαθα πολλά σχετικά με τη θεσσαλονικιώτικη ιδιοσυγκρασία διότι, χάρη στον Κορντοβέρο και τις καινούργιες γνωριμίες μου, είχα τη δυνατότητα να συναντήσω άτομα όλων των τάξεων. Είχα την ευκαιρία να βρεθώ σε σαλόνια εύπορων ανθρώπων που κατοικούν στις εξοχές την ώρα του τσαγιού, όπως γίνεται σε μας, και επίσης να επισκεφθώ φτωχικές συνοικίες. Ένα από τα θέματα που μου προξένησε εντύπωση και που θα αποτελέσει το αντικείμενο αυτής της επιστολής μου είναι οι μεγάλες κοινωνικές διαφορές που υπάρχουν και που αγγίζουν σχεδόν τα όρια κάστας, γεγονός που με κατέπληξε.

Υπάρχουν διακρίσεις που, όμως, δεν μου έκαναν άσχημη εντύπωση. Απεναντίας, και μην απορείς γι' αυτή την έκφραση που φαίνεται να αντιβαίνει κάθε αρχή δημοκρατίας, οι διακρίσεις αυτές, ακόμη και οι πλέον παράξενες, ταιριάζουν και συμβαδίζουν εδώ με το πνεύμα και τις αντιλήψεις του κόσμου.

Θα θυμάσαι πόσο είχαμε εντυπωσιασθεί στη Στοκχόλμη από την ανάγνωση αποσπασμάτων από τα έργα δύο Ιταλών συγγραφέων, του Μάσσιμο ντ' Αντζέλιο⁵⁷ και ενός άλλου, το όνομα του οποίου μου διαφεύγει. Οι συγγραφείς αυτοί χλευάζουν την έννοια του όρου δημοκρατία, «ως πλαίσιο λατρείας και επικράτησης του άσχημου και αποτρόπαιου

⁵⁷ Μάσσιμο ντ' Αντζέλιο: Ιταλός πολιτικός, συγγραφέας και ζωγράφος (1798-1866).

πάνω στην ύλη και πάνω στο πνεύμα» ή σαν «επικράτηση της χειρότερης απρονοησίας». Ίσως αυτό για το οποίο εκείνοι επικρίνουν τη δημοκρατία, είναι επειδή καταλύει το αριστοκρατικό εκείνο πνεύμα που αναπτύσσεται μέσα σε περιβάλλον αξιοπρέπειας και καλών τρόπων, τα οποία κληροδοτούνται από πατέρα σε γιο. Αν τους κρίνουμε επιφανειακά, εύκολα μπορούμε να απορρίψουμε αυτούς τους συγγραφείς ως αντιδραστικούς, παρότι για παράδειγμα ο Μάσσιμο υπήρξε χωρίς αμφιβολία ένας από τους επιφανέστερους Ιταλούς διανοούμενους της τελευταίας γενιάς, ο οποίος εργάστηκε για τον λαό παρά το γεγονός ότι καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και διετέλεσε υπουργός. Αν θελήσουμε να εμβαθύνουμε σε αυτή την άποψή τους, θα δούμε πως δεν υποστηρίζουν την ύπαρξη διαχωριστικών γραμμών στην κοινωνία από υπεροψία ή εξαιτίας πεπαλαιωμένων αρχών ή έστω από την επιθυμία να υπερασπιστούν το καταρρέον οικοδόμημα της αριστοκρατίας, αλλά για να υπογραμμίσουν το χρέος του ανθρώπου να αναρριχηθεί πάνω στην κλίμακα του ωραίου και ευγενικού έχοντας για υπόδειγμα και σαν μέτρο σύγκρισης όχι τα πλήθη του ξεδιάντροπου κόσμου, αλλά τις οικογένειες εκείνες που ξεχωρίζουν από το πλήθος εξαιτίας των ευγενών προγόνων τους, όπου η παράδοση του καλού, της φιλευσπλαχνίας και της καλαισθησίας διαφυλάχθηκε επί γενιές ολόκληρες, μέχρι σημείου που ο κόσμος να πιστεύει ότι αυτές έλκουν την καταγωγή τους από διαφορετικό υλικό.

Μια σύντομη παρατήρηση προς αυτούς τους συγγραφείς: Η παράδοση του καλού και της ευπρέπειας δεν αποτελεί μονοπωλιακό προνόμιο της τάξης των ευγενών. Τουναντίον, αν παρατηρήσουμε τα μέλη των αριστοκρατικών οικογενειών στην Ευρώπη, θα δούμε ότι ο τρόπος ζωής τους συνθέτει μία σειρά διαδοχικών ανήθικων και ανεπίτρεπτων πράξεων ενώ διακρίνονται για την ενεργό υποστήριξή τους προς τη μαύρη αντίδραση. Η υπόδειξη αυτών των ατόμων ως σύμβολα ηθικής είναι απαρά-

δεκτη. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν ανάμεσα στον λαό οικογένειες που διακρίνονται για την πνευματική τους ευγένεια και ευπρέπεια, αξίες που μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά, παρότι μερικές φορές εξαιτίας μη επιτυχούς ενώσεως υπεισέρχονται στους κόλπους τους μη υγιή στοιχεία που καταστρέφουν αυτή την αλυσίδα της παράδοσης. Είναι αδύνατη η περιτείχιση μιας οικογένειας σαν μια περιοχή που τίθεται σε απομόνωση προκειμένου να παρεμποδισθεί η είσοδος ατόμων που ενδέχεται να είναι φορείς επιδημιών.

Εδώ στη Θεσσαλονίκη ανακάλυψα το στοιχείο εκείνο που μπορεί να δέσει τις θεωρίες των δύο Ιταλών συγγραφέων περί αριστοκρατίας στις ορθές διαστάσεις τους, αν δηλαδή δεν περιορίζεται η δυνατότητα επιλογής συντρόφου μόνο μέσα σε μία συγκεκριμένη κοινωνική τάξη ή κάστα, όπως π.χ. τους απογόνους των σταυροφόρων. Εδώ συνάντησα πολλές αριστοκρατικές οικογένειες που διακρίνονται από τα πλήθη των ανθρώπων κατά τρόπο σαφή. Μια διάκριση καθ' όλα κατανοητή και αποδεκτή από έναν δημοκράτη σαν εμένα. Διότι, σε αντίθεση με πολλούς φίλους μου, ποτέ δεν θεώρησα τα μαύρα και μακριά νύχια ή τα λεκιασμένα πουκάμισα σαν σύμβολο δημοκρατικότητας.

Μπορεί να ισχυρισθείς πως η έννοια της αριστοκρατίας είναι τελείως ξένη στους Εβραίους, έναν λαό που επαναστατεί εναντίον κάθε μορφής ολοκληρωτισμού και, πρωτίστως, έναν λαό που χλευάζει όποιον θα επιχειρούσε να ανυψωθεί ή να κυριαρχήσει επάνω του. Αυτό ισχύει βέβαια για τους Εβραίους που υποφέρουν ή διώκονται. Οι απάνθρωποι διωγμοί και η καταφρόνηση που έπληξαν εξίσου πλούσιους και φτωχούς, ευγενείς και απλούς ανθρώπους, δεν επέτρεψαν σε καμία κοινωνική ομάδα να υψώσει το ανάστημά της ή σε κάποια άλλη να την αποδεχθεί ως ανώτερη. Παρόλα αυτά, όμως, αν παρατηρήσουμε προσεκτικά ακόμη και μεταξύ των καταδιωγμένων και καταφρονημένων θα ανακαλύψουμε, έστω έμ-

μεσα, επιδράσεις ευγενών πάνω στα πλήθη. Κάποτε άκουσα για μια κατηγορία Εβραίων «αρχιεπισκόπων» στην Πολωνία που τους αποκαλούν «τσαντικίμ» (δίκαιοι), οι οποίοι περιστοιχίζονται από αυλικούς σαν αληθινοί βασιλιάδες. Οι δε μαθητές χασιντίμ⁵⁸ (ευσεβείς) συμπεριφέρονται στον τσαντικίμ⁵⁹ και την οικογένειά του με απεριόριστο θαυμασμό και σεβασμό, ως να πρόκειται για υπάρξεις ανώτερες. Εξαιτίας αυτού του απεριόριστου θαυμασμού, φτάνουν τελικά να προσδώσουν σε αυτούς και θαυματουργικές ικανότητες. Αν δεν απατώμαι, αυτή η μισο-ειδωλολατρική λατρεία δεν απορρέει μόνο από την πίστη στις θαυματουργικές ικανότητες του τσαντικίμ, αλλά έρχεται και σαν αποτέλεσμα ενός ενστικτώδους συναισθήματος ότι η οικογένεια αυτή επί γενιές ξεχωρίζει από τον υπόλοιπο κόσμο εξαιτίας του πλούσιου και αριστοκρατικού τρόπου ζωής που διάγει και που χαρίζει στα μέλη της υψηλό παράστημα και ίσιο βλέμμα, εξευγενισμένο παρουσιαστικό χάρη στην υγιεινή του σώματος και την καθαριότητα που τηρούν –ένα στοιχείο πολύ περιορισμένο μεταξύ των μαθητών τους– και οι οποίοι έχουν την τύχη να ζουν μέσα σε μία παράδοση μυστικισμού και αγάπης για τον συνάνθρωπο. Με την πάροδο του χρόνου οι άνθρωποι αυτοί απέκτησαν χαρακτηριστικά ευγενών που τους ανυψώνουν πάνω από τα πλήθη του απλού λαού.

⁵⁸ Χασιντίμ: Πληθυντικός της λέξης Χασίντ, που σημαίνει ευσεβής, δίκαιος. Πρόκειται για εβραϊκή θρησκευτική ομάδα που έκανε την εμφάνισή της τον 18ο αιώνα στην Ανατολική Ευρώπη.

⁵⁹ Τσαντικίμ: Τίτλος που δίνεται συνήθως σε πνευματικούς αρχηγούς και υποδηλώνει εντιμότητα και αρετή.

Εικόνα 12. Αεροφωτογραφία της περιόδου 1915-1917.

Ωστόσο εκεί αποτελεί απλώς όραμα και εμφανίζεται με τη μορφή μυστικισμού, ενώ εδώ παρουσιάζεται κατά τρόπο τελείως φυσιολογικό και λογικό. Με την πάροδο του χρόνου δημιουργήθηκε μία κατηγορία ξεχωριστών οικογενειών, οι οποίες περιφρουρούν την καταγωγή τους και αποφεύγουν κάθε τυχόν ανεπιθύμητη διασύνδεση. Αυτές φυλάνε εντός των τειχών τους όχι κάποια παράδοση κενόδοξης υπεροψίας, αλλά μια παράδοση καλών και ευγενικών τρόπων που κληροδοτούν από γενεά σε γενεά. Και ερωτώ: γιατί πρέπει αυτό να μας λυπεί, αφού τα αποτελέσματα αυτής της «φυλετικής καθαρότητας» οδήγησαν στη δημιουργία ενός ευγενούς τύπου ανθρώπου που το πλήθος του κόσμου όχι μόνο δεν αρνείται να αποδεχθεί ως ανώτερο αλλά, τουναντίον, υιοθετεί σαν πρότυπο; Και γιατί να διαμαρτυρόμαστε στο όνομα της δημοκρατίας, αν τα παραπάνω λεχθέντα περί κάστας δεν αποτελούν παρά παρότρυνση για ηθική ανύψωση και πρόοδο; Διότι μέχρι σήμερα που-

θενά αλλού δεν συνάντησα απλούς ανθρώπους που επιζητούν τις παροτρύνσεις και δέχονται τις επιδράσεις του καλού τόσο εύκολα όσο οι Θεσσαλονικείς. Ακόμη και οι πλέον ανήθικοι ανάμεσά τους, όσοι είναι βουτηγμένοι στην αμάθεια των Ελλήνων και όσοι μιμούνται τον χουλιγκανισμό των Τούρκων, οι ευέξαπτοι και έξαλλοι από κάθε άποψη, δεν αισθάνονται ούτε φθόνο για τον πλούσιο ούτε για εκείνον που οι ευγενικοί του τρόποι κάνουν το πρόσωπό του να λαμπυρίζει από αξιοπρέπεια, αλλά τους σέβονται και τους τιμούν. Τις κοινωνικές διαχωριστικές γραμμές δεν επιχειρούν να τις διασπάσουν με την αναίδεια και την ιταμότητα. Ποια θα είναι η μελλοντική εξέλιξη; Κατά τη γνώμη μου, η παιδεία με τη βελτίωση που θα επιφέρει στις συνθήκες της ζωής και τα ήθη του κόσμου, θα οδηγήσει σταδιακά στην εξάλειψη των καστών. Μέχρι τότε, όμως, ας είναι ευλογημένο το παραδοσιακό αυτό καθεστώς που απομακρύνει τις αριστοκρατικές οικογένειες όχι μόνο από τις βιαιότητες του όχλου αλλά ακόμη και από τους μπάηδες και τους πασσάδες, τμήμα του οποίου αποτελούν ουσιαστικά κι αυτοί.

Οι οικογένειες στις οποίες απονέμεται ο τίτλος «αριστοκρατική» είναι λίγες, η δε Θεσσαλονίκη είναι δικαιολογημένα υπερήφανη γι' αυτές. Θα αναφέρω σαν παράδειγμα τα επώνυμα «Αλατίνη» και «Μιζραχή». Η φυσική ευγένεια, η φιλευσπλαχνία και το εκτεταμένο κοινωνικό έργο διακρίνει τα μέλη αυτών των οικογενειών. Δεν αποχωρίστηκαν από τον λαό αλλά ηγούνται αυτού μέσα από ένα βαθύ συναίσθημα αγάπης και εκτίμησης γι' αυτόν, παρά εξαιτίας του πλούτου τους. Αλλά ακόμη και τα πλούτη τους, τους εξυψώνουν στα μάτια του κόσμου λόγω του τρόπου που τα χρησιμοποιούν. Ζουν βέβαια σαν βασιλιάδες στα σπίτια τους, όπου όμως εργάζονται και τρέφονται οι οικογένειες δεκάδων υπηρετών. Τα σπίτια είναι πάντοτε ορθάνοιχτα για όλους και με τη φιλανθρωπία τους έρχονται αρωγοί προς κάθε κοινοτικό ίδρυμα και πλήθος μεμονω-

μένων ατόμων. Παρότι εδώ όλος ο κόσμος είναι προσηλωμένος στην Τορά, συγχωρούν εύκολα την οποιαδήποτε παρέκκλιση αυτών των ανθρώπων από τη θρησκευτική ζωή εξαιτίας του καλού και ευγενικού τους χαρακτήρα. Ευχαριστήθηκα πολύ που γνώρισα ορισμένους εξ αυτών και ιδιαίτερα εντυπωσιάστηκα από τον πατριάρχη των Αλατίνη, Κάρολο. Άνθρωπος ιδιαίτερα συμπαθής, τόσο εξαιτίας του ελκυστικού και απλού χαρακτήρα του όσο και εξαιτίας της αριστοκρατικότητας που τον διακρίνει και που διαχέεται σε κάθε του κίνηση.

Πέραν αυτών, όμως, υπάρχει μια σημαντική και άκρως ενδιαφέρουσα τάξη ανθρώπων που σφραγίζουν με την παρουσία τους τη ζωή αυτής της πόλης και προσδίδουν στη Θεσσαλονίκη την ελκυστικότητα, για την οποία διακρίνεται. Αυτή η τάξη συνηθίζεται να αποκαλείται «μεσαία», ενώ πιο σωστό θα ήταν να ονομαστεί «λαϊκή αριστοκρατία».

Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για κοινωνική τάξη, αφού σε αυτή την κάστα ανήκουν και πλούσιοι αλλά και οικογένειες εμπόρων όχι εύπορες καθώς και υπάλληλοι γραφείου, οι οποίοι ουσιαστικά συνθέτουν τη σημαντικότερη αλλά και πολυπληθέστερη τάξη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Δεν υπάρχουν αυστηρά διαχωριστικά κριτήρια γι' αυτή την τάξη· τα μέλη των οικογενειών αυτών ανήκουν σε αυτή από πολλές γενιές και αναγνωρίζονται άριστα μεταξύ τους. Αισθάνονται άνετα μόνο μεταξύ τους και οι νέοι τους δεν συναναστρέφονται με τον λαό. Και βέβαια θεωρείται κοινωνικός υποβιβασμός η σύναψη γάμου με μέλος λαϊκής οικογένειας, ακόμη κι αν πρόκειται για πλούσια οικογένεια. Διότι οι διαφορές ανάμεσά τους είναι πολύ έντονες τόσο στον τρόπο της ομιλίας, όσο και στα ήθη και έθιμα του σπιτιού. Όποιος ζήσει κάποιο χρονικό διάστημα στη Θεσσαλονίκη εύκολα μπορεί να τους ξεχωρίσει. Κάνεις λάθος, όμως, αν νομίσεις ότι αυτή η απομάκρυνσή τους από τον λαό συνοδεύεται από αίσθημα καταφρόνησης γι' αυτόν. Πηγάζει απλώς

από τη γνώση της καταγωγής τους και από τη διάθεση να διαφυλάξουν την ομορφιά των ηθών και των εθίμων τους. Άλλωστε, αυτά τα άτομα δραστηριοποιούνται και εργάζονται με πίστη και αφοσίωση σε όλα τα ευαγή και φιλανθρωπικά ιδρύματα που λειτουργούν υπέρ των φτωχών των λαϊκών τάξεων.

Τα μέλη των οικογενειών αυτών διακρίνονται από τον καθ' όλα εβραϊκό τους χαρακτήρα και τους καλούς τρόπους, τα πνευματικά τους ενδιαφέροντα, τη λεπτότητα στη συμπεριφορά και την ευθύτητα, τον αυτοσεβασμό –καμιά φορά σε βαθμό υπερβολικό– τη σοβαρότητα αλλά και την αγάπη για τον συνάνθρωπο και, πάνω απ' όλα, για την ευγενική και φιλεύσπλαχνη καρδιά και τον ήπιο χαρακτήρα. Ιδιαίτερα προσεκτικοί είναι στη διαφύλαξη μιας ολόκληρης παράδοσης καλών τρόπων και μεταξύ αυτών ιδιάζουσα θέση κατέχουν η τάξη και η καθαριότητα. Η αγάπη για την αποταμίευση και ο σεβασμός για την τάξη κατέστησαν ορισμένες οικογένειες εξ αυτών πολύ πλούσιες. Όσες δεν πλούτισαν, αρκούνται στα ωραία λόγια του ρητού που είναι ευρύτατα διαδεδομένο ανάμεσά τους: «Λα λιμπιέζα ες μέδια ρικέζα», δηλαδή «η καθαριότητα είναι το ήμισυ του πλούτου».

Όταν εισέλθεις στα σπίτια τους αντικρίζεις σκεύη που λαμποκοπούν από το γυάλισμα, το πάτωμα τέλεια σκουπισμένο, ασπρόρουχα πεντάκαθα, αφού μία φορά την εβδομάδα γίνεται μπουγάδα και όχι όπως σε άλλες χώρες, όπου τα εσώρουχα φοριούνται επί εβδομάδες ή ακόμη και μήνες, η δε μυρωδιά του σώματος δεν φεύγει από πάνω τους ούτε με τη μπουγάδα.

Η αρετή όμως, για την οποία πάνω απ' όλα διακρίνονται αυτοί οι Εβραίοι και χαρακτηρίζει την εν γένει οικογενειακή τους ζωή, είναι η σεμνότητα.

Παρατηρώντας τη ζωή στην Ευρώπη σήμερα, η καρδιά θλίβεται

λόγω της ηθικής κατάπτωσης που επικρατεί τόσο έξω στους δρόμους των πόλεων όσο και σε κλειστούς χώρους, τόσο μέσα σε αρχοντικά σπίτια όσο και σε σοφίτες. Τα καθημερινά περιστατικά που ο τύπος αρέσκειται να δημοσιεύει και τα μυθιστορήματα που τόσο γλαφυρά δίνουν τις τάσεις του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος δεν γνωρίζει κανένα φραγμό. Όλα αυτά με κάνουν συχνά να αηδιάζω για τη διεφθαρμένη οικογενειακή ζωή στην Ευρώπη. Θυμάμαι πριν δύο χρόνια, ταξιδεύοντας με πλοίο, διάβαζα το μυθιστόρημα του Ζολά⁶⁰ *Η Γη*, που αγόρασα στο Παρίσι. Με κυρίευσε τότε ένα έντονο συναίσθημα και πέταξα το βιβλίο στη θάλασσα, όχι από εκνευρισμό αλλά από αντίδραση, όπως διώχνει κανείς το σιχαμερό σκουλήκι που μπερδεύτηκε ανάμεσα στα δάχτυλα του χεριού του. Όταν αργότερα αναλογίσθηκα ξανά αυτή τη σκηνή, πίστεψα πως έπρεπε να οφείλεται στην επίδραση του λουθηρανικού πουριτανισμού επί της νορβηγικής μου παιδείας. Τώρα όμως καταλαβαίνω από πού πήγασε εκείνο το ξέσπασμα της ψυχής.

Στη Θεσσαλονίκη ανακάλυψα πως η διαχωριστική γραμμή που ξεχωρίζει τον Ιουδαϊσμό από όλες τις άλλες θρησκείες και φιλοσοφίες είναι η «αγιότητα». Όχι η αγιοσύνη των καλόγερων που απομονώνονται στην κορυφή κάποιου υψώματος ούτε εκείνη των ιερέων και των καλογριών που χάρη της λατρείας του ουρανού απαρνούνται κάθε σεξουαλική σχέση, αλλά η «καθαρότητα». Καθαρότητα σωματική, η οποία συμβαδίζει με καθαρότητα ψυχική· καθαρότητα στην ομιλία, που οδηγεί σε καθαρότητα της αρετής.

Βρήκα σ' έναν πλανόδιο βιβλιοπώλη μία Βίβλο στην αγγλική με άριστο δέσιμο. Την αγόρασα και τις ελεύθερες ώρες την ξεφυλλίζω. Μου φάνηκε σαν κάτι πρωτόγνωρο, αφού χρόνια είχα να κρατήσω αυτό το

⁶⁰ Εμίλ Ζολά: Γάλλος συγγραφέας (1840-1902), γνωστός για το δημοσίευσμά του «Κατηγορώ», που κατηγορούσε για αντισημιτισμό Γάλλους ανώτατους αξιωματούχους στην υπόθεση Ντρέυφους.

βιβλίο στα χέρια μου, από τα μαθητικά μου χρόνια στο δημοτικό σχολείο. Ένα πράγμα που τότε δεν είχα συνειδητοποιήσει, αποσαφηνίστηκε τώρα: Η ιδιοφυία του Εβραίου δεν διακρίνεται μόνο, όπως έχει ειπωθεί, από την έφεση προς τη δικαιοσύνη αλλά υμνεί εξίσου την ηθική και την αγιοσύνη. Η φρικτή ιστορία των Σοδόμων εξαιτίας της ανηθικότητας που επικρατούσε εκεί, η ηρωική ενέργεια του ζηλωτή Πινχάς ο οποίος μαχαίρωσε μπροστά σε όλους τους ομοφύλους του τον παρεκτραπέντα αρχηγό της φυλής του, η εκρηκτική αποκήρυξη του Ησαΐα κατά των «θυγατέρων της Σιών επειδή περιπατούν με υψωμένον τράχηλον», η φοβερή περιγραφή του Ιεζεκιήλ για τη γυναίκα σαν σύμβολο της ηθικής κατάπτωσης που «ανοίγει τους πόδας εις πάντα διαβάτην», διαρκώς ο Εβραίος ιστοριογράφος, νομοθέτης, προφήτης αγωνίζεται να εμφυσήσει στις καρδιές όλων των τέκνων του Ισραήλ την απέχθεια για κάθε ανήθικη πράξη.

Αργότερα προς την ίδια κατεύθυνση αγωνίσθηκαν σθεναρά τα δύο Ταλμούντ,⁶¹ θεσμοθετώντας αμέτρητους φραγμούς και περιορισμούς χάρη της ηθικής τόνωσης. Κι αν καμιά φορά ενοχλεί η αυστηρή σχολαστικότητα που διακρίνει τον θρησκευόμενο Ιουδαίο, σαν να περιβάλλεται από κάθε μεριά από ένα πολύπλοκο δίκτυο αυστηρών απαγορεύσεων, τούτο θα πρέπει μάλλον να προκαλεί τον θαυμασμό μας για αυτούς τους φανατικούς, αφού κατάφεραν να εμφυσήσουν βαθιά μέσα στην ψυχή του Εβραίου τη σεμνότητα και την αγιότητα. Κατά την άποψή μου, το Ισραήλ δεν αφομοιώθηκε από τους άλλους λαούς επί δύο χιλιάδες χρόνια όχι μόνο εξαιτίας της πίστης του αλλά και εξαιτίας της μοναδικής «αγιοσύνης» που διέπει την εβραϊκή οικογένεια και την απará-

⁶¹ Ταλμούντ: Συλλογή ραβινικών ερμηνειών και συζητήσεων σχετικά με τον εβραϊκό νόμο και τις παραδόσεις. Συντάσσεται από την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο μέχρι και τον 6ο αιώνα. Υπάρχουν δύο συλλογές, της Ιερουσαλήμ και της Βαβυλώνας.

μιλλη ομορφιά της οικογενειακής ζωής, διαφυλάσσοντας έτσι τη φυλετική του καθαρότητα. Αυτή η ιδιαιτερότητα δεν ξεριζώνεται εύκολα, όπως δεν αποκολλάται εύκολα το πετσί από τη σάρκα. Απόρροια όλων αυτών υπήρξε η «υπερήφανη απομόνωση» των Εβραίων, η ανάπτυξη της αδελφότητας, της αγάπης, της συντροφικότητας που διακρίνει τους έγκλειστους των γκέτο. Με δυο λόγια, όλα αυτά διαφύλαξαν το έθνος από τον αφανισμό.

Αυτές οι σκέψεις με απασχόλησαν εδώ και μόνο σήμερα κατάλαβα εγώ, τέκνο της απελευθερωμένης Ευρώπης, από πού πηγάζει η ενστικτώδης απέχθειά μου προς κάθε μορφή ανηθικότητας.

Φίλε Μπάρμοντ! Γεννημένος σε μια πόλη με δώδεκα Εβραίους, γνωρίζω πολύ λίγα για τους σύγχρονους Εβραίους, ιδίως εκείνους των μεγάλων κέντρων της Ανατολικής Ευρώπης. Δεν γνωρίζω κατά πόσο διαφύλαξαν αυτό το αστραφτερό διαμάντι που τους κληροδότησαν οι πρόγονοί τους. Εδώ όμως συναισθάνθηκα το μεγαλείο και την ομορφιά της εβραϊκής αγιότητας.

Η θεσσαλονικιώτικη οικογένεια και κυρίως αυτή της μεσαίας τάξης, της πολυπληθέστερης αλλά και σημαντικότερης τάξης, μπορεί να αποτελέσει πρότυπο οικογένειας για Εβραίους και μη Εβραίους σε ό,τι αφορά την αγνότητα και την καθαρότητα της ηθικής που διέπει τη ζωή της. Σε αυτή την οικογένεια η γυναίκα είναι πιστή στον σύζυγο και στα παιδιά της και απολαμβάνει όλες τις χαρές μέσα στο σπίτι της. Μπορεί να αναρωτηθείς: Μήπως ζει σαν την Τουρκάλα γειτόνισσά της μέσα σε «χαρέμι» και όταν βγαίνει έξω καλύπτει το πρόσωπό της σαν τις ξένες γυναίκες; Πρέπει λοιπόν να σου πω πως κάνεις λάθος. Είναι απελευθερωμένη απ' όλα αυτά· το ντύσιμό της, είτε είναι ευρωπαϊκό είτε το παραδοσιακό σάγιο, δεν προσπαθεί να καλύψει τίποτε. Όταν στο σπίτι υπάρχει επισκέπτης, συμμετέχει και αυτή στις συζητήσεις και το γέλιο

της αντηχεί χωρίς κανένα ίχνος προσποιητής ντροπής. Διαθέτει όμως ένα αγνό και πηγαίο αίσθημα σεμνότητας που την προστατεύει από κάθε απόπημα, ακόμη και όταν απουσιάζει από την καρδιά η αγάπη για τον άνδρα της. Το αίσθημα αυτό λειτουργεί λιγότερο εξαιτίας φόβου και περισσότερο εξαιτίας της κοινωνίας, που παραμένει εξίσου αυστηρή πάνω σε αυτά τα ζητήματα. Μήπως αυτή η στάση υποδηλώνει μια καρδιά χωρίς τρυφεράδα ή άτομο με περιορισμένη φαντασία; Όχι, φίλε μου! Συνάντησα ανάμεσά τους γυναίκες που με την εξυπνάδα, την ομιλία και τη συμπεριφορά τους μπορούν να διακριθούν σε παλάτια της Ευρώπης. Και σε αυτές τις γυναίκες όμως είναι εμφανής η πηγαία σεμνότητα, εντυπωσιάζοντας κάθε παρατηρητή για τα φυσικά και ψυχικά τους χαρίσματα.

Και η κοπέλα; Μια σύντομη απάντηση: Η θεσσαλονικιά κοπέλα αναφορικά με τη σεμνότητά της είναι σαν ένα λαμπερό πετράδι, χωρίς κανένα ίχνος από αποτυπώματα χεριών πάνω του. Τόσο στο σώμα όσο και στην ψυχή είναι αγνή σαν κρύσταλλο και ο εκλεκτός της καρδιάς της είναι βέβαιος πως κανένα ξένο χέρι δεν έχει ακουμπήσει τη μέλλουσα σύντροφο της ζωής του. Δεν γνωρίζω αν αυτό οφείλεται στην αυστηρή επιτήρηση των γονέων της, κανέναν ξένο να μην την πλησιάσει. Αλλά κι αν ακόμη δεν υπήρχε η επίβλεψη των συγγενών, καμιά κοπέλα δεν θα έβγαινε μόνη με άτομο μη συγγενικό. Γιατί αυτομάτως θα έχανε κάθε εκτίμηση από μέρους των φιλενάδων της. Και κάτι ακόμη. Αλίμονο στην κοπέλα εκείνη που γνωρίζει την τουρκική γλώσσα· αυτομάτως χάνει την εκτίμηση όλων αυτών των οικογενειών, λες και απλώς η γνώση της γλώσσας του πολυγαμικού και φιλήδονου αμανετζή⁶² αποτελεί απόδειξη ύπαρξης ύποπτων σχέσεων...

⁶² Αμανετζής: Τραγουδιστής αμανέδων.

Πόσο καιρό ακόμη θα διαρκέσει η περίοδος αυτή της αγαθότητας και της τιμιότητας; Δεν γνωρίζω. Μπορώ μόνο να εκφράσω μια ευχή: Είθε ο Θεός της Βίβλου να διαφυλάξει επί μακρόν αυτή τη βιωματική αγιοσύνη τούτων των Εβραίων. Αν ο σύγχρονος πολιτισμός, που εισχωρεί σήμερα στη Θεσσαλονίκη, πρόκειται να φέρει και τις ανήθικες ελευθεριότητες της υπόλοιπης Ευρώπης, εγώ από την πλευρά μου θα έστελνα στον αγύριστο αυτόν τον καταστρεπτικό πολιτισμό.

Ξέρω πως άμα τύχει και επιδείξεις αυτό το γράμμα μου στους φίλους μας, Εβραίους και μη Εβραίους, θα γελάσουν όλοι για τον καινούργιο ηθικολόγο, όπως κι εγώ γελούσα με τους διάφορους Prud' hommes⁶³ και τους ιεροκήρυκες. Όμως εδώ συναισθάνθηκα όλη την ομορφιά που περικλείεται μέσα στην απλοϊκή και ενστικτώδη σεμνότητα που ξεπηδάει από τα έγκατα της ψυχής. Πόση ομορφιά και τι πλούτος ενυπάρχει σε μία τόσο αγνή οικογενειακή ζωή, με αμοιβαία εμπιστοσύνη από μέρους των συζύγων και πόσο κοντά στο πνεύμα του λαού μας βρίσκεται ένας τέτοιος τρόπος ζωής! Πέραν αυτού, είδα πώς εξυψώνεται το άτομο σε επίπεδο αληθινής αριστοκρατίας που, σύμφωνα με την καθατού σημασία του όρου, εμπεριέχει και την έννοια της ευγένειας των ηθών, παρά την κενόδοξη υπεροψία ως δήθεν καταγόμενοι από «γαλαζοαίματους». Σε ό,τι με αφορά, εγώ δεν κοροϊδεύω πια.

Θέλεις να μάθεις για ποια ζητήματα εγώ γελώ; Για την υποκρισία που διακρίνει τις ευρωπαϊκές νομοθεσίες, οι οποίες δικαιώνουν μεν τον σύζυγο που σκοτώνει τη γυναίκα του και τον εραστή της όταν τους πιάνει επ' αυτοφώρω αλλά δεν καταδικάζουν αυτή καθαυτή την πράξη της μοιχείας ούτε θέτουν τους μοιχούς στην αιώνια χλεύη γι' αυτή την πράξη που διαπράττουν όχι κρυφά, αφού δυστυχώς δεν υπάρχει τέτοια

⁶³ Prud' hommes: Καλοί και ευσυνείδητοι πολίτες.

αναγκαιότητα, αρκεί ο σύζυγος να προσποιηθεί πως δεν βλέπει τίποτε. Για τους νόμους, που απαγορεύουν την προσβολή των ηθών ενώ ταυτόχρονα μέσω της λογοτεχνίας, του θεάτρου, της φωτογραφίας αλλά και της ζωής γενικότερα, η μοιχεία συμπορεύεται προκλητικά με την απάτη. Για τις ελευθερίες που καταστρέφουν την οικογένεια, τον θεμέλιο λίθο του έθνους. Για τον πολλαπλασιασμό των δύστυχων εξώγαμων παιδιών που σε τίποτε δεν έφταιξαν. Για τη διάδοση φοβερών ασθενειών που πλήττουν όλο το ανθρώπινο γένος. Για όλα αυτά εγώ θρηνώ, παρακαλώντας με δάκρυα για λίγο έλεος.

Θρησκευτικοί λειτουργοί ή απλώς υποδειγματικοί Εβραίοι;

Θεσσαλονίκη, 14 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ φίλε,

Πολλά πράγματα, για τα οποία άλλοτε θα γελούσα, εδώ με εντυπωσιάζουν και προκαλούν το ενδιαφέρον μου... Για παράδειγμα, θα μπορούσες ποτέ να με φανταστείς να συνομιλώ φιλικά και σοβαρά με έναν θρησκευτικό λειτουργό, ακόμη κι αν επρόκειτο για εκπρόσωπο της θρησκείας του πατέρα μου;... Το θαύμα αυτό έγινε στη Θεσσαλονίκη. Κατά την έξοδό μας σήμερα από το ξενοδοχείο συναντήσαμε έναν άνδρα σαράντα περίπου ετών, με αραιή γενειάδα και ευγενικό, μελαχρινό πρόσωπο. Φορούσε τα παραδοσιακά ρούχα των Θεσσαλονικέων, δηλαδή ανταράι, μαύρο κιρίμ και κόκκινο φέσι. Χαιρέτησε τον Κορντοβέρο και τον ρώτησε προφανώς για τον παππού του. Ο Κορντοβέρο με σύστησε, λέγοντας:

– Ο θείος μου ραβί Μωσέ, αδελφός της γιαγιάς μου.

Ξαφνιάστηκα και τον ρώτησα πώς είναι δυνατόν ο «ραβίνος» να μην ξεχωρίζει στο ντύσιμό του καθόλου από τους υπόλοιπους Εβραίους. Ο Κορντοβέρο μου εξήγησε πως οι «χαχαμίμ», όπως αποκαλούνται εδώ οι ραβίνοι, εξωτερικά δεν ξεχωρίζουν σε τίποτε από τους λαϊκούς.

Με εντυπωσίασε το συμπαθητικό πρόσωπο του νεαρού ραβίνου. Περπατήσαμε στην παραλία και ρώτησα να πληροφορηθώ για τη ζωή του και τη ζωή των συναδέλφων του. Μιλήσαμε λίγο ιταλικά και λίγο ισπανικά. Μου εξήγησε ότι στη Θεσσαλονίκη υπάρχουν κάπου εκατό

ραβίνοι, όλοι οικογενειάρχες αφού, όπως είναι αυτονόητο, αυτοί πρώτοι τηρούν την εντολή «αυξάνεσθε και πληθύνεσθε», την τόσο σπουδαία εντολή του Ιουδαϊσμού... Οι οικογένειες αυτές ζουν πολύ φτωχικά.

Και στη Δύση, βέβαια, οι Εβραίοι δεν διαθέτουν μοναστήρια με πλούσια εισοδήματα ούτε καθεδρικούς ναούς που να έχουν τη δυνατότητα να διατρέφουν πλουσιοπάροχα εκατοντάδες ιερείς και καντηλανάφτες. Ούτε υπάρχουν πατριάρχες και επίσκοποι με αυλικούς και στρατό σαν τους ηγεμόνες. Όμως οι εβραϊκές κοινότητες παρέχουν στους λίγους ραβίνους ένα αξιοπρεπές εισόδημα, ενώ σε ορισμένες χώρες η ίδια η πολιτεία διαθέτει ένα ποσό για τη χρηματοδότηση των αναγκών της «Μωσαϊκής θρησκείας», όπως και για όλες τις άλλες θρησκείες. Εδώ όμως ούτε η κοινότητα ούτε κάποιο ίδρυμα ή ταμείο δεν φροντίζει τους ιερείς ώστε να μην πεινάσουν. Ζουν υπό συνθήκες που προκαλούν οίκτο, λειτουργώντας σε γιάρτσαϊτ⁶⁴ ή σε εγκαίνια σπιτιών και καταστημάτων. Ορισμένοι από αυτούς έχουν ένα πρόσθετο εισόδημα, ως χαζανίμ⁶⁵ και μοελίμ.⁶⁶ Ακόμη και οι νταγιανίμ,⁶⁷ που θεωρούνται κοινοτικοί λειτουργοί, έχουν έναν πενιχρό μισθό. Η εργασία τους είναι περισσότερο ένα τιμητικό λειτούργημα παρά ένα προσοδοφόρο επάγγελμα.

Ο ραβί Μωσέ έχει γλυκιά ζωή και ως εκ τούτου, συμπληρώνει το εισόδημά του λειτουργώντας σαν χαζάν (ψάλτης) στη συναγωγή. Έχει κόρη σε ηλικία γάμου· λόγω της θέσης του, όμως, η κόρη του δεν επιτρέπεται να κάνει τη μοδίστρα για να δημιουργήσει την προίκα της. Από τα λιγοστά που κερδίζει, ο ραβί Μωσέ καταφέρνει παρόλα αυτά να βάλει κάτι στην άκρη για την προίκα. Πώς; Κρέας η οικογένεια τρώει

⁶⁴ Γιάρτσαϊτ: Εβραϊκό ετήσιο μνημόσυνο.

⁶⁵ Χαζανίμ: Ψάλτες. Πληθυντικός του χαζάν.

⁶⁶ Μοελίμ: Πληθυντικός της λέξης Μοέλ – Περιτομεύς.

⁶⁷ Νταγιανίμ: Πληθυντικός της λέξης Νταγιάν. Δικαστής θρησκευτικού δικαστηρίου.

μόνο το Σαμπάτ. Από την πλούσια ποικιλία ψαριών που διαθέτει η θάλασσα αυτής της πόλης, στο τραπέζι του ραβί Μωσέ εμφανίζονται μόνο σαρδέλες και τούτο όχι κάθε νύχτα του Σαμπάτ. Τα παιδιά αρκούνται σε μια δεκάρα φρούτα την ημέρα. Ο δε ραβί Μωσέ δεν καπνίζει παρά μόνο όταν τον κερνούν τσιγάρο... Παρόλα αυτά, βρίσκεται μακριά ακόμη από τη συμπλήρωση του ποσού που απαιτείται!

Αυτές τις δυσάρεστες λεπτομέρειες δεν μου τις εξήγησε ο ραβί Μωσέ. Η έμφυτη αξιοπρέπεια του δεν του επιτρέπει να διαλαλεί μπροστά στον κάθε ξένο τη φτώχεια του. Απεναντίας, καθ' όλη τη διάρκεια της συνομιλίας μας το ευγενικό χαμόγελό του ποτέ δεν έσβησε από τα χείλη του, ακόμη και όταν η συζήτηση αφορούσε κάτι δυσάρεστο. Κανένα παράπονο δεν εξέφρασε για τους συναδέλφους του «χαχαμίμ», λες και απαγορεύεται να παραπονεθεί για οτιδήποτε. Στα λόγια του διακρίνεις μια πηγαία αγάπη για το ποίμνιο, που όμως τόσο λίγα παρέχει στους ραβίνους του, και μια ασυνήθιστη αισιοδοξία, ανώτερη εκείνης του ήρωα του Βολτέρου, Καντίντ.⁶⁸ Από πού πηγάζει μια τέτοια αισιοδοξία; Από μια βαθειά, αγαθή και αγνή πίστη στον Θεό, τον φιλεύσπλαχνο Πατέρα. Πίστη που, σύμφωνα με τα λόγια του, ονομάζεται «αβταχά» (υπόσχεση). Τον ρώτησα να μου εξηγήσει την ετυμολογία αυτής της λέξης και είπε ότι προέρχεται από τη ρίζα «μπατάχ» που, αν κατάλαβα σωστά, σημαίνει βεβαιότητα, εμπιστοσύνη σε κάτι χωρίς την παραμικρή αμφιβολία.

Στο λεπτό μελαχρινό πρόσωπο αυτού του ανθρώπου της πίστης και στα φθαρμένα αλλά πεντακάθαρα ρούχα του γνώρισα την αξιοπρέπεια της φτώχειας, τη μοίρα των περισσότερων συντρόφων του. Ασυναίσθητα στη σκέψη μου σύγκρινα αυτόν με τους ευπαρουσίαστους και χοντρούς καθολικούς ιερείς ή ακόμη με τους δικούς μας «αιδεσιμότατους», οι

⁶⁸ Καντίντ: Σάτιρα του Βολτέρου που γράφτηκε το 1759. Ένα από τα θέματά της είναι και η αισιοδοξία.

οποίοι απολαμβάνουν τόσο τον κρατικό μισθό όσο και τα δώρα του «ποιμνίου» τους. Αναρωτήθηκα αν αυτή η «αβταχά», αυτή η βεβαιότητα και η εμπιστοσύνη δεν θα ταίριαζε καλύτερα στους ιερείς της θρησκείας του Ιησού, τους οποίους ο Θεός της πίστης τους διαβεβαιώνει από τη στιγμή που θα φορέσουν το ράσο για υλική ευδαιμονία και τιμές;

Τιμές; Έκανα λάθος. Χωρίς καμιά αμφιβολία αυτό δεν λείπει από τους Θεσσαλονικείς ραβίνους, όπως διαπίστωσα αργότερα σε συζητήσεις με άτομα απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις. Ο κόσμος σέβεται τους ραβίνους σε βαθμό που οι ιερείς άλλων θρησκειών δεν αξιώνονται. Ο σεβασμός αυτός δεν είναι εξωτερικός ούτε προκαλείται από το δέος που διεγείρουν στις καρδιές των απλών ανθρώπων. Είναι σεβασμός που πηγάζει από εκτίμηση και εμπιστοσύνη στο πρόσωπό τους, σαν τον σεβασμό του πατέρα προς τον ηλικιωμένο ραβίνο ή τον σεβασμό του μεγαλύτερου αδελφού προς τον νεότερο ραβίνο. Ο χριστιανός ιερέας μαζί με μαύρο ράσο ντύνεται με μεγαλοπρέπεια, παίρνει ύφος σοβαρό λες και βρίσκεται δίπλα στο κρεβάτι ετοιμοθάνατου. Αντίθετα ο Θεσσαλονικιός ραβίνος όπου κι αν πάει φέρνει τη χαρά, συναναστρέφεται με τους απλούς ανθρώπους, τον συμβουλεύονται για θέματα οικογενειακά, ακόμη και για εμπορικές υποθέσεις. Εδώ δεν υπάρχει κλήρος ή ισχυρό ραβινικό σώμα που αποβλέπει στη διασφάλιση των συμφερόντων τους και την άσκηση επιρροής επί της κοινωνικής και της πολιτικής ζωής του τόπου. Κάθε «χαχάμ», όμως, ασκεί επιρροή στον κύκλο των δικών του ανθρώπων. Ακόμη κι ένας, που δεν διατηρεί πλέον καμία σχέση με τη θρησκεία, μου μίλησε με εκτίμηση για τους «χαχαμίμ» και διαμαρτυρήθηκε για την οικτρή οικονομική τους κατάσταση.

Έχω την εντύπωση πως αυτοί οι ραβίνοι δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχείς

ως αυστηροί επιτηρητές της σχολαστικής τήρησης των μιτσβότ⁶⁹ από τον λαό. Ο φανατισμός είναι έννοια ξένη προς αυτούς, όπως και κάθε μορφή ακρότητας είναι ξένη προς τη φύση του Εβραίου Θεσσαλονικέα. Αντιλαμβάνεσαι πως σαν άτομο φιλελεύθερο, αυτή η κατάσταση δεν με λυπεί. Αλλά αν θέλουμε να κρίνουμε αντικειμενικά, από τη σκοπιά των αληθινών συμφερόντων της θρησκείας, είναι σαφές πως οι θρησκείες γενικά πολύ λίγο ωφελήθηκαν από τις σκληρότητες και τους φανατισμούς. Ο φανατισμός προκαλεί πάντοτε ακρότητες, όπως η αποστασία και η αποτίναξη κάθε ζυγού. Οι ακρότητες του Πάπα έφεραν τον Λούθηρο. Ακόμη και μεταξύ των Εβραίων οι αποστάτες των παλαιότερων εποχών και εκείνοι που έφθασαν μέχρι και την προδοσία, μήπως οδηγήθηκαν εκτός ποιμνίου εξαιτίας του φανατισμού που επέμενε στους σχολαστικούς ελέγχους των τσιτσιγιότ;⁷⁰ Ίσως ο ήπιος χαρακτήρας των ανθρώπων εδώ ή η ευγένεια των ραβίνων να είναι ο λόγος που σε αυτή την πόλη των εβδομήντα χιλιάδων Εβραίων, τα κρούσματα απειθαρχίας και αποστασίας δεν είναι πολλά.

Ίσως ρωτήσεις: Αφού τα πράγματα είναι έτσι, πού αποτυπώνεται η επίδραση αυτών των ήπιων ανθρώπων; Θα σου απαντήσω επιγραμματικά: Στη διαμόρφωση ηθικής, που αποτυπώνεται μέσα από την ίδια τη ζωή τους.

Γ' αυτούς δεν μπορούμε βέβαια να χρησιμοποιήσουμε το γνωστό ρητό του Ταρτούφου,⁷¹ ότι πάντοτε καταφέρνει και τα συμβιβάζει με τον Ουρανό, ούτε μπορούμε να τους κατηγορούμε ότι ορθά τα λένε αλλά δεν τα τηρούν ορθά. Η άψογη ζωή τους, χωρίς κανένα ψεγάδι,

⁶⁹ Μιτσβότ: Οι 613 εντολές που πρέπει να ακολουθήσει ο ευσεβής Εβραίος. Ενικός μιτσβά.

⁷⁰ Τσιτσιγιότ: Κρόσσια στις τέσσερεις άκρες του Ταλέτ, δεμένα σε κόμπους μ' έναν συγκεκριμένο τρόπο, που ελέγχονται από ειδικούς για την ορθότητα του δεσίματος.

⁷¹ Ταρτούφος: Χαρακτήρας του ομώνυμου θεατρικού έργου του Μολιέρου. Σύμβολο διπλοπροσωπίας και υποκρισίας.

υποχρεώνει ακόμη και τους πλέον φιλελεύθερους διανοούμενους να προσέχουν τις επικρίσεις τους. Διότι αυτοί πρώτοι εφαρμόζουν στη ζωή τους αυτά που κηρύσσουν. Δεν μιλάω για την ευσέβεια εκείνη που κάθε υποκριτής εύκολα μπορεί να προβάλλει αλλά για δύο πράγματα που κατά την αντίληψή μου εκφράζουν, όπως έχω πει, όλη τη σοφία του Ιουδαιισμού και την ιδιαιτερότητα της Τορά: η ευθύτητα και η ηθική ζωή.

Απόδειξη της αδιαμφισβήτητης ευθύτητάς τους είναι, νομίζω, το γεγονός ότι αυτοί οι τόσο σεβαστοί ιερείς στο ποιμνιό τους σκεπάζουν με το πανωφόρι τη φτώχεια και τη δυστυχία τους. Ακόμη και όσοι εξαιτίας της εμπιστοσύνης του κόσμου διορίζονται επίτροποι εγκαταλελειμμένων ιδιωτικών περιουσιών, ούτε πλούτισαν ούτε ποτέ κανείς τους κατηγορήσε για κατάχρηση ή οικειοποίηση δημόσιου χρήματος για ιδιοτελείς σκοπούς. Τα ραβινικά δικαστήρια είναι ιδρύματα όπου πράγματι αποδίδεται η δικαιοσύνη και, όπως μου ανέφεραν άνθρωποι εγγράμματοι, εκεί δεν ψευδομαρτυρούν. Ακόμη και άτομα που στην ιδιωτική τους ζωή έχουν τελείως απομακρυνθεί από τη θρησκεία και τις παραδόσεις, όταν κληθούν, ποτέ δεν αρνούνται να εμφανισθούν ενώπιον των νταγιανίμ, διότι γνωρίζουν πως εκεί δεν υπάρχει διπλοπροσωπία και ότι στέκονται μπροστά σε ευθείς και δίκαιους γέροντες που καθοδηγούνται αποκλειστικά από τη συνείδηση και τη νομοθεσία.

Αλλά και στην οικογενειακή ζωή τους οι ραβίνοι αυτοί είναι υποδειγματικοί. Η ευλάβεια, για την οποία προτρέπουν στην τήρησή της κάθε μιτσβά, κυριαρχεί πρώτα απ' όλα στα σπίτια τους. Αυτές οι εκατό ραβινικές οικογένειες συνθέτουν μια λαμπρή λαϊκή αριστοκρατία, δηλαδή ένα μέρος της μεσαίας τάξης, της οποίας άλλωστε αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα. Ίσως σε καμία άλλη χώρα δεν υπάρχει ένα παρόμοιο σώμα ιερέων τόσο απομακρυσμένο από κάθε μορφή φανατισμού και

ταυτόχρονα τόσο αυστηρό πάνω σε θέματα ηθικής και αγνότητας.

Μεταξύ των γερόντων γνώρισα τύπους πολύ ελκυστικούς για το παρουσιαστικό τους, το ωραίο ευθυτενές κορμί τους, το σπινθηροβόλο βλέμμα των ματιών τους που έλαμπε από σοφία και καλοσύνη. Υπάρχουν ανάμεσά τους και ορισμένοι πείσμονες, υπολείμματα της παλιάς γενιάς, που δεν μπορούν να ξεχάσουν την εποχή που η θρησκεία κυριαρχούσε απόλυτα σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής. Ο φανατισμός τους όμως είναι τόσο οφθαλμοφανής και αγνός, καθαρός από κάθε ατομικό συμφέρον, που καθίσταται σχεδόν συμπαθής.

Για τούτο λοιπόν αναρωτιέμαι αν πράγματι αυτοί είναι ιερείς· νομίζω πως πάνω απ' όλα είναι απλώς υποδειγματικοί Εβραίοι, άτομα που δεν βρίσκονται μακριά από τη ζωή, Εβραίοι αισιόδοξοι, άτομα που αγαπούν τον συνάνθρωπο παρ' όλες τις ατέλειές του και οι οποίες δεν διαφεύγουν της παρατηρητικότητάς τους. Είναι αυστηροί μόνο απέναντι στον εαυτό τους εξαιτίας μιας πηγαίας αγάπης προς τα ιερά της φυλής, τηρώντας οι ίδιοι με σχολαστικότητα τη θρησκεία επειδή θέλουν να αποτελέσουν πρότυπο για τους συνανθρώπους τους. Δεν ζουν αποκομμένοι από την κοινωνία, αλλά σε κατάσταση διαρκούς προσπάθειας βελτίωσης του εαυτού τους και προσέγγισης των συνανθρώπων τους. Άλλοτε ημιαποσχολούμενοι με το εμπόριο και εκτελώντας κάποια ραβινικά χρέη, αποτελούν για τα αδέρφια τους πρότυπα για τις αρετές εκείνες που ο Ιουδαϊσμός υμνεί και εξυψώνει. Κάπως έτσι φαντάζομαι τους ταναϊμ⁷² της αρχαίας εποχής σε αντίθεση με τους Εσαίους,⁷³ που χαράμιζαν τη ζωή τους και τους φθονούσαν, ή σε αντίθεση προς την κάστα εκείνων των

⁷² Ταναϊμ: Οι ραβίνοι που οι γνώμες τους αναφέρονται στη Μισνά. Έζησαν στα πρώτα 200 μεταχριστιανικά χρόνια.

⁷³ Εσαίοι: Εβραϊκή θρησκευτική ομάδα. Έζησαν στην τελευταία ελληνιστική περίοδο και στα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια και πρέσβευαν τον ασκητισμό με μυστικιστικές πρακτικές.

ατόμων που κυριαρχούνταν από πολιτικές φιλοδοξίες και ανήθικη ζωή και όπως περιέγραψε ο Ρενάν, «αναζητώντας παντού την ηδονή, προδίδοντας την πατρίδα και τα αδέρφια τους και οι οποίοι έγιναν, ως φαίνεται, πρότυπο για μετέπειτα ηγέτες της Καθολικής Εκκλησίας»...

Κοινότητα; Όχι. Εβραϊκή πολιτεία σε μικρογραφία

Θεσσαλονίκη, 15 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ Μπάρμοντ,

Άκουσα κάποτε να λέγεται πως ο χαλίφης της Κόρντοβα τον 7ο ή 8ο αιώνα είχε για υπουργό Οικονομικών τον Εβραίο Γιτσακ Ιμπν Σαπρούτ. Ο υπουργός αυτός, παρόλα τα μεγαλεία του, αισθανόταν βαθειά μέσα στην ψυχή του την καταφρόνια στην οποία ζούσε ο λαός του, έρμαιο στη χλεύη και τις λεηλασίες, και αναπολούσε με νοσταλγία το μεγαλείο του Ισραήλ των αρχαίων ημερών. Όταν κάποτε πληροφορήθηκε πως στις όχθες του Δνεϊστερου ποταμού υπήρχε ένα εβραίο-ταταρικό βασίλειο με την ονομασία Κουζαρί,⁷⁴ τον κυριέυσε η επιθυμία να αναζητήσει αυτό το κράτος. Έστειλε απεσταλμένους να πληροφορήσουν τον βασιλιά του Κουζαρί πως ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει όλα τα μεγαλεία και όλα τα πλούτη της Κόρντοβα για να πάει να ζήσει εκεί ως απλός πολίτης, ευτυχισμένος διότι θα αξιωνόταν να αντικρίσει το μεγαλείο Ιουδαίου βασιλιά.

Νομίζω πως αν ανασταινόταν αυτός ο ονειροπόλος ιδεαλιστής υπουργός των Οικονομικών, θα εντυπωσιαζόταν αντικρίζοντας μια μικρή εβραϊκή δημοκρατία ονόματι Σαλονίκη, όπως ακριβώς εντυπωσιάσθηκε

⁷⁴ Κουζαρί: Το βασίλειο των Χαζάρων, οι οποίοι ήταν νομαδικές φυλές που ζούσαν στις στέπες που εκτείνονται από τον Εύξεινο Πόντο ως την Κασπία Θάλασσα και στον Βόρειο Καύκασο ενώ ευδοκίμησαν ανάμεσα στον 7ο και τον 10ο αιώνα. Τον 8ο ή τον 9ο αιώνα υιοθέτησαν την εβραϊκή θρησκεία ως επίσημη θρησκεία του βασιλείου.

και συγκινήθηκε στο άκουσμα της πολιτείας Κουζαρί.

Πράγματι, τη στιγμή που οι Εβραίοι σε όλο τον κόσμο διαθέτουν μόνο θρησκευτικές κοινότητες, ιδρύματα που καταρρέουν από τη φθορά του χρόνου και που αποτελούν τον τελευταίο επισφαλή σύνδεσμο ανάμεσα σε «ομόθρησκους αδελφούς», τα βιωματικά ενδιαφέροντα των οποίων βρίσκονται έξω από τα εβραϊκά τείχη, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης συνθέτουν μια αυτόνομη κοινωνία, για την οποία η κοινότητα δεν αποτελεί παρά ένα υπέροχο σύμβολο της απόλυτης ανεξαρτησίας που διέπει τη ζωή τους, ως ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο έθνος.

Ειδικό σουλτανικό φερμάνι αναγνωρίζει τον Χαχάμ Μπασί⁷⁵ ως πρόεδρο και εκπρόσωπο των Εβραίων, με δικαιώματα και τιμές ισότιμες με εκείνες του πολιτικού ηγέτη. Αυτό το διάταγμα όμως επιδέχεται ακόμη πλατύτερη ερμηνεία περί δικαιώματος ύπαρξης πολυπληθούς κοινότητας με δικό της τρόπο ζωής και ανεξάρτητη προσωπικότητα, που διακρίνεται και ξεχωρίζει από τον υπόλοιπο κοινωνικό περίγυρο σαν το λάδι που επιπλέει πάνω από τα άλλα υγρά. Πράγματι, αυτή η αυτόνομη κοινότητα που μπορεί και επιβάλλει δικούς της φόρους και χαίρει ευρείας οικονομικής ανεξαρτησίας, που διαθέτει πολυάριθμα εκπαιδευτικά ιδρύματα και εκατόν τριάντα συναγωγές, με δικά της δικαστήρια η δικαιοδοσία των οποίων επεκτείνεται ακόμη και επί οικονομικών υποθέσεων, φιλανθρωπικά ιδρύματα οργανωμένα από ένα επιτελικό κέντρο που σχεδιάζει και διαχειρίζεται ολόκληρες συνοικίες για φτωχούς σαν να αποτελούν ανεξάρτητους δήμους και κυρίως που χαίρει της τιμής και του σεβασμού που περιβάλλουν το αξίωμα του Χαχάμ Μπασί, προσδίδουν στην εβραϊκή Θεσσαλονίκη μια μορφή μικροσκοπικής ανεξάρτητης πολιτείας, όπου το τουρκικό στοιχείο είναι απλώς *suzerain* (ο αφέντης φεουδάρχης).

⁷⁵ Χαχάμ Μπασί: Ο τίτλος του Αρχιραβίνου επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πάνω απ' όλα παρέχει την αίσθηση ενός μικρού και καλά οργανωμένου λαού. Αυτό το συναίσθημα διακατέχει τον κόσμο εδώ. Όλα τα άτομα διακρίνονται για μια ομοιομορφία που σχεδόν φτάνει στο επίπεδο της εθνικής ταυτότητας.

Διότι, παρά τις υπάρχουσες διαφορές ανάμεσα στις διάφορες τάξεις, στα ήθη και τον χαρακτήρα, όλοι οι Θεσσαλονικείς διακατέχονται από μια ταυτότητα αντιλήψεων, τον ίδιο τρόπο σκέψης, τις ίδιες απόψεις για τη ζωή και τα συμβαίνοντα τριγύρω, ίδιο τρόπο ομιλίας, ίδια συναισθήματα, άτομα που κατανοούν ο ένας τον άλλον, οι δε διαφορές ιδεών ποτέ δεν φτάνουν σε φιλονικίες και εχθρότητα. Η κοινοτική άποψη έχει ιδιαίτερη βαρύτητα και σημασία ώστε κανείς να μην την υποτιμά αλλά, απεναντίας, αποτελεί το μέτρο σύγκρισης κάθε πράξης και το όριο που σχεδόν κανείς δεν διανοείται να υπερβεί. Επιπλέον αξίζει να σημειωθεί πως όλα τα δημόσια πρόσωπα αποτελούν πρότυπα για την ιδιωτική ζωή τους, αφού εκείνο που πρωτίστως προσδίδει σε αυτούς τιμή και σεβασμό είναι η ηθική και ενάρετη ζωή, παρά το εύρος της πανουργίας. Ίσως ο χαρακτήρας του Θεσσαλονικέα να διακρίνεται σαν ολίγο επιφανειακός και μέτριος εξαιτίας της ευρύτατης σύμπνοιας που επικρατεί ανάμεσά τους, τον τρόπο ζωής τους ο οποίος δεν τους παρέχει πολλά κεντρίσματα οδηγώντας σε μία ομοιομορφία, καθώς όλοι ικανοποιούνται από την άσκηση του εμπορίου, και εξαιτίας της έλλειψης ενός κύκλου διανοουμένων. Όπως και αν έχει η κατάσταση, είναι γεγονός η ύπαρξη ενός ξεχωριστού σαλονικιώτικου τύπου *sui generis*,⁷⁶ ο οποίος παρ' όλες τις ατέλειές του είναι άκρως συμπαθής και ασφαλώς όχι μόνο σε μένα.

Σε αυτή τη χώρα, όπου δεν υπάρχει φυλετική ομοιογένεια ούτε κάποια υποτυπώδης δημόσια ζωή, οι Εβραίοι δημιούργησαν για τους εαυ-

⁷⁶ *Sui generis*: Μοναδικός στο είδος του.

τούς τους μια ενότητα εθνική, πολιτειακή σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης. Στο πλαίσιο της κοινότητας χαιρόνται τη δημόσια ζωή σε τέτοιο βαθμό, ώστε οτιδήποτε άλλο που διαδραματίζεται εκτός των ορίων της δεν έχει γι' αυτούς καμιά απολύτως αξία και ενδιαφέρον. Η άνοδος στον θρόνο νέου Σουλτάνου αποτελεί γι' αυτούς γεγονός υποδεέστερης σημασίας από την εκλογή ενός νέου χαχάμ μπασί ή «κονσίλιο» (κοινοτικό συμβουλίου). Όχι μόνο ζητήματα που αφορούν την κεντρική διοίκηση της κοινότητας αλλά και οι υποθέσεις των διαφόρων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων παρέχουν δυνατότητες εθελοντικής απασχόλησης υπέρ του κοινωνικού συνόλου, αφού όλα αυτά τα ιδρύματα ιδρύονται και συντηρούνται από μέλη όλων των κοινωνικών τάξεων για να βοηθήσουν τους πολυάριθμους φτωχούς. Η φιλανθρωπία και η φιλευσπλαχνία είναι δύο ευρύτατα διαδεδομένες αρετές στους κόλπους αυτού του κόσμου που, όπως εγώ διαισθάνθηκα, εκφράζουν κατά τον γνησιότερο τρόπο την εβραϊκή αλληλεγγύη. Όχι την αλληλεγγύη εκείνη που, σύμφωνα με τους αντισημίτες, αποβλέπει στη συγκάλυψη των παρανομοούντων Εβραίων, αλλά εκείνη που εκφράζει ένα πηγαίο αίσθημα αγάπης και συναδελφοσύνης.

Πριν μερικές εβδομάδες έγινε εδώ μια τραγωδία· επταμελής οικογένεια θάφτηκε κάτω από τα ερείπια καταρρεύσαντος σπιτιού. Βαθύ αίσθημα οδύνης έπληξε όλη την κοινότητα και όλοι οι Εβραίοι, χωρίς εξαίρεση, έκλεισαν τα καταστήματά τους και παρακολούθησαν συντετριμμένοι την κηδεία. Χιλιάδες κόσμου, που ίσως ούτε καν γνώριζαν την οικογένεια, έκλαψαν τον χαμό τους σαν να ήταν στενοί συγγενείς τους.

Μεγάλο σεβασμό αισθάνεται ο κόσμος για τους κοινοτικούς ηγέτες και ιδιαίτερα για τον αρχираβίνο, ο οποίος μοιάζει με μικρό βασιλιά επί της κοινότητας. Ο πνευματικός αυτός ηγέτης διευθύνει επίσης τα κο-

σμικά ζητήματα· εκπροσωπεί τους Εβραίους ενώπιον κάθε αρχής και μέσα στους κόλπους της κοινότητας η ισχύς του είναι απεριόριστη. Υπάρχουν, βέβαια, περιστασιακά διαφωνίες ανάμεσα σε αυτόν και τους κοινοτικούς ηγέτες. Οι διαφωνίες αυτές όμως ποτέ δεν παίρνουν τη μορφή αντιπαραθέσεων, αλλά αντιπροσωπεύουν τις διαφορετικές αντιλήψεις μεταξύ πολιτισμένων ατόμων που ξέρουν να τιμούν και να σέβονται ο ένας τον άλλον.

Κάποιος γνωστός με σύστησε στον σημερινό χαχάμ μπασί (σημ. πρόκειται περί του αείμνηστου σοφού ραβίνου Γιαακώβ Κόβο, αιωνία του η μνήμη, συγγραφέα του έργου *Κοχάβ Μι-Γιαακώβ*, ο οποίος απεβίωσε το 1907). Άνδρας ηλικιωμένος, ψηλός και αδύνατος, με μάτια που λάμπουν από εξυπνάδα, με παρουσιαστικό σοφού ανθρώπου και ταυτόχρονα άνδρας δραστήριος, ενημερωμένος για τα συμβαίνοντα στον κόσμο, ασχολούμενος λίγο και με το εμπόριο και γνώστης της τέχνης της διπλωματίας. Άτομο με γρήγορη αντίληψη και με ικανότητα να φέρνει το κάθε κοινοτικό ζήτημα κοντά στις δικές του αντιλήψεις. Πάντοτε γνωρίζει ποιος είναι ο επιδιωκόμενος σκοπός. Πάντοτε ενεργεί σύμφωνα με το καταστατικό της κοινότητας και τους νόμους, παρότι το κύρος του ανάμεσα στον λαό είναι μεγάλο εξαιτίας της αναγνώρισής του από την κυβέρνηση του Σουλτάνου και παρότι διαθέτει ο ίδιος σημαντική περιουσία, ώστε να μην αισθάνεται εξαρτώμενος από τη φιλευσπλαχνία των προεστών της κοινότητας, ακόμη και σε ό,τι αφορά τον πενιχρό μισθό του. Αυτός ο έμπορος-ραβίνος και συνταγματικός-βασιλιάς ταιριάζει απόλυτα σε αυτή την κοινότητα, την ολίγο ανατολίτικη και ολίγο ευρωπαϊκή.

Ο αμοιβαίος σεβασμός που επικρατεί στις σχέσεις αυτών των ανθρώπων και η σημασία που αποδίδουν στην προσφορά υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου –κάτι που σε παρόμοια έκταση μόνο

στους Αγγλοσάξονες παρατηρείται– προκαλεί ακόμη μεγαλύτερο θαυμασμό, διότι παρατηρείται μεταξύ μελών του λαού εκείνου που φημίζεται για την ανυπακοή και τον σκεπτικισμό του. Σε αυτό το αίσθημα τάξης και πειθαρχίας –που καμιά φορά φτάνει σε τελετουργικές ακρότητες– μπορούμε να αποδώσουμε τον κανονισμό εκείνο του «κονσίλιο» που επιβάλλει στα μέλη του να προσέρχονται στις συνεδριάσεις με φράκο...

Η αλληλοκατανόηση ανάμεσα στα μέλη της κοινοτικής ηγεσίας, η πειθαρχία του κόσμου και το αίσθημα συναδελφοσύνης είναι τα στοιχεία εκείνα που διακρίνουν τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος πως μέχρι και πριν εκατό χρόνια αυτή η κοινότητα αποτελούνταν από πολλές μικρότερες ομάδες Εβραίων, καταγόμενων από διάφορες περιοχές της Ισπανίας και διακρινόμενων μεταξύ τους ως προς τον χαρακτήρα, καθώς και άλλους από την Πορτογαλία, Ιταλία, Ελλάδα, Ασιατική Τουρκία, Ρωσία, Πολωνία, όπως μαρτυρείται μέχρι και σήμερα από τις ονομασίες των συναγωγών που εδώ αποκαλούνται «κεϊλότ»: Κεϊλάτ Αραγών, Κεϊλάτ Καστίλια, Καταλώνια, Πορτουγκάλ, Ιτάλια, Σιτσιλία, Πισμαέλ, Μουγκραμπίμ, Ασκενάζ κλπ. Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον αν μπορούσαμε να μάθουμε τη διαδικασία ενοποίησης μιας τόσο ποικιλόμορφης μάζας, όμως αυτό είναι έργο για ιστορικούς. Εμένα ενδιαφέρει μόνο η παρούσα πραγματικότητα, σαν ένα πολύτιμο θέαμα που εντυπωσιάζει και προκαλεί τον θαυμασμό.

Με τον γραφικό τρόπο της ζωής τους, με τους σεβάσιμους προεστούς, την αδελφοσύνη που βασιλεύει ανάμεσά τους, τα ιδρύματά τους που είναι τελείως απαλλαγμένα από κάθε κυβερνητικό έλεγχο, το ωραίο Σαμπάτ που προσδίδει σε αυτή την πόλη το χρώμα και τον χαρακτήρα της, τη λαϊκή αριστοκρατία της και το πλήθος των εργατών που διακρίνονται για τη φυσική τους δύναμη και ενεργητικότητα, τους

ευγενείς ιερείς τους, η εικόνα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης δεν είναι εκείνη ατόμων που απαρτίζουν μια κοινότητα αλλά σε μένα δίνουν την εντύπωση ενός ξεχωριστού μικρού λαού μέσα στην μικροσκοπική πολιτεία τους, που ενυπάρχει εντός της ευρύτερης μεγάλης τουρκικής πολιτείας, τα θεμέλια της οποίας αρχίζουν να τρίζουν.

Εβραίοι και μη Εβραίοι

Θεσσαλονίκη, 16 Μαρτίου 1900

Ίσως από τα γράμματά μου φανταστείς πως στη Θεσσαλονίκη δεν βλέπεις άλλους κατοίκους, πλην των Εβραίων. Η αλήθεια είναι πως όλη η προσοχή μου είναι στραμμένη προς τις εικόνες από τη ζωή των ομοφύλων μου, ώστε να μην απομένει χώρος στις επιστολές μου για αναφορές σε άλλους λαούς: Έλληνες, Τούρκους, Βούλγαρους, Αλβανούς κλπ., οι οποίοι όλοι από κοινού αριθμούν όσο και οι Εβραίοι. Πέραν αυτού, η ανεξαρτησία των Εβραίων είναι τόσο έντονη σε όλους τους τομείς και η φυσιογνωμία τους τόσο ελκυστική, ώστε θέτουν στο περιθώριο κάθε ενδιαφέρον του Ευρωπαίου ταξιδιώτη, ακόμη κι αν πρόκειται για χριστιανό, από τις κατά τα άλλα άκρως ενδιαφέρουσες φυλές, λόγω της γραφικής ανατολίτικης εμφάνισής τους.

Δεν πρέπει όμως να νομίσεις πως αδιαφόρησα για τους άλλους. Μετά την σε βάθος διερεύνηση της ιδιαίτερης προσωπικότητας αυτών των Εβραίων, θέλησα να αντιληφθώ πώς ακριβώς αισθάνονται γι' αυτούς οι γείτονές τους και ποιες είναι οι σχέσεις τους με τους Εβραίους. Το σημειωματάριό μου είναι γεμάτο σημειώσεις από συζητήσεις μου πάνω σε αυτό το θέμα με Εβραίους και μη Εβραίους. Πρώτα απ' όλα, όμως, επίτρεψέ μου μια σύντομη παρένθεση:

Είναι ίσως παράξενο πως αν και τριάντα ετών, ποτέ δεν με είχαν απασχολήσει ζητήματα που αφορούν τον λαό μου. Από την ημέρα όμως που διάβασα τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του Κέιλαντ, η σκέψη μου διαρκώς ασχολείται με θέματα σχετικά με τη θέση των Εβραίων ανάμεσα

στα έθνη. Τις ημέρες του ταξιδιού με το πλοίο προς τη Θεσσαλονίκη και κατά τη διάρκεια όλων των ημερών που βρίσκομαι εδώ, είτε είναι μέρα είτε νύχτα, είτε κάθομαι είτε περπατώ, είτε τρώω είτε πηγαίνω βόλτα, παντού και πάντοτε με απασχολεί αυτό το ζήτημα. Ασφαλώς αναρίθμητα βιβλία έχουν γραφτεί σχετικά με το εβραϊκό ζήτημα από σοφούς και εκλεκτούς καθηγητές. Η σκέψη μου όμως είναι τελείως καθαρή από έξωθεν πληροφορίες· είναι σαν δίσκος του γραμμοφώνου που απηχεί μόνο τις δικές μου εντυπώσεις, όπως τις κατέγραψα διά της ακοής και της προσωπικής επικοινωνίας. Ιδού λοιπόν τα συμπεράσματά μου:

Αν πρόκειται να μιλήσω *grosso modo*,⁷⁷ ωμά σαν χωρικός, δύο όψεις βλέπω στο παραπάνω ερώτημα:

- α) Πώς αισθάνονται οι Εβραίοι ανάμεσα στους μη Εβραίους, και
- β) Τι αισθάνονται οι μη Εβραίοι για τους Εβραίους.

Προσπαθώ να φανταστώ τη θέση του Εβραίου ανάμεσα στα έθνη· παντού αποτελεί μειονότητα, χωρίς εθνική γλώσσα και χωρίς εθνική αξιοπρέπεια. Τα κριτήριά του, ο τρόπος που σκέφτεται, τα ιδανικά του έχουν έναν και μοναδικό στόχο, να ταυτιστεί με την κυρίαρχη φυλή. Να εξομοιωθεί μαζί της σε σημείο που να μην αναγνωρίζεται άλλο. Αυτό αποτελεί την ύψιστη επιθυμία του: Να ταυτιστεί μαζί της φορώντας την ίδια αμφίεση, να μιμηθεί τον πολιτισμό της, τη γλώσσα της, τις κινήσεις της, τον πατριωτισμό της και κυρίως να ταυτιστεί με τις πλέον εξόφθαλμες ατέλειές της. Ιδιαίτερα οι γυναίκες, πάντοτε πρώτες σε προσαρμοστικότητα, ακολουθούν αυτόν τον δρόμο με ενθουσιασμό, υμνούν τον μη Εβραίο σαν ύπαρξη κατά δέκα κλάσεις ανώτερο. Οι μητέρες χαίρονται όταν τα παιδιά τους «δεν μοιάζουν σαν Εβραίοι». Μια τέτοια

⁷⁷ *Grosso modo*: Σε γενικές γραμμές.

αντίληψη αυτομάτως στερεί τον Εβραίο από κάθε αυτοεκτίμηση και τον κάνει να χάσει την υπόληψή του για τη θρησκεία του. Υπάρχουν χώρες όπου η ζωή είναι εύκολη, ο λαός πολιτισμένος, οπότε αυτή η μηχανική ή πιθηκίστικη εξομοίωση επιτυγχάνεται χωρίς πολλά προβλήματα, χλευασμούς και αντιδράσεις από την πλευρά του λαού που ξαφνικά αντικρίζει στα πρόσωπα αυτών των ατόμων ένα κακόγουστο δικό τους αντίγραφο. Υπάρχουν όμως χώρες όπου επικρατεί φανατισμός και στις δύο πλευρές: και στους μη Εβραίους, όπως και σε Εβραίους της παλιάς γενιάς, ώστε η εξομοίωση να μην είναι εφικτή. Με αυτόν τον τρόπο γεννήθηκε μια ολόκληρη γενιά που τελούσε σε κατάσταση αναμονής: μια γενιά που περίμενε να αφομοιωθεί. Και ίσως όχι απλώς να αφομοιωθεί αλλά και να αποστατήσει. Διότι το νερό, όταν παρεμποδίζεται η ροή του, μόλις βρει διέξοδο ξεχύνεται ορμητικά καταστρέφοντας κάθε φράγμα.

Από την άλλη πλευρά, ο μη Εβραίος αντιμετωπίζει τον Εβραίο – π.χ. στη χώρα μας, όπου ένας Εβραίος έχει εκλεγεί στην «στίπατερ» και άλλοι δύο στην «άμπατερ» (αντιπροσωπευτικά σώματα της τοπικής αυτοδιοίκησης στη Νορβηγία)– ούτε με μίσος αλλά ούτε και με αγάπη. Γενικώς πιστεύει όλες τις συκοφαντίες που κυκλοφορούν γι' αυτόν. Άλλοτε τον μισεί σαν έναν επικίνδυνο ανταγωνιστή που κατάγεται από λαό χαμηλού επιπέδου και άλλοτε τον βλέπει σαν ένα ξένο σώμα μέσα στο έθνος ή τον βλέπει σαν τοκιστή, χρηματιστή, κτηματία κλπ.

Γνωρίζω πολλούς Εβραίους, μεταξύ αυτών ήμουν και εγώ, που αποδέχονται αυτή την κατάσταση, που διακατέχονται τόσο από εχθρότητα για τον μη Εβραίο όσο και από έντονη επιθυμία να ταυτιστούν μαζί του, υποστηρίζοντας πως το μίσος του μη Εβραίου απέναντί τους δεν είναι πολλές φορές αβάσιμο. Όχι βέβαια εκείνο που απορρέει από τον μύθο

της αιματικής κατηγορίας,⁷⁸ μια σκέτη ανοησία, όσο εκείνο που στηρίζεται πάνω σε κοινωνικές κατηγορίες.

Σε όλα αυτά βλέπω μία επικίνδυνη έλλειψη κατανόησης. Δεν μισούν μόνο τους Εβραίους. Στον ανάστατο και οξύθυμο κόσμο μας τα πάθη αποτελούν το καρύκειμα του εθνικισμού ή μάλλον παρέχουν τη μοναδική δυνατότητα ύπαρξής του. Οι Γάλλοι μισούν τους Γερμανούς και οι Γερμανοί τους Γάλλους, οι Άγγλοι τους Ρώσους, οι Ιταλοί τους συμμάχους τους Αυστριακούς, Γερμανοαυστριακοί και Τσέχοι αλληλοκαταπιέζονται και αλληλοκατηγορούνται ενώ οι μεγάλοι λαοί καταβάλλουν στους ηγεμόνες υψηλούς φόρους για την επέκταση του ναυτικού και του στρατού. Οι δε μικρότεροι λαοί, μέσω του εμπορικού ανταγωνισμού και του πνευματικού μπούκοτάζ, αναδεικνύουν στις χώρες ορισμένα οικονομικά συγκροτήματα και ιδρύουν εθνικά πανεπιστήμια. Ακόμη και εμείς, Σουηδοί και Νορβηγοί, σχεδόν ένας λαός με κοινό μονάρχη, συμπεριφερόμαστε με καχυποψία οι μεν προς τους δε και μιλάμε ήδη για διάσπαση. (Ως γνωστόν, ο διαχωρισμός της Σουηδίας και της Νορβηγίας έγινε το 1905). Η δε Αλσατία, που ο Μπίσμαρκ⁷⁹ άρπαξε από τη Γαλλία, διαμαρτύρεται ότι καταπιέζεται υπό την αυταρχική πρωσική κυριαρχία.

Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι όλοι οι άλλοι λαοί, μικροί και μεγάλοι, έχουν τη δυνατότητα να υπερασπισθούν τους εαυτούς τους και τους ομοφύλους τους (π.χ. ο πανσλαβισμός). Ακόμη και υπολείμματα λαών που αφομοιώθηκαν μέσα στη χοάνη της αυτοκρατορίας των Αψβούργων,⁸⁰ επιζούν σε κάποια γωνίτσα της αυτοκρατορίας ως συμπαγής

⁷⁸ Συκοφαντία του αίματος: Αντισημιτικές κακοήθεις κατηγορίες που ισχυρίζονται ότι οι Εβραίοι κάνουν ανθρώπινες θυσίες αλλόθρησκων προκειμένου να χρησιμοποιήσουν το αίμα του θύματος για τελετουργικούς σκοπούς.

⁷⁹ Ότο φον Μπίσμαρκ: Πρώτος πολιτικός του 19ου αιώνα, εμπνευστής της γερμανικής ενοποίησης.

⁸⁰ Δυναστεία των Αψβούργων: Οικογένεια που ανέδειξε πολλές βασιλικές δυναστείες στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Αυστρία και την Ισπανία.

ομάδα, υποχρεώνοντας τους υπολοίπους να τους λαμβάνουν υπόψη. Οι δύστυχοι Εβραίοι, όμως, αποτελούν μια τελείως ανυπεράσπιστη μειονότητα που κανείς δεν φοβάται να καταπιέζει. Αυτό βέβαια αποτελεί έκφραση της δειλίας εκείνων που εκδηλώνουν την ισχύ τους απέναντι σε άτομα αδύναμα και ανυπεράσπιστα. Τι μπορεί να γίνει; Ο σημερινός άνθρωπος, το τελειότερο απ' όλα τα δημιουργήματα, υιοθέτησε πλήρως το γνωστό ρητό *Vae victis!* (Αλίμονο στους νικημένους)...

Το χειρότερο απ' όλα είναι πως οι Εβραίοι θα αποτελούν πάντοτε μια ανυπεράσπιστη μειονότητα. Συνεπώς, ακόμη και αν αλλάξει το όνομά του από Αβραάμ σε Αρμάν και από Μωσέ σε Μωρίς, το μίσος πάντοτε θα τον καταδιώκει. Και ενώ οι Γάλλοι και οι Γερμανοί συμπεριφέρονται στις χώρες με κάποια υποτυπώδη ευπρέπεια και οι ηγέτες τους συναντώνται χαμογελώντας ευγενικά και συνομιλούν περί της ειρήνης στην Ευρώπη, τους Εβραίους κανείς δεν υποχρεούται να τους φερθεί με το γάντι ή να χρησιμοποιήσει απέναντί τους ήπια γλώσσα, αφού δεν περιμένει από αυτούς ούτε εξυπηρέτηση ούτε κανένα ανταποδοτικό χτύπημα.

Ποιο θα είναι το τέλος; Απ' ό,τι φαίνεται, πάντοτε θα είναι έτσι. Μήπως λοιπόν πρέπει να συμφιλιωθούμε με το μίσος, όπως ο ανάπηρος με το μαστούνι του; Αν επρόκειτο μόνο για εχθρότητα, εγώ από μέρους μου θα αποδεχόμουν αυτή την κατάσταση και με υπερηφάνεια και χλευασμό θα αντιμετώπιζα αυτόν που με χτυπά. Όταν όμως πρόκειται όχι απλώς για μίσος αλλά για περιφρόνηση και αποστέρηση κάθε προστατευτικού μέσου, θα καταστώ τελείως ανήμπορος να απαντήσω στις προσβολές των καταφρονητών μου. Πρόκειται για κάτι που είναι αδύνατον να το υπομείνεις.

Μήπως λοιπόν πρέπει να εγερθούμε και να επιτεθούμε με βόμβες επί του κόσμου ώστε να συνειδητοποιήσουν ότι και οι Εβραίοι διαθέτουν

νύχια και δόντια, παρότι στερούνται σημαίας και στόλου;... Αυτή είναι η λογική της αντίδρασης του Σαμψών. Τελείως τυφλός, δεν μπορούσε να δει πως καταρρίπτοντας τους κίονες του ναού θα σκοτώνονταν μαζί του μόνο τρεις χιλιάδες Φιλισταίοι ενώ δεκάδες χιλιάδες άλλοι θα επιζούσαν για να διαιωνίσουν τα μίση...

Ας επιστρέψω όμως στο ποιμνιό μου, συγγνώμη, τον κόσμο της Θεσσαλονίκης. Εδώ η κατάσταση είναι διαφορετική· εδώ δεν παρατηρούνται τα δύο εκείνα φαινόμενα που κυριαρχούν στη ζωή των Εβραίων του κόσμου, δηλαδή η τάση προς «αφομοίωση» από τη μεριά των Εβραίων και η ωμή εχθρότητα από πλευράς των μη Εβραίων απέναντί τους.

Εδώ στη Θεσσαλονίκη υπάρχουν εξήντα με εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι, τριάντα χιλιάδες περίπου Έλληνες, δεκαπέντε χιλιάδες Τούρκοι και μερικές χιλιάδες Βούλγαροι, Αρμένιοι, Αλβανοί, διάφοροι Ευρωπαίοι, κυρίως Ιταλοί. Η κάθε ομάδα ζει ανεξάρτητα και κανείς ξένος δεν αναμειγνύεται στις κοινωνικές ή στις πολιτιστικές υποθέσεις τους. Υπάρχουν περιοχές όπου η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων ανήκουν σε μία φυλή· δεν υπάρχουν όμως γκέτο, αφού σε κάθε δρόμο κατοικούν και άτομα άλλων εθνών εκτός από τους δύο συνοικισμούς που ίδρυσε η κοινότητα για τη στέγαση των φτωχών. Παρά το γεγονός ότι διαβιούν κοντά η μια φυλή με την άλλη, εκτός εμπορίου δεν υπάρχουν επαφές μεταξύ τους. Κάθε ομάδα μιλάει τη γλώσσα της, ακολουθεί τα δικά της έθιμα. Υποθέσεις εθνικές ή ακόμη και ζητήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν τους απασχολούν σε βαθμό τέτοιο, ώστε να τα αντιμετωπίζουν από κοινού.

Αν υπήρχε δυνατότητα αφομοίωσης ανάμεσα σε τόσο κοντινούς και ταυτόχρονα τόσο μακρινούς λαούς, τότε αντί να μιλάμε για το ενδεχόμενο απορρόφησης των Εβραίων από μη Εβραίους, θα μπορούσαμε να μιλάμε για την απαρχή της αφομοίωσης των μη Εβραίων στους κόλ-

πους των Εβραίων. Απορείς με αυτή την παράδοση υπόθεση; Δεν θα αποτελούσε, φίλε μου, παραδοξολογία ούτε για σένα αν άκουγες, όπως εγώ, τον Τούρκο έμπορο Οσμάν να μιλάει με τους πελάτες του σε ισπανική διάλεκτο· αν έβλεπες τον Έλληνα Σπύρο, υπάλληλο σε εβραϊκό κατάστημα, να κόβει αποδείξεις χρησιμοποιώντας εβραϊκά στοιχεία της γραφής Ράτσι,⁸¹ αν παρατηρούσες ότι η αλληλογραφία και οι παραγγελίες που στέλνει στον Βούλγαρο προμηθευτή Λαζάρωφ είναι συνταγμένες σε ισπανική γλώσσα και γραμμένες με εβραϊκά στοιχεία ή αν άκουγες τον νεαρό Αρμένη υπάλληλο του ξενοδοχείου, όπου μένω, να τραγουδάει ισπανικά λαϊκά τραγούδια. Ασφαλώς, παρόμοια φαινόμενα δεν αποτελούν απόδειξη βαθειάς επίδρασης. Θα ομολογήσεις όμως, φίλε, πως δύσκολα συναντάς παρόμοια φαινόμενα στη ζωή άλλης πόλης. Εβραίους που αντί να αφομοιώνονται και να αντιγράφουν άλλους, υποχρεώνουν εκείνοι αβίαστα τους άλλους να μάθουν τη γλώσσα τους και να προσαρμοστούν μαζί τους.

Στην πραγματικότητα η αφομοίωση δεν είναι δυνατή εδώ. Μόνο οι Τούρκοι, σαν κυρίαρχος λαός, θα μπορούσαν να ασκήσουν επιρροή. Αυτοί όντως επηρεάζουν με τις χειρίστες από τις ιδιότητες που τους διακρίνουν, τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα των Εβραίων ή άλλων. Γενικώς το χαμηλό πολιτιστικό τους επίπεδο, ο ασταθής χαρακτήρας τους και ο φόβος που προκαλούν, καθιστούν τους Τούρκους ακίνδυνους στην άσκηση αφομοιωτικής επιρροής. Οι Εβραίοι, εκτός από αυτούς που ανήκουν στα λαϊκά και πλέον άξεστα στρώματα και που διαρκώς μειώνονται, δεν έχουν καμία διάθεση να ταυτιστούν μαζί τους, να αφομοιωθούν μέσα στις τάξεις τους. Από την άλλη μεριά, με τους περισσότερο εξευρωπαϊσμένους Έλληνες οι Εβραίοι διαφέρουν τόσο πολύ, που

⁸¹ Γραφή Ράτσι: Εβραϊκή γραφή με παραλλαγές σε ορισμένα γράμματα. Η Λαντίνο γραφόταν σε αυτή τη γραφή.

αμφιβάλλω αν ποτέ οι δύο αυτές φυλές θα μπορέσουν να πλησιάσουν η μία την άλλη πνευματικά. Για τις άλλες εθνικές ομάδες δεν αξίζει βέβαια να συζητάμε.

Όμως και εδώ οι Εβραίοι διακρίνονται από τις ίδιες αδυναμίες με τα αδέρφια τους στη Δύση, την έφεση να μοιάσουν με τους Ευρωπαίους. Η τάση αυτή αφορά κυρίως τη φυσιογνωμική τους ταύτιση, όμως η υλοποίησή της παραμένει δύσκολη εξαιτίας δύο κυρίως λόγων. Πρώτον, πηγάζει από τις πολιτιστικές τάσεις που διαδίδονται μέσω των διαφόρων ξένων σχολών: γαλλική, ιταλική, γερμανική, αγγλική, τάσεις που διακλαδώνονται σε ποικίλα και αλληλοσυγκρουόμενα ρεύματα που αν η επίδρασή τους δεν ήταν τόσο επιφανειακή, θα υπήρχε κίνδυνος διαίρεσης και διάσπασης του κόσμου. Διότι ενώ οι Γάλλοι εκπαιδευτικοί έχουν σαν πρότυπο τον Βολτέρο, τον Ζολά ή ακόμη τον Πωλ ντε Κοκ,⁸² οι μαθητές των Ιταλών εκτιμούν πάνω από κάθε άλλον τον Μαντζόνι⁸³ και θέλγονται από τις ιστορίες του Ρισορτζιμέντο.⁸⁴ Υπάρχουν ακόμη οι φανατικοί του γερμανικού πολιτισμού, ενώ άλλοι αγαπούν την Αγγλία και τη γλώσσα της... Ο δεύτερος λόγος είναι πως τα ξένα αυτά πρότυπα δεν ταιριάζουν εδώ. Όσο καλή διάθεση κι αν υπάρχει, δεν είναι εύκολο να ζει κανείς στη Θεσσαλονίκη και να αφομοιώνεται από τον τρόπο ζωής των ατόμων που ζουν δίπλα στον Σηκουάνα ή εκείνους που ζουν στις όχθες του Τίβερη...

Να εξετάσουμε τώρα τη στάση των μη Εβραίων απέναντι στους Εβραίους. Οι μη Εβραίοι εδώ δεν διακρίνονται από ομοιομορφία, αλλά η προέλευσή τους ποικίλλει.

⁸² Σαρλ Πολ ντε Κοκ: Γάλλος συγγραφέας (1793-1891), γνωστός από τα μυθιστορήματά του για τη γαλλική μεσαία τάξη.

⁸³ Αλεσάντρο Μαντζόνι: Ιταλός ποιητής και συγγραφέας (1785-1873).

⁸⁴ Ρισορτζιμέντο: Η Ιταλική Αναγέννηση τον 18ο και 19ο αιώνα. Κίνημα που έφερε την ενοποίηση της Ιταλικής Χερσονήσου.

Πρώτα απ' όλα υπάρχουν οι Τούρκοι, ο κυρίαρχος λαός. Ο Τούρκος σήμερα είναι ήπιου χαρακτήρα, δεν διακρίνεται από φανατισμούς και κυρίως δεν διακατέχεται από μίσος για τον Εβραίο. Ο Εβραίος δεν ανταγωνίζεται τον Τούρκο, που συνήθως ασχολείται ως κρατικός λειτουργός ή είναι ιδιοκτήτης μικρού καφενείου ή λουτρού, ενώ ο Εβραίος είναι έμπορος ή τεχνίτης... Αλλά και τα αισθήματα του Τούρκου απέναντι στον Εβραίο είναι θετικά και δεν επιτρέπουν σε αυτόν να συμπεριφερθεί απέναντί του περιφρονητικά. Η πολυάνθρωπη ομάδα των Εβραίων, η δράση των οποίων είναι εμφανής στη ζωή της πόλης, οι οποίοι φαντάζονταν σαν ένα μικροσκοπικό ανεξάρτητο βασίλειο μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτείας, η κοινότητα αυτή που τα μέλη της είναι φιλήσυχα αλλά και χειροδύναμα άτομα και οι ηγέτες της οποίας ξέρουν την ώρα της ανάγκης να απευθυνθούν σε υψηλόβαθμους πασσάδες ή προξένους, ξέρει να κερδίζει την εκτίμηση του Τούρκου ο οποίος, σαν όλους τους Ανατολίτες, σέβεται το άτομο που ξέρει να αυτοπροστατεύεται.

Υπάρχει επίσης ο Έλληνας, ο οποίος βεβαίως διακατέχεται από θρησκευτικό μίσος για τον Εβραίο που σταύρωσε τον Θεό του. Κι αυτός είναι επίσης ικανός έμπορος και επιδέξιος τεχνίτης. Σε κάθε τους βήμα οι δυο αυτές φυλές κινδυνεύουν να συγκρουσθούν... Παρόλα αυτά, είδα να επικρατούν ανάμεσά τους ομαλές σχέσεις. Πού οφείλεται αυτό;

Ασφαλώς η πηγή γι' αυτή τη σώφρονα στάση τους είναι ο φόβος του Τούρκου, ο οποίος επιβάλλει την τάξη και ο οποίος ανάμεσα στον γκιαούρ⁸⁵ και τον τσιφούτ⁸⁶ προτιμάει τον τελευταίο. Εξάλλου και οι Έλληνες σέβονται την αριθμητική υπεροχή των γειτόνων τους και την επίδρασή τους στη ζωή της πόλης. Τέλος, ένα άλλο στοιχείο που επηρεάζει θετικά ή που παρεμποδίζει την ανάπτυξη μεγάλης εχθρότητας από

⁸⁵ Γκιαούρ: Άπιστος. Τουρκικός υποτιμητικός όρος του Έλληνα.

⁸⁶ Τσιφούτ: Τουρκικός υποτιμητικός όρος του Εβραίου.

μέρους τους είναι ότι οι Εβραίοι, ως πλειοψηφία, δεν ζουν σε βάρος των άλλων, δεν αποτελούν οικονομικά παράσιτα. Απεναντίας, δημιουργούν θέσεις εργασίας. Χίλιοι Έλληνες εργάτες κερδίζουν το ψωμί τους στα εργοστάσια Αλατίνη και πολλοί Έλληνες τεχνίτες ζουν από την εβραϊκή πελατεία τους. Τα πλούτη των πλέον εύπορων Εβραίων δημιουργήθηκαν με σκληρή δουλειά, καλό οργανωτικό πνεύμα και αποταμίευση, παρά από χρηματιστηριακά ή κτηματομεσιτικά παιχνίδια που εδώ είναι σχεδόν άγνωστα.

Μήπως από τα παραπάνω συνάγεται ότι δικαιολογώ τον αντισημιτισμό που προκαλείται από τις χρηματιστηριακές ή τις αποταμιευτικές επιδόσεις των Εβραίων; Ασφαλώς, φίλε μου, πρόθεσή μου δεν είναι αυτό. Ακόμη κι αν όλοι οι Εβραίοι ήταν τέλειοι δίκαιοι, ο αντισημιτισμός θα ανθούσε και θα διαδιδόταν εσκεμμένα ή συγκεκριμένα. Διότι, όπως έχω αναφέρει, η εχθρότητα ανθρώπου προς άνθρωπο, *Homo homini lupus*,⁸⁷ αποτελεί έκφραση της πανανθρώπινης κωμικο-τραγωδίας και μόνο η ρευστότητα της καρδιάς προσδίδει σε αυτή τις εκάστοτε μορφές, διοχετεύοντας τα μίσση κατά των πλέον αδυνάτων και πλέον ανυπεράσπιστων ατόμων, ενώ αυτοπεριορίζεται όταν έρχεται αντιμέτωπο με μια καλά οργανωμένη πλειοψηφία. Έτσι λοιπόν και εδώ, δεν αποδίδω την έλλειψη μίσους κατά των Εβραίων στο ότι οι τελευταίοι είναι δίκαιοι αλλά επειδή αποτελούν συμπαγή πλειοψηφία, γεγονός εξάλλου που δικαιολογεί και την οικονομική τους ισχύ.

Συνεπώς, μήπως νομίζεις πως άθελά μας ανακαλύψαμε τη λύση του προβλήματος; Μήπως η μικρή και απομακρυσμένη αυτή πόλη αποτελέσει πρότυπο και φάρο φωτεινό για τους ανά την οικουμένη Εβραίους, καθοδηγώντας τα βήματά τους; Αυτοί οι Εβραίοι που δεν διακατέχονται

⁸⁷ *Homo homini lupus*: Ο άνθρωπος για τον άνθρωπο λύκος.

από επιθυμία να ταυτιστούν με τους άλλους και τους οποίους οι άλλοι δεν τολμούν να προσβάλλουν, πώς κατάφεραν να βρίσκονται σε καλύτερη κατάσταση απ' ό,τι τα άλλα αδέρφια τους; Μήπως επειδή αποτελούν συμπαγή οντότητα σε μία πόλη; Τούτο, από τη μια μεριά, τους κάνει να αισθάνονται ασφαλείς και να προοδεύουν ανεμπόδιστα στον οικονομικό τομέα, πολλαπλασιάζοντας παράλληλα και την εκτίμηση που οι ίδιοι τρέφουν για τη θρησκεία τους. Και από την άλλη μεριά, διώχνει από την καρδιά των μη Εβραίων κάθε σκέψη και επιθυμία να τους επιβληθούν και να τους καθυποτάξουν.

Αν ο αντισημιτισμός δεν εκφράζει κάποια εσκεμμένη ενέργεια ή πηγαίο συναίσθημα αλλά οφείλεται στη ρευστότητα των αισθημάτων που κυριαρχούν στην ανθρώπινη καρδιά, αν η αφομοίωση αποτελεί έκφραση ειδωλολατρίας της καρδιάς του Εβραίου απέναντι στους πολλούς, δεν γίνεται έτσι σαφές πως η θεραπεία αυτών των δύο μεγάλων κακών βρίσκεται στη συγκέντρωση των Εβραίων σε μία ή τουλάχιστον σε ορισμένες περιοχές, όπου θα αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού και θα συμπεριφέρονται σαν πλειοψηφία, δημιουργώντας μία οργανωμένη και πολυδιάστατη οικονομία;

Η αρχέγονη γραμμή

*Τελευταίο γράμμα του Γκούσταβ Βίμποργκ στον Άλμπερτ Μπάρμοντ
Θεσσαλονίκη, 17 Μαρτίου 1900*

Αγαπητέ Μπάρμοντ!

Καθώς φαίνεται, δεν πρόκειται να προλάβω να λάβω εδώ γράμμα σου, αφού ετοιμάζομαι ήδη να αναχωρήσω. Δεν δυσκολεύομαι όμως να φανταστώ τις εντυπώσεις που σου προξένησαν τα γράμματά μου και θα προσπαθήσω να προβλέψω τις παρατηρήσεις σου που θα βρίσκονται καθ' οδόν.

Γνωρίζω πως δεν θα κοροϊδέψεις· εκτιμώ τη σοβαρότητά σου. Περιμένω όμως από μέρους σου κάποιες παρατηρήσεις, όπως η εξής:

«Αγαπητέ Γκούσταβ, όπως πάντα πηδάς από το ένα άκρο στο άλλο· από την ψυχρή αδιαφορία για θέματα που αφορούν τη φυλή σου, στον ξαφνικό ενθουσιασμό. Αυτό ασφαλώς είναι ζήτημα ιδιοσυγκρασίας. Πώς όμως θέλεις από μένα ή κάποιον φίλο που θα διαβάσει τα γράμματά σου να λάβουμε στα σοβαρά όσα γράφεις και να μην πιστέψουμε πως υπερβάλλεις;

Αν πράγματι είναι εκεί όπως τα περιγράφεις στα γράμματά σου, είναι όντως κάτι το θαυμάσιο. Όχι μόνο σαν ένα φαινόμενο που αξίζει να προσεχθεί, αλλά κυρίως σαν σημείο εκκίνησης για την επανεξέταση πάνω σε νέες βάσεις των απόψεών μας αναφορικά με τον εβραϊκό λαό και το μέλλον του. Μόνο δώδεκα μέρες αφ' ότου πάτησες το πόδι σου σε αυτή τη νέα χώρα που πήγες να εξερευνήσεις και εμφανίζεσαι να έχεις κατανοήσει τα πάντα και να έχεις καταλήξει σε σπουδαία συμπε-

ράσματα. Οι περιγραφές σου βέβαια των Εβραίων ναυτικών, των περιπλανήσεών σου στους υπαίθριους χώρους της πόλης και οι συνομιλίες σου με διαφόρους κατοίκους είναι ζωντανές και ενδιαφέρουσες. Αρκούν όμως για να γνωρίσεις σε βάθος μια πόλη, να συλλάβεις τις ιδιαιτερότητες των κατοίκων της και να ανακαλύψεις τόσες ελκυστικές πρωτοτυπίες και τόσο πλούτο προτερημάτων; Ίσως αυτό αποδεικνύει πως πήγες με προδιάθεση να ανακαλύψεις όσα κατέγραψες. Αν δεν είσαι σαν τον Κέιλαντ, σίγουρα κρύβεις μέσα σου μια ποιητική φλέβα. Βλέπεις στις σκέψεις τις δικές του –ή έστω τις δικές σου– όσα συλλογιζόσουν, αφού πάντοτε ονειρευόσουν. Κι αν τα όνειρά σου σε έκαναν συνήθως να πετάς σε χώρες μακρινές, φανταστικές, τι το παράξενο που αυτή τη φορά σε οδήγησαν συμπτωματικά πίσω στον λαό σου, σε μια κοινωνία τελειώς άγνωστη σε μας; Αυτούς τους Εβραίους, τους απλοϊκούς αυτούς ανθρώπους, εσύ τους είδες σαν τους μυθικούς γίγαντες των παιδικών παραμυθιών ή σαν αρειανούς, ανάλογα με την κατεύθυνση που πετούσε η φαντασία σου!».

Ιδού, λοιπόν, η εκ των προτέρων απάντησή μου:

Όχι, δεν αντίκρισα εδώ όλους τους Εβραίους σαν φανταστικές υπάρξεις. Μπόρεσα και εισχώρησα περισσότερο από κάθε άλλον από τη Δύση στη ζωή αυτών των ανθρώπων. Γνώρισα και εδώ ανθρώπους κοίλαραδες, γυναίκες Εβραίες φορτωμένες με δαχτυλίδια και κοσμήματα μέχρι σημείου που εξαφανίζονται τα δάχτυλα των χεριών τους, ψευτοδιανοούμενους που υπερηφανεύονται ότι εγκατέλειψαν τις θρησκευτικές παραδόσεις, ακόμη και τις πιο γραφικές και ποιητικές, κομπορρημονώντας με τον απλοϊκό κοσμοπολιτισμό τους. Επίσης ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα συνάντησα άτομα αμόρφωτα και ξεδιάντροπα... Και λοιπόν τι; Υπάρχει μήπως κανένας λαός που δεν έχει στους κόλπους του τέτοιους τύπους; Παρόλα αυτά, εκείνο που προσδιορίζει τον χαρακτήρα αυτού

του λαού και μας δίνει τη γενική του εικόνα είναι μια ευδιάκριτη διαχωριστική γραμμή που διαπερνά σαν νωτιαίος μυελός το κάθε σώμα και την οποία ο ξένος δεν αντιλαμβάνεται αμέσως μόλις πατήσει εδώ το πόδι του. Για τον επισκέπτη οι Ιταλοί είναι λαός ανοιχτόκαρδος, με καλά αισθήματα και γενναιόδωρος, παρότι μέσα από τους κόλπους τους ξεπήδησε η απεχθής Καμόρρα.⁸⁸ Η Γαλλία για τον επισκέπτη είναι η χώρα του Μοντεσκιέ⁸⁹ και του Ουγκώ,⁹⁰ παρά το γεγονός πως χθες ακόμη εξαγριωμένα πλήθη φώναζαν μπροστά στον Ντρέυφους⁹¹ «Θάνατο στους Εβραίους». Η κοινότητα αυτή έχει κάτι το ιδιαίτερο που δεν μπόρεσα να αντιληφθώ τις πρώτες ημέρες αλλά που από την πρώτη στιγμή με εντυπωσίασε βαθιά, σαν κάτι πρωτόγνωρα πρωτοφανές: Το εντυπωσιακό θέαμα ατόμων Εβραίων με μύες και γεροδεμένα μπράτσα. Αυτό όμως που πάνω απ' όλα εντυπωσιάζει, δεν είναι ούτε η ευθύτητα που διακρίνει τους εμπόρους ούτε η ηθική που διέπει τη ζωή της κάθε μεσοαστικής οικογένειας.

Ξέρεις πού ανακάλυψα το αληθινό πρωτόγνωρο στοιχείο που κάνει αυτή την κοινότητα να ξεχωρίζει; Το ανακάλυψα μετά από πολύ περισυλλογή κατά τη διάρκεια της δεκαπενθήμερης διαμονής μου εδώ. Ξαφνικά θυμήθηκα τη φράση του Κορντοβέρο, όταν με φυσική απλοϊκότητα απάντησε στο ερώτημα που του έθεσα, τι είναι:

«Εβραίος και τίποτε παραπάνω!».

Εδώ έγκειται το μυστικό, εδώ κρύβεται η αρχέγονη διαχωριστική γραμμή που, κατά τη γνώμη μου, διακρίνει αυτή την κοινότητα απ'

⁸⁸ Καμόρρα: Εγκληματική οργάνωση με έδρα τη Νάπολη της Ιταλίας. Η πρώτη επίσημη αναφορά σε αυτή την οργάνωση έγινε το 1820.

⁸⁹ Βαρόνος ντε Μοντεσκιέ: Γάλλος πολιτικός στοχαστής (1689-1755).

⁹⁰ Βίκτωρ Ουγκώ: Γάλλος λογοτέχνης (1802-1885), από τους πρωτοπόρους του Γαλλικού Ρομαντισμού.

⁹¹ Λοχαγός Άλφρεντ Ντρέυφους: Γάλλος Εβραίος αξιωματικός που κατηγορήθηκε ψευδώς και καταδικάστηκε για προδοσία το 1894. Το 1906 αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για αντισημιτική ενέργεια και αποκαταστάθηκε.

όλους τους λοιπούς Εβραίους στον κόσμο. Εβραίοι και τίποτε παραπάνω.

Όταν αναφερόμαστε σε άλλους Εβραίους, είναι σχεδόν απαραίτητο να συνοδεύσουμε το επίθετο Εβραίος με την προσθήκη: Εβραίος-Άγγλος, Εβραίος-Γάλλος, Εβραίος-Ρώσος και ούτω καθ' εξής, αφού ο Εβραίος δεν νοείται χωρίς συνοδευτικό επίθετο. Το συνοδευτικό αυτό επίθετο δεν έχει σχέση μόνο με το χρώμα του διαβατηρίου του αλλά και με ένα πρότυπο που τον ξεχωρίζει και τον διακρίνει από τον Εβραίο άλλης χώρας. Διότι ο Εβραίος δεν έχει δική του μορφή· όπως το άμορφο νερό, παίρνει τη μορφή του σκεύους στο οποίο βρίσκεται όταν παγώσει. Ξαφνικά αντίκρισα εδώ Εβραίους χωρίς κανένα άλλο συνοδευτικό επίθετο· δεν μπορούμε να τους ονομάσουμε Εβραίους-Τούρκους, αφού δεν διδάχθηκαν από τους τελευταίους ούτε τεμπελιά, ούτε αμάθεια και ακολασία, όπως δεν διδάχθηκαν και από τις θετικές ιδιότητες αυτών: ηρεμία νεύρων, υπομονή και ακλόνητη πίστη στην ειμαρμένη. Ούτε επίσης μπορούμε να τους ονομάσουμε Εβραίους-Μακεδόνες αφού από τους Έλληνες, που αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού στην ύπαιθρο, δεν υιοθέτησαν τις ανέντιμες εμπορικές συνήθειές τους. Μήπως Ισπανοί;... Παρότι οι Εβραίοι έζησαν στην Ισπανία επί δεκαπέντε αιώνες και ο ήλιος της Ισπανίας εισχώρησε μέχρι το μεδούλι των οστών τους, ώστε ακόμη και τετρακόσια χρόνια μετά την απομακρύνσή τους από εκεί δεν χάθηκε από τα χείλη τους η γλώσσα αυτής της χώρας, παρότι οι μητέρες κοιμίζουν τα μωρά τους με καντάδες από τη Γρανάδα και την Αραγωνία και παρότι οι συναγωγές τους φέρουν ακόμη τις ονομασίες των πόλεων της Ισπανίας απ' όπου κατάγονταν οι πρόσφυγες, οι άνθρωποι αυτοί δεν είναι Ισπανοί. Βάζω και στη φωτιά ακόμη το χέρι μου γι' αυτό. Παρ' όλες τις εξωτερικές ομοιότητες που ανέφερα πιο πάνω, τεράστια είναι η απόσταση που χωρίζει αυτούς τους ανθρώπους από τους Ίβηρες.

Μάταια θα προσπαθήσετε να αποδώσετε την ευγενική μεγαλοπρέπεια και την έφεση αυτών των Εβραίων προς τη φιλανθρωπία, στη μεγαλοπρέπεια που χαρακτηρίζει τον Ιντάλγκο, ο οποίος καταφρονεί κάθε ξένο. Μάταια θα αναζητήσετε εδώ ακόμη και μεταξύ των θρήσκων Εβραίων, για τους οποίους η Τορά αποτελεί πηγή ψυχικής ανάτασης και οικογενειακής ευτυχίας, τον φανατισμό και τον σκοταδισμό του «Καστιλιάνου» που προσκολλάται στα ράσα του ιερέα, όπως μας τον περιγράφει ο Βελάσκειθ.⁹² Ούτε την ψυχρή σκληρότητα που διαφαίνεται στα ξεσπάσματα των «κονκισταντόρες» (κατακτητών), όπως ο αιμοδιψής Σεβαστιανός Κορτέζ ή ο Πεζάρο, συναντάμε σε αυτούς τους φιλήσυχους μεν αλλά άφοβους Εβραίους, με την ευσπλαχνική καρδιά και το καλοσυνάτο χαμόγελο. Άτομα, για τα οποία τίτλος τιμής δεν είναι να αποκαλεσθούν «σκληρός» ή «πανούργος» αλλά «μπουένο κόμο ελ μπουέν παν», που σημαίνει «καλός σαν το καλό ψωμί». Αλλά ακόμη και αυτή η γλώσσα που διαφυλάχθηκε στα χείλη τους από κεκτημένη συνήθεια, προσέλαβε καινούργιους ήχους, εμπλουτίστηκε με λέξεις άλλων γλωσσών, με πολυάριθμα ρητά από τη Βίβλο και ανέδειξε γλωσσικές εκφράσεις κι έναν τρόπο σκέψης που ασφαλώς δεν κατάγεται από την Καστίλη.

Ακόμη κι αν στις αποσκευές της εξορίας τους μετέφεραν κάποια ισπανικά ψυχικά χαρακτηριστικά, τα τετρακόσια χρόνια που μεσολάβησαν θα αρκούσαν για να τα νοθεύσουν. Αλλά και αντίστροφα: Ποιος ξέρει αν η φυσική ομορφιά, που διακρίνει τους σημερινούς Ισπανούς, δεν κληροδοτήθηκε από τα τέκνα της Ιερουσαλήμ, το αίμα των οποίων ρέει στις φλέβες αναρίθμητων οικογενειών της χώρας του Θερβάντες;⁹³

Μπροστά μας υπάρχει ένα καινούργιο σύνολο ανθρώπων, οι Εβραίοι

⁹² Ντιέγκο Βελάσκειθ: Ισπανός ζωγράφος (1599-1660).

⁹³ Μιγκέλ ντε Θερβάντες: Σημαντικός Ισπανός συγγραφέας (1547-1616), γνωστός για το αριστούργημα *Δον Κιχώτης*. Θεωρείται επίσης πατέρας της νέας καστιλιάνικης γλώσσας (τα ισπανικά).

της Θεσσαλονίκης, προϊόν τετρακοσίων ετών ζωής τελείως απελευθερωμένης από ξένες επιδράσεις και επιμειξίες. Δεν προσπάθησαν να μοιάσουν με τους Τούρκους και από τους Έλληνες ζουν μακριά. Χάρη στην αυτονομία που απέκτησαν, βρίσκονται μακριά από την κυρίαρχη κάστα και παραμένουν τελείως αλώβητοι από τις κακοτοπιές της. Απαλλαγμένοι από την ενασχόληση με τα πολιτικά ζητήματα και τη στρατιωτική θητεία που αποβλακώνει, ζουν έχοντας στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων τους τα τοπικά τους ζητήματα και τη διακυβέρνησή τους. Έτσι οι Εβραίοι εξελίχθηκαν σε μία καθ' όλα ξεχωριστή φυλή, μη προσδιοριζόμενη από το χρώμα της επιδερμίδας ούτε κλεισμένη σε γκέτο και κυλισμένη μέσα στις λάσπες των σοκακιών του, αλλά προσανατολισμένη προς τον απέραντο έξω κόσμο και έτοιμη να εισπνεύσει τον καθαρό ανανεωτικό αέρα που έρχεται από εκεί. Με την πάροδο των χρόνων ανέπτυξαν έναν καθ' όλα εθνικό χαρακτήρα ανατολίτικης προέλευσης, χωρίς όμως να σχετίζεται με τον άμεσο περίγυρο αλλά αντλώντας τις υγιείς ρίζες του από τα βάθη του εβραϊκού παρελθόντος, διαποτισμένο από την κινητικότητα του Λατίνου και την έφεση για πρόοδο. Η έλλειψη διωγμών διαφύλαξε σε αυτούς την ακεραιότητα και τη φυσικότητα του χαρακτήρα, ιδιότητες που λείπουν από τους καταπιεζόμενους Εβραίους, βοηθώντας στη δημιουργία μιας απόλυτα φυσιολογικής ιδιοσυγκρασίας, απελευθερωμένης από κάθε νευρικότητα και σκληρότητα. Η γραφική και ελκυστική θρησκευτική παράδοση αντί της μελαγχολικής και άχρωμης θρησκευτικής φανατικότητας, συνοδευόμενη από κανόνες ηθικής και ενάρετης συμπεριφοράς, διαφύλαξε σε αυτούς την πνευματική ισορροπία και την υγιεινή του σώματος. Εξάλλου η αίσθηση της αριθμητικής τους ισχύος και της οικονομικής τους σπουδαιότητας καθώς και η εν γένει εικόνα της πόλης, που αναπτυσσόταν μαζί τους, προσέδωσε σε αυτούς τους ανθρώπους ένα αξιοπρεπές και επιβλητικό παράστημα και

μια αγνή υπερηφάνεια. Χωρίς οι ίδιοι να κατανοούν το μεγαλείο του σπάνιου θεάματος που αποτελούν για ολόκληρο τον εβραϊκό λαό, απαντούν με αφοπλιστική απλοϊκότητα στο ερώτημα που τους τίθεται, τι επιτέλους είναι:

– Είμαστε απλώς Εβραίοι· Εβραίοι και τίποτε άλλο!

Ασφαλώς δεν είναι όλα ιδανικά με αυτούς. Παρόλα αυτά, αν πράγματι ανατείλει η ημέρα εκείνη που, σύμφωνα με τα λόγια των προφητών, θα έρθει ο Μασίαχ⁹⁴ και θα σημαίνει το τέλος του διασκορπισμού των Εβραίων, είτε μέσα από τη φοβερή πανσπερμία των ξένων επιδράσεων, την υιοθέτηση ποικίλων πνευματικών ρευμάτων, ηθών και εθίμων, διαφόρων γλωσσών και ιδεών, ακόμη και την ποικιλία χρωμάτων της επιδερμίδας ή τις έντονες ανθρωπολογικές διαφορές αυτών, που από κάθε γωνιά της υφηλίου και κάθε κλιματική ζώνη θα επιστρέψουν στη γη τους, είτε μετά την παρέλευση κάποιων γενεών να εμφανισθεί ένας παρόμοιος τύπος Εβραίου απελευθερωμένος από κάθε ξένη ψυχική καταπίεση, ακόμη και σωματικές κακομορφίες, που θα μπορούσε να διακηρύξει για τον εαυτό του άφοβα:

Είμαι απλώς Εβραίος· Εβραίος και τίποτε άλλο!

Θα έρθει αυτή η ημέρα;...

Μόνο σαν όνειρο φαίνεται η συνάθροιση των εξορίστων. Ο ερχομός του Μασίαχ αποτελεί δυστυχώς θρύλο και τίποτε παραπάνω! Η εικόνα αυτής της πρωτότυπης και συμπαθητικής κοινωνίας, τόσο αντιπροσωπευτικής του εβραϊκού λαού με όλες τις διακλαδώσεις του, αποτελεί μια απεικόνιση αυτού που μπορεί να αποτελέσει ο λαός του Ισραήλ· ο πυρήνας ενός αναγεννημένου εβραϊκού έθνους, τα μέλη του οποίου θα αισθάνονται υπερήφανοι και δεν θα ντρέπονται γι' αυτό που είναι. Όλα

⁹⁴ Μασίαχ: Μεσσίας.

αυτά ξυπνούν μέσα μου κάποιους απροσδιόριστους και βαθειά φυλακισμένους πόθους και έναν διαπεραστικό πόνο, συνειδητοποιώντας πως όλα τούτα δεν είναι παρά όνειρο. Πως η επιστροφή στη γη της επαγγελίας και η εθνική αναγέννηση των Εβραίων, απελευθερωμένων σαν όλους τους άλλους λαούς, δεν είναι παρά ένας θρύλος που ονειρεύθηκαν αρχαίοι οραματιστές, ένα τραγούδι που μάγισσες τραγούδησαν στην καρδιά του πληγωμένου λαού καθώς πορευόταν την οδό της δυστυχίας και της εξορίας... Κρίμα!

Αύριο επιστρέφω στη Ριβιέρα αν και –θα το ομολογήσω τούτο– δεν μου είναι τώρα τόσο απαραίτητο, αφού εδώ μου πέρασε η χλωμάδα και το πρόσωπό μου ξαναβρήκε το χρώμα του. Γράψε μου στη Νίκαια. Αν υπάρχουν καθ' οδόν γράμματά σου, θα μου τα προωθήσει εκεί ο Κορντοβέρο. Σχετικά με αυτόν τον νέο, σου γνωρίζω πως σε αντιστάθμισμα των εξυπηρετήσεων που αυτός και τα μέλη της οικογένειάς του μου προσέφεραν, έχω ετοιμάσει ένα τσεκ χιλίων φράγκων στο όνομα του παππού του, το οποίο θα παραδώσω κατά την αναχώρησή μου, ώστε να αποτελέσει την απαρχή της προίκας της ευγενικής αδελφής του με το ευθυτενές σώμα και το κοφτερό μυαλό, πρότυπο των νεανίδων της Θεσσαλονίκης.

(υπ. Γκούσταβ)

Μοναδική επιστολή του Άλμπερτ Μπάρμοντ προς τον Γκούσταβ Βίμποργκ

Χριστιανία, 28 Μαρτίου 1900

Αγαπητέ φίλε Γκούσταβ,

Τώρα που έλαβα και το τελευταίο γράμμα σου από τη Θεσσαλονίκη, μπορώ να σου απαντήσω.

Πρώτα απ' όλα, τα συγχαρητήριά μου. Αποκαλύφθηκες ένας ταλαντούχος συγγραφέας και θα σου πω με κάθε σοβαρότητα πως θα είναι κρίμα οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις σου να παραμείνουν μόνο σαν επιστολόχαρτα και να μην καταστούν κτήμα του ευρύτερου κοινού. Θα μπορούσαν να δημοσιευθούν ως ανταποκρίσεις σε μια εφημερίδα· πολλά μπορούν να διδαχθούν οι άνθρωποι.

Θα ομολογήσω πως τα διάβασα όχι μόνο με ενδιαφέρον αλλά και με ικανοποίηση. Κάνεις λάθος αν πιστεύεις πως θα σε κατηγορήσω για υπερβολές ή για τελείως επιφανειακή αντιμετώπιση των πραγμάτων. Οι εντυπώσεις που εσύ αποκόμισες έγιναν σε μένα διαυγέστερες μετά από κάθε νεότερη επιστολή σου, σαφέστερες, πιο ξεκάθαρες, θα έλεγα ακόμη πιο φωτεινές, σαν τις αχτίδες του ήλιου που φεγγοβολούν. Και βέβαια οι περιγραφές σου δεν είναι προϊόν της φαντασίας. Απεικονίζουν καταστάσεις και πρόσωπα με απόλυτη ακρίβεια και φυσικότητα. Όπως για σένα, έτσι και για μένα η κατανόηση της πρωτοτυπίας αυτού του υπέροχου κόσμου ήταν μια αναπάντεχη αποκάλυψη:

– Εβραίος και τίποτε άλλο!

Να μου επιτρέψεις όμως να σου εξηγήσω αυτό που διαφαίνεται μέσα

στα γράμματά σου, όμως εσύ δεν φαίνεσαι να κατανόησες· εσύ, αγαπητέ Γκούσταβ, έχεις ταυτιστεί απόλυτα με αυτούς τους Εβραίους!

Μην διαμαρτύρεσαι! Παρά την ψυχρότητα της ατμόσφαιρας στην τελείως αφομοιωμένη οικογένειά σου, παρά τις επιδράσεις των παιδικών σου βιωμάτων που σου μετέδωσε ο πολιτισμένος λουθηρανικός χριστιανικός περίγυρος, παρά τη μαγεία της ευρωπαϊκής διανόησης και των διεθνιστικών κύκλων, ένα τυχαίο περιστατικό ήταν αρκετό για να ξυπνήσει μέσα σου πατρογονικές αναμνήσεις ενός απώτατου παρελθόντος ενώ παράλληλα μια δύναμη σε ώθησε να επισκεφθείς τη μακρινή Ρωμυλία⁹⁵ με την επιθυμία να δεις, να γνωρίσεις, να εντυπωσιαστείς. Μόλις έφθασες εκεί, η εικόνα του προσώπου του πρώτου Εβραίου που συνάντησες σε μάγεψε σαν κάποιο συγγενικό πρόσωπο. Αντικρίζοντας τα υγιή και σωματώδη κορμιά των Εβραίων ενθουσιάστηκες πολύ, διότι σου αποκαλύφθηκε η δυνατότητα επιβίωσης αυτής της αρχαίας και γηρασμένης φυλής. Εσύ, που ανατράφηκες στην απελευθερωμένη κοινωνία της Ευρώπης, απεχθάνεσαι σαν τους προφήτες κάθε μορφή ακολασίας και ανηθικότητας. Η ενάρετη και φυσιολογική ζωή αυτών των ανθρώπων σε γέμισε με υπερηφάνεια. Τα πλέον απόκρυφα σημεία της ψυχής σου σκίρτησαν από χαρά στο άκουσμα ήχων εβραϊκών προσευχών, που ποτέ άλλοτε δεν είχες ξανακούσει. Και όταν αντιμετωπίζεις με υπερηφάνεια αλλά και μαχητικότητα το απεχθές πρόσωπο του αντισημιτισμού, διακηρύττεις ασυναίσθητα, χωρίς να χρειάζεται άλλες πρόσθετες αποδείξεις, ότι ανήκεις στην κατηγορία αυτών των φυσιολογικών Εβραίων. Αυτό είναι ένα γεγονός πιο εντυπωσιακό και από το θαύμα της Θεσσαλονίκης, που αποδεικνύει την ισχύ του Ιουδαϊσμού, μια ισχύ εξίσου εντυπωσιακή όπως οι μύες των εδώ Εβραίων.

⁹⁵ Ρωμυλία: Ονομασία που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι από τον 15ο αιώνα για την περιοχή που καλύπτει τη Θράκη, τη Μακεδονία, την Κεντρική Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Τουρκία.

Και κάτι ακόμη θέλω να σου αποκαλύψω. Γνωρίζεις πως στο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξες, έχουν καταλήξει και άλλοι που ακολούθησαν διαφορετικό δρόμο; Γνωρίζεις πως σήμερα υπάρχει ειδική ονομασία γι' αυτόν που η καρδιά του δονείται, όπως εσύ, από την επιθυμία να δει ξανά τον λαό του Ισραήλ σαν όλους τους άλλους λαούς;

Σιωνιστής!

Σε μια πόλη τόσο απομακρυσμένη από τα μεγάλα εβραϊκά κέντρα, όπως η Χριστιανία, δεν είναι παράξενο που ποτέ δεν άκουσες γι' αυτό το νέο κίνημα στους κόλπους του εβραϊκού λαού. Ο Σιωνισμός⁹⁶ είναι καινούργιο κίνημα, υπάρχει μόνο εδώ και τρία χρόνια. Πολύ λίγα έχει γράψει ο Τύπος στη χώρα μας γι' αυτόν, κάτι μικρές ειδησούλες ανάμεσα σε δημοσιεύματα για την τιμή του βαμβακιού στη Νέα Υόρκη και το ναυάγιο ενός ψαροκάικου. Εγώ έτυχε να πληροφορηθώ περί αυτού κατά τη διάρκεια ταξιδιού μου στο Λονδίνο πριν έναν χρόνο. Θα σου εξομολογηθώ πως με εντυπωσίασε η ευρύτητα του οράματος και η προσωπικότητα του ιδρυτή του κινήματος, μια φυσιογνωμία σαν την οποία δεν έχει ξαναεμφανισθεί στον λαό μας από την εποχή του Ντιζραέλι. Μην απορήσεις που δεν σου μίλησα γι' αυτό. Νόμιζα πως ήσουν τόσο μακριά από παρόμοιες ιδέες, ότι ήσουν βυθισμένος στις κοσμοπολίτικες θεωρίες, ώστε φοβήθηκα πως θα απέρριπτες ασυζητητί τα λόγια μου. Τις ιδέες αυτές τις κράτησα μέσα μου μέχρις ότου παρουσιαστεί η κατάλληλη στιγμή... Και τώρα, κατά τρόπο τελείως αναπάντεχο, βλέπεις πως και εσύ κατέληξες στο ίδιο σημείο.

Άλλοι έφθασαν εκεί εξαιτίας των πιέσεων, των διωγμών ή στοχαζόμενοι τα ατελείωτα μαρτύρια των Εβραίων. Εσένα, αυτή η μοναδική εικόνα μιας μικρής αλλά αμιγούς εβραϊκής κοινωνίας που εμπιστεύεται

⁹⁶ Σιωνισμός: Πολιτική ιδεολογία που υποστηρίζει την ίδρυση εβραϊκού κράτους στο βιβλικό Ισραήλ.

τις δικές της δυνάμεις αποτελώντας την πλειοψηφία σ' εκείνο το μέρος, ξύπνησε μέσα σου μια σειρά έξοχων αλλά ταυτόχρονα και απόλυτα φυσιολογικών σκέψεων. Από μόνος σου, ακολουθώντας μια νέα οδό, κατέληξες στο ίδιο συμπέρασμα: Η λύση στο εβραϊκό πρόβλημα είναι η συγκέντρωση των Εβραίων. Και κάτι ακόμη. Παρόλο που δεν το διατύπωνες με σαφήνεια, βλέπω πως τελικά καταλήγεις, ασυναίσθητα ίσως, ότι αυτή η συγκέντρωση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί σε μια οποιαδήποτε ακατοίκητη χώρα. Χρειάζονται μήπως αποδείξεις; Η παραμικρότερη αναταραχή θα γκρεμίσει την αυτονομία της Θεσσαλονίκης σου· η παραμικρότερη πολιτική αλλαγή θα κάνει το έδαφος να τρέμει κάτω από τα πόδια των Εβραίων, οι οποίοι με λύπη θα αντικρίσουν την πόλη που τα χέρια τους έχτισαν, να τους αποκαλεί «ξένους». Και τότε όλη η σιγουριά και η κορμοστασιά τους θα εξαφανισθούν. Η παραμικρότερη συνοριακή μετατροπή θα έχει επιπτώσεις σε όλη την ενδοχώρα, θα υποχρεώσει τους εμπόρους να ξαναπάρουν τη ράβδο των περιπλανήσεων, η πλειοψηφία θα μετατραπεί σε μειοψηφία, αυτοί που ασκούσαν επιρροή θα υποστούν επιδράσεις και ένας άλλος, πιο δυναμικός ή πιο αποτελεσματικός πολιτισμός θα εδραιωθεί, γκρεμίζοντας έτσι την ομορφιά του Σαμπάτ, ακόμη και τις ηθικές αξίες που διέπουν την οικογενειακή ζωή των μελών αυτής της τόσο ευτυχισμένης κοινωνίας. Ως εκ τούτου κατέληξες ενστικτωδώς στη μοναδική λύση, τη συνταγή του Σιωνισμού: «εθνική εστία». Η κραυγή του πόνου ότι η επιστροφή του Ισραήλ στη χώρα του δεν είναι παρά ένας μύθος, μου αποκάλυψε το βάθος των συναισθημάτων σου.

Τώρα όμως, αγαπητέ Γκούσταβ, μην βιαστείς να εκφράσεις την οδύνη σου γι' αυτό που αποκαλείς ωραίο όνειρο, διότι πράγματι δεν είναι πλέον όνειρο· δεν αποτελεί πλέον μύθο. Σαν την καυτή λάβα του ηφαιστείου που ξεχύνεται από το τρεμάμενο βουνό, έτσι αναδύεται από

τα βάθη της ιστορίας μια φωνή που προκαλεί συγκίνηση στον Εβραίο και ξυπνά μέσα του μνήμες και πόθους ξεχασμένους. Το στρατόπεδο των ονειροπολούντων και των αγωνιστών διαρκώς μεγαλώνει. Λίγο ακόμη κι όλος ο λαός θα συναχθεί γύρω από τη σημαία... Σημαία; Μάλιστα, ακόμη και σημαία διαθέτει ο ατυχής λαός, ο ξεριζωμένος από την πατρίδα του, ο περιγελος όλων των άλλων λαών. Πίσω της θα παρελάσουν με υπερηφάνεια και μεγαλοπρέπεια όλες οι φυλές του Ισραήλ μέχρις ότου φτάσουν στη γη που θα είναι δική τους, όχι προσωρινά αλλά που θα αποτελέσει ακλόνητη και αιώνια κατοικία.

Εσύ δεν αρκείσαι, όμως, σε Εβραίους απελευθερωμένους. Αναζητάς έναν λαό Ισραήλ δυναμικό και συμπαθή, για τον οποίο τα τέκνα του θα αισθάνονται υπερήφανοι και οι εχθροί θα τρέμουν ενώπιόν του. Αυτή όμως είναι η ιδεολογία και το πιστεύω εκείνων που κρατούν ψηλά τη σημαία της αναγέννησης, την πιο ωραία στα χρονικά όλων των λαών. Ο λαός που θα επιστρέψει στη γη του και θα ενωθεί με αυτή, ο αέρας, το κλίμα, οι θησαυροί που κρύβει αυτή η μικρή αλλά τόσο δοξασμένη από το παρελθόν χώρα, η ιστορία που περικλείεται γύρω από κάθε βράχο, σε κάθε ποτάμι, κάθε κοιλάδα, θα ξαναζωντανέψουν μόλις επανενωθούν με την ψυχή του. Από εκεί θα αντλήσει θέληση και δύναμη για να ξαναδημιουργήσει τη ζωή του πάνω σε στέρεες βάσεις. Απελευθερωμένος από κάθε δουλεία και καταπίεση, θα αλλάξει σιγά-σιγά τη μορφή της ζωής του. Από το φορτίο που θα μεταφέρει από την εξορία, θα πεταχτούν όλα τα ενοχλητικά στοιχεία. Θα απομακρύνει πάνω από την επιδερμίδα του τα ενοχλητικά παράσιτα που επικολλήθηκαν επί σειρά γενεών πνευματικής υποδούλωσης και από τη λάσπη των γκέτο. Θα διατηρήσει μόνο τις αγνότερες ανθρωπιστικές αξίες. Και σε αυτές, όμως, ο λαός θα θέσει τη σφραγίδα του. Από την αρχαία παράδοσή του θα λάμψει ξανά μπροστά σε όλο τον κόσμο η λαμπρότητα της ζωής των

πατριαρχών, η ύψιστη δικαιοσύνη με την οποία οι προφήτες έντυσαν τους οξείς και καυστικούς λόγους τους. Τότε θα αναδυθεί ένας νέος λαός με ισιωμένη πλάτη, ευθύ βλέμμα, το δε όνομα «Εβραίος» θα αποτελεί τίτλο τιμής.

Πότε θα πραγματοποιηθεί το όνειρο; Ακόμη δεν είναι γνωστό. Σύμφωνα όμως με τα λόγια του ιδρυτή του Σιωνισμού στο τέλος του περιφημου φυλλαδίου του, που θα διαβάσεις όταν επιστρέψεις, «οι Εβραίοι που θα θελήσουν το εβραϊκό κράτος, θα το αποκτήσουν και θα το αξίζουν».

Περιμένω εναγωνίως να επιστρέψεις τώρα που ανακάλυψα σε σένα έναν τελείως διαφορετικό Γκούσταβ, πολύ πιο κοντινό απ' ότι σε ήξερα. Μαζί οι δυο μας, όπως είμαστε από τα παιδικά μας χρόνια, θα προσεγγίσουμε με πράξεις τον λαό μας και τις ελπίδες του.

(υπ.) Δικός σου, Άλμπερτ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

*Αναμνήσεις -
προσωπογραφίες*

Πρόθεσή μου δεν είναι να σκιαγραφήσω χαρακτηριστικούς τύπους ανθρώπων ούτε είμαι ιστοριογράφος. Θέλω μόνο να παρουσιάσω στους αναγνώστες ορισμένα από τα πρόσωπα της περασμένης γενιάς που ξεχώρισαν στη Θεσσαλονίκη, πιστεύοντας πως τίποτε άλλο δεν αποδίδει καλύτερα μία εικόνα από τη ζωή και τις τάσεις που επικρατούν σε μια κοινωνία, όσο η γνωριμία με τα τιμώμενα από αυτή πρόσωπα.

Κάρολος (Ρεουβέν) Αλατίνη

Από την αριστοκρατική οικογένεια Αλατίνη το πρόσωπο που πραγματικά ξεχωρίζει δεν είναι ο Κάρολος αλλά ο πατέρας του, ο γιατρός Μωσέ Αλατίνη. Αυτή η πολυσχιδής και πολυτάλαντη προσωπικότητα, όμως, ανήκει σε μία παλαιότερη εποχή και υπάγεται στον χώρο της ιστορικής έρευνας. Ο ιστοριογράφος της Θεσσαλονίκης θα καταγράψει ασφαλώς όλα όσα έκανε ο Δρ. Μωσέ Αλατίνη υπέρ της κοινότητάς του, ιδιαίτερα για την ανύψωση του πνευματικού της επιπέδου. Εγώ καταγράφω μόνο εντυπώσεις και αναμνήσεις για πρόσωπα που έζησαν πριν τριάντα ή σαράντα χρόνια, δηλαδή της γενιάς μου.

Όταν γνώρισα τον «σινιόρ Κάρολο», ήταν ήδη ηλικιωμένος. Χαμηλού αναστήματος, με λεπτό και ευγενικό πρόσωπο σαν Ευρωπαίος καθηγητής. Το πρώτο πράγμα που τραβούσε την προσοχή σου ήταν η φυσιογνωμία του και τα καλοκάγαθα χαμογελαστά μάτια του. Κάποιος Έλληνας χριστιανός ζωγράφος είπε πως όλα τα χρόνια της δουλειάς του ποτέ δεν συνάντησε σε πρόσωπο Εβραίου τη σκληράδα που απο-

τυπώνεται στο πρόσωπο του χριστιανού. Γι' αυτόν τα πρόσωπα των Εβραίων διαπνέονται από ένα ευσπλαχνικό συναίσθημα και εκφράζουν την απομάκρυνσή τους από κάθε μορφή αιματοχυσίας. Τα εννέα δέκατα αυτού του ευσπλαχνικού συναίσθηματος απεικονίζονται στο πρόσωπο του Κάρολου Αλατίνη.

Ούτε οι δραστηριότητές του ούτε η διορατικότητά του ούτε η ευρεία συμμετοχή του στα κοινά ήταν εκείνα τα στοιχεία, χάρη στα οποία κέρδισε την εκτίμηση των συμπολιτών του. Άλλωστε δεν υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής σε αυτούς τους τομείς. Ούτε επίσης χάρη στην τεράστια περιουσία του αναδείχθηκε σε ηγέτη της κοινότητας, παρότι από κοινού με τα αδέρφια του ήταν ιδιοκτήτες των μεγαλύτερων αλευρόμυλων σε όλη την Ανατολή, ενός εργοστασίου κεραμοποιίας και ενός μεγάλου εργοστασίου ζυθοποιίας, πέραν των προσοδοφόρων ακινήτων που διέθεταν στην αγορά. Η εκτεταμένη φιλανθρωπία και η μεγάλη αγάπη του για τον συνάνθρωπο τον κατέστησαν το πιο αγαπητό και σεβαστό πρόσωπο στη Θεσσαλονίκη.

Το ταμείο του Αλατίνη υπήρξε ταμείο της κοινότητας. Το ύψος της ετήσιας συνδρομής του ανερχόταν σε εκατοντάδες λίρες. Συχνά, μέσω των δικών του προκαταβολών μεγάλων χρηματικών ποσών, παρεχόταν στην κοινότητα η δυνατότητα να αγοράσει οικοδομές αυξάνοντας έτσι την ακίνητη περιουσία της, που την περίοδο πριν την πυρκαγιά του 1917 υπολογιζόταν σε δεκάδες χιλιάδες λίρες. Όλα τα φιλανθρωπικά σωματεία και ιδιαίτερα τα εκπαιδευτικά βρήκαν στο πρόσωπό του έναν ένθερμο υποστηρικτή. Αλλά και πολλοί ιδιώτες που απευθύνονταν σε αυτόν την ώρα της δυστυχίας τους, έβρισκαν πάντοτε ανταπόκριση. Η απλοχεριά του διακρινόταν για την παραδοσιακή εβραϊκή μορφή της. Ήταν ωραίο να τον βλέπεις σχεδόν κάθε πρωί στο κεφαλόσκαλο του σπιτιού του, μισή ώρα προτού φύγει για τη δουλειά του, με τις τσέπες

γεμάτες γρόσια⁹⁷ να τα μοιράζει στο πλήθος των φτωχών που συγκεντρώνονταν έξω από την πόρτα του. Το επίπονο αυτό έργο εκτελούσε με υποδειγματική υπομονή και με την αρμόζουσα σοβαρότητα. Τις ημέρες που δεν ανέβαινε στην άμαξα και πήγαινε πεζός στην πόλη, σε όλο το μήκος της διαδρομής διαδραματιζόταν το ίδιο θέαμα διανομής κερμάτων προς τους φτωχούς Εβραίους και μη Εβραίους.

Η οικία του ήταν πάντοτε ανοιχτή για όλους. Ήταν ένα πραγματικό παλάτι που παρείχε αληθινή φιλοξενία. Δεκάδες οικογένειες των μελών του υπηρετικού προσωπικού σιτίζονταν από τα πλεονάσματα του μαγειρείου του Αλατίνη. Τα μέλη του προσωπικού των επιχειρήσεών του ζούσαν άνετα και θεωρούνταν ότι ανήκαν στις τάξεις των ευπόρων. Ήταν μία καθ' όλα αριστοκρατική οικογένεια, που όμως δεν αισθανόταν υπεροψία ούτε απομακρυνόταν από τον λαό. Απεναντίας ήταν πάντοτε ευγενικοί στους τρόπους, ταπεινοί, αισθανόμενοι αγάπη και συμπόνοια για τον συνάνθρωπο.

Ιδού, ένα ασήμαντο περιστατικό που πιστοποιεί τη φιλευσπλαχνία αυτού του ανθρώπου:

Κάποτε η διοικούσα επιτροπή του μεγάλου Ταλμούντ Τορά, στην οποία προήδρευε ο Κάρολος Αλατίνη, αποφάσισε δικαιολογημένα την απόλυση ενός δασκάλου. Η απόφαση πάρθηκε υπό την προεδρία του φιλόανθρωπου και ανατέθηκε στον ίδιο, λόγω αξιώματος, το άχαρο καθήκον να γνωστοποιήσει στον δυστυχή εκπαιδευτικό την απόφαση. Ο Κάρολος Αλατίνη δεν μπορούσε ούτε να εναντιωθεί στην απόφαση, αφού το παράπτωμα ήταν δεδομένο, ούτε να αποφύγει την εκτέλεση αυτού του άχαρου καθήκοντος. Κατά βάθος, όμως, συμπονούσε τον δυστυχή δάσκαλο και οικογενειάρχη. Την επόμενη μέρα έστειλε στο

⁹⁷ Γρόσια: Τουρκική νομισματική μονάδα (100 γρόσια= 1 λίρα).

σπίτι του δασκάλου έναν υπάλληλό του με χρήματα και ένα παρηγορητικό μήνυμα: Μην απελπίζεσαι· διόρθωσε το λάθος σου και να ελπίζεις σε χάρη. Στο μεσοδιάστημα όλες οι ανάγκες του θα καλύπτονταν από τον Αλατίνη.

Η κατάσταση αυτή συνεχίσθηκε για αρκετούς μήνες, μέχρις ότου η υπόθεση επανέλθει στο διοικητικό συμβούλιο. Ορισμένα μέλη υποστήριξαν τον μετανοήσαντα δάσκαλο, ο οποίος ζήτησε συγγνώμη. Το συμβούλιο αποφάσισε την επαναπρόσληψή του. Προς το τέλος της συζήτησης έλαβε χώρα το ακόλουθο περιστατικό: Ένα μέλος του συμβουλίου, ο ραβίνος Γεουντά Νεχαμά, άτομο αυστηρών αρχών, όταν πληροφορήθηκε την ενέργεια του Αλατίνη, διαμαρτυρήθηκε έντονα υποστηρίζοντας πως η σωφρονιστική σημασία της ποινής εκμηδενίσθηκε από την κρυφή βοήθεια του προέδρου προς τον παραβάτη. Και απευθυνόμενος στον Αλατίνη είπε:

– Γνωρίζετε, σινιόρ Κάρλο, πως δεν είστε άνθρωπος;

Όλοι οι παριστάμενοι σάστισαν ακούγοντας τέτοιες βαριές κουβέντες. Ο ραβίνος όμως συνέχισε και ολοκλήρωσε την πρότασή του κατά τρόπο απρόσμενο, ενώ στα χείλη του διαγραφόταν ένα χαμόγελο:

– Μάλιστα, κύριε, δεν είστε άνθρωπος... Είστε άγγελος!

Ο καλός και φιλότιμος αυτός άνδρας είχε ένα ελάττωμα· ήταν αδύναμος στην υγεία. Αν και αυτός ήταν ο πρωτότοκος, η επιρροή των αδελφών του αλλά και των διευθυντών επί των επιχειρήσεων ήταν εμφανής. Όταν τα εργοστάσια Αλατίνη μετατράπηκαν σε ανώνυμες εταιρείες δεν απέμεινε εκεί ούτε ένας Εβραίος εργάτης, είτε επειδή τα εργοστάσια λειτουργούσαν το Σάββατο είτε διότι οι μη Εβραίοι εργάτες κόστιζαν λιγότερα.

Αλλεπάλληλα οικογενειακά πλήγματα προκάλεσαν τον διασκορπισμό της αριστοκρατικής αυτής οικογένειας στην Ιταλία και στη Γαλλία,

παρότι ένα τμήμα των επιχειρήσεων εξακολούθησε να λειτουργεί στη Θεσσαλονίκη μέχρι και τα τελευταία χρόνια. Ο γέροντας Αλατίνη πέθανε στο Παρίσι, μακριά από την κοινότητα που μέχρι και σήμερα δεν ξεχνά την καλοσύνη της καρδιάς του «σινιόρ Κάρλο» και που τιμής ένεκεν, έδωσε το όνομά του στο κοινοτικό ορφανοτροφείο.

Δρ. Μωσέ Μιζραχή

Το επώνυμο «Μιζραχή» στη Θεσσαλονίκη αντιπροσωπεύει μία παλιά και αρχοντική οικογένεια συγγενική με τους Αλατίνη, όχι τόσο εύπορη αλλά εξίσου αριστοκρατική. Από αυτή την οικογένεια κατάγεται ο Δρ. Μωσέ Μιζραχή, σπουδαίος και λαμπρός άνδρας που ο λαός αποκαλούσε «ελ μπουέν ντοκτόρ», δηλαδή «ο καλός γιατρός». Ο τίτλος αυτός του άξιζε και ως γιατρό αλλά και ως άνθρωπο.

Σοφός αλλά και καλόκαρδος, έξυπνος αλλά και πράος, μετριοφρων αλλά και αριστοκράτης – όλες οι παραπάνω ιδιότητες συνυπήρχαν αρμονικά μέσα του. Η Θεσσαλονίκη μπορούσε να υπερηφανεύεται γι' αυτό το τέκνο της.

Οι απλοϊκοί άνθρωποι πίστευαν πως ο άγγελος Ραφαήλ τον συνόδευε όταν επισκεπτόταν ασθενείς. Η τεράστια επιτυχία του όμως ως γιατρού στηρίζεται αφενός στις ευρύτατες γνώσεις του λειτουργημάτων του και αφετέρου στην αδιάκοπη ενημέρωσή του γύρω από τις εξελίξεις της ιατρικής. Εξάλλου το καλοσυνάτο χαμόγελό του, τα καλά και ενθαρρυντικά λόγια του ανακούφιζαν πάντοτε την καρδιά του ασθενή και αναπτέρωναν το ηθικό του. Αριστοκράτης στην καταγωγή και στον χαρακτήρα, ήταν ταυτόχρονα ο Δρ. Μιζραχή κοντά στον λαό που αγαπούσε και καταλάβαινε, ξέροντας να απευθυνθεί στον καθένα στη γλώσσα και το επίπεδο που κατανοούσε. Όσον αφορά τους άπορους ασθενείς, αντί να ζητά την αποζημίωσή του, τους βοηθούσε ο ίδιος για την αγορά των φαρμάκων και καλού φαγητού.

Η ενασχόλησή του με τα κοινά δεν είχε όρια. Υπήρξε ο διοργανωτής ή συμμετείχε στη διοργάνωση των γυναικείων φιλανθρωπικών σωμα-

τείων. Υπήρξε ο στυλοβάτης του μεγάλου ιδρύματος «Μπικούρ Χολίμ»,⁹⁸ που παρείχε ιατρική περίθαλψη σε πέντε χιλιάδες περίπου οικογένειες. Η σημαντικότερη όμως δραστηριότητά του αφορά στην ίδρυση του νοσοκομείου Χιρς, με το οποίο το όνομά του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο.

Εικόνα 12. Η βαρόνη Κλάρα ντε Χιρς

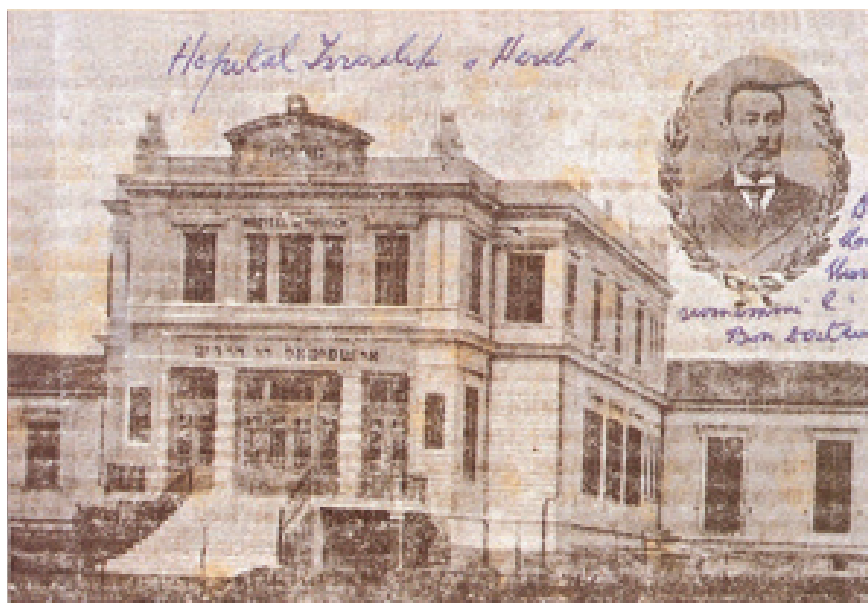
Η Θεσσαλονίκη, η μεγάλη αυτή κοινότητα, ήταν ακόμη φτωχή ως προς τα κοινωφελή προγράμματα και τις υπηρεσίες. Ιδιαίτερα αισθητή ήταν η έλλειψη ενός εβραϊκού νοσοκομείου για τα άτομα των φτωχών τάξεων που υπέφεραν από τις άσχημες κλιματολογικές συνθήκες και

⁹⁸ Μπικούρ Χολίμ: Ίδρυμα παροχής υπηρεσιών υγείας.

τις κακές συνθήκες διαβίωσης. Ο Δρ. Μιζραχή εξασφάλισε από τη βαρόνη Κλάρα ντε Χιρς δωρεά διακοσίων χιλιάδων χρυσών φράγκων, υπό τον όρο ότι και η κοινότητα θα συνεισέφερε το ίδιο ποσό. Οι ιθύνοντες της κοινότητας, μη πιστεύοντας ότι θα μπορούσαν να συγκεντρώσουν ένα τέτοιο ποσό, άφησαν επί χρόνια τα χρήματα κατατεθειμένα στην τράπεζα και δεν προχώρησαν στην ανέγερση του ιδρύματος. Μετά τις άκαρπες προσπάθειες να διεγείρει το ενδιαφέρον των ηγετών της κοινότητας, ο Δρ. Μιζραχή αποφάσισε να απευθυνθεί στο ευρύ κοινό. Μόνος του σε αυτή την προσπάθεια, παρά τις αντιδράσεις των ιθυνόντων της κοινότητας και παρά το γεγονός ότι το κοινό δεν είχε ιδέα από παρόμοιες κοινωφελείς δραστηριότητες, ανέλαβε ο ίδιος να κινητοποιήσει τα μέλη της μεσαίας τάξης και τον ευρύτερο λαό. Απευθύνθηκε σε επιχειρήσεις, οργάνωσε συγκεντρώσεις και εμφανίστηκε ο ίδιος ένας καλός ομιλητής με πειθώ, ιδιαίτερα δε ως εκφραστής της απεριόριστης συμπόνιας απέναντι στους φτωχούς ασθενείς. Εργαζόμενος ακαταπόνητα, πέτυχε μετά από προσπάθεια λίγων μηνών να επιφέρει επανάσταση στις τότε επικρατούσες αντιλήψεις. Εμφύσησε στο ευρύ κοινό την αγάπη για το προτεινόμενο έργο, επηρεάζοντας ακόμη και τους άλλοτε αντιδρώντες.

Μπορεί να ειπωθεί ότι αυτό το γεγονός σήμανε το ξύπνημα του εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης από τον μακραίωνα λήθαργο. Μέχρι τότε η αντιμετώπιση των κοινών υποθέσεων ήταν αποκλειστική φροντίδα των «νεχμπαντίμ», δηλαδή των σεβάσμιων προεστών, ενώ το ευρύ κοινό απείχε. Ο Δρ. Μιζραχή κατάφερε να προσδώσει σε αυτή την προσπάθεια μια παλλαϊκή μορφή. Κατάφερε να προσελκύσει κοντά του μια ομάδα από ενθουσιώδεις νέους που προέρχονταν απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις· οι οικογένειες της μεσαίας τάξης άρχισαν να κάνουν δωρεές και ακολούθησαν οι λαϊκές τάξεις, προσφέροντας τον οβολό τους. Δεκάδες χι-

λιάδες εργάτες και τεχνίτες ανέλαβαν να συνεισφέρουν ένα μεταλικ⁹⁹ (ένα τέταρτο γρόσι) την εβδομάδα. Αυτές οι δεκάρες και οι μικροπροσφορές στάθηκαν μια αστείρευτη πηγή και μέσα σε δύο χρόνια συγκεντρώθηκαν χιλιάδες λίρες.

Εικόνα 13. Το νοσοκομείο Χιρς

Τελικά και οι πλούσιοι συμμετείχαν στην προσπάθεια, προσφέροντας σημαντικά ποσά για την κάλυψη των δαπανών λειτουργίας του ιδρύματος. Το νοσοκομείο Χιρς αποτέλεσε κόσμημα και μέχρι σήμερα συνιστά το πιο σύγχρονο και πιο όμορφο νοσηλευτικό ίδρυμα στη Θεσσαλονίκη.

⁹⁹ Μεταλικ: Τουρκική νομισματική μονάδα (4 μεταλικ= 1 γρόσι).

Τα εγκαίνια του νοσοκομείου έγιναν σε εορταστική ατμόσφαιρα στις 4 Μαΐου 1908. Για πρώτη φορά το ευρύ κοινό αισθάνθηκε εθνικά υπερήφανο και συνειδητοποίησε την ισχύ του, όταν είκοσι χιλιάδες Εβραίοι συγκεντρώθηκαν για την τελετή των εγκαινίων. Όταν εμφανίστηκε η άμαξα του Δρ. Μιζραχή, συνέβη κάτι το αναπάντεχο και πολύ συγκινητικό. Πλήθος Εβραίοι νέοι κύκλωσαν και έλουσαν την άμαξα με λουλούδια, έλυσαν τα άλογα και, παρά τις διαμαρτυρίες του καλού γιατρού, έδεσαν πάνω της μεταξωτές κορδέλες και έσυραν οι ίδιοι την άμαξα.

Αφού εκπλήρωσε τον σκοπό της ζωής του και η εξασθενημένη υγεία του δεν του επέτρεπε να ασχοληθεί άλλο με τα κοινά, ο Δρ. Μιζραχή αναχώρησε για τη Γαλλία όπου και απεβίωσε. Λίγοι είναι εκείνοι οι άνθρωποι που η μνήμη τους τιμάται τόσο έντονα όσο η μνήμη του «καλού γιατρού».

Ζακ Πασσά Νισήμ

Ο Ζακ (Ιακώβ) Πασσά Νισήμ υπήρξε άνθρωπος αυτοδημιούργητος. Ο πατέρας του ήταν πρακτικός γιατρός και με δυσκολία κέρδιζε τα προς το ζην. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στη Στρατιωτική Ιατρική Σχολή της Κωνσταντινούπολης, κατετάγη στον τουρκικό στρατό ως γιατρός με βαθμό αξιωματικού. Έτσι ξεκίνησε η λαμπρή σταδιοδρομία του.

Ο νεαρός Νισήμ, άτομο με εξαιρετικές ικανότητες και άριστο χαρακτήρα, ανήλθε γρήγορα όλες τις βαθμίδες της στρατιωτικής ιεραρχίας και σε ηλικία μόλις τριάντα πέντε ετών έλαβε τον τίτλο του Πασσά και διορίστηκε «φαρίκ», δηλαδή διοικητής στρατιωτικής μονάδας, αξίωμα με το οποίο, αν δεν κάνω λάθος, κανείς άλλος στρατιωτικός γιατρός δεν τιμήθηκε. Το γεγονός αυτό προσλαμβάνει ακόμη μεγαλύτερη σημασία, αν αναλογισθούμε όλα εκείνα τα «προσόντα» που απαραίτητως χρειάζονται για την εξέλιξη ενός Τούρκου αξιωματικού: κολακεία, δουλικότητα, κατασυκοφάντηση συναδέλφων, τα οποία ήταν τελείως άγνωστα στην περίπτωση του Ζακ Νισήμ. Αλλά και ως Εβραίος δεν μπορούσε ασφαλώς να υπολογίζει σε καμία χαριστική αντιμετώπιση εξαιτίας τυχόν οικογενειακών επιρροών σε υψηλά ιστάμενους. Όπως φαίνεται, πέρα από λαμπρός επιστήμονας (υπήρξε άριστος χειρουργός), η ελκυστική προσωπικότητά του και οι καλοί τρόποι που τον διέκριναν, τον βοήθησαν να κερδίσει τη συμπάθεια όλων των ανθρώπων, είτε ήταν αξιωματικοί είτε απλοί φαντάροι και έτσι να ανέλθει γρήγορα στην ιεραρχία.

Η εξέλιξή του από τη φτωχική καταγωγή στα υψηλά αξιώματα ποτέ δεν συνοδεύθηκε από επίδειξη αλαζονείας. Ο Ζακ Πασσά μιλούσε πάντα

απλά, ήταν ευχάριστος στις συναναστροφές με όλους τους ανθρώπους, του άρεσαν τα ανέκδοτα και ήταν απλός και ανοιχτόκαρδος άνθρωπος. Ένα άλλο προτέρημα που τον διέκρινε ήταν ότι δεν επέτρεψε στον εαυτό του να αφομοιωθεί από τους Τούρκους συναδέλφους του, ούτε να υιοθετήσει τους απολίτιστους τρόπους συμπεριφοράς τους. Υπήρξε άτομο με ευρωπαϊκό παρουσιαστικό και προοδευτικό. Η οξυδέρκειά του και οι καλοί του τρόποι τον έκαναν αγαπητό σε όλους τους αριστοκρατικούς κύκλους Εβραίων αλλά και Ευρωπαίων, ιδιαίτερα δε στους κύκλους των προξένων.

Με τα κοινά δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα. Πάντοτε όμως, όταν η κοινότητα ή κάποιο ίδρυμα είχαν ανάγκη τη βοήθειά του, ο Ζακ Πασσά πρόθυμα συμπαραστεκόταν με όλες τις δυνάμεις του. Για κάποιο διάστημα διετέλεσε πρόεδρος του μεγάλου ιδρύματος περίθαλψης των αρρώστων. Πάντοτε χρησιμοποίησε υπέρ των αδελφών τη μεγάλη επιρροή του επί του ανώτατου περιφερειακού διοικητή και άλλων υψηλόβαθμων αξιωματούχων, όχι μόνο χάρη της κοινότητας αλλά ακόμη και σε περιπτώσεις μεμονωμένων ατόμων που ζητούσαν τη συμπαράστασή του.

Ο εξάαιρετος αυτός άνθρωπος είχε τραγικό τέλος. Έπεσε θύμα στον αγώνα υπέρ της ιατρικής επιστήμης και θυσιάσθηκε για την αγάπη προς τον συνάνθρωπο. Παρά τον υψηλό βαθμό του υπήρξε πάντοτε αφοσιωμένος υπηρέτης της επιστήμης του, επισκεπτόμενος καθημερινά το στρατιωτικό νοσοκομείο. Κάποτε χρειάστηκε να γίνει δύσκολη χειρουργική επέμβαση σε στρατιώτη που υπέφερε από φοβερό απόστημα. Ο Ζακ Πασσά θέλησε να κάνει ο ίδιος την επέμβαση. Κατάφερε να σώσει τον στρατιώτη όμως εξαιτίας ατυχούς περιστατικού υπέστη ο ίδιος μικρό κόψιμο στο δάχτυλο, για το οποίο δεν έδωσε σημασία. Όπως φαίνεται, από την πληγή αυτή εισχώρησε μικρόβιο που δηλητηρίασε το αίμα του. Παρά τις προσπάθειες των συναδέλφων του και αυτού ακόμη του προ-

σωπικού γιατρού του Σουλτάνου, που ήρθε εσπευσμένα από την Κωνσταντινούπολη με ειδικά ναυλωμένο τραίνο κατόπιν διαταγής του ηγεμόνα, το μικρόβιο επεκτάθηκε σε όλο του το σώμα και ο Ζακ Πασσά πέθανε ύστερα από τριάντα έξι ώρες φοβερών μαρτυριών. Ήταν μόλις σαράντα τεσσάρων ετών...

Ο τραγικός θάνατός του προκάλεσε βαρύ πένθος στη Θεσσαλονίκη, όχι μόνο στην εβραϊκή κοινότητα αλλά σε όλη την πόλη. Την κηδεία του παρακολούθησε αμέτρητο πλήθος και συμμετείχε τιμητικό απόσπασμα του τουρκικού στρατού, ολόκληρο το διπλωματικό σώμα ενώ οι καμπάνες των εκκλησιών ηχούσαν πένθιμα. Όποιος επισκεφθεί το «μπετ αχαΐμ» (εβραϊκό νεκροταφείο) της Θεσσαλονίκης, θα αντικρίσει δίπλα στο επιβλητικό μνημείο του Ζακ Πασσά το σεμνό μνημείο ενός άλλου Εβραίου που αυτοκτόνησε μόλις πληροφορήθηκε τον θάνατο αυτού του εξάιρετου άνδρα. Το άτομο αυτό είχε βοηθηθεί πολύ από τον Εβραίο πασσά και θέλησε να ταφεί κοντά του...

Φακίμα Μοντιάνο

«Μεγάλη γυναίκα» – ασφαλώς ο βιβλικός αυτός ιδιοματισμός μαρτυρεί περί γυναίκας με έντονη προσωπικότητα, παρότι η ένταση δεν ταιριάζει σε μια καλή και ευσπλαχνική μητέρα, ιδιαίτερα την Εβραία. Το παραπάνω επίθετο υπονοεί ακριβέστερα τη γυναίκα εκείνη που χάρη στη σοφία, τον προγραμματισμό και το συναίσθημα αφοσίωσης που την διακατέχει, έχτισε ένα λαμπρό σπιτικό. Με τη ζεστασιά της καρδιάς της κατάφερε να κληροδοτήσει στα μέλη της οικογένειάς της την ιερή εβραϊκή φλόγα, τόσο με τη θρησκευτική όσο και την παραδοσιακή έννοια, την καλοσύνη της καρδιάς και την αγάπη για τους συνανθρώπους. Μια τέτοια γυναίκα υπήρξε η Φακίμα Μοντιάνο, αιωνία της η μνήμη.

Ο σύζυγός της Σαούλ Μοντιάνο ως νέος ήταν πάμφτωχος. Χάρη όμως στην εργατικότητα του κατάφερε να αναδειχθεί ο πλουσιότερος άνδρας στη Θεσσαλονίκη. Ποιος ξέρει αν θα έφθανε εκεί χωρίς τη συμπαράσταση της συζύγου του. Εν πάση περιπτώσει, παρότι ο ίδιος υπήρξε για μεγάλο χρονικό διάστημα ο ηγέτης και ο εκπρόσωπος της κοινότητας, δεν αξιώθηκε να απολαύσει από τον λαό της Θεσσαλονίκης τις τιμές και τον σεβασμό στον βαθμό που εκδήλωνε αυτά τα συναισθήματα προς τη γυναίκα του.

Όλη η μακρά ζωή αυτής της καθ' όλα δίκαιης γυναίκας υπήρξε μια αδιάκοπη αλυσίδα καλών πράξεων. Οι τρεις γιοι της ζούσαν καθένας στο δικό του σπίτι ενώ η ίδια κράτησε την παραλιακή θερινή έπαυλη του πατέρα τους. Της διέθεταν εκατό λίρες τον μήνα για την κάλυψη των εξόδων της και πολλές φορές διαμαρτυρόταν πως δεν της φτάνουν... Εννοείται, για τις πράξεις αγαθοεργίας που έκανε. Από τις είκοσι

του μηνός ζητούσε από τα παιδιά της να της «δανείσουν» την επιχορήγηση του επόμενου μήνα, διότι οι φτωχοί δεν μπορούσαν να περιμένουν... Αρκετές οικογένειες συντηρούνταν από την ίδια ή φιλοξενούνταν και σιτίζονταν στο σπίτι της, ενώ πολλοί άλλοι την επισκέπτονταν κάθε εβδομάδα για να εισπράξουν το βοήθημά τους. Το σπίτι της ήταν ορθάνοιχτο σε κάθε φτωχό και δυστυχή και η ίδια αντιμετώπιζε ευσπλαχνικά όποιον ζητούσε τη βοήθειά της. Έτσι το όνομα της «σινιόρα Φακίμα» προφερόταν από κάθε Θεσσαλονικιό με αγάπη και ήταν σύμβολο της φιλανθρωπίας και της αγαθοεργίας.

Η ίδια δεν ίδρυσε κανένα φιλανθρωπικό ίδρυμα. Το σπίτι της όμως υπήρξε ίδρυμα αγαθοεργίας και ήταν ανοιχτό σε όλους. Εκατοντάδες οικογένειες υπέφεραν βαριά με τον θάνατο αυτής της μεγάλης γυναίκας.

Μοναδικό μνημείο του ονόματός της είναι η συναγωγή «Μπέιτ Σαούλ» που ανήγειρε στη μνήμη του συζύγου της στην περιοχή της νέας πόλης, όπου δεν υπήρχε ένας όμορφος χώρος προσευχής. Η συναγωγή «Μπέιτ Σαούλ» στεγάζεται σε ένα λαμπρό οικοδόμημα όχι πολύ μεγάλο, με άριστη αρχιτεκτονική, μαρμάρινες κολώνες και ωραία διακόσμηση. Σήμερα αποτελεί την κεντρική συναγωγή της κοινότητας.

Γνώρισα τη γυναίκα αυτή στα βαθειά γηρατειά της. Διατηρούσε όμως ακόμη τον δυναμισμό και τη ζωντάνια που τη διέκριναν. Το γηρασμένο πρόσωπό της και τα καλοσυνάτα μάτια της σε έκαναν να αισθάνεσαι οικειότητα αλλά προκαλούσαν και τον σεβασμό. Υπήρξε τυπική φυσιογνωμία της συνετής και καλόκαρδης γυναίκας. Ευτύχησε να ζήσει εκατό και πλέον χρόνια.

Εμμανουέλ Σαλέμ

Μια σπουδαία προσωπικότητα γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη τον περασμένο αιώνα με το όνομα Εμμανουέλ Σαλέμ. Στη λίστα των μεγάλων ανδρών, για τους οποίους οι συμπολίτες μου αισθάνονται υπερήφανοι, συγκαταλέγεται χωρίς αμφιβολία και ο κ. Σαλέμ, ο οποίος παρά τα εβδομήντα χρόνια του –είθε να μακροημερεύσει– διατηρείται υγιής και ακμαίος.

Ο δικηγόρος Σαλέμ κατάγεται από φτωχή οικογένεια. Η μητέρα του έμεινε χήρα όταν αυτός ήταν παιδί και δυσκολεύθηκε στην ανατροφή του. Ο νεαρός Εμμανουέλ προσελήφθη στο γραφείο μη Εβραίου δικηγόρου για να κάνει εξωτερικά θελήματα και να καθαρίζει τον χώρο. Σοβαρός και έξυπνος, γρήγορος στην αντίληψη και ικανός να απορροφά παντός είδους γνώση, διδάχθηκε την επιστήμη χωρίς ποτέ να φοιτήσει σε νομική σχολή και εξελίχθηκε σε λαμπρό δικηγόρο, όσο λίγοι άλλοι. Κατάφερε μοναχός του να διδαχθεί ξένα δίκαια καθώς και ευρωπαϊκές και ανατολικές γλώσσες. Μέσα σε λίγα χρόνια αναδείχθηκε ο καλύτερος δικηγόρος της Θεσσαλονίκης και όλης της Τουρκίας. Αλλά και στη Δύση το όνομά του έγινε γνωστό μέσω των επιστημονικών άρθρων του, που δημοσιεύθηκαν σε εξειδικευμένα περιοδικά και τα οποία πιστοποιούν βαθιές γνώσεις της νομικής επιστήμης και υψηλή κριτική ικανότητα.

Αξίζει να σημειωθεί πως φημιζόταν όχι μόνο ως γνώστης της νομικής αλλά, κυρίως, ως διοργανωτής και διαχειριστής χρηματικών κεφαλαίων. Ο μικρός υπαλληλάκος εξελίχθηκε σε αφανή ιδρυτή και διαχειριστή ισχυρών τραπεζικών και οικονομικών οργανισμών, αποκτώντας έτσι τεράστια ισχύ και επιρροή.

Τόσο σε κυβερνητικούς κύκλους όσο και σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, Εβραίων και μη Εβραίων, απέκτησε μεγάλη επιρροή. Όλοι τον σεβόντουσαν σαν φορέα εξουσίας. Οι πλέον πολύπλοκες υποθέσεις έβρισκαν σε αυτόν την επίλυσή τους και όλοι δέχονταν τις αποφάσεις του, αφού κανείς δεν διέθετε το ανάστημα να αντιταχθεί σε αυτόν τον ευγενικό αλλά αποφασιστικό άνδρα που ήξερε να μιλάει στον καθένα με γλυκύτητα, χωρίς ποτέ όμως να παρεκκλίνει από τις αρχές του. Τόσο επί των ημερών του Αμπντούλ Χαμίντ,¹⁰⁰ όσο και υπό το διάδοχο καθεστώς της «προοδευτικής αδελφότητας», η επιρροή του και το κύρος του ήταν μεγάλο. Κάποια εποχή θεωρούνταν εξίσου σημαίνων και ισχυρό πρόσωπο, όπως ο διοικητής της πόλης. Μια φορά οι Νεότουρκοι του ανέθεσαν μία ημιεπίσημη αποστολή στην Ευρώπη που μόνο ένας επαγγελματίας διπλωμάτης θα μπορούσε να φέρει σε πέρας. Την επιρροή του αυτή η κοινότητα πολλές φορές χρησιμοποίησε για να πετύχει φορολογικές ελαφρύνσεις και απαλλαγές. Ο ίδιος επίσης σχεδίασε με επιτυχία πολλά οικονομικά προγράμματα της κοινότητας με γνώμονα πάντοτε το συμφέρον του λαού.

Δεν είναι σπουδαίος ρήτορας· η ομιλία του είναι ήρεμη, πολύ προσεκτική, αναζητώντας πάντοτε την κατάλληλη λέξη για την ακριβή διατύπωση των σκέψεών του και για να αφαιρέσει από τον αντίδικο κάθε δυνατότητα αντιπαράθεσης. Σε συνεδριάσεις, όπου έτυχε να τον δω να συμμετέχει, η σαφήνεια των λόγων του και η ακλόνητη λογική τους έθεταν τέρμα σε κάθε περαιτέρω συζήτηση. Σε στιγμές δύσκολες για την κοινότητα έβγαινε από την απομόνωσή του και με το οξυδερκές πνεύμα του υποδείκνυε την οδό για την υπερπήδηση των προβλημάτων. Γενικά, είναι ένας Εβραίος υπερήφανος για την παράδοση και την εθνική του καταγωγή.

¹⁰⁰ Αμπντούλ Χαμίντ: Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη διάρκεια της επανάστασης των Νεοτούρκων. Εξορίστηκε στη Θεσσαλονίκη.

Τα τελευταία μάλιστα χρόνια επέδειξε ενδιαφέρον για το εθνικό μας όραμα, πάντοτε όμως, κατά τη δική μου αντίληψη, με την προσοχή και τη διπλωματικότητα εκείνη που γι' αυτόν αποτελεί το ύψιστο προτέρημα αλλά και το βασικότερο μειονέκτημά του. Δυστυχώς, ποτέ δεν έκανε το κρίσιμο εκείνο βήμα να εκφραστεί ανοιχτά υπέρ του Σιωνισμού. Μια προσωπικότητα με τη σκέψη και την οξυδέρκειά του θα μπορούσε πολλά να προσφέρει για την επιτυχή υλοποίηση του σιωνιστικού οράματος. Σήμερα ο κ. Σαλέμ ζει στο Παρίσι.

Ραβίνος Μωσέ Γιτσακ Αρδίτη

Το γεγονός ότι το άτομο που γράφει αυτές τις αράδες δεν είναι άνθρωπος σπουδαίος ώστε οι αναμνήσεις από τη ζωή του και εκείνες της οικογένειάς του να αξίζουν να αποτελέσουν αντικείμενο αφήγησης, δεν σημαίνει πως πρέπει οπωσδήποτε να αγνοηθούν κάποια συγγενικά του πρόσωπα, η ζωή των οποίων αντιπροσωπεύει ό,τι καλύτερο έχει να επιδείξει ο Εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης. Εν πάση περιπτώσει, ο παππούς μου από την πλευρά της μητέρας μου, ραβί Μωσέ Αρδίτη, υπήρξε μια ασυνήθιστη προσωπικότητα και μία σύντομη σκιαγράφιση της ζωής του θα ενδιέφερε ασφαλώς τον αναγνώστη.

Καταγόταν από επιφανή και πλούσια οικογένεια, τα μέλη της οποίας φημίζονταν για την προσήλωσή τους στην Τορά και για την ευγένεια των ηθών. Ο ξάδελφός του ραβί Σεμουέλ Αρδίτη, αιωνία του η μνήμη, ήταν αρχираβίνος Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1877-1887. Ο νεαρός Μωσέ υπήρξε «ταλμίντ χαχάμ» (εμβριθής μελετητής των ιερών κειμένων) και στην οικία του λειτουργούσε Γιεσιβά (σπουδαστήριο). Καθώς προερχόταν από πλούσια οικογένεια και όλες οι ανάγκες της ζωής του ήταν καλυμμένες, η μελέτη αποτελούσε γι' αυτόν ύψιστη πνευματική απασχόληση και όχι ένα εργαλείο για να κερδίσει τα προς το ζην. Πέραν αυτού, η ευγενική ιδιοσυγκρασία του ποτέ δεν θα του επέτρεπε να χρηματισθεί μέσω της θρησκείας.

Άξαφνα η οικογενειακή κατάσταση επιδεινώθηκε σοβαρά. Τόσο ο πατέρας του όσο και ο θείος του ήταν άτομα τελείως αποξενωμένα από τη βιοπάλη. Εξαιτίας κακών χειρισμών έχασαν όλη την περιουσία τους και κατάντησαν πάμφτωχοι. Ο νεαρός Μωσέ, παντρεμένος ήδη και πα-

τέρας ενός κοριτσιού, βρέθηκε ξαφνικά χωρίς κανένα στήριγμα. Μετά την καταστροφή ο πατέρας του έγινε ψυχικό ράκος χωρίς καμία διάθεση για ζωή αλλά και ανίκανος προς εργασία. Ο Μωσέ, ο μοναδικός γιος στην οικογένεια, υποχρεώθηκε να αναλάβει τη συντήρηση όλης της οικογένειας: πατέρα και μητέρα, τέσσερεις αδελφές, γυναίκα και κόρη. Ένα βαρύτατο φορτίο για τον σπουδαστή της Γιεσιβά, ο οποίος μέχρι τότε πολύ λίγα γνώριζε από τα προβλήματα της ζωής. Ο νεαρός Μωσέ ανέλαβε με θάρρος το βαρύ χρέος. Εγκατέλειψε τη μελέτη και προσελήφθη υπάλληλος σ' ένα μικρό εμπορικό κατάστημα με τριάντα οκτώ γρόσια μισθό την εβδομάδα. Με αυτά ήταν υποχρεωμένος να συντηρεί όλα τα μέλη της οικογένειας...

Ο νεαρός αυτός διδάχθηκε μόνος του λογιστικά, έμαθε να μιλάει τουρκικά και ελληνικά. Προσαρμόστηκε στο εμπόριο και σε κάθε άλλη εργασία του καταστήματος. Γνώρισε μεγάλη φτώχεια και άγχος, διότι πέρα από τη συντήρηση της οικογένειας έπρεπε να μεριμνήσει να παντρέψει και να προικίσει τις αδελφές του. Μοναδική διασκέδαση γι' αυτόν τη δύσκολη εκείνη περίοδο ήταν η μελέτη. Διέθετε πλούσια ταλμουδική βιβλιοθήκη και ξενυχτούσε μελετώντας, ξεχνώντας έτσι τις πίκρες και τις δυσκολίες της ζωής.

Τελικά η κατάσταση βελτιώθηκε σημαντικά. Έμπιστος και εργατικός άνθρωπος, τίμιος μέχρι σχολαστικότητας, ο Μωσέ Αρδίτη βοήθησε σημαντικά το αφεντικό του στην επέκταση της επιχείρησης, μέχρι που το άλλοτε μικρό μαγαζί μετατράπηκε σε μεγάλη επιχείρηση χονδρικής πώλησης με εκατό περίπου υπαλλήλους. Τόσο το αφεντικό όσο αργότερα και οι γιοι του συμβουλευόνταν πάντοτε και εκτιμούσαν βαθύτατα τον επί πενήντα συνεχή χρόνια πιστό υπάλληλό τους, από το 1867 μέχρι το 1917, που απεβίωσε.

Είναι βέβαιο πως αν ο ραβί Μωσέ Αρδίτη ήταν μόνο ένας τίμιος

υπάλληλος, η ζωή του δεν θα ενδιέφερε ιδιαίτερα το ευρύ κοινό. Η δημόσια δράση του είναι εκείνο που τον καθιστά ενδιαφέρον άτομο και χάρη σε αυτή δικαιούται μιας σύντομης παρουσίας στο πάνθεον των προσωπικοτήτων.

Μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1889 η κοινότητα Θεσσαλονίκης έχτισε έναν ολόκληρο συνοικισμό σ' ένα καινούργιο προάστιο για να στεγάσει τετρακόσιες περίπου πληγείσες άπορες οικογένειες. Επρόκειτο για ένα απολίτιστο και αχαλίνωτο πλήθος που μόνο με σιδηρά πυγμή ήταν δυνατό να τεθεί υπό έλεγχο και τάξη. Η κοινότητα θέλησε να διορίσει μια επιτροπή που θα είχε την εποπτεία του συνοικισμού, σαν τοπική αυτοδιοίκηση, με αρμοδιότητες στα οικονομικά ζητήματα, την εκπαίδευση και την ηθική τάξη. Εκείνη την περίοδο ο παππούς μου με τη γυναίκα του και την παντρεμένη κόρη του και μητέρα μου, αιωνία της η μνήμη, εγκαταστάθηκε στο σπίτι που αγόρασε στη νέα αυτή περιοχή, ένα χιλιόμετρο περίπου μακριά από τον κοινοτικό συνοικισμό. Ο άλλοτε ευαίσθητος νέος ήταν ήδη πενήντα ετών, ακμαίος σωματικά και πνευματικά, με έντονη προσωπικότητα. Η κοινότητα του ζήτησε να αναλάβει την προεδρία της επιτροπής. Ο παππούς έθεσε δύο όρους: απόλυτη ελευθερία δράσης και αστυνομική βοήθεια. Η κοινότητα του παραχώρησε απόλυτη εξουσία και κατοχύρωσε τη συγκατάθεση του αστυνομικού διευθυντή, ότι οι αστυνομικοί στον συνοικισμό θα ακολουθούν τις οδηγίες του ραβί Μωσέ Αρδίτη σχετικά με κάθε ζήτημα που αφορούσε τον συνοικισμό. Μόνο έτσι ανέλαβε υπηρεσία.

Πρώτο του μέλημα ήταν η οργάνωση των οικονομικών ζητημάτων του συνοικισμού ενώ ίδρυσε και ένα σχολείο με την επωνυμία «Ταλμούντ Τορά Κατάν». Άτομο αυστηρών ηθικών αρχών και πάντοτε συνεπές, ήξερε άριστα πώς να επιβάλλει την τάξη. Οι πλέον σκληροτράχηλοι νταήδες της περιοχής, ικανοί ακόμη και να χρησιμοποιήσουν στιλέτο

εναντίον κάθε αντιπάλου και να συμπεριφερθούν απρεπώς ακόμη και προς μέλη της επιτροπής, έμαθαν γρήγορα να τον σέβονται όχι μόνο εξαιτίας του σεβάσμιου παρουσιαστικού του αλλά επειδή συνειδητοποίησαν πως τίποτε δεν τον φόβιζε. Ήταν ο ηγέτης της συνοικίας με σχεδόν απεριόριστες εξουσίες. Συμπεριφερόταν σε όλους απόλυτα δίκαια και ποτέ δεν έδειξε ιδιαίτερη προτίμηση ή αδυναμία απέναντι σε κανέναν.

Τα διαμερίσματα στον συνοικισμό αποτελούσαν κτιριακά συγκροτήματα. Καθένα είχε δύο κύρια και άνετα δωμάτια ενώ υπήρχε κοινόχρηστη αυλή. Σε κάθε δωμάτιο κατοικούσε μία οικογένεια που είχε υποχρέωση να καταβάλλει για ενοίκιο μία έως μιάμιση λίρα τον χρόνο. Ακόμη και αυτό το ευτελές ενοίκιο αρνούνταν οι νταήδες να πληρώσουν. Ο ραβί Μωσέ Αρδίτη χρησιμοποιούσε κάθε μέσο για να υποχρεώσει αυτούς τους ανθρώπους να πληρώσουν ενώ, αντίθετα, έδινε οδηγίες για την παροχή κάθε είδους διευκόλυνσης προς τις χήρες και τους πραγματικούς φτωχούς. Ήταν ιδιαίτερα αυστηρός σε θέματα ηθικής και κόσμιας συμπεριφοράς, θέματα που απαιτούσαν ειδική μέριμνα εξαιτίας της συγκατοίκησης πολλών ατόμων υπό στενόχωρες συνθήκες. Τιμωρούσε αλύπητα κάθε παρεκτροπή και με τη βοήθεια της αστυνομίας έδωξε από τον συνοικισμό κάθε παραβάτη της ηθικής. Επίσης σε θέματα δημόσιας υγιεινής και καθαριότητας υπήρξε πολύ αυστηρός. Για παράδειγμα, αναφέρω το παρακάτω ασυνήθιστο περιστατικό:

Κάποτε ξέσπασε στον συνοικισμό επιδημία κίτρινου πυρετού προκαλώντας πολλά θύματα, παρότι οι υγειονομικές υπηρεσίες ήταν άριστα οργανωμένες. Ο παππούς ζήτησε τη γνώμη ενός γιατρού σχετικά με τα αίτια της επιδημίας και εκείνος του εξήγησε πως οφειλόταν στην έλλειψη καθαριότητας. Όπως αναφέρθηκε, κάθε δύο οικογένειες χρησιμοποιούσαν μια αυλή. Εκεί οι φτωχοί άνθρωποι είχαν κότες. Σε κάθε αυλή

λοιπόν, που η έκτασή της δεν ήταν μεγαλύτερη από είκοσι έως είκοσι τέσσερα τετραγωνικά μέτρα, περιφέρονταν πολλές κότες αλλά και πάπιες. Παντού υπήρχαν ακαθαρσίες και αμέτρητα ήταν τα κουνούπια.

Ο παππούς μου δεν χρειάστηκε να σκεφτεί πολύ. Απήλυθε ειδική εντολή προς όλο τον συνοικισμό, ότι μετά από μία συγκεκριμένη ημερομηνία κάθε οικογένεια δεν θα επιτρεπόταν να έχει πάνω από δύο το πολύ κότες και ότι έπρεπε να απαλλαγεί από τις επιπλέον. Μετά την παρέλευση της περιόδου ο παππούς, συνοδευόμενος από δύο σοχατίμ (σφαγείς), περιόδευσε όλο τον συνοικισμό και όπου συνάντησαν παραπάνω κότες απ' όσες επιτρέπονταν έδινε εντολή να σφαχτούν, αδιαφορώντας για τις διαμαρτυρίες ή ακόμη τις απειλές των ιδιοκτητών. Πιο πίσω ακολουθούσαν δημοτικοί εργάτες και αστυνομικοί που επέβαλαν στις οικογένειες να καθαρίσουν τις αυλές... Ήταν μια φοβερή μέρα για τις κακόμοιρες κότες. Σε όλη την περιοχή επικρατούσαν φωνές και φασαρία μεγάλη κάλυπτε όλο τον συνοικισμό. Ο σκοπός όμως επιτεύχθηκε. Οι δρόμοι και οι αυλές καθαρίστηκαν και σιγά-σιγά η επιδημία κόπασε...

Όμως η πλέον καρποφόρος δραστηριότητα του ραβί Μωσέ αφορούσε το ζήτημα της εκπαίδευσης των παιδιών των φτωχών οικογενειών. Φανατικός οπαδός της θεωρίας «Τορά ιμ Ντέρεχ Έρετς»,¹⁰¹ προσπάθησε ευθύς εξ' αρχής να ιδρύσει ένα εκπαιδευτήριο που σιγά-σιγά πήρε τη μορφή ενός καλού δημοτικού σχολείου. Πάντοτε ενδιαφερόταν για τα προγράμματα μαθημάτων και τον απασχολούσε τόσο η θρησκευτική όσο και η γενική μόρφωση, η πνευματική καλλιέργεια αλλά και η πρακτική εξάσκηση των παιδιών. Εκτός από τη διδασκαλία της εβραϊκής που δίδασκε ο φωτισμένος διευθυντής του σχολείου, λαμπρός συγγραφέας και ποιητής Ντανιέλ Σονίνα, αιωνία του η μνήμη, διδάσκονταν

¹⁰¹ Τορά ιμ Ντέρεχ Έρετς: Μελέτη της Πεντατεύχου και σωστή συμπεριφορά.

επίσης τουρκικά και ιταλικά, αριθμητική και φυσική. Επειδή λόγω της εργασίας του δεν μπορούσε τις καθημερινές να επισκέπτεται το σχολείο, καθιέρωσε μία ολίγο επαναστατική συνήθεια: Φρόντισε να ανοίγει το σχολείο τα Σάββατα για λίγες ώρες και ο ίδιος με άλλα μέλη της επιτροπής επισκέπτονταν και εξέταζαν τους μαθητές για να διαπιστώσουν την πρόοδο τους. Με κρύο ή με ζέστη, είτε είχε χιόνια είτε ο ήλιος έκαιγε, ποτέ δεν αμέλησε αυτό το καθήκον που αγαπούσε περισσότερο από κάθε τι άλλο.

Είναι ενδιαφέρον και παράλληλα αξιέπαινο το γεγονός ότι αυτός ο λαμπρός γέροντας μέσα από την αγάπη του για τη μόρφωση του λαού, καθιέρωσε εδώ και τριάντα πέντε χρόνια την υποχρεωτική παιδεία. Βλέποντας ότι πολλοί από τους κατοίκους του συνοικισμού έστελναν τα ανήλικα παιδιά τους να εργασθούν σε μαγαζιά ή να κάνουν τον ρακοσυλλέκτη –παρότι τα δίδακτρα ήταν μόνο μισό γρόσι την εβδομάδα, για δε τα ορφανά τελείως δωρεάν– ανακοίνωσε πως όποιος δεν στείλει τα παιδιά του σχολείο, θα εκδιωχθεί από τον συνοικισμό. Χάρη δε παραδειγματισμού και σωφρονισμού των πολλών, μία φορά εφάρμοσε έμπρακτα την παραπάνω απόφαση. Εξαιτίας αυτής της αυστηρής τοποθέτησής του κανένα παιδί δεν έμεινε εκτός σχολείου. Μπορούμε να πούμε ότι η σταδιακή έστω καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και της αμορφωσιάς, που διέκρινε κατά σημαντικό ποσοστό τους κατοίκους του συνοικισμού «Καλαμαριά»,¹⁰² οφείλεται στις άοκνες προσπάθειες και τον φανατισμό του παππού μου.

Ο ραβί Μωσέ Αρδίτη υπηρέτησε αδιάκοπα επί δεκαπέντε χρόνια αυτή την ιερή υπόθεση. Εξαιτίας όμως του μεγάλου πλήγματος από τον θάνατο της μοναχοκόρης του και μητέρας μου, μόλις τριάντα πέντε

¹⁰² Καλαμαριά: Συνοικία με εβραϊκή πλειοψηφία στην περιοχή του σημερινού Θεαγένειου Νοσοκομείου και στη Σχολή Ευκλείδη.

ετών, υποχρεώθηκε να αποσυρθεί από κάθε δημόσια δραστηριότητα. Ο ψυχικός πόνος και η κατάθλιψη που τον κυρίευσε, δεν του επέτρεπαν να αφιερώνει τις ημέρες και τις νύχτες της ζωής του στα επίπονα και απαιτητικά κοινωφελή ζητήματα που απασχολούσαν τον συνοικισμό. Τα χρόνια όμως που αφιέρωσε σε αυτό το έργο υπήρξαν άκρως καρποφόρα και αποτελεσματικά για την μελλοντική εξέλιξη εκείνων των τετρακοσίων οικογενειών. Πολλές εξ αυτών, χάρη στη στοιχειώδη εκπαίδευση που έλαβαν τα παιδιά τους στο Ταλμούντ Τορά του συνοικισμού, κατόρθωσαν να λυτρωθούν από την πνευματική και την τεχνική αμάθεια και να προσδεύσουν. Γενικότερα όλοι οι κάτοικοι του συνοικισμού λυτρώθηκαν από την αμάθεια και την ωμότητα που επί σαράντα χρόνια τους διέκρινε. Οι ηλικιωμένοι κάτοικοι θυμούνται ακόμη και σήμερα με σεβασμό και εκτίμηση τον άνθρωπο που αφιέρωσε τις δυνάμεις του για την ανόρθωση του πολιτιστικού τους επιπέδου. Αξίζει να σημειωθεί πως αυτό το έργο υπήρξε οδηγός-καθοδηγητής για την κοινότητα κατά τον σχεδιασμό του εσωτερικού κανονισμού του δεύτερου συνοικισμού που ιδρύθηκε στην άλλη άκρη της πόλης, τον συνοικισμό Βαρόνου Χιρς, ο οποίος λειτούργησε βάσει των σχεδίων και προγραμμάτων που πρώτος ο παππούς μου εφάρμοσε.

Ο παππούς μου υπήρξε άνθρωπος με ζεστά αισθήματα. Ο αυστηρός και ακούραστος άνδρας, εκείνος που ήξερε να τιθασεύσει και να πείσει κάθε παρεκτρεπόμενο άτομο, ήταν κατά βάθος άνθρωπος συναισθηματικός και ευσπλαχνικός, με μια ψυχή πλημμυρισμένη από αγάπη για τον λαό του και τη θρησκεία του. Ήταν ο πρώτος στη Θεσσαλονίκη που με χαρά και συγκίνηση πληροφορήθηκε για το πρώτο σιωνιστικό συνέδριο της Βασιλείας και ο οποίος μίλησε στον κύκλο του περί Σιωνισμού. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως αυτό έγινε επί εποχής Αμπντούλ Χαμίντ, όταν στην Τουρκία απαγορευόταν κάθε συζήτηση για παρόμοια πρά-

γματα. Αλλά και μεταξύ των ραβίνων, για πολλούς παρόμοιες ιδέες θεωρούνταν ότι παραβιάζουν και παρεμβάλλονται στο θεϊκό σχέδιο της απολύτρωσης. Θυμάμαι πως απαντούσε σε παρόμοιες αιτιάσεις, αναφερόμενος σε κάποια ρήση του ιεροσολυμιτικού Ταλμούντ ή την Τοσεφτά,¹⁰³ όπου περιληπτικά αναφερόταν πως ο Μασίαχ θα ερχόταν μετά, όταν οι Εβραίοι θα απαιτούσαν μια εθνική εστία στο Έρετς Ισραέλ. Αυτός ο σοφός και θρησκευόμενος άνδρας έγινε ένθερμος σιωνιστής διαβάζοντας ορισμένα τεύχη της σπανιόλικης επιθεώρησης της Βιέννης, *Ελ Προγκρέσσο* του 1897, που συμπτωματικά έφθασαν στα χέρια του. Από τα χείλη τα δικά του άκουσα, παιδί ακόμη, τη συνταρακτική είδηση για τον Σιωνισμό και το τιμημένο όνομα του Χερτσλ.¹⁰⁴ Όλα τα όνειρα και οι ελπίδες, με τις οποίες ο Σιωνισμός γέμισε τα εφηβικά μου χρόνια, έφθασαν σε μένα μέσω αυτού του ανθρώπου.

Σε γενικές γραμμές ο παππούς μου, παρ' όλη τη σχολαστικότητα με την οποία τηρούσε κάθε θρησκευτική επιταγή, ήταν άνθρωπος με κατανόηση και προοδευτικές αρχές. Του άρεσε να διαβάζει βιβλία και έντυπα της σύγχρονης εβραϊκής λογοτεχνίας και ενδιαφερόταν για όλα τα επίκαιρα ζητήματα. Αλλά και σε θέματα θρησκευτικά δεν ήταν φανατικός, με την τυπολατρική έννοια του όρου. Τιμούσε κάθε τι ιερό και σεβόταν τις γιορτές με ευσέβεια και αγάπη. Το Σαμπάτ και τα μοαντίμ¹⁰⁵ ήταν γι' αυτόν ό,τι πολυτιμότερο υπήρχε. Την κάθε μιτσβά εκπλήρωνε με χαρά και προσήλωση. Το κιντούς που έλεγε και οι ύμνοι που έψελνε πριν την αβνταλά¹⁰⁶ ή το μεσημεριανό γεύμα του Σαμπάτ (συνήθιζε, κι αν δεν κάνω λάθος ήταν ο μόνος που τραγουδούσε τον βαθυστόχαστο

¹⁰³ Τοσεφτά: Συμπλήρωμα της Μισνά.

¹⁰⁴ Τεοντόρ Χερτσλ: Αυστροουγγαρέζος δημοσιογράφος (1860-1904) και ο εμπνευστής του νεότερου σιωνιστικού κινήματος.

¹⁰⁵ Μοαντίμ: Οι εβραϊκές γιορτές.

¹⁰⁶ Αβνταλά: Η λειτουργία του τέλους του Σαββάτου και αρχής της εβδομάδας.

ύμνο του ραβί Γεουντά Αλεβή: «Μπαρεχί ναφσί ετ Αδονάι» – «Ευλόγησε ψυχή μου τον Κύριο», που υπάρχει στο σεφαραδικό προσευχολόγιο του Γιουμ Κιπούρ),¹⁰⁷ το Σέντερ¹⁰⁸ του Πέσαχ¹⁰⁹ που διοργάνωνε και τα τραγούδια του Πουρίμ¹¹⁰ που έλεγε ξυπνούσαν σε όλα τα μέλη της οικογένειας συναισθήματα αγιότητας και αγάπης. Η μητέρα μου, με την άγια και πλημμυρισμένη από τραγούδια ψυχή της, υπήρξε γέννημα και θρέμμα αυτής της καταλυτικής και ευτυχισμένης ατμόσφαιρας.

Ο ραβί Μωσέ Αρδίτη πέθανε το 1917, σε ηλικία εβδομήντα ετών. Μέχρι και πριν λίγους μήνες από τον θάνατό του το παράστημά του ήταν ευθύ και η χειραψία του δυνατή σαν χειρολαβή. Κάθε μέρα ήταν αφιερωμένη στην εργασία του, τα δε βράδια ήταν αφιερωμένα στη μελέτη. Με τον θάνατό του χάθηκε ένας σπουδαίος κλάδος της οικογένειας Αρδίτη, αφού ήταν ο τελευταίος απόγονος μιας μακράς αλυσίδας που δεν άφησε πίσω του αρσενικούς απογόνους. Ας είναι οι λιγοστές αυτές σελίδες ένα σεμνό μνημείο για τον ευαίσθητο και δραστήριο άνδρα. Λίγοι άνθρωποι ακόμη στη Θεσσαλονίκη της περασμένης γενιάς έφθασαν σε παρόμοια ψυχική και πνευματική τελειότητα.

¹⁰⁷ Γιουμ Κιπούρ: Εβραϊκή γιορτή, ημέρα της εξιλέωσης.

¹⁰⁸ Σέντερ: Το εορταστικό δείπνο την πρώτη μέρα του Πέσαχ (Πάσχα), όπου εξιστορείται η έξοδος των Εβραίων από την Αίγυπτο.

¹⁰⁹ Πέσαχ: Το εβραϊκό Πάσχα, που διαρκεί οκτώ ημέρες.

¹¹⁰ Πουρίμ: Εβραϊκή γιορτή που βασίζεται στο βιβλίο της Εσθήρ. Το ανάλογο εβραϊκό καρναβάλι.

Δίκαιοι των Εθνών

Πολλοί είναι οι Εβραίοι που φέρουν στην ψυχή τους αγιάτρευτη πληγή εξαιτίας κάποιας προσβολής που υπέστησαν κατά τα παιδικά τους χρόνια από κάποιον μη Εβραίο ή επειδή υπήρξαν μάρτυρες κάποιου αντισημιτικού επεισοδίου που δεν σβήνει από τη μνήμη τους αλλά, αντιθέτως, επανέρχεται σε στιγμές φόρτισης. Παρόμοιες αναμνήσεις είναι οι πλέον οδυνηρές και πολλές φορές αφήνουν εφ' όρου ζωής ίχνη φοβίας, καχυποψίας και ενστικτώδους καθυποταγής απέναντι στον μη Εβραίο. Εγώ δεν έχω παρόμοιες αναμνήσεις, πέρα από κάποιες ασήμαντες μικροσυμπλοκές με ελληνόπαιδα σε κάποια απομακρυσμένη περιοχή, που κατέληγαν σε ανταλλαγές γροθιών και πετροπόλεμο. Αμφιβάλλω επίσης αν παρόμοιες αναμνήσεις υπάρχουν μεταξύ των συνομηλίκων μου στη Θεσσαλονίκη. Τουναντίον, εγώ διατηρώ μέσα μου ευχάριστες αναμνήσεις για πρόσωπα μη Εβραίων, με τους οποίους με συνέδεαν καλές φιλικές σχέσεις.

Ανεξαρτήτως από την εξήγηση αυτού του φαινομένου, είναι γεγονός ότι οι Θεσσαλονικείς των τελευταίων τριάντα ή σαράντα χρόνων ποτέ δεν ένιωσαν αυτό το καταθλιπτικό συναίσθημα που εκφράζεται με τις λέξεις: «δυστυχείς που ζούμε στη διασπορά». Και βέβαια όποτε ο μη Εβραίος, είτε άνδρας είτε παιδί, θέλησε να φιλονικήσει με Εβραίο, ο τελευταίος συνήθως δεν έμενε με σταυρωμένα τα χέρια. Ίσως γι' αυτό δεν ρίζωσε μέσα μου το πικρό συναίσθημα εκείνου που δεν έχει δυνατότητα να αντιδράσει στις προκλήσεις. Γενικότερα όμως οι σχέσεις ήταν καλές και παρότι παιδιά και από τις δύο φυλές αρέσκονταν σε πετροπόλεμο χωρίς καμία ανάμειξη μεγάλων, στις συνοικίες όπου ζούσαν ανακατεμένα,

επικρατούσε απόλυτη γαλήνη ανάμεσα σε Εβραίους και μη Εβραίους, συχνά δε οι σχέσεις ανάμεσά τους ήταν άκρως φιλικές.

Στη συνοικία μας, για παράδειγμα, οι περισσότεροι γείτονές μας ήταν Έλληνες, Αρμένιοι και Τούρκοι. Ποτέ δεν είχαμε συγκρούσεις μεταξύ μας. Ακόμη και μία έντονη διαμάχη που κάποτε ξέσπασε ανάμεσα στον παππού μου και τον Τούρκο ιδιοκτήτη γειτονικού μας σπιτιού ξεπεράστηκε με αμοιβαίες υποχωρήσεις, όπως συνηθίζεται μεταξύ καλών γειτόνων, χωρίς να αφήσει καμία ανοιχτή πληγή. Με τα αλλόθρησκα παιδιά παίζαμε σαν φίλοι και με έκπληξη άκουσα κάποτε πως τα «χτυπήματα κατά του Αμάν»¹¹¹ που απευθύνουμε το Πουρίμ, στοχεύουν τους Αρμένιους, τους απογόνους των προαιώνιων εχθρών μας Αμαλικιτών. Με κανέναν τρόπο δεν μπορούσα να φανταστώ αυτούς τους καλούς γείτονες σαν εχθρούς. Θυμάμαι μια οικογένεια Αρμενίων που έμεναν απέναντί μας και μετανάστευσαν στην Αμερική. Μετά από χρόνια ένα από τα παιδιά αυτής της οικογένειας ήρθε στη Θεσσαλονίκη να επισκεφθεί τον θείο του. Ήταν ήδη άνδρας, ηλεκτρολόγος μηχανικός. Δεν ξέχασε εμένα τον παιδικό του φίλο και ήρθε σπίτι μας. Μόλις συναντηθήκαμε, πέσαμε ο ένας στην αγκαλιά του άλλου σαν δυο παλιοί φίλοι που τους συνδέουν ευχάριστες αναμνήσεις.

Στην Ιταλική Εμπορική Σχολή είχα φίλο τον γιο του αρχιερέα της ορθόδοξης εκκλησίας στη γειτονιά μας. Μαζί γυρίζαμε από το σχολείο και μαζί μελετούσαμε τα μαθήματά μας, πότε στο δικό μου σπίτι και πότε στο δικό του, ένα μικρό σπιτάκι στην αυλή της εκκλησίας. Ο πατέρας του ο παπα-Δημήτρης, άνδρας ψηλός και ευπαρουσίαστος με μαύρη γενειάδα, εντυπωσίαζε με το παράστημά του και την ευγένεια της καρδιάς του. Πάντοτε με υποδεχόταν με ευχαρίστηση και πάντοτε ενδιαφε-

¹¹¹ Χτυπήματα κατά του Αμάν: Έθιμο της γιορτής του Πουρίμ. Συνήθως τα παιδιά χρησιμοποιούν ψεύτικα σφυριά και χτυπάνε αντικείμενα για να δημιουργήσουν θόρυβο.

ρόταν και ρωτούσε για τον παππού μου. Τότε εγώ δεν ήξερα ακόμη ελληνικά και ο γιος του έκανε χρέη μεταφραστή ανάμεσά μας. Άλλοτε ο ιερέας προσπαθούσε να μιλήσει με σπασμένα εβραϊκά, χρησιμοποιώντας όσες λέξεις είχε αποκομίσει από τα Ευαγγέλια και το βιβλίο των Ψαλμών. Καμιά φορά ο γιος του έμενε σπίτι μας μέχρι αργά το βράδυ, ιδίως την περίοδο των εξετάσεων. Όταν κάποτε ρώτησαν τον παπα-Δημήτρη πώς δεν φοβάται να αφήνει τον γιο του τόσο αργά σε σπίτι Εβραίων, όταν υπάρχουν υποψίες για χρησιμοποίηση χριστιανικού αίματος το Πέσαχ, εκείνος απάντησε χαμογελώντας:

– Γιατί ο χαχάμ Μωσέ (δηλαδή ο παππούς μου) δεν φοβάται που μένει ο εγγονός του στο σπίτι μου;

Στην πόλη μας υπήρξαν δύο αληθινοί Δίκαιοι των Εθνών, τους οποίους επιβάλλεται να μνημονεύσουμε.

Ο «Μίστερ Γκρόσμπυ»

Πριν σαράντα χρόνια η προτεσταντική εταιρεία, γνωστή με την επωνυμία «Σκωτσέζικη Ιεραποστολή», αποφάσισε ξαφνικά να επιδοθεί σε προσηλυτισμό ανάμεσα στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Ίδρυσε αγγλική σχολή θηλέων και διόρισε διευθυντή τον κ. Γκρόσμπυ. Ήταν άνδρας υψηλού αναστήματος, χοντρός, που έδινε την εικόνα ανθρώπου ευτυχισμένου από τη ζωή.

Αρκετοί γονείς έστειλαν τις κόρες τους στη νέα σχολή είτε επειδή τα δίδακτρα ήταν χαμηλά είτε επειδή τους εντυπωσίασε το πρόγραμμα των μαθημάτων και η τάξη που επικρατούσε εκεί ή ακόμη από επιθυμία να διδαχθούν τα κορίτσια τους την αγγλική γλώσσα. Ο κ. Γκρόσμπυ άρχισε να έχει κοινωνικές σχέσεις με Εβραίους, να συμμετέχει σε εκδηλώσεις τους, να επισκέπτεται γονείς μαθητριών του στα σπίτια τους... Τα χρόνια περνούσαν και στην προτεσταντική εταιρεία, που ήλπιζαν σε θετικά αποτελέσματα από τη λειτουργία της σχολής και την καλλιέργεια σχέσεων ανάμεσα στον κ. Γκρόσμπυ και τους Εβραίους, περίμεναν με ανυπομονησία να ακούσουν τη χαρμόσυνη είδηση για τον προσηλυτισμό καμιά δωδεκαριά μαθητριών και των γονέων τους. Γι' αυτό αδυνατούσαν να εξηγήσουν την έλλειψη κάθε σχετικής αναφοράς από μέρος του εκπροσώπου τους. Τελικά ερωτήθηκε απευθείας πόσοι επιτέλους Εβραίοι ασπάσθηκαν την πίστη του Ιησού χάρη στις δικές του προσπάθειες. Ο κ. Γκρόσμπυ απάντησε (όπως αφηγούνται με ικανοποίηση άτομα από την κοινότητα):

– Με ρωτάτε πόσους Εβραίους κατάφερα να εκχριστιανίσω. Ρωτήστε καλύτερα αν κινδυνεύω να με εξεβραΐσουν εκείνοι!

Ασφαλώς δεν ασπάσθηκε τον Ιουδαϊσμό· όμως εξακολούθησε να ζει ανάμεσα στους Εβραίους, λες και αυτό του ήταν απαραίτητο... Ποτέ δεν παρέλειψε να εκφράσει τον θαυμασμό του για τα μέλη αυτής της ηθικής κοινωνίας που ζούσαν ειρηνικά και εργάζονταν με ζήλο. Πολλές φορές εξέφρασε ανοιχτά την άποψή του ότι είναι αμάρτημα η απόπειρα προσηλυτισμού αυτών των ανθρώπων, αφού τίποτε δεν θα προσέθετε ο Χριστιανισμός με την περί ηθικής διδασκαλία του στην ενάρετη ζωή αυτών των Ισραηλιτών.

Οι μαθήτριάς του τον αντιμετώπιζαν σαν στοργικό πατέρα και εκείνος στα διαλείμματα έπαιζε μαζί τους σαν συνομήλικός τους. Δεν τις υποχρέωνε να παρακολουθούν το μάθημα των θρησκευτικών. Οι εβραϊκές γιορτές ήταν για τη σχολή μέρες αργίας. Πιο πολύ άκουγαν από τον ίδιο να μιλά για θέματα του Τανάχ¹¹² παρά για τα Ευαγγέλια. Τον περισσότερο χρόνο συναναστρεφόταν με Εβραίους και ποτέ δεν συζητούσε θρησκευτικά θέματα παρά μόνο αστειευόμενος. Δυσκολεύομαι ακόμη να εξηγήσω πώς η ιεραποστολική εταιρεία του τον άφησε στη θέση του όλη του τη ζωή.

Πρέπει εδώ να σημειώσω πως όταν αυτός ο δίκαιος άνθρωπος πέθανε, η εταιρεία έστειλε στη θέση του έναν νεαρό φανατικό ιερωμένο, ο οποίος επιδόθηκε με ζήλο στο έργο του προσηλυτισμού των μαθητριών αλλά και του ευρύτερου κοινού. Θέλετε να μάθετε τα αποτελέσματα; Όταν μια αγαθή μαθήτρια εκδήλωσε προθυμία να ασπασθεί τον Χριστιανισμό, ξεσηκώθηκε όλη η εβραϊκή κοινότητα διαμαρτυρούμενη κατά της σχολής και του διευθυντή της. Ο γνωστός σιωνιστής Δαβίδ Φλωρεντίν, αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Ελ Αβενίρ*, πρωτοστάτησε στο ξεσήκωμα των Εβραίων. Μέσα σ' ένα εικοσιτετράωρο –αυτό δεν είναι

¹¹² Τανάχ: Η εβραϊκή Παλαιά Διαθήκη, που αποτελείται από τρία βασικά βιβλία: Τορά (Πεντάτευχος), Νεβίιμ (Προφήτες), Κτουβίμ (Γραφές).

σχήμα λόγου– ιδρύθηκε νέο εβραϊκό σχολείο όπου η γλώσσα διδασκαλίας ήταν η αγγλική και όλες οι μαθήτριες μεταγράφηκαν εκεί, συμπεριλαμβανομένης και της παραλίγο αποστάτισσας...

«Σινιόρ Φεντερικό»

Όποτε αναπολώ τα παιδικά μου χρόνια, δεν βρίσκω εικόνα πιο ήρεμου και ευτυχισμένου ανθρώπου από εκείνη του Ιταλού δασκάλου Φεντερικό Φίλαρντερ.

Στο Ταλμούντ Τορά του γειτονικού συνοικισμού η διδασκαλία γινόταν κατά τρόπο ανιαρό, παρότι ο διευθυντής εκεί ήταν άνθρωπος μορφωμένος και καλλιεργημένος. Για τούτο η ημέρα άφιξης του ηλικιωμένου και φωνακλά Ιταλού δασκάλου ήταν ημέρα γιορτής για το σχολείο. Άνθρωπος ζωηρός σαν παιδί, με φωνή διαπεραστική, φοβερός όταν θύμωνε αλλά καλόκαρδος και αστείος με τους μαθητές του, ήταν εκείνος που για πρώτη φορά μας έμαθε πώς να ανακουφίζουμε και να ισιώνουμε με ασκήσεις τις κυρτωμένες πλάτες μας από την αδιάκοπη δεκάωρη μελέτη του Τανάχ. Τρεις φορές την εβδομάδα μας έκανε μάθημα ιταλικών. Αυτές οι ώρες ήταν για μας οι πιο ευτυχισμένες. Πολύ λίγα ιταλικά μας έμαθε· όμως μας δίδαξε πάρα πολλά για τη ζωή, τη φύση, τη γενική ιστορία και τους καλούς τρόπους.

Ήταν άνδρας κοντός με ίσιους ώμους, δυνατός και γρήγορος στις κινήσεις παρότι ήταν εξήντα ετών. Είχε έρθει στη Θεσσαλονίκη πριν πενήντα χρόνια και με τη βοήθεια του φιλόανθρωπου Αλατίνη ίδρυσε ιταλική σχολή για τους Εβραίους, που όμως λειτούργησε για λίγα χρόνια. Η ιταλική κυβέρνηση ίδρυσε πρότυπα ιταλικά σχολεία σε όλες τις πόλεις της Ανατολής. Έκτοτε έζησε όλη την υπόλοιπη ζωή του ανάμεσα στους Εβραίους και κανείς άλλος Χριστιανός δεν απέκτησε μεταξύ των Εβραίων τόση δημοτικότητα όση ο «σινιόρ Φεντερικό». Γνώρισε και αγάπησε τους Εβραίους με τα ελαττώματα και τις αρετές τους. Συ-

νήθιζε να λέει πως πουθενά αλλού δεν συνάντησε καλούς και δραστήριους ανθρώπους σαν τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης. Δεν δίσταζε όμως να καταγγέλλει ανοιχτά τις ατέλειες και τα λάθη τους, ζητώντας από τους αρμοδίους να ενδιαφερθούν περισσότερο για τη διαπαιδαγώγηση των φτωχών μαζών που, κατά την αντίληψή του, είναι άτομα πανέξυπνα που μπορούν να βελτιωθούν και να προοδεύσουν. Ενδιαφερόταν σαν Εβραίος για οτιδήποτε αφορούσε την κοινότητα και γνώριζε όλους τους ανθρώπους. Παρόλο που δεν ήταν πλούσιος, το σπίτι του ήταν πάντοτε ανοιχτό στους φτωχούς Εβραίους και πολλές φορές η γυναίκα του φρόντιζε να υπάρχει λίγη κοτόσουπα και μερικά μεταχειρισμένα έστω ρούχα για κάποια λεχώνα στη γειτονιά που είχε ανάγκη βοήθειας.

Κάποτε γίνονταν επισκευές στο κτίριο του Ταλμούντ Τορά και τα παιδιά μετακόμισαν στη συναγωγή. Την ώρα του μαθήματός του ο Φεντερικό Φίλαρντερ μπήκε στη συναγωγή και αντί για μάθημα, μας είπε τα παρακάτω λόγια που παραμένουν χαραγμένα στο μυαλό μου:

– Παιδιά, είπε, εισέρχομαι στον οίκο προσευχής σας με τον ίδιο σεβασμό που μπαίνω στη δική μου εκκλησία, διότι εδώ είναι οίκος του Θεού. Δεν υπάρχει καμία διαφορά ανάμεσά τους. Όλοι γνωρίζουμε πως ο Θεός του Ισραήλ είναι Θεός όλου του κόσμου και όλοι είμαστε δημιουργήματά του και παιδιά του... Για τούτο καθένας ας παραμείνει πιστός στον λαό του και τη θρησκεία του, χωρίς να ξεχνά ότι ένας Πατέρας υπάρχει για όλους τους ανθρώπους. Ότι πρέπει να αγαπάμε τους συνανθρώπους μας σαν αδέρφια και να μην μισούμε ο ένας τον άλλον εξαιτίας λατρευτικών διαφορών...».

Εκείνη τη στιγμή από τη συγκίνηση του ήρθε να βήξει και ασυναίσθητα έφτυσε στο δάπεδο. Τότε είδαμε τον ηλικιωμένο Ιταλό να σκουπίζει ταραγμένος το πάτωμα με το μαντήλι του και πρόσθεσε:

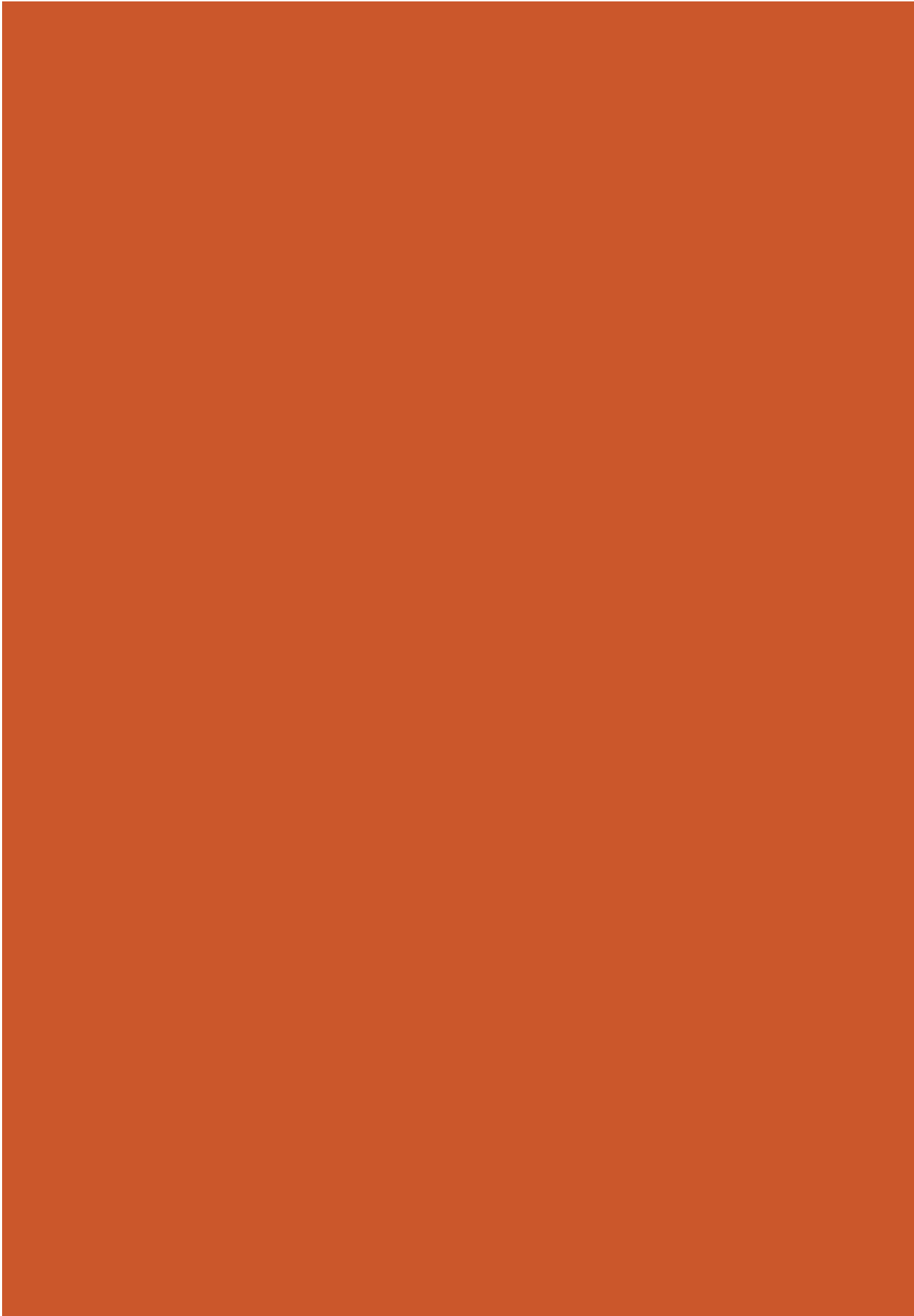
– Ζητώ συγνώμη για το αμάρτημα που ασυναίσθητα έκανα. Είναι βαρύ αμάρτημα.

Γνώρισα αυτόν τον άνθρωπο από κοντά· ήταν φίλος του παππού μου και συχνά επισκεπτόταν το σπίτι μας. Τον αγαπούσαμε για τον αυθορμητισμό του και τις αντιλήψεις του, που ήταν τελείως απελευθερωμένες από κάθε είδους προκαταλήψεις. Λίγοι ήταν οι δάσκαλοι με τους οποίους αισθανόμουν άνετα και που αγάπησα όσο αυτόν τον άνθρωπο.

Λίγο καιρό πριν πεθάνει, επέστρεψε στην Ιταλία αφού έζησε στη Θεσσαλονίκη σαράντα περίπου χρόνια. Ας είναι ευλογημένη η ανάμνηση αυτού του δίκαιου αλλόθρησκου.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Διηγήματα

«Η θαυματουργή Μεγκιλά»¹¹³

Στη συνοικία «Ρόγος»,¹¹⁴ μέσα στα αμέτρητα δαιδαλώδη σοκάκια είναι δύσκολο να διακρίνεις τους ήχους της επερχόμενης άνοιξης. Η αναζωογονητική άνοιξη αποτελεί προνόμιο των «αφεντάδων», ας είναι ευτυχημένοι που κατοικούν στις εξοχές, όπου ο Χρήστος ή ο Γιαννάκης, ο Έλληνας κηπουρός τους, φροντίζει και φυτεύει έγκαιρα στις πρασιές γύρω από το σπίτι λουλούδια με μαγευτικά χρώματα που μέχρι πριν λίγο καιρό φυλάσσονταν στα θερμοκήπια. Ακόμη και τα πεζοδρόμια αυτών των «ευλογημένων» περιοχών είναι γεμάτα τούτη τη νύχτα του Πουρίμ από γιασεμί και πρασινάδα. Στη Ρόγος, από την άλλη μεριά, δεν υπάρχει ίχνος κήπου ή θερμοκηπίου ούτε καν πεζοδρόμια. Πού να φυτρώσει εκεί το χορτάρι, από πού να πέσει φύλλο δένδρου ή να φυτρώσει κάποιο λουλούδι; Μήπως πίσω από τα πέτρινα τείχη των αυλών των λίγων τετραγωνικών μέτρων; Ή μήπως ανάμεσα στις μικρές πέτρες που σκεπάζουν το οδόστρωμα των σοκακιών;

Ο ήλιος από ψηλά καταφέρνει, δόξα τω Θεώ, να στείλει το φως των αχτίδων του πάνω στη γη, παρόλα τα εμπόδια των οικοδομών που υψώνονται προς τον ουρανό σκεπάζοντας κάθε ελεύθερη δίοδο και πέρασμα. Αλλά και κάποιοι ήχοι από το ξύπνημα της άνοιξης, όπως το κελάηδημα των χελιδονιών που επιστρέφουν από τα θερμά κλίματα, ακούγεται πάνω από τη στέγη της παλιάς συναγωγής. Επίσης τα κορμιά των ανθρώπων, που μέχρι χθες ήταν διπλωμένα κάτω από τα γούνινα κιρίμ,

¹¹³ Μεγκιλά: Κύλινδροι που περιέχουν πάπυρο με ιερά εβραϊκά κείμενα. Συνήθως αναφέρονται στο βιβλίο της Εσθήρ.

¹¹⁴ Ρόγος: Συνοικία της Θεσσαλονίκης, περίπου στο κέντρο, πάνω από την οδό Εγνατία.

είναι τώρα ίσια. Έξω υπάρχει τώρα κίνηση...

Ο Γεουντά Σεράνο όμως βαδίζει σκυφτός και αμίλητος. Αυτός δεν ακούει ούτε το κελάηδημα των χελιδονιών ούτε τις φωνές των ανθρώπων.

Πολλοί από τους περαστικούς γείτονες τον χαιρετούν. Μάταια τα παιδιά που παίζουν μπίλιες στον δρόμο τον παρακαλούν να προσέξει να μην τις πατήσει. Ο «Τίο Χανανιά», ο λαλίστατος εμποράκος του μαγαζιού που είναι ξέχειλο από γλυκίσματα με μορφή κούκλας ή ζώων ή ακόμη σφυριού για το χτύπημα του Αμάν, προσπαθεί να τον πείσει να αγοράσει κάτι για τα παιδιά του, αφού το βράδυ είναι Πουρίμ και κανένας γονέας δεν θα στερήσει το παιδί του από αυτά τα δώρα. Διάφοροι άλλοι μικροπωλητές φρούτων και ζαχαρωτών με φορτωμένα καροτσάκια ή τάβλες διαλαλούν τιςπραμάτειές τους ενώ ταυτόχρονα τραγουδούν στίχους λαϊκών τραγουδιών «κόμπλας»¹¹⁵ για τον «Μορντεχάι και τη Ρείνα Εστέρ»,¹¹⁶ κατακλύζοντας την άλλοτε ήσυχη συνοικία από φωνές και κίνηση...

Ο Γεουντά Σεράνο δεν άκουγε τίποτε από τις φωνές ή τις εκκλήσεις των εμπόρων. Τα μάτια του ήταν στραμμένα προς το έδαφος και παρέμενε «κουφός» και «τυφλός» με ό,τι διαδραματιζόταν τριγύρω του.

Ο Γεουντά πήγαινε να πουλήσει το τελευταίο του κειμήλιο, την ασημένια Μεγκιλά: ειδάλλως το βράδυ τα παιδιά δεν θα είχαν ούτε Αυτιά του Αμάν,¹¹⁷ ούτε «Νοβγίκας»¹¹⁸ ή «Φουλάρες»¹¹⁹ αλλά ούτε καν φαγητό...

¹¹⁵ Κόμπλας: Μικρά λαϊκά ισπανοεβραϊκά τραγούδια.

¹¹⁶ Μορντεχάι και Εστέρ: Οι βασικοί χαρακτήρες του βιβλίου της Εσθήρ. Πρόκειται για τη βασίλισσα Εσθήρ και τον θείο της Μορντεχάι.

¹¹⁷ Αυτιά του Αμάν: Γλυκίσματα από καραμέλα για τη γιορτή του Πουρίμ. (Ορέζας ντε Αμάν στα Λαντίνο).

¹¹⁸ Νοβγίκας: Νυφούλες. Γλυκίσματα από καραμέλα για τη γιορτή του Πουρίμ.

¹¹⁹ Φουλάρες Πύργοι: Γλυκίσματα από καραμέλα για τη γιορτή του Πουρίμ.

Μέχρι πριν από λίγα χρόνια ο Γεουντά ήταν ένας ευκατάστατος άνθρωπος. Δεν ανήκε στους πλούχιοντες της πόλης αλλά ήταν σεβαστός και αγαπητός σε όλους, ως ένας καλός και ευθύς άνθρωπος... Τα πράγματα όμως άλλαξαν. Δεν άκουσε τη συμβουλή του ξαδέλφου του Νατάν Φρανσές, εκείνου του έξυπνου και αδίστακτου τοκογλύφου, ο οποίος μόλις αντιλήφθηκε την επερχόμενη καταστροφή τον συμβούλευσε να αποκρύψει από τους δανειστές του μερικές εκατοντάδες λίρες. Ο Γεουντά δεν θέλησε να ακούσει την προτροπή του ξαδέλφου του. Πούλησε εσπευσμένα όλα τα εμπορεύματά του, το σπίτι που κληρονόμησε από τον πατέρα του, ακόμη και το περιδέραιο με τις έξι σειρές πολύτιμα πετράδια που η μητέρα του είχε προσφέρει στη Ραχέλ την ημέρα του γάμου τους. Μόνο όταν ξόφλησε και τον τελευταίο πιστωτή του αισθάνθηκε ανακούφιση και τότε μόνο ένωσε θυμό και αγανάκτηση για τον Νατάν Φρανσές, ο οποίος τον πρόσβαλε δημόσια αποκαλώντας τον αθεράπευτο ηλίθιο και ποτέ στο μέλλον να μην τολμήσει να ζητήσει τη βοήθειά του.

Από τότε πέρασαν τρία χρόνια... Ασχολήθηκε με διάφορες δουλειές, χωρίς επιτυχία. Τα κοσμήματα της γυναίκας του, όσα είχαν απομείνει, μετακόμισαν υπό μορφή ενέχυρου από το σεντούκι του Γεουντά στο χρηματοκιβώτιο του Νατάν Φρανσές. Τα χρήματα ξεπληρώθηκαν όμως τα κοσμήματα δεν επανέκαμψαν στη θέση τους, διότι οι υπέρογκοι τόκοι που εισέπραττε ο Νατάν ξεπέρασαν γρήγορα την αξία των κοσμημάτων. Τις συναλλαγές αυτές ο Γεουντά και η Ραχέλ τις απέκρυψαν από τα παιδιά τους, τα οποία δεν είχαν ιδέα σχετικά με τη δύσκολη κατάσταση που αντιμετώπιζαν οι γονείς τους. Ακόμη και η μεγάλη κόρη τους Εστερίνα δεν γνώριζε τις στενοχώριες τους, παρότι ήταν ήδη σε ηλικία γάμου και για προίκα δεν διέθετε τίποτε άλλο εκτός από τα χρυσαφένια μαλλιά της και τα γαλανά μάτια της. Δεν γνώριζε ούτε τις στενοχώριες που βασάνιζαν τις καρδιές τους ούτε τις ανησυχίες τους για το μέλλον. Τι θα

γινόταν όμως όταν δεν θα υπήρχαν άλλα αντικείμενα προς πώληση για τη συντήρηση της οικογένειας εκτός από αυτή τη Μεγκιλά...

Μεγκιλά! Όταν πριν από μία ώρα η Ραχέλ έβγαλε από το μπαούλο τη μικρή ασημένια Μεγκιλά και την παρέδωσε στα τρεμάμενα χέρια του, ούτε η ίδια κατάλαβε τον σπαραγμό της καρδιάς του. Νόμιζε ότι τα χέρια του έτρεμαν επειδή αυτό ήταν το τελευταίο ασημένιο κειμήλιό τους. Όχι, καλή Ραχέλ, υπάρχει ένα ακόμη βαθύτερο και οδυνηρότερο συναίσθημα. Όταν το περασμένο Πουρίμ ο Νατάν Φρανσές είδε τη Μεγκιλά, είχε εντυπωσιασθεί πολύ και του προσέφερε γι' αυτή μία τουρκική λίρα. Ο Γεουντά απέρριψε με αγανάκτηση την προσφορά του... Τώρα, ντροπιασμένος, πηγαίνει ο ίδιος να την προσφέρει στον σκληρόκαρδο Νατάν, φοβούμενος μήπως απορρίψει την πρότασή του από καπρίτσιο.

Ο Γεουντά Σεράνο σταμάτησε το περπάτημα. Έστριψε σ' ένα στενό και έρημο δρομάκι γεμάτο άδεια καφάσια. Έβγαλε από την τσέπη του παλτού του τη Μεγκιλά και την περιεργάστηκε. Ήταν ένα κομψοτέχνημα όμορφο, καλλιτεχνικά διακοσμημένο. Στο πάνω μέρος, μέσα από τα πέταλα ενός άνθους ξεπρόβαλαν οι πλάκες του Μωϋσή, όπου ήταν χαραγμένες με χρυσά γράμματα οι δέκα εντολές. Τα τοιχώματα ήταν από ξύλο ελιάς. Πάτησε το κούμπωμα και ξετύλιξε τη Μεγκιλά θαυμάζοντας τον πάπυρο με την πανέμορφη γραφή. Τα μάτια του δάκρυσαν όταν στο περιθώριο είδε γραμμένο το όνομα «Γεουντά Μenaχέμ Σεράνο», το όνομά του αλλά και του αγαπημένου παππού του, ο οποίος αναπαύεται σήμερα στο όρος των Ελαιών.¹²⁰ Του την είχε προσφέρει δώρο την ημέρα που τον συνόδευσε στο ταξίδι του στην Ιερουσαλήμ για να ζήσει το υπόλοιπο της ζωής του στην Αγία Γη...

¹²⁰ Όρος των Ελαιών: Μία πλαγιά έξω από τα τείχη της Ιερουσαλήμ, απέναντι από εκεί που πιστεύεται ότι ήταν ο Ναός, όπου υπάρχει νεκροταφείο. Ανέκαθεν ευσεβείς Εβραίοι απ' όλα τα μέρη του κόσμου θεωρούσαν μεγάλη τιμή να ταφούν σε αυτό το νεκροταφείο.

Τύλιξε γρήγορα τη Μεγκιλά και συνέχισε την πορεία του με γρήγορα βήματα. Το αίσθημα υποταγής στο μοιραίο και η πικρία μαζί με άλλα συναισθήματα κυριαρχούσαν στη σκέψη του εκείνη τη στιγμή. Πώς ήταν δυνατόν να εναντιωθεί στη θέληση του Μεγαλοδύναμου, εκείνου που κάνει τους ανθρώπους πλούσιους ή τους φτωχάινει; Άλλωστε, αυτή η ασημένια Μεγκιλά αποτελεί γι' αυτόν σήμερα περιττή πολυτέλεια· γεννά σε αυτόν τον πάμφτωχο άνθρωπο ένα απαράδεκτο συναίσθημα υπερηφάνειας. Πιο πολύ ταιριάζει να είναι στην κατοχή του πλούσιου και επιτυχημένου χρηματιστή... Γι' αυτόν είναι πράγματι ένα ακριβό ενθύμιο. Όμως τα παιδιά πρέπει να φάνε το βράδυ, να χαρούν τη γιορτή και να μην ζηλέψουν τους άλλους ευτυχισμένους φίλους τους. Δεν υπάρχει άλλη λύση... Σε λίγο ο Νατάν θα την πάρει έναντι ενός ευτελούς τιμήματος και το βράδυ στη συναγωγή όλοι οι κάτοικοι της γειτονιάς θα δουν στα χέρια του την απαστράπτουσα Μεγκιλά του Γεουντά, που θα κρατά επιδεικτικά, αυτός στον οποίο άλλωστε αρέσει να επιδεικνύεται... Έτσι όλοι θα καταλάβουν πόσο φτωχοί είναι... Είναι σκληρή πράγματι η μοίρα...!

Βυθισμένος σε αυτές τις σκέψεις, ο Γεουντά βρέθηκε τελικά έξω από το γραφείο του χρηματιστή. Ο Νατάν ήταν σκυμμένος πάνω από τα τεφτέρια του... Πρέπει να μπει μέσα, διακόποντάς τον από τους λογαριασμούς, και να του προτείνει κάτι άσχετο από τόκους... Κι αν αρνηθεί;... Αν θυμώσει;... Δεν υπάρχει άλλη λύση. Είναι υποχρεωμένος να ξεχάσει κάθε ντροπή, είναι υποχρεωμένος να δοκιμάσει...

* * *

Ο Γεουντά γύρισε σπίτι δύο ώρες περίπου πριν από τη δύση του ηλίου. Αφού αγόρασε και έστειλε σπίτι ένα καλάθι με τρόφιμα και γλυκά, έμεινε

συζητώντας με κάποιον γνωστό του. Μόλις τον είδαν τα παιδιά του, που ήταν έξω και έπαιζαν, έτρεξαν καταπάνω του φωνάζοντας χαρούμενα. Εκείνος, παρότι ήταν στενοχωρημένος και πικραμένος, ανταπέδωσε χαμογελώντας τα αστεία τους. Βρήκε τη Ραχέλ στην κουζίνα όπου με όλη τη δύναμη των χεριών της ανακάτευε με μια μεγάλη κουτάλα το καυτό λευκό «σαρόπ»¹²¹ ενώ ένα από τα κορίτσια κοπάνιζε αμύγδαλα για την «αλμέντρα»,¹²² που η μητέρα θα έφτιαχνε σε σχήμα μήλου. Τη ρώτησε αν έφεραν όλα τα ψώνια που έστειλε. Η μητέρα ζήτησε από το κορίτσι να πάει έξω να παίξει και ύστερα ρώτησε:

– Λοιπόν, πόσα πήρες;

– Αχ! αναστέναξε ο Γεουντά. Ο Νατάν, όπως φαίνεται, ήταν εξοργισμένος με κάποιον και με δέχθηκε θυμωμένος. Από καλοσύνη συμφώνησε να δώσει μισή λίρα... Όταν πήρα τα χρήματα δεν μπόρεσα να συγκρατήσω τη συγκίνησή μου... Τα μάτια μου δάκρυσαν. Τη στιγμή εκείνη μπήκε ο Σεμουέλ, ο γιος του Νατάν. Όταν είδε σε τι κατάσταση ήμουν, πήρε ύφος σοβαρό και ρώτησε: Τι έχεις θείε; «Δεν έχω τίποτε», απάντησα, «τα μάτια μου πόνεσαν λίγο». Προτού προλάβει να ρωτήσει οτιδήποτε άλλο, σηκώθηκα και έφυγα... Κρίμα, Ραχέλ, ο Σεμουέλ είναι έξυπνος και καλός νέος. Μου συμπεριφέρεται σωστά και με εκτιμάει. Κρίμα που είναι γιος του Νατάν!...

Ο Γεουντά μπήκε στην κάμαρά του και για να ξεχάσει τη στενοχώρια του πήρε ένα βιβλίο και κάθισε δίπλα στο παράθυρο. Αφηρημένος από το διάβασμα δεν κατάλαβε ότι πλησίαζε να νυχτώσει. Ξαφνικά σήκωσε τα μάτια του και είδε μπροστά του τον γιο του, ένα αγόρι δεκατριών ετών.

¹²¹ Σαρόπ: Χαρακτηριστικό γλυκό της Θεσσαλονίκης.

¹²² Αλμέντρα: Αμύγδαλα ή γλυκό από αμύγδαλα.

– Πατέρα, είπε το παιδί, μήπως ξεχάστηκες; Αργήσαμε. Σε λίγο θα αρχίσει η Τεφιλάτ Αρβίτ.¹²³

Ο Γεουντά πετάχτηκε πάνω, λες και μόλις ξύπνησε. Όλα όσα είχαν συμβεί εκείνη την ημέρα ξαναήρθαν στη σκέψη του. Πήγε στο διπλανό δωμάτιο και με βαριά καρδιά άνοιξε τη ντουλάπα, απ' όπου κάθε χρόνο έβγαζε μπροστά στα χαρούμενα παιδιά την ασημένια Μεγκιλά. Και φέτος τα παιδιά συγκεντρώθηκαν για το χαρμόσυνο γεγονός. Έβαλε το χέρι του στη ντουλάπα για να πάρει καμιά παλιά Μεγκιλά, σκεφτόμενος παράλληλα πώς θα δικαιολογήσει στα παιδιά τη φετινή αλλαγή. Το δωμάτιο ήταν αρκετά σκοτεινό· ψηλαφιστά έπιασε ένα αντικείμενο που στην αρχή δεν κατάλαβε τι ακριβώς ήταν. Πλησίασε στο παράθυρο για να δει καλύτερα και μια κραυγή γεμάτη έκπληξη βγήκε από μέσα του. Εκείνη τη στιγμή έτυχε να περνάει από έξω η Ραχέλ, μπήκε μέσα και ρώτησε να μάθει τι συμβαίνει.

– Κοίταξε!... κοίταξε!... τραύλισε εκείνος.

Κοίταξε εκείνη και έμεινε εμβρόντητη. Στα χέρια του Γεουντά ήταν η μικρή ασημένια Μεγκιλά από την Ιερουσαλήμ... η ίδια ακριβώς... την έψαξαν, την εξέτασαν... η ίδια ακριβώς!!!

Ο Γεουντά προσπάθησε να κρύψει από τα παιδιά του την έκπληξη και τα έντονα συναισθήματα που τον κατείχαν. Ζαλισμένος ακόμη, φόρεσε το παλτό του και φώναξε τα παιδιά του για να φύγουν. Το γεγονός αυτό αποτελούσε ένα ανεξήγητο αίνιγμα. Πώς είναι δυνατόν; Μόλις πριν μερικές ώρες είχε πουλήσει ο ίδιος τη Μεγκιλά και είχε εισπράξει το αντίτιμο. Πώς γίνεται και ξαναβρίσκεται στη θέση της; Τι σημαίνει αυτό;...

Φτάνοντας στην εξώπορτα γύρισε προς τη γυναίκα του, που ήταν εξίσου απορημένη, και τη ρώτησε:

¹²³ Τεφιλάτ Αρβίτ: Η εσπερινή προσευχή.

- Μήπως μπήκε κανείς εδώ το απόγευμα, Ραχέλ;
- Ποιος να μπει, απάντησε η Ραχέλ, μόνο τα παιδιά μπήκαν σε αυτό το δωμάτιο.

* * *

Η συναγωγή ήταν κατάμεστη από κόσμο. Απόψε ήρθαν ακόμη και οι μη τακτικοί προσευχόμενοι. Ο Γεουντά βρήκε δύσκολα ένα κάθισμα, κοντά στην είσοδο της συναγωγής. Τον Νατάν δεν τον είδε, διότι η θέση του στη συναγωγή ήταν μπροστά και το σημείο εκείνο δεν ήταν ορατό από εκεί που βρισκόταν. Και εκείνος όμως δεν ήθελε να τον δει. Ψηλάφιζε διαρκώς την πολύτιμη Μεγκιλά που ήταν στην τσέπη του σακακιού του, σαν να ήθελε να βεβαιωθεί πως δεν είχε χαθεί. Λογική εξήγηση γι' αυτό το παράξενο γεγονός δεν μπόρεσε να δώσει. Στο μυαλό του στροβίλιζαν αναμνήσεις θαυμάτων παραμυθιών που είχε διαβάσει ή είχε ακούσει... Μήπως λοιπόν ο καλός Θεός κρύβεται πίσω από αυτό το συμβάν;... «Ο Θεός σας και ο Θεός των πατέρων σας έδωκεν εις εσάς θησαυρόν εις τα σακίδιά σας» (Γεν. 43:23). Με αυτά τα λόγια θέλησε να εξηγήσει ο υπεύθυνος του οίκου του Ιωσήφ προς τα τέκνα του Ιακώβ το γεγονός πως στα σακίδιά τους βρέθηκαν τα χρήματα που υποτίθεται είχαν πληρώσει για τις προμήθειες που είχαν αγοράσει στην Αίγυπτο... Ο Θεός, προς τον οποίο ο Γεουντά πάντοτε προσεύχεται με όλη τη δύναμη της καρδιάς του, ο Θεός του δίκαιου παππού του από τον οποίο έλαβε αυτή τη θαυματουργή Μεγκιλά, μπορεί να καταφέρει τα πάντα...

Έφθασε η ώρα για την ανάγνωση της Μεγκιλά. Ο Γεουντά έβγαλε από την τσέπη του το ιερό κειμήλιο και οι τρεις γιοι του στριμώχτηκαν χαρούμενοι κοντά του για να χαϊδέψουν την ωραία Μεγκιλά και να διαβάσουν από αυτή. Ο Γεουντά νόμιζε ότι έβλεπε ένα ωραίο όνειρο

και φοβόταν μη τυχόν ξυπνήσει. Αισθήματα χαράς και φόβου πλημμύρισαν την ψυχή του. Τι θα γίνει στο τέλος; Πώς θα εξηγήσει το αποψινό γεγονός; Είναι υποχρεωμένος να επιστρέψει τη Μεγκιλά σε εκείνον, στον οποίο ανήκει... Παρόλα αυτά, όμως, ποιος ξέρει; Ένα αγνό και ελπιδοφόρο συναίσθημα ξεπήδησε από τα βάθη της ψυχής του διώχνοντας κάθε ίχνος φόβου και ανησυχίας, κάτι σαν την προσμονή μιας επικείμενης αλλά ακατανόητης λύτρωσης. Ποτέ άλλοτε δεν αισθάνθηκε τόσο άμεσα αυτό το συναίσθημα εμπιστοσύνης και σιγουριάς που ο Εβραίος αντλεί από το θαύμα του Πουρίμ. Ότι την πιο κρίσιμη στιγμή θα φανεί η σωτηρία.

Επιτέλους ο χαζάν τελείωσε την ανάγνωση και τότε ακούστηκε μια φοβερή φασαρία από τα «χτυπήματα του Αμάν». Εκατοντάδες παιδιά χτυπούσαν με τα σφυριά που κρατούσαν πάνω στους ξύλινους πάγκους της συναγωγής, εκδηλώνοντας έτσι το μένος τους κατά του μεγάλου εχθρού. Ο κόσμος άρχισε να φεύγει από τη συναγωγή και όλοι αντάλλαζαν χαρούμενοι τον πατροπαράδοτο χαιρετισμό:

– «Πουρίμ τοβ ουμεβοράχ! Αλένου Βεαλέχα! (Καλό Πουρίμ και ευλογημένο, για μας και για σένα).

Ο Γεουντά τύλιξε τη Μεγκιλά του και σύστησε στα παιδιά του να πάσουν να κάνουν φασαρία. Περίμενε τον Νατάν που τον είδε να βγαίνει μαζί με τον γιο του. Ήταν αναστατωμένος, ξέχασε ακόμη και να του ευχηθεί. Άρχισε αμέσως να τραυλίζει:

– Νατάν, η Μεγκιλά...

Ο χρηματιστής τον διέκοψε με μια κίνηση του χεριού του και είπε:

– Μάλιστα, μάλιστα, η Μεγκιλά... Όμως μη ρωτάς εμένα. Ρώτησε την κόρη σου, αυτή ίσως ξέρει. Εμείς έχουμε σοβαρότερα θέματα να συζητήσουμε. Στείλε τα παιδιά σπίτι και έλα να περπατήσουμε μαζί.

Χωρίς να καταλαβαίνει τη σημασία αυτών των λόγων, ο Γεουντά

έστειλε τα παιδιά του στο σπίτι και συνόδευσε τον Νατάν και τον γιο του. Περπάτησαν σιωπηλοί μέσα από σκοτεινά σοκάκια έως ότου έφθασαν στον κεντρικό δρόμο. Το φεγγάρι φώτιζε τον δρόμο, ενώ όλα τα μαγαζιά ήταν κλειστά και οι περαστικοί λιγοστοί.

Ο χρηματιστής ήταν σαράντα πέντε ετών. Ήταν άνδρας δυνατός και πάνω στα σαρκώδη χείλη του υπήρχε πάντοτε ένα ειρωνικό χαμόγελο. Το φαρδύ μουστάκι μαζί με τις μαύρες βλεφαρίδες του προσέδιδαν στο πρόσωπό του μια αγριάδα. Οι κινήσεις του ήταν ζωηρές και έδειχναν αποφασιστικότητα. Δεν υπήρχε άλλος ικανότερός του, που ήξερε να αντιμετωπίζει όποιον διαφωνούσε μαζί του με μια κίνηση του χεριού. Η κοιλιά του προεξείχε επιβλητική. Γενικά το παρουσιαστικό του μαρτυρούσε άτομο ενεργητικό και δραστήριο, ακριβώς το αντίθετο από τον μικρόσωμο Γεουντά με τα λεπτά χαρακτηριστικά και το αγαθό βλέμμα. Ο Σεμουέλ έμοιαζε πολύ στον πατέρα του. Ήταν όμως πιο ήπιος σαν χαρακτήρας. Όλη η αγριάδα του πατέρα του μετατρεπόταν στο πρόσωπό του σε καλοσύνη, που ήλκυε τη συμπάθεια και την εκτίμηση των άλλων.

Ξαφνικά ο Νατάν στάθηκε και γυρίζοντας προς τον ξάδελφό του είπε:

– Γνωρίζω, Γεουντά, πως είσαι πικραμένος μαζί μου...

Όταν ο κακομοίρης προσπάθησε να κάνει μια κίνηση για να αποκρούσει τα λεγόμενά του, εκείνος συνέχισε γελώντας:

– Ξέρω, ξέρω Γεουντάκο μου πως είσαι υπέρ του δέοντος μπλαντούσο¹²⁴... Πως δεν είσαι ικανός ούτε να θυμώσεις σωστά ούτε ακόμη να βάλεις τις φωνές... Το πολύ-πολύ σε στιγμές εκνευρισμού να κυλήσουν στα μάγουλά σου καυτά δάκρυα, σαν την καλή σου Ραχέλ. Σήμερα για πα-

¹²⁴ Μπλαντούσο: Μαλακός.

ράδειγμα, αγαπητέ μπλαντούσο μου, όταν ήρθες στο μαγαζί να μου προτείνεις τη Μεγκιλά σου, έπρεπε να συμπεριφερθείς κάπως έτσι: Άκουσε, αγαπητέ μου Νατάν. Εξαιτίας των υπέρογκων τόκων που εισπράττεις, δεν απέμειναν στη γυναίκα μου ούτε κοσμήματα ούτε δαχτυλίδια ούτε έστω ένα οικογενειακό κειμήλιο. Για τούτο είμαι υποχρεωμένος να φέρω το τελευταίο κειμήλιό μου, την ασημένια Μεγκιλά από την Ιερουσαλήμ, που εποφθαλμιείς και για την οποία μου είχες προσφέρει ένα ποσό... Δεν είσαι αδαής σε ό,τι αφορά κοσμήματα και παλιά αντικείμενα και γνωρίζεις καλά ότι αξίζει τουλάχιστον πέντε λίρες. Δώσε μου λοιπόν δύο και σου την πουλάω, διότι εγώ και τα παιδιά μου πεινάμε... Ακούς, Νατάν; Πεινάμε!... Και τελειώνοντας θα ύψωνες τη φωνή σου και θα χτυπούσες με τη γροθιά σου πάνω στο γραφείο, τινάζοντας στον αέρα τα «φυσέκια»¹²⁵ με τα γρόσια...

Ο Γεουντά στεκόταν βουβός, μη μπορώντας να αρθρώσει λέξη. Τότε ο Νατάν γέλασε και υψώνοντας τη φωνή του είπε:

– Όπως καταλαβαίνεις, κάποιος άλλος δεν θα πετύχαινε με αυτόν τον τρόπο... Εσύ όμως είσαι συγγενής μου. Ποιος άλλος, εκτός από μένα, υποχρεούται να ενδιαφερθεί για την κατάστασή σου; Εγώ όμως είμαι πολύ απασχολημένος με τις δουλειές μου. Από το πρωί έως το βράδυ συναλλάσσομαι τότε με τον Ρεουβέν τότε με τον Σιμών και όλες τις υπόλοιπες φυλές του Ισραήλ. Όπως αντιλαμβάνεσαι, απασχολημένος διαρκώς με δάνεια και νόμους, το μυαλό μου κουράζεται και η καρδιά σκληραίνει σαν τη θήκη της Μεγκιλάς σου. Είναι δυνατόν να θυμάμαι ότι έχω κάποιον συγγενή ονόματι Γεουντά;... Είναι αλήθεια πως είσαι καταχωρημένος στο σημειωματάριό μου και πως τα στοιχεία σου είναι αποθηκευμένα στο χρηματοκιβώτιό μου. Όχι σαν ξάδελφος, αλλά σαν

¹²⁵ Φυσέκια: Τουρκικά φυσίγγια. Στην περίπτωση αυτή, εννοεί τη συσκευασία των νομισμάτων.

ένας δανειζόμενος που δεν κατάφερε να επανακτήσει το ενέχυρό του. Τέλος, πρέπει να γνωρίζεις κάτι ακόμη: στο γραφείο είμαι ο Νατάν ο χρηματιστής, αυτός που δανείζει με τόκο και που διεκδικεί μέχρι και την τελευταία δεκάρα. Στο σπίτι όμως είμαι ένας Εβραίος, σαν όλους τους Εβραίους... Γιατί πράγματι δεν μας έρχεστε εσύ και η γυναίκα σου... Ναι, ναι, καταλαβαίνω. Είστε αριστοκράτες και πολύ αξιοπρεπείς... Να ευχαριστείτε τον γιο μου, γιατί αυτός μου άνοιξε τα μάτια.

Λέγοντας τα τελευταία λόγια ο Νατάν μαλάκωσε τη φωνή του, κοίταξε με καμάρι τον νέο και ρώτησε απότομα τον Γεουντά:

- Ποια είναι η γνώμη σου για τον γιο μου Σεμουέλ;
- Μακάρι τα παιδιά μου να γίνουν σαν αυτόν, αποκρίθηκε αυθόρμητα ο Γεουντά.

- Δεν μοιάζει του πατέρα του ε;... είπε ο Νατάν κλείνοντας πονηρά το μάτι και αγκαλιάζοντας με τρυφερότητα τον νέο από τους ώμους. Ομολογουμένως, αυτός μοιάζει περισσότερο σε σένα... Θα κάνατε ένα ωραίο ζευγάρι! Γι' αυτόν τον λόγο είχα την ιδέα, από εκείνες που σπάνια έρχονται παρά μία φορά τον χρόνο... Δεν κατάλαβες, Γεουντάκο μου; Έλα να σου εξηγήσω: Δεν είμαι βέβαια ηλικιωμένος κι αν θέλει ο Θεός, είναι μακριά η ημέρα εκείνη που θα πρέπει να κάνω τη διαθήκη μου. Όμως το μέλλον των παιδιών μου έχω την υποχρέωση να το εξασφαλίσω από τώρα. Η προίκα της κόρης μου είναι έτοιμη, κατατεθειμένη στην τράπεζα. Σκέφτηκα πολύ για τον Σεμουέλ και κατέληξα σε αυτό το συμπέρασμα: Είναι ένας προικισμένος νέος και έχει μόνο ένα ελάττωμα, είναι μπλαντούσο σαν εσένα! Ποτέ δεν θα γίνει καλός χρηματιστής και τοκιστής. Συγκινείται πολύ σαν ένας δανειζόμενος και έτσι από φιλευσπλαχνία θα παραιτείται από την είσπραξη των χρημάτων του... Αυτό έχω καταλάβει εδώ και καιρό. Για τούτο αποφάσισα να του ανοίξω ένα εμπορικό κατάστημα. Επειδή όμως θα χρειαστεί κάποιον να τον καθο-

δηγεί σε αυτή την άγνωστη γι' αυτόν δουλειά, σκέφτηκα πως σαν παλιός και έντιμος έμπορος θα μπορούσες εσύ να τον καθοδηγήσεις. Δέχεσαι;

– Ευχαρίστως, με μεγάλη μου χαρά, είπε ο Γεουντά και τα μάτια του δάκρυσαν.

– Τους όρους της συνεργασίας σας, συνέχισε ο Νατάν, θα τους καθορίσεις από κοινού με τον γαμπρό σου...

– Με τον γαμπρό μου; ρώτησε έκπληκτος ο Γεουντά.

Ο Νατάν ξεκαρδίστηκε στα γέλια βλέποντας το κατάπληκτο πρόσωπο του ξαδέλφου του.

– Τι δηλαδή, συνέχισε, αλήθεια δεν γνωρίζεις τίποτε;

– Τι θα έπρεπε να γνωρίζω;

– Έχεις δίκιο, απάντησε ο χρηματιστής. Η Μεγκιλά είναι πράγματι θαυματουργή. Σήμερα έκανε θαύματα που ποτέ δεν θα μπορούσα να φανταστώ. Φτάνουν όμως τα αινίγματα. Με δυο λόγια: Αν σου αρέσει ο νέος, θα του έδινες την Εστερίνα για γυναίκα;

Ο Γεουντά τραύλισε:

– Την Εστερίνα;... Με κοροϊδεύεις Νατάν; Αφού ξέρεις πως η κόρη μου δεν διαθέτει καθόλου προίκα...

– Ψέματα! Έχει κοσμήματα αξίας άνω των εκατό λιρών, είπε ο Νατάν.

– Έχει; ρώτησε ο Γεουντά χωρίς να καταλαβαίνει τίποτε...

– Μάλιστα, στο χρηματοκιβώτιό μου... Και πρόσθεσε με προσποιητό θυμό: Τα χρήματα που σου έχω πληρώσει γι' αυτά θα μου τα επιστρέψεις από τα κέρδη σου. Όσο για τους τόκους, τους έσβησα από το σημειωματάριό μου... Μη λυπάσαι για μένα. Κάποιος άλλος δανειζόμενος θα πληρώσει τα σπασμένα...

– Όμως, πρόσθεσε ο Γεουντά, ο Σεμουέλ θα μπορούσε να βρει νύφη με χιλιάδες λίρες προίκα...

Ο Σεμουέλ θέλησε να απαντήσει αλλά ο πατέρας του, του έκανε νόημα να σιωπήσει και με ύφος μισοσοβαρό μισοαστειό είπε:

– Το ξέρω και λυπάμαι γι' αυτό... αλλά τι να κάνω; Ο Σεμουέλ μου έχει πατέρα πλούσιο και δεν ψάχνει για χρήματα. Θαμπώθηκε από τα χρυσαφένια μαλλιά και τα γαλανά μάτια της. Α! πού να έβλεπες το θέαμα που διαδραματίστηκε σήμερα σπίτι μου! Αυτός και η κόρη μου Χανά με πολιόρκησαν, με αγκάλιαζαν, με χάιδευαν και τελικά εξασφάλισαν τη συγκατάθεσή μου. Ό,τι και να πούμε, πρέπει να του αναγνωρίσουμε πως ξέρει και ξεχωρίζει. Ο νέος μου ξέρει να διαλέγει...

Ο Γεουντά πνίγηκε από τη χαρά και με δυσκολία κατάφερε να πει:

– Θα ήμουν ευτυχής... Όμως τι μπορώ να πω προτού ρωτήσω την κόρη μου;

Ο Σεμουέλ τον διέκοψε, λέγοντας:

– Με συγχωρείτε, θείε μου, η Εστερίνα δέχεται. Μην αμφιβάλλετε γι' αυτό και να ξέρετε πως δεν με θάμπωσαν τα μαλλιά και τα μάτια της, όπως ανέφερε ο πατέρας μου, αλλά η καλή καρδιά της και οι ενάρετοι τρόποι της. Αυτά αποτελούν την προίκα της και έναν τέτοιο θησαυρό αναζητούσα...

Ο Γεουντά έτεινε τα χέρια του προς τους δύο χωρίς να αρθρώσει λέξη, ενώ ένα δάκρυ χαράς κύλησε από τα μάτια του.

* * *

Όταν ο Γεουντά επέστρεψε στο σπίτι, βρήκε τα παιδιά του να παίζουν στο χωλ. Στο άλλο δωμάτιο καθόταν η Ραχέλ και με τα χέρια της χάιδευε στοργικά τα μαλλιά της κόρης της που καθόταν μπροστά της σ' ένα χαμηλό σκαμνί και ακουμπούσε το κεφάλι στα γόνατά της. Μόλις αντίκρισε τον πατέρα της η κοπέλα έτρεξε κοντά του, πήρε το χέρι του και το γέμισε με φιλιά.

– Αγαπημένε μου πατέρα, είπε κλαίγοντας συγκινημένη.

– Γιατί λοιπόν κλαις, ρώτησε ο Γεουντά, όταν μάλιστα ξέρεις και βρίσκεις μόνη σου γαμπρό;

– Μην κοροϊδεύεις πατέρα, απάντησε η Εστερίνα, και μην θυμώνεις μαζί μου. Άκουσε να σου πω... Από πολύ καιρό γνώριζα όλη την αλήθεια. Πιστέψατε πως θα καταφέρνατε να κρύψετε από μένα τα βάσανά σας για να μην στενοχωρηθώ. Πώς είναι δυνατόν; Όταν η καρδιά νοιάζεται, τα μάτια βλέπουν ακόμη καλύτερα. Πόσες ματιές απόγνωσης παρατήρησα, πόσους αναστεναγμούς άκουσα, πόσες σιγανές συνομιλίες σας έφθασαν στα αυτιά μου!... Πολύ περισσότερα απ' όσα είδα, άκουσα, διαισθάνθηκα και στα κατάβαθα της ψυχής μου έκλαψα τόσο, που ακόμη και οι ξένοι αντιλήφθηκαν από την όψη των ματιών μου όλη τη θλίψη μου.

Όμως ο Σεμουέλ δεν μου ήταν άγνωστος... Πράγματι, τρία χρόνια αφ' ότου φτωχύνουμε, οι σχέσεις μας με την οικογένεια του θείου Νατάν είχαν σχεδόν αποκοπεί. Θα θυμάται όμως ο πατέρας ότι σχεδόν μεγαλώσαμε μαζί και πως εγώ, ο Σεμουέλ και η Χανά παίζαμε πάντοτε μαζί. Βέβαια, όταν μεγαλώσαμε βλέπόμασταν πολύ σπάνια· όμως οι όμορφες αναμνήσεις των παιδικών μας χρόνων παρέμειναν ζωντανές στις καρδιές μας... Είναι κακό μήπως, επειδή παρά τις διαφορές που χωρίζουν τις οικογένειές μας, η καρδιά μου αδυνατεί να ξεχάσει και πολύ περισσότερο να μισήσει τους καλούς παιδικούς φίλους μου, με τους οποίους ποτέ στα παιχνίδια μας δεν τσακωθήκαμε; Και πώς είναι δυνατόν να κατηγορήσω τους καλούς και τίμιους φίλους, Σεμουέλ και Χανά, για ό,τι κακό σου έκανε ο πατέρας τους;... Σπίτι του βέβαια δεν πήγαινα, εκτός από σπανιότατες περιπτώσεις και παρά τις επανειλημμένες προσκλήσεις της Χανά. Πίστευα πως ανάμεσά μας υπήρχε μόνο παιδική φιλία και πως με τον καιρό θα ξεχνιόταν· δεν υπολόγισα σωστά. Αυτός δεν με ξέχασε και κάθε φορά που με συναντούσε σπίτι του και στύλωνε πάνω μου τα

μάτια του, τα μάγουλά μου κοκκίνιζαν. Όταν συζητούσαμε για κάποιο θέμα, αισθανόμουν πως οι δυο μας συμπλέαμε σε όλα.

Είναι παράξενο, λοιπόν, που μέσα στη θλίψη και τη στενοχώρια μου συνειδητοποίησα πως μόνο η φιλική καρδιά του μπορούσε να κατανοήσει τα βάσανά μου; Εν πάση περιπτώσει, ποτέ δεν θα τολμούσα να του ανοίξω την καρδιά μου, αν εκείνος πρώτα δεν άνοιγε τη συζήτηση.

Το πρωί όταν ξύπνησα, καθόμουν χουζουρεύοντας στο κρεβάτι για αρκετή ώρα και χωρίς να το θέλω, άκουσα τη μητέρα που σας πρότεινε να πουλήσετε την ασημένια Μεγκιλά, το τελευταίο μας κειμήλιο. Τότε συνειδητοποίησα την τραγικότητα της κατάστασης και κατέβαλα μεγάλη προσπάθεια για να μην διακρίνετε δάκρυα στο πρόσωπό μου. Τυχαία, όταν πήγα στο μαγαζάκι στη γωνία να αγοράσω κουμπιά, συνάντησα τη Χανά, η οποία με παρακάλεσε να πάω να τη βοηθήσω στο κέντημα της «μπλανκερία» (δηλαδή των ασπρόρουχων της προίκας). Με τράβηξε σχεδόν από το χέρι, λέγοντας πως δεν χρειάζεται να σας ειδοποιήσω αφού δεν θα αργήσω πολύ. Έμεινα σπίτι τους δύο ώρες. Από τη στενοχώρια μου αφαιρέθηκα και δεν πρόσεχα ούτε καν τι μου έλεγε. Κάποια στιγμή η Χανά άφησε το κέντημα, με αγκάλιασε στοργικά και με παρακάλεσε να της ανοίξω την καρδιά μου. Δεν μπόρεσα να κρύψω την απόγνωσή μου και ξέσπασα σε λυγμούς. Τη στιγμή εκείνη μπήκε μέσα ο Σεμουέλ. Το πρόσωπό του χλόμιασε και τα χέρια του έτρεμαν. Με πλησίασε και με λόγια ευγενικά κατάφερε να μου αποσπάσει πλήρη εξομολόγηση. Άκουσε προσεκτικά όσα έλεγα και στο τέλος μου είπε:

– Αγαπητή μου Εστερίνα, δεν έχεις καταλάβει ακόμη πως η καρδιά μου νοιάζεται για τη δική σου; Ο πατέρας μου δεν μου δίνει λεπτομερή αναφορά για όλες τις συναλλαγές του. Είναι άνθρωπος αυστηρός και δεν αρέσκεται σε συγκινήσεις. Γι' αυτό δεν γνώριζα τίποτε από τα συμβάντα. Τώρα όμως που μου άνοιξες την καρδιά σου, θα μου επιτρέψεις

να έρθω αρωγός και να επανορθώσω το κακό; Αν μου δώσεις την άδεια, υπόσχομαι πως από αυτό το ατυχές συμβάν θα ξεπηδήσει μεγάλη ευτυχία και για τους δυο μας... Μίλησε, σε παρακαλώ!

Τα λόγια του ήταν τόσο τρυφερά και ικετευτικά, ώστε χωρίς να καταλάβω και χωρίς να πω κουβέντα του έσφιξα το χέρι.

Έφυγα αμέσως, αφού πρώτα του υποσχέθηκα πως θα πήγαινα πάλι το μεσημέρι. Όταν ξαναπήγα σπίτι τους στις τρεις το μεσημέρι η Χανά έτρεξε και με αγκάλιασε σφιχτά. Τότε ο Σεμουέλ έβγαλε από την τσέπη του την ασημένια Μεγκιλά και μου είπε:

– Πάρε αυτό, Εστερίνα, και βάλε το κρυφά στη θέση του. Δώσε αυτή τη χαρά στον πατέρα σου σαν μια προκαταβολή για τη μεγάλη χαρά που τον περιμένει... Όμως, αγαπητή μου, είσαι πράγματι έτοιμη να συμφωνήσεις με όλα όσα θα του προτείνω για το μέλλον μας;

– Έχεις καμιά αμφιβολία γι' αυτό, Σεμουέλ;

Επέστρεψα λοιπόν στο σπίτι και χωρίς να σας πω τίποτε έβαλα κρυφά τη Μεγκιλά στη θέση της...

Ένα από τα παιδιά μπήκε ξαφνικά στο δωμάτιο και φώναξε:

– Πατέρα, μητέρα, έρχονται επισκέψεις: ο θείος Νατάν, ο Σεμουέλ, ένας ραβίνος και άλλοι...

– Σκούπισε τα δάκρυστά σου, αγαπημένη μου Εστερίνα, είπε ο πατέρας. Η Μεγκιλά του παππού από τη χώρα των θαυμάτων ήρθε και έκανε για μας το θαύμα της.

«Λάμεντ-Βαβ Τσαντικίμ»

(Οι τριάντα έξι Δίκαιοι)

Όχι, δεν ήταν όλοι οι Θεσσαλονικείς Εβραίοι της παλιάς γενιάς ήπιου χαρακτήρα και καλοί. Ανάμεσά τους υπήρχαν σκληροί άνθρωποι σαν τη «γαλέτα», το σκληρό ψωμί των στρατιωτών από την Ανατολή που έσπαζε δόντια και που αποτελούσε τη μοναδική προμήθεια κατά τις εκστρατείες τους. Επί τετρακόσια χρόνια ο δυστυχής λαός γαλουχήθηκε από τους Τούρκους και τους αγριάνθρωπους γενίτσαρους, η μνήμη των οποίων επιζεί ακόμη στη Ρωμυλία. Οι απλοϊκοί άνθρωποι του λαού ποιον άλλον θα προσπαθούσαν να μιμηθούν και να αντιγράψουν από τον άξεστο Τούρκο βαθμοφόρο, τον στολισμένο με το φαρδύ κόκκινο ζωνάρι και την κυρτή σπάθα; Πόσο ωραίες ήταν και πόσο σεβασμό προκαλούσαν οι κινήσεις του νέου με τους δυνατούς μύες, καθώς τύλιγε γύρω από τη μέση του το μακρύ ίσαμε δέκα μέτρα ταρμπουλούς που κειτόταν χάμω. Πόση υπερηφάνεια και πόση ισχύ δεν αντιπροσώπευε η στολισμένη και απαστράπτουσα άκρη του ζωναριού που κρεμόταν από τη μέση;

Μόνο υπερηφάνεια; Όχι, αποτελούσε επίσης έκφραση σιγουριάς και αυτοπεποίθησης για την αυτοάμυνα. Μια απαραίτητη προσαρμογή μέσα σ' ένα άγριο περιβάλλον. Υπάρχουν στιγμές που μπροστά σ' ένα τέτοιο θέαμα, τόσο μακρινό και ξένο από τις αντιλήψεις μας, αισθάνεσαι πως αυτοί οι ταραχοποιοί, που ανήκουν σ' έναν λαό εξευγενισμένο χάρη στο εμπόριο και την πνευματική ενασχόληση, αντιπροσωπεύουν μία μακραίωνη παράδοση φανατικών και πολεμοχαρών στοιχείων, υπολείμματα κάποιας ανδρείας φυλής του Ισραήλ που εξασθένησε εξαιτίας της

διασποράς και οι οποίοι αποτελούν τον πυρήνα για κάποια μελλοντική σωματική και ψυχική αναγέννηση.

Ήταν αργά τη νύχτα. Ο ψηλός νέος Γεουντά, ο αποκαλούμενος «Μαρτέλλους», καθόταν σιωπηλός σε μια γωνιά του υγρού και σκοτεινού καπηλειού που φωτιζόταν από μία λάμπα πετρελαίου κρεμασμένη από την οροφή και προσπαθούσε να ζεστάνει τα χέρια του στη φωτιά από τα ξύλα. Του άρεσε να ακούει ιστορίες της παλιάς γενιάς για τα κατορθώματα των Εβραίων «Λος Μανσέβος ντε Ρόγος»,¹²⁶ τους οποίους κανείς δεν μπορούσε να δαμάσει. Ιδιαίτερα του άρεσε η ιστορία αναφορικά με εκείνη τη θρυλική ομάδα των «Λάμεντ-Βαβ» (τριάντα έξι) που ο ταβερνιάρης Γαβριέλ, εκείνος ο τριχωτός Εβραίος με τα πρόωρα ασπρισμένα μαλλιά, ήξερε να διηγείται τόσο ωραία αφού και ο ίδιος ανήκε στους εναπομείναντες Λάμεντ-Βαβ, ίσως μάλιστα να ήταν και ο τελευταίος. Τα λόγια του κυλούσαν ασταμάτητα σαν το τρεχούμενο νερό, ιδίως όταν υπήρχε ένας προσεκτικός ακροατής σαν τον Μαρτέλλους, τα μαύρα μάτια του οποίου φωτιζόνταν από την ενδιαφέρουσα αφήγηση των ιστοριών που πάντοτε διανθίζονταν με μπόλικο αλατοπίπερο.

– Κατάλαβες Μαρτέλλους, έλεγε ο Γαβριέλ στον νέο καθώς διηγούνταν μια διαφορετική παραλλαγή της γνωστής ιστορίας. Είναι ανοησία αυτό που λέγεται ότι ο Εβραίος είναι μαλθακός χαρακτήρας και πως δεν διαπνέεται από αίσθημα αντίστασης κατά των εχθρών του. Δεν στερείται ούτε και αυτού του πάθους της εκδίκησης. Θα σου διηγηθώ κάτι που είδα με τα μάτια μου, κάτι που διέπραξα με τα χέρια μου.

Οι γενίτσαροι εξαφανίσθηκαν την ημέρα που ο σουλτάνος Μαχμούντ, ας είναι η μνήμη του ευλογημένη, τους έσφαξε όλους. Όμως οι απόγονοι αυτών των τρισκαταραμένων επέζησαν. Τριάντα έξι υπήρχαν

¹²⁶ Μανσέβος ντε Ρόγος: Οι λεβέντες της γειτονιάς Ρόγος.

στη Θεσσαλονίκη, γνωστοί με τα ονόματά τους, οι οποίοι ήταν βαριά αρματωμένοι και αδίστακτοι απέναντι σε όλους. Ποιος τολμούσε να τους αντισταθεί; Ληστείες και λεηλασίες υπό το φως της ημέρας, δολοφονίες για ασήμαντες αφορμές ήταν τα συνήθη κατορθώματά τους. Οι πλούσιοι, είτε Τούρκοι είτε Χριστιανοί είτε Εβραίοι, πλήρωναν σε αυτούς φόρους. Εμάς τους φτωχούς, όμως, ποιος θα μας προστάτευε; Μια φορά οι «εφτά προύχοντες της πόλης», δηλαδή οι εκπρόσωποι της κοινότητας, απευθύνθηκαν για βοήθεια στον Πασσά. Ο κακομοίρης ο Πασσάς! Ούτε μια διμοιρία στρατιωτών δεν διέθετε. Πώς να επιβάλει τάξη στη χώρα, όταν οι λίγοι πεινασμένοι στρατιώτες του τρέφονταν από τις λεηλασίες; Αναστέναξε λοιπόν βαριά, ύψωσε τα μάτια προς τον ουρανό και απάντησε πως θα γράψει στην Πόλη ζητώντας πρόσθετες ενισχύσεις...

Με λίγα λόγια αυτοί οι τριάντα έξι Τούρκοι δεν φοβόντουσαν κανένα νόμο και κανέναν δικαστή, άρπαζαν ιδίως τις ημέρες των εορτών τους, όταν μεθούσαν σαν γουρούνια, εισβάλλοντας σε σπίτια και αφαιρώντας κάθε πολύτιμο αντικείμενο, βιάζοντας παρθένες κοπέλες, ακόμη και έγγαμες. Οι κραυγές απόγνωσης των δύστυχων οικογενειών έφθασαν μέχρι τα ουράνια.

Δεν είμαι σίγουρος αν ο Πανάγαθος Θεός, ας είναι ευλογημένο το όνομά του, άκουσε την απόγνωση του λαού κι αν από Αυτόν προήλθε ο ξεσηκωμός. Εν πάση περιπτώσει, άκουσε τι έγινε:

Ήμουν νέος δεκαοκτώ ετών, ούτε άσχημος ούτε ηλίθιος, αλητάκος όσο κανένας άλλος, κάτι που στενοχωρούσε αφάνταστα την αιμίνηστη μητέρα μου. Δούλευα σαν γκαρσόνι στη μεγάλη ταβέρνα του «Τίο Μαΐρ» του γέροντα. Ήταν ένα μεγάλο υπόγειο όπου κατέβαινες οκτώ σκαλιά. Εκεί σύχναζαν οι πιο ρωμαλέοι νέοι της γειτονιάς. Εγώ ήμουν ο νεότερος της παρέας. Επειδή όμως δεν ήμουν ούτε φοβητσιάρης ούτε χαζός, με θεώρησαν κατάλληλο μανσέβο (νέο) σαν τον εαυτό τους...

Ένα βράδυ η ταβέρνα ήταν γεμάτη... Μιλούσαν για τις εγκληματικές ενέργειες των τριάντα έξι Τούρκων και διαμαρτύρονταν που δεν υπήρχε κανένας να μας προστατέψει. Ήταν εκεί και ο «Σαλαμονικό Ρέι»,¹²⁷ ένας κοντός και άκακος νέος. Άκουγε πάντοτε αμίλητος. Ξαφνικά πετάχτηκε όρθιος, χτυπώντας με τη γροθιά του πάνω στο τραπέζι που ήταν γεμάτο ποτήρια:

– Δεν υπάρχει κανένας να μας προστατέψει... Κι εμείς μήπως θεωρούμαστε πεθαμένοι; Φώναξε δυνατά και με έσπρωξε, ώστε παραλίγο να έριχνα κάτω το μπουκάλι με το κρασί...

– Εσύ Γαβριέλ, πήγαινε να κλείσεις την πόρτα!

Όταν κατεβάσαμε τα ρολά ο Σαλαμονικό άρχισε έναν πύρινο λόγο, τονίζοντας κάθε φράση και βρίζοντας και χλευάζοντας όλους εμάς και τους πατεράδες μας, για να καταλήξει στην πρότασή του... Το ίδιο εκείνο βράδυ δημιουργήσαμε σε αντιστάθμισμα των τριάντα έξι Τούρκων, μία μυστική ομάδα τριάντα έξι Εβραίων νέων που ορκίσθηκαν να μην ησυχάσουν μέχρις ότου εξολοθρευθούν και εξαφανιστούν από προσώπου γης όλους τους Τούρκους ληστές. Ορκίσθηκαν επίσης να μην αποκαλύψουν τίποτε σχετικό με την ίδρυση της ομάδας, ακόμη και στα μέλη των οικογενειών τους.

Τι να σου πω, φίλε μου. Δύο χρόνια πέρασαν από εκείνο το βράδυ. Ο Θεός μας χάρισε όχι μόνο δύναμη, αλλά και απaráμιλλη πανουργία για την επιτυχία του σκοπού μας. Κανένα από εκείνα τα κτήνη δεν επέζησε.

Πρώτος ήταν ο γίγαντας «Καρά Μουσταφά» με το τρομακτικό παρουσιαστικό. Τα χέρια του ήταν λερωμένα από το αίμα πέντε Τούρκων, δώδεκα Ελλήνων και ενός Εβραίου, του χρηματιστή Χαμ Γιτσακούτσο,

¹²⁷ Σαλαμονικό Ρέι: Ο Σαλαμονικός ο βασιλιάς.

τον οποίο σκότωσε μέσα στο κατάστημά του. Πέντε από τους ήρωές μας επιτέθηκαν στον Μουσταφά την ώρα που επέστρεφε σπίτι και εκδικήθηκαν για όλο το αίμα που είχε χύσει... Μετά από μία εβδομάδα «εξαφανίσθηκε» ο Ντελί Οσμάν με τον καταρράκτη στο μάτι, που κάποτε είχε προκαλέσει στη γειτονιά «Μαδρεζίκια ντελ Άγουα»¹²⁸ μεγάλη αναστάτωση...

Την επομένη βρέθηκε το πτώμα του Αντίλ Μπέη να επιπλέει στη θάλασσα. Ήταν αληθινός μπέης ο οποίος εξελίχθηκε σε έναν από τους περιφημότερους λήσταρχους, μία διαρκή απειλή για τις κοπέλες, Εβραίες και Ελληνίδες, μεγάλος αριθμός των οποίων έπεσαν θύματα των παρανοϊκών ενστίκτων του. Συνήθως όμως τα πτώματα αυτών των σκυλιών δεν τα έβρισκαν στη θάλασσα αλλά πίσω από τα τείχη της πόλης, προς μεγάλη κατάπληξη αλλά και αγαλλίαση των κατοίκων. Θα θυμάσαι ίσως πως πριν από την πυρκαγιά η Θεσσαλονίκη περιτοιχιζόταν από ψηλά τείχη, στα οποία ανέβαιναν από σκάλες. Τους κακούργους αυτούς τους παρασύραμε με διάφορους τρόπους στην άκρη της πόλης και μετά την εκτέλεσή τους, τους ανεβάζαμε στο τείχος και τους πετούσαμε από την πίσω πλευρά. Αυτό συνεχίστηκε μέχρις ότου όλοι, Εβραίοι και μη Εβραίοι, ανακουφίσθηκαν και αισθάνθηκαν απελευθερωμένοι, χωρίς όμως ποτέ να μάθουν με ποιον τρόπο συντελέστηκε αυτό το θαύμα...

Όπως σου ανέφερα, ήμουν ο νεότερος ανάμεσά τους. Σε αυτές τις επιχειρήσεις οι σύντροφοί μου με χρησιμοποιούσαν είτε σαν φύλακα είτε σαν παρατηρητή ή ακόμη για άλλες μικρές αποστολές. Δυστυχώς ποτέ δεν με τίμησαν με την εκτέλεση αληθινού «έργου»... Πίστευαν πως δεν ήμουν αρκετά σκληρός. Μετά όμως από κάποιο γεγονός η εκτίμησή τους για το άτομό μου μεγάλωσε. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος

¹²⁸ Μαδρεζίκια ντελ Άγουα: «Η Μανούλα του νερού». Γειτονιά της Θεσσαλονίκης που φαίνεται ότι στο κέντρο της είχε μία κρήνη.

επίσης έπαψα να κάνω επιπολαιότητες. Αυτό το γεγονός ποτέ δεν το ανέφερα σε κανέναν· με σένα, όμως, Μαρτέλλους θα κάνω μία εξαίρεση.

– Μήπως θέλεις Μαρτέλλους ένα ποτήρι κρασί; τον ρώτησε καθώς σηκώθηκε δίπλα από τη σόμπα.

– Όχι ευχαριστώ, απάντησε αμήχανα ο νέος. Σε παρακαλώ συνέχισε, μη διακόπτεις την αφήγηση!

– Δεν πειράζει, είπε ο ταβερνιάρης, καθώς γέμισε το δικό του μεγάλο ποτήρι. Στην υγιά σου μανσέβο!

– Στην υγιά σου, απάντησε ο Μαρτέλλους.

Αφού ήπια μονορούφι όλο το ποτήρι, ο Γαβριέλ συνέχισε την αφήγηση:

...Συνέβη στις αρχές του χειμώνα. Τον καιρό εκείνο η μητέρα μου και εγώ μετακομίσαμε στη συνοικία Πλασέτα.¹²⁹ Κοντά μας υπήρχε ένας φούρνος που ανήκε σε μια χήρα, η οποία είχε έναν γιο και μία κόρη. Τον γιο, τον Σιμόν, έβλεπα καμιά φορά στον φούρνο όταν περνούσα από έξω. Ο νέος ήταν χαζούλης με πλατύ μέτωπο, όπως όλοι οι φουρναραίοι και οι υπάλληλοί τους. Την κόρη δεν την είχα δει ποτέ. Το πρωί σηκωνόμουν πολύ νωρίς, μαζί με τα κοκόρια, και πήγαινα να ανοίξω το μαγαζί του Τίο Μείρ, όπου σερβίραμε ζεστή σούπα στους Εβραίους εργάτες προτού πάνε στις δουλειές τους. Τις νύχτες πάλι γύριζα όταν όλη η γειτονιά κοιμόταν του καλού καιρού. Μια φορά, καθώς περνούσα έξω από τον φράχτη του σπιτιού, άκουσα να φωνάζουν το κορίτσι Κλάρα. Τίποτε άλλο δεν γνώριζα γι' αυτή, ούτε και ενδιαφέρθηκα ποτέ να μάθω πώς ήταν η αδελφή αυτού του ηλίθιου.

Ένα βράδυ επέστρεφα σπίτι κουρασμένος και αναστατωμένος από

¹²⁹ Πλασέτα: «Η μικρή αγορά». Γειτονιά, μέρος της κεντρικής αγοράς.

τη «δουλειά» που είχαμε εκτελέσει με συντρόφους της ομάδας των τριάντα έξι. Ήταν πράγματι μια επίπονη εργασία, αφού εκείνη τη νύχτα καθαρίσαμε την πόλη από τον σκληροτράχηλο «καβάς»¹³⁰ «Γκανή Αγά»,¹³¹ που όλη η πόλη αποκαλούσε «Τζενάμ Αγά» (στα τουρκικά: «Αγά του Άδη»), ο οποίος είχε δολοφονήσει τον δυστυχή Εβραίο Ισραέλ Νέφωση έξω από το σπίτι του. Με τη χατζάρα τού ξέσκισε το στομάχι και σκόρπισε τα εντόσθιά του έξω από το σπίτι του και μπροστά στα μάτια της νεαρής γυναίκας του... Ακόμη και το αφεντικό του εργοστασίου, όπου εργαζόταν ως φύλακας, τον φοβόταν... Η ψυχή αυτού του γουρουνιού δεν έλεγε να απομακρυνθεί από πάνω του. Παρότι πληγωμένος στην πλάτη και με το στόμα φιμωμένο, πάλευε μαζί με μας τους οκτώ. Μόνο μετά καμιά τριανταριά διαπεραστικά πλήγματα με μαχαίρι, που μετέτρεψαν το σώμα του σε τρυπητό, ξεψύχησε. Εκείνο το βράδυ χρειάστηκε να βοηθήσω και εγώ. Καθώς προσπαθούσα να τον κρατήσω ξαπλωμένο, δέχθηκα μια φοβερή κλωτσιά στην κοιλιά που μου ανέβασε το αίμα στο κεφάλι.

Όταν έφθασα σπίτι, η μητέρα μου κοιμόταν και άκρα ησυχία επικρατούσε σε όλη τη γειτονιά. Καθώς ετοιμαζόμουν να ξεντυθώ, άκουσα κάποιον από το γειτονικό σπίτι να καλεί σε βοήθεια. Βγήκα στην αυλή μ' ένα πήδημα πέρασα τον διαχωριστικό φράχτη ανάμεσα στα δύο σπίτια και κάτω από το φως του φεγγαριού είδα τη χήρα και τον γιο της μισόγυμνους, λες και πετάχτηκαν ξαφνικά από τα κρεβάτια τους, να τρέμουν από φόβο. Την ίδια στιγμή άκουσα θόρυβο από τη μεριά του δρόμου, λες και κάποιος προσπαθούσε να σπάσει την εξώπορτα και μια χοντρή και βροντερή φωνή έλεγε στα τουρκικά:

– Ανοίχτε τσιφούτηδες!

¹³⁰ Καβάς: Φύλακας, χωροφύλακας.

¹³¹ Γκανή Αγά: Ο αρχιευνούχος του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίντ.

Πλησίασα στην εξώπορτα και φώναξα και εγώ τουρκικά:

– Άκουσε νεαρέ, τι ζητάς τέτοια ώρα σπίτι μας;

– Την «κουτζούκ χανούμ» (παρθένα) θέλω, απάντησε ο σιχαμένος με τη βροντερή φωνή και πρόσθεσε:

– Όστε δεν ανοίγεις νεαρέ; Περίμενε και θα σας δείξω. Θα γυρίσω και θα σπάσω την πόρτα και τότε αλίμονό σας!...

Άκουσα τον ήχο των βημάτων του να απομακρύνονται και γυρίζοντας στη γειτόνισσα τη ρώτησα:

– Τι συμβαίνει εδώ;

Με οδήγησαν μέσα στο σπίτι, άναψαν μια λάμπα και η χήρα, τρέμοντας ακόμη από τον φόβο, είπε:

– Η κόρη μου Κλάρα πηγαίνει κάθε μέρα και μαθαίνει ραπτική. Είναι μερικές ημέρες τώρα που κάποιος Τούρκος την παίρνει από πίσω και πολλές φορές την κυνηγάει. Σήμερα, όταν επέστρεψε σπίτι, μου είπε τρέμοντας από φόβο πως ο κακούργος αυτός την απείλησε ότι κάποια νύχτα θα την αρπάξει από το κρεβάτι της... Την καθησυχάσαμε πιστεύοντας πως δεν θα τολμούσε να πραγματοποιήσει την απειλή του σε μια γειτονιά γεμάτη από Εβραίους... Ξαφνικά, πριν από ένα τέταρτο, ακούσαμε χτυπήματα πάνω στην πόρτα. Είχε έρθει ο Τούρκος και βρίζοντας και φωνάζοντας, ζητούσε επίμονα να του ανοίξουμε. Του μιλήσαμε ήπια, του υποσχθήκαμε χρήματα... Εκείνος όμως ζητούσε μονότονα την κοπέλα! Όταν προσπάθησε να παραβιάσει την πόρτα, αρχίσαμε να καλούμε βοήθεια... Βλέπεις όμως! Κανείς δεν ήρθε να βοηθήσει... Όλοι φοβούνται... Θεέ μου, Κύριε του κόσμου! Ποιος θα μας βοηθήσει! Ποιος φιλεύσπλαχνος πατέρας...

Την ίδια στιγμή που ετοιμαζόμουν να παρηγορήσω τη δύστυχη γυναίκα, είδα απέναντί μου στην πόρτα του αντικρινού δωματίου μια ψηλή κοπέλα δεκατεσσάρων με δεκαπέντε ετών. Ξαφνιάστηκα. Το πρόσωπό

της ήταν όμορφο, στρογγυλό σαν μήλο. Παρότι ήταν φοβισμένη, τα μάτια της έμοιαζαν με τα μάτια της περιστεράς και τα μαλλιά της, μαύρα σαν το κοράκι, έπεφταν πάνω στους ώμους. Έμεινα έκθαμβος, ακίνητος σαν άγαλμα και ανήμπορος να βγάλω λέξη. Μόνο όταν συνήλθα και ηρέμησα, τη ρώτησα αν γνωρίζει αυτόν που την καταδιώκει.

– Ναι, μου απάντησε, είναι ο καβγατζής νέος που πουλάει καπνό στη γωνία του δρόμου για το Καπάνι.¹³²

– Θεέ, Ύψιστε! είπα στον εαυτό μου. Αυτός είναι πράγματι κτήνος· ένας από τους τριάντα έξι Τούρκους, από τους χειρότερους...

Μια σκέψη πέρασε σαν αστραπή από το μυαλό μου: Αν βρισκόταν μαζί μου κάποιος από τους συντρόφους μου, θα ήταν μια καλή ευκαιρία να ξεπαστρέψουμε έναν εξ αυτών. Πώς όμως να τους αναζητήσω μέσα στη νύχτα σε μακρινές γειτονιές; Προσπάθησα να τους καθησυχάσω, λέγοντας πως σίγουρα δεν θα τολμούσε να επιστρέψει. Η κοπέλα όμως με διέκοψε, λέγοντας με φωνή τρεμάμενη:

– Θα επιστρέψει αυτός! Θα επιστρέψει!... Τα μάτια του άστραφταν σήμερα καθώς με απειλούσε πως θα έρθει... Αν μπει έστω στην αυλή, εγώ θα πεθάνω... Σταυρώνοντας τα δυο της χέρια σαν να προσευχόταν και ενώ ένα δάκρυ κύλησε στα μάγουλά της, μου είπε:

– Είσαι ο μοναδικός γείτονας που έτρεξε να μας βοηθήσει, μην μας εγκαταλείπεις! Σώσε μας σε παρακαλώ!...

Η εικόνα του όμορφου και δακρυσμένου προσώπου και οι δύο λέξεις: σώσε μας, με συντάραξαν. Αν δεν ντρεπόμουν τη μητέρα της και τον αδελφό της, θα σκούπιζα με τα χείλη μου τα δάκρυα από τα όμορφα μάτια της. Ξαφνικά ένα αίσθημα ηρωισμού με κατέκλυσε:

– Εγώ θα σας σώσω, είπα.

¹³² Καπάνι: Σκεπαστή αγορά.

Ζήτησα από τις γυναίκες να σβήσουν τη λάμπα και να μπουκ στα δωμάτιά τους καθώς επίσης και από τον Σιμόν, που έτρεμε από τον φόβο και συνεπώς δεν επρόκειτο να είναι σπουδαίος βοηθός. Βγήκα στην αυλή και έψαξα στον σωρό από τα ξύλα που χρησιμοποιούσαν για το άναμμα της σόμπας. Εκεί βρήκα ένα μεγάλο τσεκούρι με μακριά λαβή, που χρησίμευε για το κόψιμο των ξύλων. Κάθισα δίπλα από το πηγάδι στην αυλή μονάχος περιμένοντας...

Το φεγγάρι σκεπάστηκε από σύννεφα. Βαθύ σκοτάδι κυριαρχούσε παντού, επιτείνοντας έτσι την αγωνία και τον κίνδυνο. Άλλος στη θέση μου ίσως να υποχωρούσε και εγώ ίσως υπό διαφορετικές συνθήκες να μην πήγαινα μονάχος να αντιμετωπίσω έναν τόσο επικίνδυνο και φοβερό εχθρό. Η ψυχή μου όμως ήταν μαγεμένη, αλλά και εξοργισμένη γι' αυτό το κτήνος. Νόμισα πως μέσα σε λίγες στιγμές έγινα άνδρας δυνατός και αποφασιστικός.

– Να παραδώσεις ένα τόσο όμορφο λουλούδι σ' ένα τέτοιο κτήνος; Αυτό δεν πρόκειται να συμβεί, είπα στον εαυτό μου.

Με τεντωμένα τα νεύρα από την υπερένταση, περίμενα... Πέρασε ένα τέταρτο και ξαφνικά άκουσα τα βαριά βήματα και τη φωνή του Τούρκου που ζητούσε: Δώστε μου την κοπέλα!

Δεν απάντησα. Ύστερα άρχισε να χτυπά δυνατά μ' έναν πέλεκυ ή ένα σφυρί πάνω στην πόρτα. Μετά από κάθε χτύπημα νόμιζες πως τα ξύλα της πόρτας ξεριζώνονταν και έπεφταν κάτω. Μέσα στη νεκρική σιγή της νύχτας τα χτυπήματα ακούγονταν σαν ριπές πυροβόλου. Κι όμως κανείς από τους κατοίκους της γειτονιάς δεν έτρεξε να βοηθήσει. Σίγουρα όλοι τους ήταν τρομοκρατημένοι και καθένας στην κρεβατοκάμαρά του θα προσπαθούσε να χωθεί ακόμη πιο κάτω από τα σκεπάσματα του...

Παρόλο τον κίνδυνο που διέτρεχα, μέσα μου κορόιδευα τους ανθρώπους αυτούς για τη φοβία τους. Αισθάνθηκα να με κυριεύει υπερηφάνεια.

– Εγώ, μόνος μου, θα τα καταφέρω για χάρη της κοπέλας, είπα σχεδόν φωναχτά.

Έπιασα δυνατά το τσεκούρι και παραμόνευα. Ξαφνικά αισθάνθηκα ένα απαλό χέρι στον ώμο και μια γλυκιά φωνή να μου λέει με λυγμούς στο αυτί:

– Σε παρακαλώ Γαβριέλ, φύγε από εδώ! Ήταν τρέλα από μέρους μας να σε εκθέσουμε σε κίνδυνο. Είναι προτιμότερο να το σκάσουμε όλοι από την πόρτα της κουζίνας... Βλέπεις πως έχουμε να κάνουμε μ' ένα άγριο θηρίο που δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε. Σε παρακαλώ Γαβριέλ, σε ικετεύω...

Δεν πρόλαβα να απαντήσω, όταν τα τελευταία υπολείμματα της πόρτας γκρεμίσθηκαν με δύναμη κάτω και ο Τούρκος όρμησε στην αυλή... Δες και το φεγγάρι ήθελε να φωτίσει το περιστατικό, διαλύθηκαν για λίγη ώρα τα σύννεφα και όλη η αυλή φωτίσθηκε. Η όψη του Τούρκου με την πλακουτσωτή μύτη ήταν φοβερή· τα μάτια του πετούσαν φλόγες και στο χέρι κρατούσε τη μαχαίρα. Η Κλάρα φώναξε από φόβο και τύλιξε τα χέρια της γύρω από τον λαιμό μου, ενώ ο Τούρκος πλησίαζε καταπάνω μας φωνάζοντας σαν άγριο θηρίο.

Με μια ελαφριά κίνηση υποχρέωσα την Κλάρα να απομακρυνθεί από πάνω μου και κραυγάζοντας δυνατά ύψωσα αστραπιαία το τσεκούρι... Η συγκίνηση και το μίσος με όπλισαν με φοβερή δύναμη. Δεύτερο χτύπημα δεν χρειάστηκε. Όπως μ' ένα χτύπημα σχίζεται στη μέση σαν καρπούζι ένα χοντρό κούτσουρο, έτσι σκίσθηκε ο πλακομύτης από τον αυχένα ίσαμε κάτω την κοιλιά... Τα δύο τμήματα του σώματός του

έπεσαν κάτω πλημμυρισμένα στο αίμα. Ήταν μια φρικιαστική εικόνα. Χωρίς να βγάλει ούτε μια φωνή, ούτε ένα αγκομαχητό, σωριάστηκε κάτω. Το μόνο που ακούστηκε ήταν το φοβερό χτύπημα από το τσεκούρι μου... Η Κλάρα δεν είδε αυτό το φρικτό θέαμα, διότι έπεσε κάτω λιπόθυμη...

Ο ταβερνιάρης διέκοψε για λίγο την αφήγησή του. Ύστερα συνέχισε με πιο ήρεμη φωνή:

– Εάν κάποια μέρα θα γράψει κάποιος την ιστορία των Λάμεντ-Βαβ, οι αναγνώστες θα εντυπωσιασθούν όταν πληροφορηθούν πως κάθε ένας από αυτούς τους καταραμένους είχε διαφορετικό φρικτό θάνατο και πως όλοι τους δεν τάφηκαν. Ακόμη και σήμερα είναι γνωστός ο θρύλος σε όλη τη συνοικία Πλασέτα και οι ηλικιωμένοι αφηγούνται στους νεότερους πως κάποιος Τούρκος από τους αρχηγούς των γενιτσάρων κάηκε στη φωτιά από Εβραίους και πως επί ένα ολόκληρο εικοσιτετράωρο όλη η συνοικία μύριζε από τσίκνα καμένου κρέατος... Όχι, όχι δεν είμαστε ανθρωποφάγοι. Οι Εβραίοι δεν καίνε ζωντανό ούτε τον χειρότερο εχθρό τους. Μετά όμως τη θανάτωση του πλακομύτη τι μπορούσαν να κάνουν για να εξαφανίσουν το τεμαχισμένο σώμα του;... Τούτο βέβαια δεν έγινε από μένα αλλά από τους συντρόφους μου, που ήρθαν νωρίς το πρωί στο σπίτι μου. Εκείνη την ώρα εγώ συνόδευα την Κλάρα και τη μητέρα της στο σπίτι της θείας μου, για να τους απομακρύνω από τον τόπο του φρικτού επεισοδίου.

Η ηρωική αυτή πράξη με εξύψωσε στα μάτια των συντρόφων μου. Όταν όμως βρισκόμουν μόνος, με κυρίευε ένα διαφορετικό συναίσθημα να βάλω τέλος στην ανέμελη ζωή. Η κοπέλα που έτρεξα να βοηθήσω προκάλεσε μέσα στην ψυχή μου επανάσταση. Εγκατέλειψα τις περιπέτειες και παρόλο που το μυστικό των Λάμεντ-Βαβ έμεινε θαμμένο μέσα μου, ποτέ πλέον δεν ξαναπήρα μέρος σε παρόμοιες επιχειρήσεις. Στο

τέλος του χρόνου η χήρα, γεμάτη ευγνωμοσύνη απέναντί μου, μου έδωσε την Κλάρα για γυναίκα.

Σκούπισε με το φαρδύ μανίκι του ένα μεγάλο δάκρυ που κύλησε στο μάγουλό του και ο γερο-ταβερνιάρης κατέληξε:

– Μόλις πριν δύο χρόνια πέθανε η δυστυχισμένη.

«Τρεις γενιές»

Είναι γνωστό στον γέροντα Χαμ Μωσέ πως ο οδυρμός του χαζάν μας Χαμ Μορντεχάι κάθε νύχτα του Τισά Μπεάβ¹³³ είναι λιγάκι προσποιητός. Όταν θρηνεί κατά την ανάγνωση των ελεγείων ή κατά την απαγγελία του βιβλίου του «Εϊχά» (Θρήνοι), μόνο έπειτα από μεγάλη προσπάθεια καταφέρνει να δακρύσει λιγάκι... Μήπως φταίει γι' αυτό ο κακομοίρης ριμπί Μορντεχάι; Ο χαζάν ριμπί Μορντεχάι είναι ένας εύσωμος άνδρας που αρέσκειται στην καλοφαγία. Η γυναίκα του, Τία Λούνα, είναι άριστη μαγείρισσα όσο καμιά άλλη. Του αρέσει επίσης το καλό κρασί της Γουμένισσας που του στέλνει ο γαμπρός του, ο οποίος κάθε χρόνο στα τέλη του τρύγου επισκέπτεται αυτόν τον φημισμένο τόπο αμπελοκαλλιέργειας για να παρασκευάσει ποτά. Αντιμετωπίζει πάντοτε τη ζωή αισιόδοξα και είναι όντως δύσκολο γι' αυτόν, ιδιαίτερα όταν το στομάχι του είναι γεμάτο μετά από πλούσιο γεύμα της παραμονής της νηστείας, να θρηνήσει και να προκαλέσει συγκίνηση και οδυρμό στους άλλους, παρότι ο Χαμ Μορντεχάι είναι πιστός Εβραίος και λυπάται βαθύτατα για τη μακραίωνη και πικρή εξορία, τους άδικα δολοφονημένους ομοθρήσκους από τους εκπροσώπους της εξουσίας, για τον χαμό της Χάννα και των επτά παιδιών της¹³⁴...

Όμως αυτή τη νύχτα του Τισά Μπεάβ, ο Χαμ Μωσέ εντυπωσιάστηκε

¹³³ Τισά Μπεάβ: 9 του μήνα Αβ. Ημέρα μνημοσύνου για την καταστροφή του πρώτου και του δεύτερου Ναού.

¹³⁴ Χάννα και τα επτά παιδιά της: Αναφέρεται σε περιστατικό που περιγράφεται στο Ταλμούντ, όταν ο Αντίοχος ζήτησε από τα επτά παιδιά της Χάννα να τον προσκυνήσουν και όταν αυτοί αρνήθηκαν, διέταξε να τους σκοτώσουν μπροστά στη μάνα τους.

ιδιαίτερα από τη λειτουργία του χαζάν και δάκρυα πολλά κύλησαν από τα μάτια του, κυρίως όταν ο ριμπί Μορντεχάι διάβασε το χωρίο: «Αν το μελάνι ήταν αστείρευτο σαν τις θάλασσες και οι στενωποί ανοίγονταν διάπλατα σαν τα ουράνια, δεν θα αρκούσε για την καταγραφή λίγων έστω δυστυχιών μας και ο θρήνος θα πλημμύριζε τα στόματά μας...».¹³⁵

Σαν αληθινός θρήνος, σαν μεγάλος οδυρμός ξεπήδησαν τα λόγια από το στόμα του χαζάν και η φωνή του, γεμάτη πόνο και θλίψη, κάλυψε τις φωνές όλου του κατασυγκινημένου καάλ.

Ακόμη μεγαλύτερη ήταν η συγκίνηση κατά την απαγγελία εδαφίων από το βιβλίο των χρονικών της εξορίας. Όταν μετά το πέρας της ανάγνωσης των ελεγειών έσβησαν όλες τις λυχνίες και το «νερ-ταμίντ»¹³⁶ που έκαιγε μπροστά στο Αρόν αΚόντες¹³⁷ άρχισε να τρεμοσβήνει, όλη η συναγωγή καλύφθηκε από σκοτάδι. Κάτω από το τρεμάμενο φως οι γκρι μαρμάρινοι κίονες της συναγωγής φάνταζαν σαν γίγαντες έτοιμοι να κατασπαράξουν τους προσευχόμενους. Μέσω των παραθύρων εισχωρούσε λίγο από το φως του φεγγαριού κάνοντας τα κεφάλια των πιστών, που κάθονταν κολλητά ο ένας με τον άλλον στο δάπεδο, να φαίνονται σαν απολιθώματα. Μέσα σε απόλυτη σιγή, όπου τίποτε δεν κουνιόταν, ακούστηκε αμυδρά η φωνή του ριμπί Μορντεχάι σαν οδυρμός που έβγαινε από τα έγκατα της γης, κάνοντας τις καρδιές όλων να αισθανθούν ρίγη συγκίνησης.

«Αδέλφια, εκ του οίκου Ισραήλ ακούσατε´ σήμερα είναι χίλια και οκτακόσια και τριάκοντα έτη της καταστροφής του Ναού μας... Έπεσε το κόσμημα της κεφαλής μας. Αλίμονο!...».

¹³⁵ Και ο θρήνος θα πλημμύριζε κλπ.: Θρήνος για το Τισά Μπεάβ. Γράφτηκε από τον ραβίνο Μοσέ Μπεν Εζρά (1060-1138), που έζησε στη Γρανάδα.

¹³⁶ Νερ-ταμίντ: Κερί που βρίσκεται απέναντι ή δίπλα στο ιερό της συναγωγής και ανάβει συνεχώς.

¹³⁷ Αρόν αΚόντες: Το ιερό ερμάριο όπου φυλάσσονται τα Σιφρεί Τορά (οι περγαμινές της Πεντατεύχου) στη συναγωγή.

Η φωνή του ξέσπασε σε λυγμούς και οι περισσότεροι από το καάλ ακολούθησαν κλαίγοντας γοερά.

* * *

Όταν βγήκαν από τη συναγωγή, ο Χαμ Μωσέ ήταν σκυφτός περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Αισθανόταν πολύ αδύναμος. Συχνά του έπεφτε το μαστούνι από τα τρεμάμενα χέρια του και ο εγγονός του Σαλτιέλ, παιδί επτά ετών, υποχρεωνόταν να σκύβει διαρκώς για να το πιάσει με το ένα χέρι ενώ με το άλλο στήριζε από το μπράτσο τον παππού, φοβούμενος μην τυχόν πέσει.

Προς μεγάλη χαρά και ανακούφιση και των δύο, το σπίτι ήταν κοντά στη συναγωγή και μέσα σε δυο λεπτά κάθονταν στη βεράντα του σπιτιού που έβλεπε προς την πλευρά του δρόμου. Ήταν ξύλινη και υπερυψωμένη με τρία σκαλοπάτια. Ο γέροντας κάθισε στην παλιά κουνιστή πολυθρόνα που τον περίμενε.

Ο εγγονός δεν τον ρώτησε για τα αίτια της εξασθένησης του οργανισμού του. Το παιδί παρατηρούσε σιωπηλό με τα διαπεραστικά φωτεινά μάτια του. Κάθισε σε μια καρέκλα απέναντι από τον παππού κοιτώντας στον δρόμο, που ήταν κατάμεστος από Εβραίους που έβγαιναν από τη συναγωγή και βιάζονταν συζητώντας.

Ξαφνικά ο γέροντας ανασηκώθηκε και σκύβοντας προς τη μεριά του δρόμου φώναξε:

- Χαραμπί Μορντεχάι!
- Τι συμβαίνει Χαμ Μωσέ;
- Σας παρακαλώ, Χαραμπί Μορντεχάι, ελάτε επάνω...

Τα ξύλινα σκαλοπάτια έτριξαν από το βαρύ φορτίο του εύσωμου χαζάν. Πίσω του ακολούθησαν δύο άλλοι Εβραίοι που άκουσαν τον γέ-

ροντα να καλεί τον ριμπί Μορντεχάι. Ήταν ο Τίο Πινχάς ο έμπορος και ο Μεναχέμ ο μαραγκός, δύο καλοί Εβραίοι που επιθυμούσαν να ακούσουν μια συζήτηση για τα τρέχοντα θέματα επικαιρότητας. Το αγόρι έφερε καθίσματα για όλους τους επισκέπτες.

– Λοιπόν, είπε ο οικοδεσπότης, ήθελα να σας ρωτήσω Χαραμπί Μορντεχάι... Τι πάθατε απόψε;

– Δεν είχα τίποτε...

– Πράγματι, πρόσθεσαν οι δύο τελευταίοι, τι σας συνέβη Χαραμπί Μορντεχάι;

Και ο έμπορος συνέχισε:

– Όλο το καάλ¹³⁸ συγκινήθηκε από τη δική σας ανάγνωση των ελεγείων περισσότερο από κάθε άλλη χρονιά. Όλοι κλάψαμε μαζί σας σαν μωρά παιδιά...

Ο Χαϊΐμ, ο πατέρας του παιδιού, άνδρας σαράντα ετών με ξυρισμένο το πρόσωπο και λεπτό μουστακάκι, βγήκε εκείνη τη στιγμή στη βεράντα και αστεειυόμενος είπε:

– Εγώ θα σας πω. Ασφαλώς ο ριμπί Μορντεχάι στενοχωρήθηκε για τα αγαπητά εδέσματα που θα στερηθεί λόγω της νηστείας. Γι' αυτά κλαίνε τα μάτια!...

Ο γέροντας κοίταξε λίγο ενοχλημένος τον γιο του και ύστερα έμεινε σιωπηλός.

Ο χαζάν, αδιαφορώντας για τα κοροϊδευτικά λόγια, πήρε μια βαθειά ανάσα και απάντησε:

– Δεν μου συνέβη τίποτε... Αισθανόμουν στην ψυχή λυπημένος και πληγωμένος... Ίσως αυτό να οφειλόταν σε μια συζήτηση που είχα σήμερα το πρωί.

¹³⁸ Καάλ: Το εκκλησίασμα.

– Με ποιον; ρώτησαν όλοι οι παριστάμενοι.

– Σήμερα, είπε ο χαζάν, ήρθε από την Ιερουσαλήμ ένας αντιπρόσωπος του ιδρύματος Ραμπί Μεϊρ Μπάαλ αΝες,¹³⁹ όπως έρχονται κάθε χρόνο, για να παραλάβει το περιεχόμενο των κιτιών. Ήρθε στο σπίτι μου για να μου φέρει τους χαιρετισμούς και μια επιστολή από τον μεγάλο αδελφό μου ο οποίος, όπως γνωρίζετε, μένει στην Ιερουσαλήμ. Συζητήσαμε για την κατάσταση στην Αγία Πόλη και μου περιέγραψε τις φοβερές καταστροφές στην περιοχή του Ναού μας. Από εκείνο το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα δεν διασώζεται παρά μόνο ένα τείχος... Γύρω, σε όλη την περιοχή υπάρχουν αραβικά σπίτια απ' όπου πετροβολούν κάθε Εβραίο που πηγαίνει εκεί να προσευχηθεί και να θρηνησει για την πικρή εξορία. Ιδιαίτερα ταλαιπωρούνται τα αδέλφια μας από τη Ρωσία, οι οποίοι μέσα στον πόνο και την απόγνωσή τους αγκαλιάζουν και φιλούν τις πέτρες του τείχους. Συχνά οι Άραβες ρυπαίνουν αυτόν τον ιερό για μας χώρο... Τα αδέλφια μας εκεί καταφρονούνται, δεν τολμούν να μιλήσουν και φοβούνται πολύ... Όλο το απόγευμα στα αυτιά μου ηχούσαν τα λόγια του αντιπροσώπου και την ώρα της ανάγνωσης των ελεγείων νόμισα πως έβλεπα τα κατεστραμμένα τείχη της Αγίας Πόλης και το λεηλατημένο από τους ξένους Μπέιτ αΜικντάς.¹⁴⁰ Η ψυχή μου δεν μπόρεσε να κρατηθεί...

– Τι συμβαίνει αγαπητέ μου Σαλτιελίκο; ρώτησε ο παππούς βλέποντας το χλομισμένο πρόσωπο του παιδιού.

Το παιδί ξέσπασε σε λυγμούς και έκρυψε το πρόσωπό του μέσα στα δυο του χέρια. Τον πλησίασε ο πατέρας του για να μάθει την αιτία. Τον ρώτησε μήπως τον προσέβαλε κανείς, όμως το παιδί με κανέναν τρόπο

¹³⁹ Ραμπί Μεϊρ Μπάαλ αΝες; Εβραίος σοφός που θεωρείται ο μεγαλύτερος δάσκαλος της δεύτερης περιόδου της Μισνά.

¹⁴⁰ Μπέιτ αΜικντάς: Ο Ναός του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ.

δεν θέλησε να αποκαλύψει το πρόσωπό του και συνέχισε το κλάμα.

– Άφησέ τον Χαΐμ, είπε στο τέλος ο παππούς, χαϊδεύοντάς του στοργικά το κεφάλι. Έτσι κι αλλιώς εσύ δεν πρόκειται να καταλάβεις αυτό το παιδί.

Τα λόγια του χαζάν και το μικρό επεισόδιο άπλωσαν τη σιωπή τριγύρω για μερικά λεπτά. Τελικά ο Χαμ Μωσέ είπε με φωνή λυπημένη:

– Ο Θεός δεν ευσπλαχνίστηκε ακόμη τον λαό του!

– Δυστυχώς το «γκαλούτ» (εξορία) έχει ακόμη μάκρος, πρόσθεσε ο Μεναχέμ ο μαραγκός.

– Εμείς δεν θα αξιωθούμε να δούμε τον ερχομό του λυτρωμού, ψιθύρισε ο χαζάν.

– Δεν θα αξιωθούμε; φώναξε ο γέροντας τρέμοντας ολόκληρος. Μη μιλάς έτσι, Χαραμπί Μορντεχάι! Διότι είναι γραμμένο: «Αναγγείλατε κάθε ημέρα τον ερχομό του λυτρωμού του».

– Ο λυτρωμός αναγγέλθηκε ήδη! ξεφώνησε άξαφνα μια λεπτή και διαπεραστική φωνή και ένας μελαχρινός, αδύνατος, ευκίνητος και ζωηρός άνδρας πήδηξε με μιας από τον δρόμο στη βεράντα.

– Εσύ είσαι Γιαακώβ; ρώτησε ο οικοδεσπότης. Καλώς όρισες! Για ποια λύτρωση μιλάς;

Ήταν ο Γιαακώβ ο κουρέας, άνδρας αμόρφωτος αλλά με σπινθηροβόλο πνεύμα. Δεν ήξερε ούτε καν ανάγνωση· μάθαινε όμως από τους πελάτες του την ώρα του κουρέματος ή του ξυρίσματος για οτιδήποτε συνέβαινε στον κόσμο. Δεν υπήρχε θέμα, για το οποίο δεν μπορούσε να αναφερθεί λεπτομερώς. Οι γνωστοί του τον αποκαλούσαν «Γιαακώβ γκαζέτα», δηλαδή «εφημερίδα ο Γιαακώβ».

– Με το συμπάθιο ραμπί Μωσέ και ραμπί Μορντεχάι, είπε ο κουρέας, αλλά εσείς κοιμάστε! Τον τελευταίο καιρό έγιναν πράματα και θάματα και σεις δεν έχετε ιδέα. Θέλετε να ακούσετε;... Αν ναι, φέρτε κοντά τις

καρέκλες σας, διότι και οι τοίχοι έχουν αυτιά. Αυτό είναι ένα πολιτικό μυστικό...

Όταν όλοι οι παριστάμενοι πλησίασαν και τέντωσαν τα αυτιά τους, ο κουρέας άρχισε να μιλά χαμηλόφωνα:

– Σήμερα πληροφορήθηκα πως στο Λονδίνο συγκεντρώθηκαν όλοι οι ηγέτες του λαού μας για να συζητήσουν για την απελευθέρωση του Έρετς Ισραέλ από τους Τούρκους. Επικεφαλής είναι ένας σπουδαίος άνδρας, ο Χερτσλ. Λένε γι' αυτόν πως γνωρίζει εβδομήντα γλώσσες και πως έχει όψη βασιλική... Προσεχώς πρόκειται να ταξιδέψει στην Κωνσταντινούπολη και να επισκεφθεί το ανάκτορο Γιλντίζ¹⁴¹ κομίζοντας δώρα...

– Για τον Θεό! Είναι αλήθεια; αναφώνησε ο Χαμ Μωσέ καθώς τινάχθηκε όρθιος, λες και δεν ήταν εκείνος ο κυρτωμένος παππούλης που πριν λίγη ώρα γύρισε θλιμμένος και καταπτοημένος από τη συναγωγή ενώ το μαστούνι του έπεφτε διαρκώς από τα εξαντλημένα χέρια του.

Όμως ο έμπορος δεν έδειξε να πείθεται τόσο εύκολα.

– Από πού ψάρεψες αυτή την είδηση; ρώτησε.

Ο Γιακώβ γκαζέτα απάντησε λίγο προσβεβλημένος:

Άκουσε, Τίο Πινχάς, εγώ δεν συνηθίζω να ψαρεύω ειδήσεις από τον αέρα. Ο κ. Σαλέμ, υπάλληλος των αυστριακών ταχυδρομείων, από τους παλαιότερους πελάτες μου, είναι αυτός που με πληροφόρησε. Μέσω του ταχυδρομείου έρχεται μια εφημερίδα της Βιέννης... Καταλαβαίνετε πως μια τέτοια εφημερίδα δεν είναι δυνατόν να έρθει μέσω του τουρκικού ταχυδρομείου... Ο κ. Σαλέμ τη διάβασε... Εκεί αναφέρονται όλα όσα είπα και πολλά άλλα.

¹⁴¹ Ανάκτορο Γιλντίζ: Το ανάκτορο του Σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη. Χτίστηκε από τον Αμπντούλ Χαμίντ το 1880.

Εκείνη τη στιγμή προστέθηκε και άλλος επισκέπτης, ο ραβί Χανανέλ, που έμενε στον επάνω όροφο. Όλοι σηκώθηκαν από σεβασμό για τον ραβίνο και ο Χαμ Μωσέ του προσέφερε τη δική του πολυθρόνα. Ο κουρέας υποχρεώθηκε να επαναλάβει τη δήλωση αναφορικά με την πηγή πληροφοριών και στο τέλος πρόσθεσε:

– Στην εφημερίδα δεν έγραφε μόνο αυτά. Ανέλυε επίσης όλα όσα σκέπτονται να κάνουν στο Έρετς Ισραέλ μετά την εξαγορά του από τον Σουλτάνο. Θα νοικιάσουν μεγάλα καράβια για να μεταφέρουν όλους τους Εβραίους από κάθε γωνιά της γης. Θα ετοιμάσουν γι' αυτούς αντίστοιχα και κατοικίες· θα δημιουργήσουν αγροτικά κοινόβια για την καλλιέργεια της γης και μεγάλα εργοστάσια· θα κάνουν κήπους και περιβόλια...

– Σχετικά με τις καταστροφές της Ιερουσαλήμ; ρώτησε ο Χαμ Μωσέ.

– Τι ερώτηση! Πρώτα απ' όλα θα ανεγείρουν τα τείχη της Ιερουσαλήμ και ίσως να ανοικοδομήσουν και το Μπέιτ αΜικντάς... με κορμούς δένδρων του Λιβάνου και με λαξευτούς λίθους...

Ο έμπορος και ο μαραγκός άκουγαν έκθαμβοι, με το στόμα ανοιχτό. Τα μάτια τους έλαμψαν αφού τώρα, μετά από τόσες αποδείξεις και μαρτυρίες που τους προσκόμισε ο κουρέας, πείστηκαν και οι ίδιοι.

Όμως ο ραβί Χανανέλ είπε κουνώντας το κεφάλι του:

– Να με συγχωρείτε, κύριοί μου, το Μπέιτ αΜικντάς θα ανεγείρει μόνο ο Μασίαχ... Γενικά, σε ό,τι αφορά παρόμοια θέματα, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή... Υπομονή... Σας λέω πως είναι αμαρτία η επιτάχυνση του έσχατου λυτρωμού...

Όμως ο Χαμ Μωσέ, που πάντοτε σεβόταν και τιμούσε τον γείτονα ραβίνο, τούτη τη φορά, προσέχοντας ιδιαίτερα τα λόγια του, ύψωσε τη σημαία της επανάστασης:

– Άσε μας ραβί Χανανέλ!... Ποιος αφύπνισε τον Ζερουβαβέλ;¹⁴² Ασφαλώς ο Θεός! Ο Θεός λοιπόν αφυπνίζει και τους ηγέτες μας. Από εκείνον πηγάζουν όλα αυτά...

– Όνειρα! φώναξε άξαφνα ο Χαΐμ. Ο Τούρκος δεν πρόκειται να παραδώσει· οι χριστιανοί δεν θα το επιτρέψουν!

– Όμως το χρήμα, το χρήμα παρέχει απαντήσεις για όλα, αντέτεινε με κομπασμό ο κουρέας. Μήπως λείπουν χρήματα από τους Εβραίους;

Ο χαζάν, με ύφος σοβαρό σαν να εξέδιδε δικαστική απόφαση, είπε χωρίς ωστόσο να γίνει κατανοητό αν ήταν υπέρ ή κατά των ελπίδων που διανοίγονταν:

– Μην ξεχνάτε, κύριοί μου, αυτό που είναι γραμμένο: «Μάταια πουληθήκατε· ούτε με το χρήμα θα λυτρωθείτε!».

Όμως ο Χαμ Μωσέ τον διέκοψε με έντονο τρόπο. Κουνώντας τα χέρια του και πλημμυρισμένος από μεγάλη συγκίνηση, είπε με έμφαση:

– Και εγώ σας λέω πως θα λυτρωθούμε χωρίς χρήματα!... Δωρεάν θα μας παραχωρήσουν το Έρετς! Βασιλείς θα μας μεταφέρουν στα χέρια τους στη γη μας. Ένας νέος Κύρος¹⁴³ θα εγερθεί... Αυτό που προέχει είναι να προέλθει από μας η αφύπνιση και αυτό γίνεται... Ο Θεός ο Ύψιστος! Και εγώ είχα πιστέψει πως θα αργούσε αυτή η ημέρα... Να όμως που είναι πολύ κοντά! Αναμείνατε αδελφοί μου· θα αξιωθούμε όλοι να δούμε το Τισά Μπεάβ να μετατρέπεται σε ημέρα γιορτής!...

¹⁴² Ζερουβαβέλ: Ο ηγέτης των πρώτων Εβραίων που επέστρεψαν στην Ιερουσαλήμ από την εξορία της Βαβυλώνας και έθεσαν τα θεμέλια του δεύτερου Ναού.

¹⁴³ Κύρος ο Β': Πέρσης βασιλιάς. Θεωρείται ότι αυτός επέτρεψε αρχικά την ανοικοδόμηση του κατεστραμμένου πρώτου Ναού του Σολομώντα. Οι εργασίες όμως αποπερατώθηκαν επί βασιλείας Δαρείου του Μεγάλου.

– Και ο Χαμ Μορντεχάι του χρόνου, πρόσθεσε ο Χαΐμ αστεεινόμενος, αντί να μας κάνει να δακρύνουμε, θα έρθει μαζί μας να γιορτάσει όπως το Σιμχάτ Τορά!¹⁴⁴

Ο γέροντας δεν απάντησε στα λόγια του γιου του. Έμεινε για λίγο σιωπηλός και σαν να μονολογούσε, πρόσθεσε:

– Ήδη μέσα στην καρδιά το έχω αποφασίσει. Φεύγω για την Ιερουσαλήμ...

– Και ύστερα τι θα γίνει; είπε ο γιος του χαμογελώντας. Και σήμερα ταξιδεύουν εκεί ηλικιωμένοι άνθρωποι. Νέοι άνθρωποι δεν πρόκειται να πάνε!

Άλλη μία ώρα κάθισαν οι συγκεντρωμένοι και η συζήτηση επεκτάθηκε σε άλλα θέματα. Τελικά σκόρπισαν ένας-ένας. Ο Χαΐμ επίσης μπήκε μέσα στο σπίτι. Μόνο ο γέροντας έμεινε. Από τη μεγάλη υπερένταση που κατέβαλε για να παρακολουθήσει όλη τη συζήτηση εξαντλήθηκε ακόμη περισσότερο. Καθόταν αμίλητος στην πολυθρόνα. Παρόλα αυτά αισθανόταν πολύ όμορφα... Η καρδιά του ευγνωμονεί τον Θεό που τον αξίωσε να ζήσει μέχρι σήμερα. Με ιδιαίτερη συγκίνηση θυμάται τους αείμνηστους πατέρα και παππού του, καλοί και πιστοί Εβραίοι, που πέθαναν χωρίς να αξιωθούν να δουν την απαρχή έστω του λυτρωμού. Πολλές φορές αναρωτήθηκε αν πράγματι είναι ο ίδιος πιο σωστός άνθρωπος στα μάτια του Θεού, ώστε να επιτραπεί σε αυτόν να γνωρίσει τις ημέρες του ερχομού του Μασίαχ... Όμως στα βάθη της ψυχής του ελπίζει πάντοτε με απλοϊκή αγαθότητα πως ο ίδιος δεν θα πεθάνει απαρηγόρητος σαν και κείνους. Ο Χαμ Μωσέ μπορεί να είναι ηλικιωμένος και αδύναμος, όμως δεν θέλει ακόμη να πεθάνει. Τώρα κατάλαβε το νόημα της μυστικιστικής ελπίδας που σκόπιμα, ασφαλώς, εναπόθεσε

¹⁴⁴ Σιμχάτ Τορά: Χαρά της Τορά. Γιορτή κατά την οποία τελειώνει η ετήσια ανάγνωση των εβδομαδιαίων αναγνωσμάτων της Τορά (Πεντατεύχου) και ξαναρχίζει πάλι από την αρχή.

μέσα στην ψυχή του ο Θεός... Να, πλησιάζουν οι ημέρες, είναι κοντά οι ημέρες που οραματίστηκαν οι προφήτες... Α! πόσο όμορφα αισθάνεται ο Χαμ Μωσέ.

Κάπου-κάπου ακούγεται μέσα του η φωνή της αμφισβήτησης του γιου του· ενός ατόμου της πραγματιστικής γενιάς, της γενιάς του εμπόριου. Ατόμου που στηρίζεται μόνο σε δεδομένα:

– Νέοι άνθρωποι δεν θα πάνε εκεί!

Παρά τη θέλησή του, η αμφιβολία εισχώρησε μέσα στην καρδιά του. Μήπως είναι αλήθεια;... Μήπως αρνηθούν να ανταποκριθούν στο προσκλητήριο για να ακολουθήσουν το σοφάρ,¹⁴⁵ τον Μασίαχ;... Να, αυτοί που μέχρι προ ολίγου ήταν κοντά του, είναι όλοι τους καλοί Εβραίοι. Γι' αυτούς όμως αυτή η υπόθεση δεν είναι παρά θέμα για μια ενδιαφέρουσα συζήτηση, ακόμη και για τον ίδιο τον φορέα της είδησης. Μήπως η καρδιά τους αδυνατεί να συλλάβει τη μεγαλοσύνη του οράματος, για το οποίο επί δύο χιλιάδες χρόνια ονειρευθήκαμε και υπέρ του οποίου προσευχηθήκαμε πρωί και βράδυ εξαιτίας του μεγέθους του; Το εμπόριο, ο αγώνας για την επιβίωση, η εξορία, η ανεκτικότητα των Τούρκων – όλα αυτά υπνωτίζουν αυτούς τους αγαθούς Εβραίους... Αυτοί δεν πρόκειται να κουνηθούν.

– Νέοι άνθρωποι δεν θα πάνε εκεί!

Ξαφνικά βλέπει μπροστά του τον εγγονό του. Νόμιζε πως το παιδί είχε πάει να κοιμηθεί, αφού σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης δεν κουνήθηκε καθόλου. Τον Σαλιέλ όμως δεν τον έπιανε ύπνος. Απομονωμένος στη γωνίτσα του, παρατηρούσε τον έναστρο ουρανό. Τα μάτια του λαμπύριζαν σαν αστέρια. Τώρα που οι επισκέπτες έφυγαν και ο δρόμος

¹⁴⁵ Σοφάρ Κέρας: Πνευστό όργανο που χρησιμοποιείται ειδικά στις τελετές της εβραϊκής Πρωτοχρονιάς και του Γιουμ Κιπούρ.

ησύχασε από τους περαστικούς διαβάτες, είπε με ύφος σοβαρό και αποφασιστικό:

– Παππού, όταν ταξιδέψεις για την Ιερουσαλήμ θα πάρεις και μένα!

Ο παππούς τρόμαξε από το ξαφνικό ξέσπασμα, όμως χάρηκε. Τα μάτια του φωτίστηκαν σαν εκείνον που τελικά βρήκε την απάντηση στο ερώτημα που τον απασχολούσε:

– Ναι, ναι, είπε μονολογώντας. Είναι αλήθεια πως είναι γραμμένο αναφορικά με την πρώτη μας απελευθέρωση (από την Αίγυπτο): «Με τους νέους μας και με τους γέροντες θα πάμε». Για άνδρες δεν γίνεται αναφορά. Αυτοί θα έρθουν τελευταίοι. Θα παρασυρθούν· οι συνθήκες θα τους οδηγήσουν εκεί...

Άνοιξε τα μπράτσα του και το παιδί έπεσε στην αγκαλιά του. Για μερικές στιγμές η γενιά των ηλικιωμένων ονειροπόλων ένωσε τους παλμούς της καρδιάς της με εκείνους της ανέμελης και ελπιδοφόρας γενιάς, αναζητώντας από κοινού το μέλλον.

«Το ροδάκινο»

Διήγημα για το Του Μπισβάτ¹⁴⁶

Είναι νύχτα. Έξω το χιόνι πέφτει ασταμάτητα· άλλοτε αθόρυβα και άλλοτε το σέρνει ο δυνατός άνεμος που σκορπά τις νιφάδες του. Το γκριζωπό φως του φεγγαριού, που διαπερνά τα πυκνά άσπρα σύννεφα, φωτίζει το άσπρο στρώμα του χιονιού πάνω στις σκεπές των σπιτιών και πάνω στα δένδρα των αυλών. Μέσα στο μικρό δωμάτιο που φωτίζεται από μια λάμπα πετρελαίου, βρίσκεται μαζεμένη όλη η οικογένεια γύρω από τη σόμπα. Κάνει ωραία ζέστη. Οι μεγαλύτεροι κάθονται σε καρέκλες και ακουμπούν τα πόδια στο χαμηλό πεζούλι όπου είναι ο φούρνος και η κουζίνα. Τα παιδιά κάθονται άλλα σε скаμνάκια και άλλα κάτω, δίπλα στον φούρνο.

Έψησαν στη χόβολη όλα τα κάστανα που τους μοίρασαν και τα έφαγαν. Ήταν όμως τόσο ζεστά και τόσο όμορφα, χάρη στη φωτιά από τα αναμμένα κάρβουνα, ώστε όλοι καθόντουσαν στριμωγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλον. Τα τζάμια των παραθύρων είχαν θαμπώσει από τη ζέστη... Είναι γεγονός πως κανείς δεν ήθελε να πάει για ύπνο.

Τότε ο μικρότερος από τα παιδιά, αυτός που καθόταν στα γόνατα του παππού, είπε φωναχτά:

– Νονίκο,¹⁴⁷ νονίκο, πες μας ένα παραμύθι! Στη φωνή του διέκρινες έναν τόνο παρακλητικό αλλά ταυτόχρονα εξέφραζε και μια βεβαιότητα

¹⁴⁶ Του Μπισβάτ: 15 του μήνα Σβατ, που είναι πρωτοχρονιά των δένδρων.

¹⁴⁷ Νονίκο: Υποκοριστικό του παππού.

πως δεν θα του το αρνηθεί, αφού ήταν ο μικρότερος εγγονός, τον οποίο ο παππούς αγαπούσε ιδιαιτέρως!

– Ναι, ναι! φώναξε και το δεύτερο παιδί. Πες μας παππού! Εσύ ξέρεις να διηγείσαι τόσο ωραία!

Ο τρίτος, τους υπενθύμισε:

– Θυμάστε παιδιά την ιστορία με τον ήρωα που μας διηγήθηκε το Χανουκά;¹⁴⁸

– Όπως επίσης εκείνη με το κλεμμένο Λουλάβ¹⁴⁹ που μας είπε το Σουκότ.¹⁵⁰

– Και εκείνη του Πουρίμ που μας είπε πέρυσι...

– Και σήμερα γιορτή είναι, πρόσθεσε ο μικρός. Σήμερα είναι Του Μπισβάτ! Πρέπει να ακούσουμε παραμύθι...

– Ναι, ναι, φώναξαν όλα μαζί τα παιδιά. Πες μας νονίκο, πες!

Και τα τρία έπιασαν την άκρη από το ανταρί του παππού και τον τραβούσαν.

– Τι είναι αυτό; φώναξε ο πατέρας, προσποιούμενος ότι ήταν θυμωμένος και αφήνοντας κάτω την εφημερίδα που διάβαζε. Δεν υπάρχουν άλλα παραμύθια. Αφήστε τον παππού να ξεκουραστεί!

Ο παππούς συμφώνησε, κουνώντας το κεφάλι που ήταν καλυμμένο από ένα άσπρο «χαρατσίν» (νυχτερινό σκούφο). Τα άσπρα μαλλιά του χύνονταν σαν μεταξωτές κορδέλες πάνω στους ώμους του. Το ζαρωμένο πρόσωπό του φωτίσθηκε με ένα πλατύ χαμόγελο. Τα μάτια αφαιρέθηκαν, λες και κοιτούσαν στα βάθη των ευτυχισμένων του αναμνήσεων και

¹⁴⁸ Χανουκά: Η εβραϊκή γιορτή των Φώτων που διαρκεί οκτώ ημέρες και αφιερώνεται στη νίκη των Μακαβαίων και στην επαναλειτουργία του Ναού στον 2ο προχριστιανικό αιώνα.

¹⁴⁹ Λουλάβ: Φύλλα χουρμαδιάς. Ένα από τα «4 είδη» που χρησιμοποιούνται στις πρωινές προσευχές της γιορτής του Σουκότ.

¹⁵⁰ Σουκότ: Η γιορτή της σκηνοπηγίας που γιορτάζεται δεκαπέντε ημέρες μετά την εβραϊκή Πρωτοχρονιά (περίπου τον Οκτώβριο). Στη γιορτή αυτή, που διαρκεί επτά ημέρες, οι ευσεβείς Εβραίοι κατοικούν σε σκηνές ή παράγκες.

πήραν μια καλοσυνάτη όψη. Χάιδεψε το κεφάλι του μικρού εγγονού του και είπε:

– Μάλιστα, μάλιστα, έχετε απόλυτο δίκιο. Σήμερα είναι γιορτή, η γιορτή των δένδρων. Επιβάλλεται λοιπόν να σας αφηγηθώ κάτι σχετικό... Καθίστε ήσυχα και ακούστε.

– Ευχαριστούμε, ευχαριστούμε νονίκο! φώναξαν όλα τα παιδιά χτυπώντας παλαμάκια.

* * *

– Θυμάσαι τη ροδακινιά, Ραχέλ; ρώτησε ο παππούς αντί άλλης εισαγωγής.

Η γιαγιά χαμογέλασε γλυκά και το πρόσωπό της κοκκίνισε σαν δεκαοκτάχρονη κοπέλα που για πρώτη φορά της μιλούν για αγάπη.

– Άκου ερώτηση! απάντησε εκείνη.

* * *

– Λοιπόν αγαπητοί μου, άρχισε ο παππούς, το περιστατικό αυτό συνέβη πριν πενήντα χρόνια...

– Είχα γεννηθεί τότε; ρώτησε ο μικρότερος από τα παιδιά.

Ο πατέρας και η μητέρα παράτησαν την εφημερίδα ο ένας και το πλέξιμο η άλλη και άνοιξαν διάπλατα τα αυτιά τους για ν' ακούσουν. Διότι τα παραμύθια του παππού δεν άρεσαν μόνο στα παιδιά.

– Λοιπόν αγαπητοί μου, συνέχισε ο παππούς, το περιστατικό συνέβη πριν από πενήντα χρόνια. Στη συνοικία Ρόγος υπήρχε ένα μεγάλο σπίτι και μπροστά είχε έναν πολύ μεγάλο κήπο. Ο ιδιοκτήτης, ο Χαμ Σελομό, ήταν ένας σεβάσμιος έμπορος· είχε γυναίκα και έναν γιο ονόματι Πιτσακούτσο. Δεν ήταν παιδί αλλά νέος δεκαεπτά ετών και σύμφωνα με

τον νόμο θα έπρεπε σύντομα να παντρευτεί. Όλοι οι συνομήλικοί του ήταν άλλοι αρραβωνιασμένοι, άλλοι παντρεμένοι και άλλοι ήδη πατέρες με παιδιά. Ο δικός μας Γιτσακούτσο πήγαινε ακόμη στη Χεβρά Γράντε,¹⁵¹ δηλαδή στο Ταλμούντ Τορά και μελετούσε Τορά και Μισνά¹⁵² μαζί με παιδιά που ακόμη δεν είχαν κάνει Μπαρ Μιτσβά.¹⁵³ Ποιος ήταν ο λόγος γι' αυτό; Ο πατέρας του δεν ήθελε να τον παντρέψει διότι, όπως υποστήριζε, ο Γιτσακ είχε διαρκώς τη σκέψη του στραμμένη σε μάταια πράγματα. Να ένα παράδειγμα:

Όταν ανέφερα πως μπροστά από το σπίτι του Χαμ Σελομό υπήρχε ένας μεγάλος κήπος, ασφαλώς θα σκεφτήκατε πως θα υπήρχαν αμέτρητα λουλούδια και πολλά δένδρα. Κάνετε όμως λάθος. Ίσως παλαιότερα να φύτευε κάτι εκεί· την εποχή εκείνη όμως ήταν απλώς μια μεγάλη αυλή, κενή από κάθε δένδρο ή φυτό ή έστω λίγο χορτάρι. Η ονομασία «κήπος» ποιος ξέρει πότε δόθηκε. Γνωρίζετε την παροιμία: «Όντε πίζα ελ τζιδιό νο κρέσε γιέρβα» (όπου πατεί πόδι Εβραίου, χορτάρι δεν φυτρώνει). Ακόμη χειρότερα, αυτό ισχύει εκεί που πατούν πόδια Εβραίων γυναικών. Λες κι αυτό το μέρος είχε διαμορφωθεί από την εποχή που δημιουργήθηκε ο κόσμος. Όλες οι γυναίκες της γειτονιάς Ρόγος πήγαιναν εκεί να απλώσουν τις μπουγάδες τους. Κάθε μέρα έβλεπες από το ένα άκρο της αυλής μέχρι το άλλο σειρές από τριχιές, στηριζόμενες σε ξύλινα δοκάρια, φορτωμένες από αμέτρητα ποικιλόχρωμα ανδρικά εσώρουχα, παιδικές γαλάζιες μπραγιτάς,¹⁵⁴ μάλλινα και βαμβακερά πουκάμισα, χρωματιστές πετσέτες και γυναικείες ρόμπες, εκτός από κάλτσες παντός χρώματος και σχεδίου. Ο ιδιοκτήτης ποτέ δεν έκανε παρατήρηση σε αυτές τις ενά-

¹⁵¹ Χεβρά Γράντε: Μεγάλη συναγωγή.

¹⁵² Μισνά: Ο προφορικός εβραϊκός νόμος, συμπλήρωμα του γραπτού Τορά.

¹⁵³ Μπαρ Μιτσβά: Γιορτή της ενηλικίωσης.

¹⁵⁴ Μπραγιτάς: Παιδικά εσώρουχα.

ρετες γυναίκες που συμπεριφέρονταν σαν η αυλή να ήταν δικό τους σπίτι. Τα βράδια, όταν επέστρεφε από την αγορά, ο Χαμ Σελομό ήταν υποχρεωμένος να σκύβει και να διπλώνεται κάτω από τα απλωμένα ρούχα, μέχρις ότου καταφέρει να φτάσει στο σπίτι του. Περπατώντας έτσι σκυφτός, λέρωνε τότε τα ρούχα του και τότε το καπέλο του. Κι όμως ποτέ ο κακομοίρης δεν διαμαρτυρήθηκε.

Στη μέση της αυλής υψωνόταν μονάχη και υπερήφανη μια ροδακινιά, κατάλοιπο ίσως από κάποιο παλιό κτήμα με σπρωφόρα δένδρα, η οποία μέχρι και τα τελευταία χρόνια έκανε ωραία και εύγευστα ροδάκινα. Ο Πιτσακούτσο ο δικός μας, παρότι μελετούσε Μισνά και λίγο Γκεμαρά,¹⁵⁵ δεν παρέλειπε να σκαρφαλώνει που και που στο δένδρο για να φάει ροδάκινα και να μοιράσει στους φίλους του. Ξαφνικά το δένδρο ξεράθηκε. Δεν μάθαμε την αιτία. Είτε διότι στα κλαδιά του έδεναν τις τριχιές από τις μπουγάδες είτε από έλλειψη φροντίδας. Ο Χαμ Σελομό βέβαια δεν το πρόσεξε· τι σχέση, άλλωστε, μπορεί να έχει ένας καλός Εβραίος μ' ένα δένδρο του δάσους; Η γυναίκα του στενοχωρήθηκε λιγάκι διότι έχασε τα ωραία φρούτα που έκανε συνήθως κάθε καλοκαίρι και από τα οποία μοίραζε σε όλους τους συγγενείς. Τι να γίνει όμως· εν ανάγκη θα αγόραζε ροδάκινα για να τηρήσει το έθιμο. Εκείνος που ήταν πράγματι απαρηγόρητος ήταν ο Πιτσακούτσο, ο δικός μας. Τον επηρέασε βαθύτατα, λες –Θεός φυλάξει– και κάποια μεγάλη τραγωδία έπληξε την οικογένεια.

Όπως φαίνεται, ήταν και κάποιος άλλος στο σπίτι που λυπήθηκε γι' αυτό. Στο υπόγειο του σπιτιού του Χαμ Σελομό έμενε ο «Τίο Μεναχέμ», ο σαμάς¹⁵⁶ της κοντινής συναγωγής, ο οποίος αντί για ενοίκιο προσέφερε

¹⁵⁵ Γκεμαρά: Το μέρος του Ταλμούντ που περιέχει τις ερμηνείες και τις επεξηγήσεις της Μισνά (προφορικού νόμου).

¹⁵⁶ Σαμάς: Ο υπεύθυνος για τα θέματα συντήρησης και καθημερινής λειτουργίας των συναγωγών.

κάθε χρόνο εκατό δράμια λάδι για το «Σέμεν λεΜαόρ»¹⁵⁷ υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του πατέρα του ιδιοκτήτη του σπιτιού, την επέτειο του Γιάρτσαϊτ. Αυτός είχε μια κόρη ονόματι Ραχελίκα. Όταν ήταν μικρά, η Ραχελίκα και ο Γιτσακούτσο έπαιζαν κρυφτό ή κυνηγιόντουσαν στην αυλή. Τώρα βέβαια όχι, αφού εκείνη ήταν δεκαπέντε ετών. Ήταν ντροπή να ιδωθούν, ακόμη και αμαρτία. Παρότι έμεναν στο ίδιο σπίτι, είχαν χρόνια να ιδωθούν. Και η κοπέλα στενοχωρέθηκε που ξεράθηκε η ροδακινιά. Αυτό βέβαια είναι μια υπόθεση, αφού κανείς δεν αποκάλυπτε τα συναισθήματά του στον άλλον. Εξάλλου ο Γιτσακ δεν ερχόταν στο τμήμα εκείνο της αυλής που έμενε η Ραχέλ, ενώ εκείνη είχε χρόνια να εμφανισθεί στο τμήμα εκείνο απ' όπου περνούσε ο νέος ή τουλάχιστον την ώρα που περνούσε...

Κάποτε ο Χαμ Σελομό επιστρέφοντας αργά τη νύχτα στο σπίτι, καθώς έσκυβε για τέταρτη ή πέμπτη φορά κάτω από τις μπουγάδες, χτύπησε σ' ένα ξεραμένο κλαδί του δένδρου. Αποφάσισε λοιπόν να κόψει τελείως αυτό το αμαρτωλό δένδρο. Όμως επενέβη ο γιος του και είπε σοβαρά:

– Σινιόρ πάδρε! Είναι αμαρτία να κόψουμε ένα δένδρο πριν αυτό ξεραθεί τελείως...

– Μήπως δεν το γνωρίζω αυτό; απάντησε ο Χαμ Σελομό. Η ροδακινιά πέθανε και δεν πρόκειται να αναστηθεί.

Πράγματι, από το άλλοτε πλούσιο και επιβλητικό δένδρο δεν απέμεινε παρά μόνο η ρίζα και δύο αδύνατα ξεραμένα κλαδιά. Όμως ο Γιτσακούτσο ήταν σίγουρος πως το δένδρο δεν είχε ξεραθεί τελείως. Δεν τολμούσε όμως να πει τίποτε στον πατέρα του, διότι του Χαμ Σελομό δεν του άρεσε

¹⁵⁷ Σέμεν λεΜαόρ: Λάδι για φωτισμό.

να ακούει ανοησίες. Παρόλα αυτά, ξεπέρασε τον φόβο που τον κατείχε και είπε με ευγένεια:

– Σεβαστέ μου πατέρα, άφησέ το μέχρι το Του Μπισβάτ! Άλλωστε, στις 15 του Σβατ¹⁵⁸ τα δένδρα αρχίζουν να ανθίζουν.

Ο Χαμ Σελομό γέλασε δυνατά χωρίς να πει κουβέντα.

Μια μέρα ο νέος, χωρίς να ενημερώσει τον πατέρα του, έσκαψε γύρω από το δένδρο κάνοντας ένα βαθύ αυλάκι. Σκέφτηκε να το ποτίζει κάθε πρωί. Πώς όμως; Αυτή ήταν μια επίπονη δουλειά και απαιτούσε χρόνο. Το πηγάδι ήταν στην άλλη άκρη της αυλής και έπρεπε να μεταφέρει το νερό με το ασκί. Για να ποτίσει το δένδρο, θα ήταν υποχρεωμένος να κάνει αυτή τη διαδρομή αρκετές φορές. Πότε όμως μπορούσε να κάνει αυτή τη δουλειά; Πριν ακόμη ανατείλει ο ήλιος, τον φώναζε ο πατέρας του για να πάνε στη συναγωγή για την Τεφιλάτ Σαχαρίτ.¹⁵⁹ Κατά τη διάρκεια όλης της ημέρας ήταν στο Ταλμούντ Τορά, αφού τα μαθήματα διαρκούσαν από το πρωί μέχρι τη νύχτα. Εκτός αυτού, είναι βέβαιο πως ο Χαμ Σελομό θα θύμωνε αν μάθαινε πως ο γιος του ασχολείται με τέτοιες ματαιότητες... Εκείνο το βράδυ ο Γιτσακούτσο δεν έφαγε σχεδόν τίποτε. Αισθανόταν απογοητευμένος που το όνειρό του δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Μην εκπλήσσεσθε γι' αυτό. Ο Γιτσακούτσο αγαπούσε το δένδρο για τα ωραία του φρούτα, όμως ήταν και κάτι άλλο. Όταν του άρεσε μια ιδέα, αφοσιωνόταν σε αυτήν ολοκληρωτικά. Ποιος ξέρει· ίσως του άρεσε το λιγοστό πράσινο που υπήρχε ακόμη στην αυλή και έσπαζε τη γύμνια του τοπίου...

Εν πάση περιπτώσει το πρωί, καθώς περνούσε με τον πατέρα του για να πάνε στη συναγωγή, αναστέναξε βαριά και κοίταξε προς την κα-

¹⁵⁸ Σβατ: Ο πέμπτος μήνας του εβραϊκού πολιτικού ημερολογίου. Στις 15 αυτού του μήνα γιορτάζεται η πρωτοχρονιά των δένδρων (Του Μπισβάτ).

¹⁵⁹ Τεφιλάτ Σαχαρίτ: Η πρωινή προσευχή.

τεύθυνση του δένδρου με πόνο στην καρδιά, σκεπτόμενος πως όλοι οι κόποι για το σκάσιμο του λάκκου πάνε χαμένοι!...

Τον περίμενε όμως μια μεγάλη έκπληξη: Ο λάκκος ήταν γεμάτος νερό, παρόλο που δεν είχε βρέξει καθόλου τη νύχτα!

Την επόμενη μέρα προς μεγάλη του κατάπληξη επαναλήφθηκε το ίδιο θέαμα, το ίδιο και την τρίτη μέρα. Θέλησε να καταλάβει τι ακριβώς συμβαίνει και αποφάσισε την επομένη να σηκωθεί προτού ξυπνήσει ο πατέρας του. Κατέβηκε όσο πιο αθόρυβα μπορούσε στην αυλή. Με μια δρασκελιά έφθασε στο δένδρο... και ιδού, εκεί ήταν η δεκαπεντάχρονη ψηλή και συμπαθητική κοπέλα με τα ευγενικά χαρακτηριστικά, βαστώντας έναν μεγάλο κουβά. Ο νέος έμεινε ακίνητος σαν άγαλμα. Την κοιτούσε έκπληκτος, μη μπορώντας να αρθρώσει λέξη. Μόλις τον είδε η κοπέλα κοκκίνισε σαν το παντζάρι και έτρεξε στο υπόγειο.

Καταλαβαίνετε πώς ήταν όλη εκείνη την ημέρα ο Γιοσχακούτσο. Ενώ ο δάσκαλος, κρατώντας ένα χοντρό χαράκι, διάβαζε την Περασά της εβδομάδας¹⁶⁰ με τα Τααμίμ¹⁶¹... Ζάρκα-Μακάφ, Σοφάρ¹⁶²... το μυαλό του Γιοσχάκ απασχολούσε μια διαφορετική μελωδία. Αχ, πόσο επιθυμούσε να δει την κοπέλα, να την ευχαριστήσει από τα βάθη της καρδιάς του για το καλό που του έκανε, να αποτελειώσει το έργο του... Ρεβία, πάξερ γκαντόλ.¹⁶³ Ίσως τώρα που υπάρχει κάποιος να το ποτίζει καθημερινά, το δένδρο να ανθίσει. Λίγο ακόμη και φτάνει ο Σβατ. Όταν ολοκληρώσει το φεγγάρι τη γέμισή του, δηλαδή στις δεκαπέντε, ίσως το επισκεφθεί ο άρχοντας των δένδρων, όπως πάει και στα άλλα δένδρα

¹⁶⁰ Περασά της εβδομάδας: Ένα μέρος της Τορά (Πεντάτευχος) που διαβάζεται κάθε Σάββατο. Η Τορά είναι χωρισμένη σε 54 μέρη (Περασότ) και κάθε εβδομάδα διαβάζεται ένα μέρος, αρχίζοντας και τελειώνοντας στη γιορτή της «Σιμχάτ Τορά».

¹⁶¹ Τααμίμ: Ειδικά σημεία τονισμού που χρησιμεύουν στη μουσική ανάγνωση των κειμένων της Βίβλου.

¹⁶² Ζάρκα-Μακάφ-Ρεβία, Πάξερ, Σαλσέλετ κλπ.: Ονόματα ορισμένων «τααμίμ», μουσικών σημείων, σύμφωνα με την παράδοση των Σεφραδιτών.

¹⁶³ Βλέπε υποσημείωση 162.

του Θεού... Σαλσέλετ, Σενέ γκερεσίν, Νταργκά¹⁶⁴... Ναι, καλώς είναι γραμμένο... Για κάθε πράγμα, τα δύο είναι καλύτερα του ενός... Αυτός άρχισε· όμως χωρίς εκείνη, το ξεκίνημά του δεν θα είχε καμία αξία... Αισθάνεται την καρδιά να ξεχειλίζει από ευγνωμοσύνη!... Κακόμοιρε Γιτσακούτσο! Δεν μπορεί να καταλάβει γιατί το πρωινό επεισόδιο τον αναστάτωσε τόσο πολύ. Ο δάσκαλος υποχρεώθηκε να τον φωνάξει τρεις ή τέσσερις φορές, διότι ήταν αφηρημένος...

Κάθε πρωί λοιπόν που ο νέος περνούσε με τον πατέρα του μπροστά από το δένδρο, έβλεπε πως ο λάκκος ήταν γεμάτος. Αυτό σημαίνει πως η Ραχελίκα είχε πάει... Ακόμη και τις παγερές ημέρες που τα χέρια του Γιτσακ κοκάλωναν μέσα στα γάντια από το κρύο, καθώς κρατούσε την κοράτσα¹⁶⁵ (θήκη του ταλέτ¹⁶⁶), τα ίχνη της δεν έπαψαν να είναι ορατά. Η καρδιά του ήταν πλημμυρισμένη από χαρά και αισθανόταν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση.

Ένα συνηθισμένο πρωινό όμως, επιστρέφοντας από τη συναγωγή είπε ο Χαμ Σελομό στον γείτονά του, τον σαμάς:

– Μεναχέμ, Ασί μπίβας βος¹⁶⁷! (ζωή να έχετε) κόψε σε παρακαλώ αυτό το δένδρο, διότι δεν αξίζει τίποτε. Τουλάχιστον ας το χρησιμοποιήσουμε για το ζέσταμα του νερού της μπουγάδας.

Ο κακομοίρης Γιτσακ πήγε εκείνη την ημέρα θυμωμένος στη Χεβρά Γκράντε. Το βράδυ επιστρέφοντας πήγε κατευθείαν να δει αν εκτελέστηκε η καταδίκη. Ακόμη και ο ίδιος καταλάβαινε πως δεν υπήρχαν πολλά περιθώρια για ελπίδες... Το δένδρο όμως ήταν ακόμη στη θέση του!... Ο νέος κατάλαβε πως θα έπρεπε να είχε βάλει το χεράκι της η

¹⁶⁴ Βλέπε υποσημείωση 162.

¹⁶⁵ Κοράτσα: Θήκη, συνήθως δερμάτινη, για το ταλέτ και τα τεφιλίμ.

¹⁶⁶ Ταλέτ: Σάλι προσευχής που φοράνε συνήθως οι άνδρες Εβραίοι στη συναγωγή το πρωί του Σαββάτου και σε ορισμένες γιορτές.

¹⁶⁷ Μεναχέμ, Ασί μπίβας βος: Στη ζωή σου.. (Για τον Θεό) Μεναχέμ.

Ραχελίκα. Ασφαλώς εκείνη θα έπεισε τον πατέρα της να μην κόψει το δένδρο, αλλά να περιμένει.

Εκείνο το βράδυ ο Χαμ Σελομό άργησε να γυρίσει σπίτι. Ήταν πολύ σκοτεινά. Καθώς περνούσε την αυλή, σκόνταψε και πάτησε μέσα στο αυλάκι με το νερό. Τα παπούτσια του μούσκεψαν και το παλτό λερώθηκε από λάσπες. Μπήκε θυμωμένος στο σπίτι και ρώτησε φωνάζοντας γιατί δεν έκοψαν το δένδρο.

Τότε ήταν που ο Γιτσαχάκ είπε το πρώτο του και ίσως το μοναδικό ψέμα στη ζωή του.

– Σεβαστέ μου πατέρα, εγώ είμαι υπεύθυνος γι’ αυτό. Εγώ είπα στον σαμάς να μην το κόψει ακόμη. «Ασί μπίβα ελ»!¹⁶⁸ Περιμένετε πατέρα μέχρι το Του Μπισβάτ, όχι παραπάνω...

– Ακόμη ονειρεύεσαι πως το Του Μπισβάτ το δένδρο θα αναστηθεί; Καλά κάνω και δεν σε παντρεύω ακόμη!...

Δεν είπε τίποτε άλλο, ούτε έδειξε πολύ θυμωμένος μαζί του. Τον είχε άλλωστε μοναχοπαιδί και ποτέ δεν τον μάλωνε πολύ αυστηρά. Πάντοτε όμως τον απόπαιρνε για ελαφρόμυαλο παιδί. Το σημερινό περιστατικό εδραίωσε περισσότερο αυτή την άποψή του.

Τελικά έφθασε η νύχτα του Του Μπισβάτ. Μετά την Τεφιλάτ Αρβίτ ο Χαμ Σελομό φώναξε τον γείτονά του σαμάς και παρουσία του γιου του και με ύφος σοβαρό ζήτησε να μπει τέρμα σε αυτό το παιδικό καπρίτσιο. Αύριο το πρωί, πριν φύγει για το μαγαζί, θέλει να δει το δένδρο κομμένο και πεσμένο κάτω...

Δεν είναι δύσκολο να κατανοήσουμε πώς αισθανόταν εκείνο το βράδυ ο κακομοίρης Γιτσαχκούτσο. Ακόμη πιο πολύ υπέφεραν οι μεραχότ.¹⁶⁹ Για τους χουρμάδες είπε Μπορέ Πρι αΑνταμά¹⁷⁰ και για το κα-

¹⁶⁸ Ασί μπίβα ελ: Στη ζωή σου.. (Για τον Θεό).

¹⁶⁹ Μπεραχότ: Ευλογία (πληθυντικός).

ρότο Μπορέ Μινεί Μεζονότ.¹⁷¹ Όλη τη νύχτα ήταν ανήσυχος... Μόλις τα ξημερώματα τον πήρε ο ύπνος. Ο πατέρας χρειάστηκε να φωνάξει δέκα φορές μέχρις ότου ξυπνήσει.

Μόλις κατέβηκαν τα σκαλοπάτια ο Γιτσχάκ, χωρίς να σκεφτεί τον πατέρα του, έτρεξε στο δένδρο. Η ματιά του στυλώθηκε σ' ένα ανθάκι και έμεινε ακίνητος σαν άγαλμα.

– Πατέρα, πατέρα! φώναξε δυνατά. Ελάτε σας παρακαλώ να δείτε! Ο Χαμ Σελομό διέκοψε τα ζεμιρότ¹⁷² και πλησίασε:

– Απίστευτο θαύμα! Πάνω στο ξεραμένο κλαδί ξεπετάχθηκε ένα μικρό πράσινο ανθάκι...

Απέναντί τους στεκόταν η Ραχέλ, η κόρη του σαμάς. Από τη μεγάλη της έκπληξη σάστισε και δεν πρόλαβε να απομακρυνθεί ή να κρυφθεί.

– Βλέπεις σεβαστέ μου πατέρα, είπε ο Γιτσακούτσο τρέμοντας από τη συγκίνηση, πως άνθισε ξανά...

Μιλώντας έσφιγγε το χέρι της Ραχελίκα, χωρίς ο κακομοίρης να συνειδητοποιεί μέσα στη συγκίνησή του πως στεκόταν μπροστά στον πατέρα του, τον «σινιόρ πάδρε»...

* * *

Όλοι στη γειτονιά επί έναν ολόκληρο μήνα μιλούσαν γι' αυτό το θαύμα. Το δένδρο το ονόμασαν: «Η ροδακινιά του Γιτσακούτσο και της Ραχελίκα». Εκείνη τη χρονιά έκανε και πάλι φρούτα. Με την εμφάνιση των πρώτων ροδακινιών γιόρτασαν επίσης τους γάμους του Γιτσχάκ και της Ραχέλ.

¹⁷⁰ Μπορέ Πρι αΑνταμά: Ευλογία για τον καρπό της γης.

¹⁷¹ Μπορέ Μινεί Μεζονότ: Ευλογία για διάφορες τροφές.

¹⁷² Ζεμιρότ: Μελοποιημένοι ψαλμοί για το Σάββατο και τις εβραϊκές γιορτές στα Εβραϊκά και στη Λαντίνο.

* * *

– Ε! παππού, ρώτησαν τα παιδιά, ποια ήταν αυτή η καλή Ραχελίκα;
Ένα πλατύ χαμόγελο απλώθηκε στο πρόσωπο του Χαμ Γιτσχάκ.
Ακούμπησε το χέρι του στον ώμο της γυναίκας του και είπε:

– Η γιαγιά σας είναι. Από εκείνη την ημέρα του Του Μπισβάτ άρχισε να φροντίζει το δένδρο αυτής της οικογένειας που βλέπετε τριγύρω μου, το ίδιο πιστά όπως πότιζε τη «θαυμαστή ροδακινιά».

Έξω έπεφτε ασταμάτητα χιόνι. Μέσα στο δωμάτιο, όμως, επικρατούσε όμορφη ζεστασιά.

«Το δώρο του σινιόρ ντε Ελιάου»

Τις ατέλειωτες νύχτες του χειμώνα και κατά τις ώρες ανάπαυσης του Σαμπάτ συνήθιζα να διαβάζω στη γιαγιά και τον παππού παραμύθια που μετέφραζα απευθείας, καθώς διάβαζα σε ξένες γλώσσες.

Μια φορά τους διάβαζα ένα παραμύθι σχετικό με τις θαυματουργές ιστορίες των χασιντίμ, όπου ο Ελιάου Αναβή (ο προφήτης Ηλίας) ή κάποιος άγγελος εισέρχεται στο καλύβι ενός δίκαιου αλλά πάμφτωχου ανθρώπου και μετά την αναχώρησή του από εκεί εμφανίζονται πάνω στο τραπέζι όλα τα καλά του κόσμου και ασημικά και χρυσά σκεύη. Στη μέση της ανάγνωσης ήρθε και μας επισκέφθηκε κάποιος γνωστός μας. Ήταν ο κ. Μπινιαμίν, γνωστός έμπορος και φίλος του παππού, παρότι πολύ νεότερός του. Δεν μου επέτρεψε να σταματήσω το παραμύθι και το άκουσε με μεγάλη προσοχή, ενώ στα χείλη του ζωγραφίσθηκε ένα χαμόγελο. Στο τέλος σκούπισε με την παλάμη του το μέτωπό του και είπε:

– Εγώ υπήρξα μάρτυρας ενός παρόμοιου απίστευτου περιστατικού!

Ο κ. Μπινιαμίν ήταν άνθρωπος καλλιεργημένος και πολύ δραστήριος. Όπως η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων της τάξης του, ήταν καλός και πιστός Εβραίος μέχρι σχολαστικότητας, προσηλωμένος στην παράδοση, απαγγέλλοντας πάντοτε όλες τις προσευχές αλλά και τελείως απομακρυσμένος από κάθε μορφή μυστικισμού. Γι' αυτό μου έκαναν εντύπωση τα λόγια του και τον ρώτησα αν αστειευόταν.

– Και βέβαια όχι, είπε, ενώ ένα αινιγματικό χαμόγελο διαγράφηκε πάνω στα χείλη του. Εγώ ο ίδιος είδα τον «Ελιάου» με τα μάτια μου και δέχθηκα επίσης το δώρο του. Αυτή την ωραία ανάμνηση των παιδικών μου χρόνων θα σας αφηγηθώ σήμερα. Άρχισε λέγοντας:

– Ρώτησε τον παππού σου να σου πει ποιος ήταν ο πατέρας μου, αιωνία του η μνήμη. Υπήρξε απόγονος αριστοκρατικής και πλούσιας οικογένειας, άνθρωπος ευθύς και φιλόανθρωπος όσο λίγοι, ο οποίος όλες τις ημέρες της ζωής του ασχολιόταν με την Τορά και συμπαραστεκόταν στους μελετητές της. Είχε μόνο ένα ελάττωμα: Αποκομμένος τελείως από την καθημερινή πραγματικότητα της ζωής και ως άτομο αγαθό και ευκολόπιστο, έκρινε τους πάντες με περισσή επιείκεια. Κάποιος συγγενής του, έμπειρος νηματουργός που ανακατευόταν σε διάφορες και περίεργες δουλειές, ήξερε καλά πώς να κερδίσει την απόλυτη εμπιστοσύνη του. Του πρότεινε να συμμετάσχει μαζί του σε μια επιχείρηση καλλιέργειας μεταξοσκώληκων. Ο πατέρας μου όχι μόνο δέχθηκε να επενδύσει εκεί όλη την περιουσία του, αλλά έπεισε και τα αδέρφια του και τους συγγενείς του να θέσουν όλα τα χρήματά τους στη διάθεση αυτού του ανθρώπου.

Γνωρίζετε ασφαλώς πώς λειτουργεί στη χώρα μας μια παρόμοια επιχείρηση. Έμποροι και παντός είδους μεσάζοντες επισκέπτονται την περίοδο που ανθίζουν τα «κουκούλια» τη Γευγελή, το σπουδαίο αυτό κέντρο παραγωγής μεταξιού, και προαγοράζουν από τους χωριάτες την παραγωγή ελπίζοντας σε μεγάλη ζήτηση στην Ευρώπη. Οι αγρότες ή οι έμποροι προσλαμβάνουν εργάτες για να ψήσουν στους φούρνους τις κάμπιες, ώστε να βγει η προνούμφη και να μην τρυπήσει το μετάξι. Εν τω μεταξύ, οι εκτιμήσεις για την αποδοτικότητα της παραγωγής δίνουν και παίρνουν. Οι χονδρέμποροι αγοράζουν τεράστιες ποσότητες μεταξοσκώληκων και γεμίζουν μεγάλες αποθήκες, που τις υποθηκεύουν στις τράπεζες για τα δάνεια που παίρνουν για την παραγωγή των «κουκουλιών». Τα χρήματα που δανείζονται, τα επενδύουν πάλι σε καινούργιες αγορές. Συνήθως οι τράπεζες δεν αρκούνται μόνο σε τέτοιες εγγυήσεις αλλά απαιτούν και άλλες, πιο ουσιαστικές. Φήμες αρνητικές ή τάσεις

ανόδου των τιμών στην Ευρώπη προκαλούν συχνά μεγάλη αναστάτωση στην περιοχή. Υπήρξαν άτομα που για μια περίοδο αποκόμισαν τεράστια κέρδη. Άλλοτε πάλι, εξαιτίας ελλείψεων ή μείωσης της ζήτησης στις ευρωπαϊκές αγορές της μετάξης, προκαλείται σε πολλούς πτώχευση και ολοσχερής καταστροφή, αφού οι τράπεζες απαιτούν τα χρήματά τους και πολλοί έμποροι υποχρεούνται να καταβάλουν ζημίες ύψους πολλών χιλιάδων λιρών.

Ο συγγενής μας αυτός ήταν τελείως άπειρος και αδαής γύρω από αυτό το εμπόριο. Στηριζόμενος σε εσφαλμένες εκτιμήσεις για άνοδο των τιμών και υπερηφανευόμενος για τα μεγάλα ποσά που η οικογένειά μας του είχε εμπιστευθεί, επιδόθηκε στην αγορά τεράστιων ποσοτήτων προκαλώντας έτσι μια πρόσκαιρη και αφύσικη άνοδο της τιμής των κουκουλιών. Όταν τελικά έγινε γνωστό πως στην Ευρώπη η τιμή της μετάξης είχε μεγάλη πτώση, η οικονομική μας κατάρρευση, καθώς και η δική του, υπήρξε ολοκληρωτική. Εκτός από τα μεγάλα κεφάλαια που του είχαμε εμπιστευθεί και τα οποία χάθηκαν, η τράπεζα προχώρησε σε κατάσχεση της ακίνητης περιουσίας μας, όπως και εκείνης των συγγενών μας. Επρόκειτο για καταστήματα στο εμπορικό κέντρο και διαμερίσματα.

Ο πατέρας μου ήταν συνηθισμένος να ζει πλούσια, να μοιράζει χρήματα στους φτωχούς, να φιλοξενεί στο τραπέζι ταλμιντέι χαχαμίμ.¹⁷³ Τα πλούτη, μέσα στα οποία γεννήθηκε και μεγάλωσε, αποτελούσαν γι' αυτόν απαραίτητο στοιχείο της ζωής του. Ήταν άνθρωπος με ευγενή χαρακτήρα και σωματικά αδύναμος. Η υγεία του δεν μπόρεσε να αντέξει στην ξαφνική πτώχευση. Ιδιαίτερα πικράθηκε όταν πουλήθηκε το σπίτι όπου μέναμε. Το πρόσωπό του μελαγχόλησε και τα μάτια του κοιτούσαν αδιάφορα στο κενό· δεν ξανακοίταξε άτομο στο πρόσωπο, ούτε και

¹⁷³ Ταλμιντέι χαχαμίμ: Μαθητές θρησκευτικών σχολών (Γιεσιβότ).

εμάς τους δικούς του. Κλείσθηκε όλο και περισσότερο στον εαυτό του μέχρις ότου τελικά έπεσε άρρωστος στο κρεβάτι, από το οποίο δεν ξανασηκώθηκε.

Το πλήγμα που δεχθήκαμε ήταν δυσβάσταχτο· χάσαμε όχι μόνο τον καλό και αγαπημένο μας πατέρα, τον αρχηγό μας, αλλά μας χτύπησε φοβερή φτώχεια. Αμέσως μετά το πέρας του Έβελ¹⁷⁴ η μητέρα άρχισε να πουλά τα κοσμήματά της, κατόπιν τα αγαπημένα της φορέματα και τέλος τα έπιπλά μας. Ο άνθρωπος που αγόρασε το σπίτι μας, μας επέτρεψε από καλοσύνη να παραμείνουμε εκεί για μερικούς ακόμη μήνες. Τελικά υποχρεωθήκαμε να μετακομίσουμε σε άλλη κατοικία και αρκεστήκαμε σ' ένα δωμάτιο που νοικιάσαμε σ' ένα μεγάλο σπίτι, όπου κατοικούσαν και άλλες πολλές οικογένειες. Ποτέ άλλοτε στη ζωή μου δεν γνώρισα άλλη γυναίκα τόσο αριστοκρατική στην εμφάνιση και αξιοπρεπή όσο η μητέρα μου. Αυτές οι δύο ιδιότητες ήταν στην περίπτωση της μητέρας μου πάρα πολύ ανεπτυγμένες. Με κανέναν τρόπο δεν δέχθηκε να ζητήσει βοήθεια από κανέναν, πολύ περισσότερο από συγγενείς, οι οποίοι έτσι κι αλλιώς βρίσκονταν εξίσου σε δύσκολη κατάσταση. Ίσως και να ήταν πικραμένοι μαζί μας, αφού ο πατέρας μας τους είχε παρασύρει σ' εκείνη την τρελή επιχείρηση. Τη στερημένη ζωή μας την απέκρυσε απ' όλους. Υπήρξαν ημέρες που το φαγητό μας ήταν μόνο σκέτο ψωμί βουτηγμένο σε μαύρο καφέ ή αλειμμένο με λίγο λάδι και πασπαλισμένο με λίγη ζάχαρη. Ήμουν τότε δεκαπέντε ετών και διέθετα αρκετό νου για να συνειδητοποιήσω την κατάσταση και να καταλάβω τα συναισθήματά της. Ήξερε επίσης να διαπαιδαγωγεί άριστα, σύμφωνα με τις δικές της αρχές, τις τρεις αδελφές μου, η μεγαλύτερη από τις οποίες ήταν δώδεκα ετών. Αν κάποια έκλαιγε επειδή μας έλειπε η τροφή,

¹⁷⁴ Έβελ: Πένθος.

ήταν αρκετό να πει η μητέρα «οι γειτόνοι ακούν» και αμέσως τα κλάματα σταματούσαν!

Είναι γνωστή η παροιμία μας: «Απ' τον Θεό και από τον γείτονα τίποτε δεν κρύβεται». Παρ' όλες τις προσπάθειές μας οι οικογένειες που έμεναν στην ίδια αυλή γρήγορα κατάλαβαν την τραγικότητα της θέσης μας. Γνωρίζετε τα αισθήματα συμπόνιας και φιλευσπλαχνίας που διακατέχουν τις μάζες του λαού μας. Έτσι μερικοί γείτονές μας απευθύνθηκαν επανειλημμένα στη μητέρα μου, παρακαλώντας τη να τους επιτρέψει να θέσουν την κατάστασή μας υπόψη της κοινότητας. Εκείνη αντιδρούσε έντονα και με δάκρυα θυμού σε κάθε παρόμοια πρόταση. Τότε μερικές γυναίκες, παρά τη δική τους φτώχεια, προσπάθησαν μέσω άλλης οδού. Είναι γνωστή η συνήθεια των δικών μας ενάρετων γυναικών να στέλνουν στις γειτόνισσές τους έναν μεζέ από τα έργα των χεριών τους: πίτες ζυμωμένες στο σπίτι, «ρόσκακ» (στρογγυλά κουλούρια), κέικ, γλυκά και πολλά άλλα. Στην αρχή μας κατέκλυζαν τέτοια δώρα. Οι καλοί τρόποι συμπεριφοράς δεν επέτρεπαν στη μητέρα μου να αρνηθεί να τα δεχθεί. Όμως την επόμενη ημέρα τα ανταπέδιδε διπλάσια. Περιττό να σας πω πως εμείς εκείνη την ημέρα νηστεύαμε, κυριολεκτικά. Έτσι σταμάτησε η αποστολή αυτών των δώρων. Κάποια γειτόνισσα, όταν έβλεπε τις αδελφές μου να περνούν έξω από την πόρτα της, τις φώναζε συχνά μέσα και τις πρόσφερε να δοκιμάσουν από τα φαγητά της. Παρότι πεινούσαν πολύ, οι αδελφές μου αρνούνταν και αποχωρούσαν.

Είδα πως σε λίγο θα χανόμασταν. Πρότεινα στη μητέρα μου να διακόψω το σχολείο και να αναζητήσω οποιαδήποτε δουλειά. Δάκρυα πολλά κύλησαν στα μάτια της όταν άκουσε τα λόγια μου και με απελπισμένη φωνή είπε:

– Αλίμονό μου!... Τι θα έλεγε γι' αυτό ο καλός πατέρας σου;

Μετά από λίγες ημέρες συνειδητοποίησε πως δεν υπήρχε άλλος τρόπος. Βλέποντας πόσο επέμενα, έδωσε τη συγκατάθεσή της.

Βγήκα να ψάξω δουλειά. Παρουσιάστηκα σε πολλά μαγαζιά. Το πρόσωπό μου μαρτυρούσε για την καλή καταγωγή μου και παντού άφηνα καλές εντυπώσεις. Όμως οι δουλειές δεν πήγαιναν καλά και κανένας δεν χρειαζόταν υπάλληλο, ιδιαίτερα έναν νέο και ανειδίκευτο όπως εγώ. Επί πολλές ημέρες γύριζα σπίτι άπραγος και τελείως απογοητευμένος.

Η φτώχεια χειροτέρευε διαρκώς. Μια Παρασκευή δεν υπήρχαν στο σπίτι όχι τα απαραίτητα για το Σαμπάτ, αλλά ούτε καν ψωμί. Έκανε επίσης πολύ κρύο. Όσο για κάρβουνα, είχαμε καιρό να αγοράσουμε για να ανάψουμε τη σόμπα. Άκουσα τη μικρή αδελφή μου που έκλαιγε από τον πείνα και το κρύο και τη μητέρα που την παρηγορούσε, κλαίγοντας και η ίδια με αναφιλητά. Δεν άντεξα άλλο. Σηκώθηκα λέγοντας στη μητέρα πως θα πάω στην Πλάσα να κάνω ακόμη και τον χαμάλη, αρκεί να κερδίσω λίγα απαραίτητα γρόσια προκειμένου να αγοράσουμε ψωμί και κρέας για το Σαμπάτ. Εκείνη προσπάθησε να με εμποδίσει. Χωρίς να ακούσω τις φωνές της, έφυγα από το σπίτι.

Προσπάθησα να παρουσιαστώ για αχθοφόρος μ' ένα πρόσωπο και με κάτι ρούχα που μαρτυρούσαν πως δεν γεννήθηκα γι' αυτό το επάγγελμα... Οι καλοί Εβραίοι, τους οποίους πλησίαζα κόκκινος από ντροπή προσπαθώντας να πάρω από τα χέρια τα βάρη που μετέφεραν, με κοιτούσαν σαν να ήμουν τρελός. Το τσουχτερό κρύο ήταν αφόρητο και καθένας συνέχιζε βιαστικά στον δρόμο, χωρίς να προσέχει τα λόγια μου και τις παρακλήσεις μου. Κάθισα κάμποσες ώρες στις γωνίες κοντά στην Πλάσα, μέχρις ότου η μύτη και τα χέρια μου έγιναν σαν παντζάρι από το κρύο και έως ότου πλησίασε η ώρα να αρχίσει το Σαμπάτ. Τότε μπήκα να προσευχηθώ στη μικρή συναγωγή που είναι κοντά στην αγορά.

Εκείνη η νύχτα του Σαμπάτ ήταν για μένα σαν νύχτα του Τισά Μπεάβ. Εξαιτίας της πείνας και του κρύου μα κυρίως εξαιτίας της θλίψης και της απογοήτευσης, αισθανόμουν το στόμα μου πικρό. Μέσα στην ψυχή μου κυριαρχούσε ένα απροσδιόριστο συναίσθημα επανάστασης.

Πώς θα εμφανιζόμουν στη μητέρα μου; Τι θα απαντούσα στις δυστυχημένες αδελφές μου που περιμένουν λίγο ψωμί; Αυτές οι πικρές σκέψεις με απασχολούσαν καθ' όλη τη διάρκεια της επιστροφής μου στο σπίτι. Καθώς διέσχισα την αυλή, περνώντας μπροστά από τα δωμάτια των γειτόνων, είδα παντού τα τραπέζια στρωμένα και όλα τα μέλη των οικογενειών συγκεντρωμένα τριγύρω να λένε κιντούς και να απολαμβάνουν το φαγητό τους. Αυτό το θέαμα με ενόχλησε ακόμη περισσότερο. Πρώτη φορά στη ζωή μου οργή και απογοήτευση κυριαρχούσαν στην ψυχή μου. Είχα την εντύπωση πως σε όλο τον κόσμο κυριαρχούσε χάος και πως εγώ και όλη η οικογένειά μας κατεβαίναμε στην άβυσσο. Σαν μεθυσμένος από ζαλάδα, χτύπησα την πόρτα του δωματίου μας και μπήκα.

Θυμάμαι ακόμη τα πάντα, σαν να παίζεται ταινία μπροστά μου. Το πρώτο πράγμα που τράβηξε την προσοχή μου και το σαστισμένο βλέμμα μου ήταν οι δυο μεγάλες κρυστάλλινες φρουτιέρες που την εποχή του πατέρα στόλιζαν το τραπέζι μας και που από τον θάνατό του παρέμειναν κρυμμένες στα βάθη του ντουλαπιού. Οι φρουτιέρες ήταν γεμάτες με ωραία και μεγάλα μήλα και αχλάδια και ήταν τοποθετημένες δίπλα από τα κεριά του Σαμπάτ, πάνω στο καλό τραπεζομάντηλο των παλιών καλών ημερών. Χωρίς καν να πω στη μητέρα μου «Σαμπάτ Σαλόμ», πλησίασα γρήγορα στο γεμάτο τραπέζι θέλοντας να διαπιστώσω πως όλα αυτά δεν ήταν μια οπτική ψευδαίσθηση. Υπήρχε εκεί ένα μπουκάλι κρασί για το κιντούς και δίπλα ήταν μια μεγάλη πιατέλα, κάτω από το σκέπασμα της οποίας φαινόταν ένα μπούτι από κοτόπουλο. Κάτω από το

«μαπά» (κάλυμμα) υπήρχαν δύο λευκές χαλότ¹⁷⁵ και γύρω-γύρω το τραπέζι ήταν στρωμένο με πιατικά και μαχαιροπίρουνα που λαμποκοπούσαν, όπως την εποχή που ήμασταν πλούσιοι! Το δεύτερο πράγμα που με εντυπωσίασε ήταν πως αισθάνθηκα την ατμόσφαιρα του δωματίου ζεστή. Είδα τη μητέρα και την αδελφή μου να κάθονται γύρω από τη σόμπα που έκαιγε όμορφα.

Όλα αυτά τα παρατήρησα αστραπιαία· ύστερα στάθηκα σαστισμένος στη μέση του δωματίου. Συνήλθα μόνο όταν άκουσα τη μητέρα μου να μου μιλάει στοργικά. Με έκδηλη ανησυχία με πλησίασε και μου είπε:

– Μι άλμα! (ψυχή μου). Τι σου συνέβη; Γιατί δεν ήρθες να αλλάξεις, όπως συνηθίζεις; Ανησυχούσα για σένα, διότι σίγουρα δούλεψες σκληρά πάνω από τις δυνάμεις σου, ώστε να καταφέρεις να κερδίσεις τόσα χρήματα... Αφού μας έστειλες όλα τα καλά του Θεού, έπρεπε να γυρίσεις σπίτι να ξεκουραστείς λίγο και ύστερα να πας στη Μπέιτ αΚνέσετ.¹⁷⁶

– Τι καλά; Τι χρήματα; ρώτησα απορημένος τη μητέρα μου.

– Όλα αυτά που μας έστειλες, απάντησε εκείνη. Ότι υπάρχει πάνω στο τραπέζι και ό,τι άλλο έχω κρυμμένο στην κουζίνα. Κατάλαβες... Ο κακόμοιρος ο χαμάλης στέναζε κάτω από το βαρύ φορτίο. Λίγο είναι να κουβαλήσεις ένα σακί κάρβουνα, μισό τενεκέ λάδι και δύο τσάντες γεμάτες λαχανικά, κρέας, ψωμί και φρούτα; Αυτός μου είπε πως όλα αυτά εσύ του τα παρέδωσες στην αγορά και πως ακόμη τον πλήρωσες και για τα μεταφορικά...

Νόμισα πως η μητέρα μου τρελάθηκε.

– Τι είναι αυτά που λες; φώναξα. Εγώ δεν έστειλα τίποτε!

– Κοροϊδεύεις Μπινιαμίν, είπε η αδελφή μου πλησιάζοντάς με.

Τότε ξέσπασα οργισμένος και στενοχωρημένος λέγοντας:

¹⁷⁵ Χαλότ: Το ψωμί του Σαββάτου (ενικός: χαλά).

¹⁷⁶ Μπέιτ αΚνέσετ: Συναγωγή.

– Τίποτε δεν έστειλα, ακούτε; Δεκάρα δεν κέρδισα!... Πώς θα αγοράζα, λοιπόν, όλα αυτά;

Το πρόσωπο της μητέρας μου χλόμιασε από την τρομάρα.

– Τότε, είπε χτυπώντας απεγνωσμένα τα χέρια της, από λάθος μας έφεραν όλα αυτά!... Δεν είναι για μας!

Έμεινε για λίγο σιωπηλή και ύστερα συμπλήρωσε:

– Όμως αυτό δεν είναι δυνατόν· είναι τελείως αδύνατον!... Ο χαμάλης το είπε ξεκάθαρα: Ο Μπινιαμίν ο γιος σου, ο ωραίος νέος δεκαπέντε ετών που φοράει κοστούμι «α λα φράνκα» (ευρωπαϊκής μόδας), μου τα παρέδωσε και εκείνος θα έρθει σπίτι σε λίγο...

Τη ρώτησα αν γνώριζε τον χαμάλη και εκείνη απάντησε πως ήταν πρώτη φορά που έβλεπε το πρόσωπό του. Θυμάται επίσης πως η ματιά του και η ομιλία του δεν έμοιαζαν σαν εκείνη των συμπολιτών μας.

Η κατάπληξη μας διαρκώς μεγάλωνε. Σιγά-σιγά αυτή η υπόθεση πήρε διαστάσεις θαύματος. Αποστολή τροφίμων που έφεραν εξ ονόματός μου, που όμως εγώ δεν έστειλα· ο άγνωστος και παράξενος χαμάλης· όλα αυτά άρχισαν να μας φαίνονται σαν κάτι το αφύσικο, το υπερφυσικό. Θυμηθήκαμε πολλές παλιές ιστορίες που μιλούσαν για παρόμοια θαύματα· για την ευλογία του Θεού που ξαφνικά κατακλύζει σπίτια καλών Εβραίων την ώρα της μεγάλης δυστυχίας και τη στιγμή της μεγάλης απογοήτευσης. Αυτά που μας έφεραν σήμερα δεν είναι παρά ένα δώρο του σινιόρ ντε Ελιάου. Η μητέρα είπε τα παραπάνω λόγια και όλοι συμφωνήσαμε σιωπηλά, κοιτώντας ο ένας τον άλλον. Άλλη εξήγηση δεν μπορέσαμε να δώσουμε. Θυμηθήκαμε την ευσέβεια και την ευθύτητα του πατέρα μας, την αγάπη του για την Τορά και πόσο τιμούσε και χαιρόταν το Σαμπάτ. Ασφαλώς, υποθέσαμε όλοι, χάρη στις δικές του καλές πράξεις αξιωθήκαμε εμείς τούτο το μεγάλο θαύμα... Η ψυχή όλων μας ξεχείλισε από ευτυχία και ένα αίσθημα αγιοσύνης. Για μερικές στιγμές

απόλυτη ησυχία επικράτησε στο δωμάτιο. Δεν υπάρχουν λόγια για να εκφράσουν τα συναισθήματα που μας διακατείχαν. Ακόμη και η μικρή εξάχρονη αδελφή μου, πάντοτε ζωηρή και ομιλητική, έμεινε σιωπηλή και το πρόσωπό της έδειχνε πως το μικρό μυαλουδάκι της το απασχολούσαν σοβαρές σκέψεις.

Όταν τελικά έσπασα τη σιωπή, τραγουδώντας με συγκίνηση τον ύμνο Σαλόμ αλέχεμ, μαλαχέ ασάρετ!¹⁷⁷ (χαίρετε σε σας, άγγελοι του Υψίστου), τα παραπάνω συναισθήματα έγιναν ακόμη πιο έντονα. Το δωμάτιό μας έγινε μεγάλο, τα δύο κεριά του Σαμπάτ φώτιζαν το τραπέζι και τον τριγύρω χώρο ενώ το υπόλοιπο δωμάτιο παρέμεινε σκοτεινό. Τα μάτια μας κοιτούσαν επίμονα προς τις γωνίες του δωματίου, σαν να ήμασταν βέβαιοι πως σύντομα θα φανερώνονταν οι άγγελοι του Σαμπάτ που θα ερχόντουσαν να μας επισκεφθούν... Η παρουσία αυτών των ουράνιων υπάρξεων ήταν αισθητή τριγύρω μας όλη τη νύχτα και για κάμποσες ώρες ζήσαμε σαν σε παραμύθι...

Σε κανέναν δεν αναφέραμε αυτό που μας συνέβη. Λες και η ευλογία του προφήτη ήταν στο σπίτι μας, τα τρόφιμα έφθασαν για όλη την εβδομάδα. Την παραμονή του επόμενου Σαμπάτ ξαναήρθε ο παράξενος χαμάλης μ' ένα καλάθι γεμάτο απ' όλα τα καλά. Ούτε και τότε ήμουν σπίτι· ήταν η ώρα της Τεφιλάτ Σαχαρίτ που πάντοτε, απ' όταν ζούσε ο πατέρας μου, έλεγα στην κοντινή συναγωγή. Αυτή τη φορά δεν τα έφερε εξ ονόματός μου. Η μητέρα μου προσπάθησε να καθυστερήσει τον χαμάλη για να τον ρωτήσει για όλα. Του πρόσφερε ένα αράκ.¹⁷⁸ Σε αντίθεση με όλους τους δικούς μας χαμάληδες, που αρέσκονται να ζεσταίνονται πίνοντας «νερό δυνατό», αυτός ο χαμάλης δεν το πήρε και σηκώθηκε να φύγει. Στις ερωτήσεις που του απηύθυνε η μητέρα μου, εκείνος απα-

¹⁷⁷ Σαλόμ αλεχέμ κλπ.: Ύμνος που καλωσορίζει τους αγγέλους με την είσοδο του Σαμπάτ.

¹⁷⁸ Αράκ: Ρακί, ούζο.

ντούσε πως κάποιος «ηλικιωμένος», άγνωστος σε αυτόν, του παρέδωσε αυτά τα πράγματα. Τίποτε άλλο δεν γνώριζε...

Αυτό συνέβη αρκετές φορές. Ο χαμάλης εμφανιζόταν κάθε Παρασκευή σε ώρα που εγώ απουσίαζα από το σπίτι, σαν αυτός να το επεδίωκε. Η μητέρα δεν αρνούταν να δεχθεί τα αγαθά και δεν προσπαθούσε πλέον να τον ανακρίνει. Χωρίς να πει τίποτε έμπαινε μέσα στο σπίτι, άφηνε το φορτίο και χανόταν σαν να τον κατάπινε η γη...

Κάθε δύο ή τρεις ημέρες κατέβαινα στην αγορά να δοκιμάσω την τύχη μου μήπως βρω κάποια δουλειά. Όμως πάντα γύριζα άπρακτος. Μια φορά, γυρίζοντας σπίτι, μου είπε η μητέρα μου πως κάποιος νέος πέρασε για να με φωνάξει να πάω στο εμπορικό του Χαμ Γιαακώβ Χασσίδ. Ήταν το μεγαλύτερο κατάστημα υφασμάτων. Έτρεξα αμέσως. Ο έμπορος, ένας άνδρας ευγενικός και ευπαρουσίαστος, με δέχθηκε με καλοσύνη. Μου είπε πως γνώριζε τον πατέρα μου, αιωνία του η μνήμη. Πέραν αυτού, κάποιος που με εκτιμούσε πολύ του είχε μιλήσει για μένα με τα καλύτερα λόγια. Για τούτο, παρότι ήμουν νέος, ήθελε να με προσλάβει υπάλληλό του. Τον ευχαρίστησα από τα βάθη της καρδιάς μου και την ίδια ημέρα έπιασα δουλειά στου Χαμ Γιαακώβ. Ποτέ δεν μπόρεσα να ανακαλύψω ποιος ήταν εκείνος που του είχε μιλήσει για μένα.

Ο Χαμ Γιαακώβ συνήθιζε να πληρώνει τους υπαλλήλους του κάθε εβδομάδα, την Πέμπτη βράδυ ώστε να έχουν την ευχέρεια να κάνουν έγκαιρα τα ψώνια τους για το Σαμπάτ. Την Πέμπτη βράδυ, λοιπόν, πήρα και εγώ τον πρώτο μου μισθό, ενάμιση μεντζίντ,¹⁷⁹ τεράστιο ποσό για εκείνη την εποχή, πολύ περισσότερο σαν νέος. Πήγα τρεχάτος από χαρά σπίτι με τα πρώτα χρήματα που κέρδισα από τη δουλειά μου. Τα έδωσα

¹⁷⁹ Μεντζίντ: Τουρκικά νομίσματα που κυκλοφόρησαν επί του σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίντ τον 19ο αιώνα.

όλα στη μητέρα για να κάνει τα ψώνια για το Σαμπάτ.

Ο παράξενος χαμάλης δεν εμφανίσθηκε εκείνη την Παρασκευή και έκτοτε δεν τον ξαναείδαμε. Δεν μας ξανάφερε ψωμί ελεημοσύνης. Το ψωμί μας, κερδισμένο από τη δουλειά μου, το απολαύσαμε ευτυχισμένοι και ευλογήσαμε τον Θεό για όλα τα καλά του. Κατά τη συζήτηση μετά το γεύμα θυμήθηκα και αφηγήθηκα συγκινημένος στη μητέρα μου το επεισόδιο από την εποχή του Ιησού του Ναυή, όταν το μάνα σταμάτησε να πέφτει την επόμενη ημέρα από τότε που οι Ισραηλίτες άρχισαν να τρέφονται με τα προϊόντα της γης του Ισραήλ.

Το περιστατικό με τον παράξενο χαμάλη διαφυλάχθηκε στην καρδιά σαν ένα μεγάλο μυστικό και πάντοτε ξυπνούσε μέσα μας αισθήματα αγιοσύνης. Για πολύ καιρό επανερχόταν στις συζητήσεις μας, σαν ένας παλιός θρύλος που είχαμε αξιωθεί να ζήσουμε.

* * *

Μόνο μετά από έναν χρόνο ανακάλυψα συμπτωματικά το μυστικό. Ήμουν κάποτε στη συναγωγή στο κενό μεσοδιάστημα μεταξύ της Τεφιλάτ Μινχά¹⁸⁰ και της Τεφιλάτ Αρβίτ, όταν άκουσα να συζητούν για τα έργα ενός ραβίνου ονόματι Χαριμπί Ελιάου. Για πράξεις που μόλις είχαν αρχίσει να γίνονται ευρύτερα γνωστές. Επρόκειτο για έναν εξαιρετο άνθρωπο, για τον οποίο η φιλανθρωπία αποτελούσε σκοπό της ζωής του. Όχι, Θεός φυλάξει, επειδή επιζητούσε να βοηθήσει ονομαστούς φτωχούς. Με επιμονή και αυταπάρνηση αναζητούσε να βρει δυστυχισμένους ανθρώπους, αυτούς που αποκαλούνται «μπενέ τοβίμ» (παιδιά καλών οικογενειών), άτομα άλλοτε ευκατάστατων οικογενειών που ξέπεσαν και δυστυχούσαν αφάνταστα, εκείνους που ντρεπόντουσαν να

¹⁸⁰ Τεφιλάτ Μινχά: Η απογευματινή προσευχή.

ζητήσουν βοήθεια και προτιμούσαν να πεθάνουν από την πείνα παρά να δεχθούν ελεημοσύνη. Σε τέτοιους ανθρώπους παρείχε κρυφά βοήθεια, χωρίς ούτε οι ίδιοι να γνωρίζουν από πού προερχόταν.

Όταν κατάφερνε να ξετρυπώσει μια τέτοια οικογένεια, ο Χαριμπί Ελιάου επισκεπτόταν τα σπίτια γνωστών φιλανθρώπων και με τα κατάλληλα θερμά λόγια τους έπειθε να του προσφέρουν απλόχερα τον οβολό τους, χωρίς ποτέ να τους αποκαλύψει τα ονόματα εκείνων που επρόκειτο να βοηθήσει. Τον συναντούσες στις πλέον απομακρυσμένες περιοχές της πόλης, όπου κανείς δεν γνώριζε αν ζούσε εκεί κανείς Εβραίος. Όπου πήγαινε, ερχόταν και ο λυτρωμός και η σωτηρία για κάποιους απελπισμένους και απογοητευμένους Εβραίους. Η ευτυχία και η πίστη στον Θεό κυριαρχούσαν ξανά στα σπίτια αυτών των δυστυχημένων οικογενειών, οι οποίες λίγο ακόμη και θα χανόντουσαν αβοήθητες. Πώς καταλάβαινε τι ακριβώς έλειπε και τι χρειαζόντουσαν πιο πολύ αυτοί οι άνθρωποι, ποτέ δεν θα μπορέσουμε να εξηγήσουμε. Ακόμη πιο αξιοθαύμαστη ήταν η τακτική που ακολουθούσε, ώστε η βοήθειά του να φτάνει στον προορισμό της χωρίς να προσβάλλει ή να υποτιμήσει τον παραλήπτη. Είχε, όπως φαίνεται, εκπαιδευμένους αγγελιοφόρους οι οποίοι ήξεραν να εμφανισθούν την πιο κατάλληλη στιγμή, τη στιγμή της μεγάλης ανάγκης, και κατόπιν να απομακρυνθούν απαρατήρητοι. Μόνο όταν αυτές οι κρυφές πράξεις φιλανθρωπίας πολλαπλασιάστηκαν και οι βοηθούμενοι επεκτάθηκαν σε όλα τα σημεία της πόλης, άρχισε ο κόσμος να τον αναγνωρίζει και να τον δοξάζει παρότι ο ίδιος, μόλις καταλάβαινε πως έγινε αντιληπτός, προσπαθούσε να απομακρυνθεί σαν τον κλέφτη. Κάποτε, καθώς περπατούσε στον δρόμο, μου τον έδειξαν. Τίποτε από το παρουσιαστικό του δεν πρόδιδε τον φιλάνθρωπο και καλό άνθρωπο. Φανταστείτε έναν απλό γέροντα, λίγο μελαψό και πολύ κινητικό. Το καπέλο του, που άλλοτε έγερνε προς τα πίσω, δεν του προ-

σέδιδε ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια. Μόνο το πάντοτε γελαστό πρόσωπό του και τα γλυκά του μάτια μαρτυρούσαν τον σπουδαίο φιλόσοφο.

Τότε κατάλαβα πως από αυτόν τον άνθρωπο προερχόταν η βοήθεια που δεχθήκαμε τη στιγμή της μεγάλης απελπισίας. Όμως ανακάλυψα και κάτι ακόμη: Και τη θέση εργασίας μου σε αυτόν τη χρωστούσα. Απόδειξη αυτού ήταν το παρακάτω περιστατικό: Μια φορά είδα τον Χαριμπί Ελιάου που επισκέφθηκε το αφεντικό μου, ο οποίος τον δέχθηκε με ιδιαίτερο σεβασμό. Καθώς συνομιλούσαν χαμηλόφωνα, παρατήρησα πως κάποια στιγμή έδειξε προς το μέρος μου. Όταν έφευγε πέρασε δίπλα μου και ξαφνικά αισθάνθηκα το χέρι του στο κεφάλι μου, λέγοντάς μου:

– Ο Θεός να σε ευλογεί και να σε φυλάει, παιδί μου!

Την επόμενη ημέρα το αφεντικό μου διπλασίασε τον μισθό μου...

Δεν μίλησα ούτε στη μητέρα μου ούτε στις αδελφές μου γι' αυτή την ανακάλυψή μου. Αυτές εξακολούθησαν να πιστεύουν πως μας είχε γίνει ένα θαύμα και πως είχαμε αξιωθεί να δεχθούμε το «δώρο του σινιόρ ντε Ελιάου»... Πράγματι, μήπως από το χέρι του «Ελιάου» δεν έφθασε σε μας; Μήπως η εμφάνιση ενός τέτοιου αγίου ανθρώπου επί των ημερών μας δεν ήταν θαύμα; Ποιος ξέρει αν δεν ήταν η προσωποποίηση της ίδιας της ψυχής του Ελιάου Αναβί;

Τα χρόνια πέρασαν και το αστέρι της οικογένειάς μας ξαναέλαμψε όπως πρώτα. Ο καλός Θεός στάθηκε κοντά μου. Άνοιξα δικό μου κατάστημα και σιγά-σιγά προόδευσα και πλούτισα. Η μητέρα μου αξιώθηκε στα γηρατειά της να ζήσει πλούσια και να ξεχάσει όλες τις δυστυχίες της. Πάντρεψα τις αδελφές μου με καλούς άνδρες και τις προίκισα πλουσιοπάροχα. Ο Χαριμπί Ελιάου, ο καλός μου άγγελος, έγινε στενός φίλος μου και τακτικός επισκέπτης του σπιτιού μου. Τον εκτιμούσα σαν πατέρα και σαν δάσκαλο. Το δε ταμείο μου ήταν κυριολεκτικά ανοιχτό γι' αυτόν, πάντοτε στη διάθεσή του. Όταν χρειαζόταν βοήθεια κάποια δυστυχι-

σμένη οικογένεια σε μένα απευθυνόταν πρώτα. Χωρίς να ρωτάω για ποιον επρόκειτο ή για τι σκοπό τα ήθελε, άνοιγα το ταμείο μπροστά του και έλεγα:

– Πάρε ραμπί!

Έβαζε το χέρι του και έπαιρνε ό,τι νόμιζε πως χρειαζόταν. Ύστερα έφευγε, αφού πρώτα με ευλογούσε συγκινημένος.

Όταν πέθανε ο Χαριμπί Ελιάου, θρήνησα σαν να έχασα έναν αγαπητό και στοργικό πατέρα. Την ημέρα της κηδείας του έβρεχε ασταμάτητα, λες και εκτός από τους συμπολίτες του έκλαψαν και οι ουρανοί για τον χαμό αυτής της άγιας ψυχής. Συμπαραστάθηκα ολόψυχα, όπως και εξακολουθώ ακόμη, στον γιο του Χαμ Σελομό, ο οποίος συνεχίζει το φιλανθρωπικό έργο του πατέρα του, παρότι δεν διαθέτει τις ίδιες ικανότητες και την ίδια διορατικότητα με εκείνον. Όμως και ο γιος του ασκεί τη φιλανθρωπία με αίσθημα αγάπης και συμπόνιας για τον συνάνθρωπο σαν τον Χαριμπί Ελιάου.¹⁸¹

¹⁸¹ Ο Ριμπί Ελιάου, το πλήρες όνομα του οποίου ήταν Χαριμπί Ελιάου μπεν Σαντζί, πέθανε γύρω στα 1880 στη Θεσσαλονίκη.

«Νύχτα Κιπούρ»

Ήταν δύο μετά το μεσημέρι όταν ο Χαμ Οβαδιά Ακοέν βγήκε από τα λουτρά στο Καπάνι, κρατώντας έναν μπόγο με τα εσώρουχα. Είχε συνήθεια από πολύ παλιά την παραμονή του Κιπούρ να προετοιμάζεται σωματικά και ψυχικά για το κοανούτ¹⁸² της αυριανής ημέρας κάνοντας τεβιλά.¹⁸³ (Στη Θεσσαλονίκη στις περισσότερες συναγωγές δεν κάνουν κοανούτ παρά μόνο το Ρος αΣανά¹⁸⁴ και το Κιπούρ).

Το δροσερό αεράκι χάιδευε το πρόσωπό του. Αισθάνθηκε ανάλαφρος σαν παιδί και τα χείλη του σιγοτραγουδούσαν τον ύμνο από την εναρκτήρια λειτουργία της νύχτας του Κιπούρ, που πάντοτε ξυπνούσε μέσα του ιερά συναισθήματα:

*Λεχά Ελί Τεσουκατί...
Προς Εσένα, Θεέ μου, η επιθυμία μου
Για Σένα ο πόθος μου και η αγάπη μου.
Προς Εσένα η καρδιά μου και ο νους μου
Για σένα το πνεύμα μου και η ψυχή μου.
Προς εσένα η σάρκα μου, το αίμα μου.
Και το δέρμα και όλο το κορμί μου¹⁸⁵...*

¹⁸² Κοανούτ: Η προσευχή των Κοανίμ (απόγονοι των αρχιερέων του Ναού).

¹⁸³ Τεβιλά: Εξαγνιστικό λουτρό (βύθιση).

¹⁸⁴ Ρος αΣανά: Η εβραϊκή Πρωτοχρονιά.

¹⁸⁵ Λεχά Ελί Τεσουκατί: Ύμνος που ψάλλεται στην αρχή της εσπερινής προσευχής του Γόμ Κιπούρ. Τον έγραψε στην Ισπανία ο ραβί Αβραάμ Ιμπν Εζρά τον 12ο αιώνα.

Τα περισσότερα καταστήματα ήταν ήδη κλειστά. Ο ερχομός της μεγάλης αυτής ημέρας ήταν παντού αισθητός. Οι περαστικοί βιάζονταν όλοι να φτάσουν σπίτι και κρατούσαν σακούλες με φρούτα για το γεύμα πριν το ταανίτ.¹⁸⁶ Στους δρόμους κάθε συναλλαγή είχε σταματήσει. Ακόμη και οι φωνές των παιδιών και τα παιχνίδια τους σταμάτησαν. Στον δρόμο βάδιζαν παιδιά κρατώντας με ύφος σοβαρό και καμάρι τα σίριος,¹⁸⁷ τις θεόρατες λαμπάδες που επρόκειτο να ανάψουν το βράδυ στη συναγωγή στη μνήμη προσφιλών τους προσώπων ή απλώς για να παρακαλέσουν για καλή υγεία όλων των μελών της οικογένειας.

Ο Χαμ Οβαδιά έφθασε σπίτι κεφάτος και ευτυχισμένος. Ανέβηκε τρεχάτος τα τριάντα δύο σκαλοπάτια, χωρίς αυτή τη φορά να αισθανθεί κόπωση. Το διαμέρισμά του ήταν στον τρίτο όροφο μιας μεγάλης πολυκατοικίας. Στον ίδιο όροφο έμεναν άλλες τρεις οικογένειες. Στο μεγάλο κεντρικό χωλ ήταν οι πόρτες για όλα τα δωμάτια· αποτελούσε κοινόχρηστο χώρο για όλες τις οικογένειες και χρησιμοποιούνταν σαν τραπεζαρία και χώρος υποδοχής επισκέψεων. Σε κάθε γωνιά υπήρχε και ένα τραπέζι.

Χαιρέτησε όλους τους γείτονες και παρέδωσε τον μπόγο με τα εσώρουχα στην Τία Στρέα, την πιστή σύντροφό του, που βγήκε να τον προϋπαντήσει στην πόρτα της κουζίνας. Τη ρώτησε για τη Σάρα, τη μικρή κόρη του.

– Θα... έρθει αμέσως, απάντησε η Τία Στρέα, σκουπίζοντας με την ποδιά τον ιδρώτα από το μέτωπό της και σκεπάζοντας το πρόσωπό της που για κάποιον λόγο ήταν κατακόκκινο.

¹⁸⁶ Ταανίτ: Νηστεία.

¹⁸⁷ Σίριος: Μεγάλα κεριά που βρίσκονται απέναντι ή δίπλα από το ιερό στη συναγωγή και διατηρούνται αναμμένα όλη την ημέρα.

Ο Χαμ Οβαδιά μπήκε στο δωμάτιό του σιγοτραγουδώντας τον ύμνο του, έβγαλε αργά-αργά τον τζουμπέ και τον κρέμασε κοντά στο παράθυρο. Ήταν ακόμη νωρίς για το Μινχά¹⁸⁸ δεν υπήρχε λόγος να βιάζεται. Πέρασε σ' ένα μικρό χωλάκι που χρησίμευε σαν υπνοδωμάτιο της κόρης του και σαν δικό του μελετητήριο. Υπήρχε εκεί ένα ράφι γεμάτο βιβλία. Πήρε ένα που είχε τίτλο *Σάαρ Ασέρ* (Πύλη του Ασέρ), βιβλίο αναλύσεων και γνωμοδοτήσεων του ραβίνου Ασέρ Κόβο, αιωνία του η μνήμη, ο οποίος διετέλεσε αρχираβίνος Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1869-1874 και φημιζόταν για την ευρύτητα των γνώσεών του. Πολλοί ραβίνοι της διασποράς του απηύθυναν τα ερωτήματά τους και τις απορίες τους. Το ακούμπησε στο περβάζι του παραθύρου και κάθισε δίπλα στην καρέκλα.

Όμως δεν μπόρεσε να διαβάσει. Ήταν λίγο αναστατωμένος. Το τραγούδισμά του διακόπηκε. Ακούμπησε τους αγκώνες στο βιβλίο και στήριξε το πηγούνι του πάνω στα χέρια. Βυθίστηκε σε σκέψεις σχετικά με την αυριανή ημέρα, τη σπουδαιότερη όλου του έτους.

Η άφιξη του Γιουμ Κιπούρ ποτέ δεν τρώμαζε την ψυχή του¹⁸⁸ φέτος δε πολύ λιγότερο από άλλες χρονιές. Τι, άλλωστε, να φοβηθεί ο Χαμ Οβαδιά; Όσο κι αν αναμόχλευε τη μνήμη του ενθυμούμενος τις πράξεις του κατά το απερχόμενο έτος, δεν μπορούσε να βρει κανένα αμάρτημα. Τήρησε απαρέγκλιτα όλες τις ταργιάγκ (613) μιτσοβότ¹⁸⁸ του γραπού και του προφορικού νόμου καθώς και όλες τις διατάξεις που θεσμοθέτησαν οι ραβίνοι, αιωνία τους η μνήμη. Είτε ήταν χειμώνας είτε καλοκαίρι πάντοτε το πρωί πήγαινε στη συναγωγή. Τα λόγια της Τορά ποτέ δεν έλειψαν από τα χείλη του. Στις πενιχρές εμπορικές συναλλαγές του ποτέ δεν αδίκησε κανέναν και όσο μπορούσε βοήθησε πάντοτε τους φτωχότερους από αυτόν...

¹⁸⁸ Ταργιάγκ μιτσοβότ: Τα τέσσερα εβραϊκά γράμματα που έχουν συνολική αριθμητική αξία το 613, όσες δηλαδή είναι και οι εντολές (μιτσοβότ) που υποχρεούται να εκτελεί ο ευσεβής Εβραίος.

Ήταν σίγουρος λοιπόν πως αύριο θα δικαιωθεί κατά την κρίση, αφού κανένας κατήγορος δεν θα εμφανιζόταν μέσα από τα έργα του. Αύριο, την ώρα που ο χαζάν θα χτυπά δυνατά στο στήθος στο σημείο της καρδιάς την ώρα του μεγάλου «βιντούι» (εξομολόγηση) και θα απαγγέλει σε θρηνώδη τόνο στα σπανιόλικα –για να καταλάβουν όλοι– τη λεπτομερή καταγραφή κάθε πιθανού και απίθανου αμαρτήματος, αδικήματος ή παραπτώματος, είναι βέβαιος πως η συνείδησή του θα τον βγάλει αθώο και καθαρό είτε σε ό,τι αφορά απαγορευμένες τροφές είτε αναφορικά με οποιαδήποτε άλλη τυχόν αβλεψία, όπως το πέταμα των νυχιών κάτω. Ούτε μπορεί να διανοηθεί κανείς τη διάπραξη τυχόν απιστίας απέναντι στην καλή και πιστή σύντροφό του, την Τία Στρέα, ή έστω ότι έφαγε μια μπουκιά φαγητό έξω από τη Σουκά.¹⁸⁹ Ασφαλώς ο φοβερός αυτός πίνακας κάθε είδους ανομίας δεν γράφτηκε για τον Χαμ Οβαδιά! Και μόνο για να μην ξεχωρίζει από το υπόλοιπο καάλ θα χτυπά και εκείνος το στήθος του, καταγγέλλοντας: «αδικήσαμε», «υπήρξαμε άπιστοι»! Μέσα από τα βάθη της ψυχής θα ακούει μια φωνή που θα αναδύεται διακηρύσσοντας: «Κανέναν δεν αδικησα»!, «Δεν υπήρξα άπιστος»!...

Πόσο πιο αγνός και καθαρός αισθάνεται ο Χαμ Οβαδιά τώρα, μετά την τεβιλά. Ήταν πολύ παλιά αυτή η συνήθεια να κάνει τεβιλά την παραμονή του Κιπούρ, διότι αύριο θα απαγγείλει την ιερατική ευλογία, κάτι που ποτέ δεν κάνει αν πρώτα δεν εξαγνισθεί σωματικά στο νερό από το μικβέ¹⁹⁰ (τελετουργικό μπάνιο).

Δεν γνωρίζω πώς αισθάνονται οι άλλοι Κοανίμ¹⁹¹ την ώρα που ανεβαίνουν για να ευλογήσουν. Όμως ο Χαμ Οβαδιά πολύ ώρα πριν εκτε-

¹⁸⁹ Σουκά: Σκηνή ή παράγκα, μέσα στις οποίες ζούσαν οι Εβραίοι στα σαράντα χρόνια της περιπλάνησής τους στην έρημο.

¹⁹⁰ Μικβέ: Τελετουργικό εβραϊκό λουτρό.

¹⁹¹ Κοανίμ: Αυτοί που το επώνυμό τους είναι Κοέν. Θεωρούνται απόγονοι των αρχιερέων του Ναού.

λέσει αυτό το καθήκον, συλλογίζεται με δέος την ιερή εκείνη στιγμή που θα σταθεί μπροστά από το Εχάλ ακόντες¹⁹² με τα χέρια απλωμένα για να ευλογήσει τον λαό. Ο Χαμ Οβαδιά δεν είναι σαν τους αμόρφωτους Κοανίμ που εκτελούν το καθήκον τους μηχανικά. Μελέτησε με προσοχή επανειλημμένα τους κανόνες που διέπουν την απαγγελία του κοανούτ. Συναισθάνεται πάρα πολύ την ευθύνη που θα σταθεί μπροστά στο καάλ και το γεγονός ότι το σώμα και η ψυχή πρέπει τη στιγμή εκείνη να ανυψωθούν στο επίπεδο αγιότητας του Ααρών του αρχιερέα. Η ευλογία πρέπει να είναι πλήρης... Συλλογίζεται πολύ εκ των προτέρων, ώστε να αποφύγει τη διάπραξη, Θεός φυλάξει, κάποιας παρατυπίας...

Μόλις όμως τα πόδια του βρεθούν πάνω στα σκαλοπάτια του Εχάλ, ο Χαμ Οβαδιά παύει πλέον να ανησυχεί. Καλύπτεται ολόκληρος από ιερότητα και μεγαλοπρέπεια. Οι συλλαβές της μπεραχά ηχούν με δύναμη πάνω στα χείλη του, λες και δεν βγαίνουν από τον λάρυγγα αλλά από τα βάθη της ψυχής του. Την ώρα που τα μάτια είναι σκεπασμένα από το ταλέτ που καλύπτει όλο το πρόσωπό του και τα δάχτυλα των χεριών είναι ανοιχτά, σύμφωνα με τους κανόνες και προτεταμένα μπροστά από το μέτωπό του, εκείνος αισθάνεται σαν να πετά στα σύννεφα και με τη σκέψη βλέπει μια παράξενη εικόνα: Νομίζει πως δίπλα του δεν βρίσκονται οι άλλοι δύο ή τρεις Κοανίμ, αλλά δεξιά και αριστερά του υπάρχει μια ατέλειωτη σειρά απογόνων του Ααρών και ταυτόχρονα όλοι μαζί ευλογούν σε όλες τις συναγωγές του κόσμου όλο τον λαό του Ισραήλ. Εκείνη τη στιγμή αισθάνεται υπερήφανος και ευτυχισμένος που αξιώθηκε να αποτελεί έναν κρίκο σε αυτή τη θαυμάσια αλυσίδα, την εκτεινόμενη πάνω σε όλη την υφήλιο και επικαλούμενη για όλα τα τέκνα του Ισραήλ την ευλογία του ουράνιου πατέρα τους...

¹⁹² Εχάλ ακόντες: Το ιερό στη συναγωγή.

Όχι, δεν χωρά καμία αμφιβολία. Αύριο ο Χαμ Οβαδιά θα δικαιωθεί ο ίδιος και θα δικαιώσει όλο το άγιο εκκλησίασμα. Η ευλογία του θα είναι καθαρή και αγνή και ο Πανάγαθος Θεός θα τη λάβει υπόψη του... Χάρη σε αυτή ο Θεός θα χαρίσει σε όλους τους Εβραίους παρνασά¹⁹³ και υγεία... Εις δε τον ευλογούντα θα ικανοποιήσει χωρίς αμφιβολία, όπως κάθε χρόνο, κάθε αίτημα της καρδιάς του. Όντως, ο Χαμ Οβαδιά δεν έχει κανέναν λόγο να παραπονιέται απέναντι του φιλεύσπλαχνου Θεού· πάντοτε του έστειλε τα λίγα που χρειάζεται για την επιβίωση και τη συντήρησή του, η δε αγαπητή Τία Στρέα γνωρίζει άριστα πώς να φτιάχνει με αυτά τα λιγοστά όλα τα καλά του κόσμου. Ναι, φέτος έχει μόνο μία παράκληση προς τον Ύψιστο, ας είναι ευλογητό το όνομά του: Έναν καλό γαμπρό για τη Σάρα, το στερνοπαιδί του. Θα εισακουσθεί! Χωρίς αμφιβολία θα εισακουσθεί! Δεν έχει προίκα. Και τι με αυτό; Και τη μεγάλη κόρη του την πήραν «κον λα καμίζα ντε ενρίβα», δηλαδή με το φουστάνι που φορούσε... Είναι αλήθεια πως τέτοιος συγκαταβατικός γαμπρός δεν βρίσκεται κάθε μέρα και πως σήμερα οι νέοι κυνηγούν τις προίκες...

Άξαφνα μια σκέψη τον κυρίευσε απροειδοποίητα και όλο το πρόσωπό του χλόμιασε. Και το Ρος Ασανά τον απασχόλησε στιγμιαία, όμως αυτή η σκέψη, ως φαίνεται στα κατάβαθα της ψυχής, χωρίς να το ξέρει έχει φωλιάσει σαν σκουλήκι. Σε μια στιγμή αφηρημάδας εισχώρησε στο μυαλό του, επιζητώντας να συντρίψει την εμπιστοσύνη του προς τον Θεό και την ψυχική του γαλήνη.

Θα μπορέσει, πράγματι, να σταθεί αύριο ενώπιον του ουράνιου δικαστηρίου με καθαρή και αγνή την καρδιά;... Γνωρίζει ο Χαμ Οβαδιά πως απόψε, μόλις μπει στη συναγωγή, όλοι θα τον πλησιάσουν με σε-

¹⁹³ Παρνασά: Εισόδημα.

βασμό και θα του ευχηθούν ολόψυχα: Τιζκέ λεσανίμ ραμπότ! (Να αξιωθείς να ζήσεις για πολλά χρόνια). Υπάρχει όμως ένας που θα στρέψει αλλού το πρόσωπό του ή θα προσποιηθεί τον απορροφημένο από το βιβλίο του. Ο άνθρωπος αυτός είναι ο άλλοτε καλύτερός του φίλος, ο Τίο Πεχαζκέλ.

Τι συνέβη ανάμεσά τους; Μιλούν για κάποιο τραγικό περιστατικό: Διαμάχη κατά τη διεκδίκηση ενός διαμερίσματος. Ήταν μήνας Ελούλ,¹⁹⁴ εποχή που νοικιάζονται τα σπίτια στη Θεσσαλονίκη. Όπως φαίνεται, ούτε αυτός ούτε ο φίλος του έφταιγαν' κάποιος κοντός, ραδιούργος μεσίτης τους ανακάτεψε και οι κακές γλώσσες των γειτόνων επιδείνωσαν την κατάσταση ρίχνοντας λάδι στη φωτιά. Ακούστηκαν φήμες για απαράδεκτες εκφράσεις, που όμως ίσως ποτέ και να μην ειπώθηκαν. Όπως και να έχει το ζήτημα, το αποτέλεσμα ήταν να διακόψουν απότομα κάθε σχέση μεταξύ τους οι δύο οικογένειες, που επί σειρά ετών συνδέονταν με στενή φιλία...

Ο Χαμ Οβαδιά έχασε το κέφι του! Η ψυχική του γαλήνη χάθηκε. Η ανάμνηση του επεισοδίου απομάκρυνε κάθε αίσθημα εμπιστοσύνης και αυτοπεποίθησης που τον διακατείχε. Αισθανόταν σαν εκείνον που την ημέρα της γιορτής βγάζει από τη ντουλάπα το καινούργιο κάτασπρο κουστούμι του και ξαφνικά ανακαλύπτει πάνω του έναν μεγάλο μαύρο λεκέ από μελάνι. Έτσι και ο Χαμ Οβαδιά στενοχωρήθηκε, το πρόσωπό του σκοτείνιασε και κρύος ιδρώτας τον έλουσε. Πώς θα εμφανισθεί ενώπιον του Θεού, όταν στην καρδιά του φωλιάζει έχθρα για κάποιον άνθρωπο; Η Μισνά μας λέει: «Μέχρις ότου αποδεχθεί τον σύντροφό του». Βέβαια, αυτός προσεβλήθη και αυτός είναι μεγαλύτερος στην ηλικία και πιο διαβασμένος. Αυτός, λοιπόν, υποχρεούται να πλησιάσει και να

¹⁹⁴ Ελούλ: Ο τελευταίος μήνας πριν από την εβραϊκή Πρωτοχρονιά, όταν ο Εβραίος προετοιμάζεται για την εξιλέωση όλων των αμαρτιών της περασμένης χρονιάς.

συμφιλιωθεί με τον Γιεχαζκέλ;... Όχι, αυτό δεν γίνεται!

Προσπάθησε να διαβάσει κανένα κεφάλαιο από το βιβλίο που είχε μπροστά του. Μετά από λίγα λεπτά έκλεισε το βιβλίο και άρχισε να βηματίζει πέρα δώθε. Αν κάποιος τον έβλεπε έτσι, δεν θα αναγνώριζε τον ίδιο Χαμ Οβαδιά που πριν μία ώρα είχε βγει από το μικβέ τραγουδώντας. Τελικά μπήκε στην κουζίνα και ρώτησε λίγο θυμωμένα τη γυναίκα του πού βρισκόταν επιτέλους η Σάρα.

– Θα γυρίσει αμέσως, απάντησε πάλι η Τία Στρέα χωρίς να στρέψει το κεφάλι.

Ήταν έτοιμος να ξεσπάσει, όμως εκείνη τη στιγμή ακούστηκε το ρολόι που σήμανε τρεις η ώρα! Θυμήθηκε πως ήταν ώρα για το Μινχά. Μουρμούρισε κάποιες κουβέντες και μπήκε στην κάμαρα να πάρει το σιντούρ,¹⁹⁵ φόρεσε τον τζουμπέ και έφυγε.

Όταν γύρισε από τη συναγωγή για να καθίσουν για το γεύμα πριν το ταανίτ, ο θυμός του είχε φύγει. Στα μάτια του διαγραφόταν μια ανησυχία και ο ίδιος έδειχνε απελπισμένος. Δεν βρήκε σπίτι ούτε τη Σάρα ούτε την Τία Στρέα. Το τραπέζι ακόμη δεν ήταν στρωμένο. Ρώτησε τις γειτόνισσες και του είπαν πως μόλις είχαν βγει. Του έκανε εντύπωση αυτή η ασυνήθιστη έξοδος. Σκέφτηκε πως ίσως έλειπε κάτι από το τραπέζι.

Μπήκε στο δωμάτιό του. Τη νύχτα του Κιπούρ συνήθιζε να φοράει ένα άσπρο ανταρί από «σαμαλάτζα» (γυαλιστερό χρυσοποίκιλτο δαμάσσκο ύφασμα), ριγωτό με χρυσές κλωστές, ειδικό γι' αυτή τη νύχτα. Μόλις φόρεσε το ανταρί, αισθάνθηκε την ατμόσφαιρα του Πομ Κιπούρ: αγιότητα, γαλήνη, πίστη στον Θεό – αυτά τα συναισθήματα κατέκλυσαν την καρδιά του. Και να, πάλι, η ανάμνηση εκείνου του συναισθήματος!

¹⁹⁵ Σιντούρ: Προσευχητάριο.

– Αν ερχόταν πρώτος ο Πεχαζκέλ!... Ή, τουλάχιστον, να ειδοποιούσε πως είναι διατεθειμένος να συμφιλιωθεί!

Αυτές οι σκέψεις απασχολούσαν διαρκώς το μυαλό του.

– Όμως αυτός δεν πρόκειται να έρθει! Είναι υπερήφανος. Νομίζει πως εγώ πρέπει να τον μαλακώσω...

Πίστευε πως αυτή τη φορά η προσευχή του Κιπούρ δεν θα είναι άωμη. Από τη στενοχώρια και την απελπισία αισθάνθηκε να πνίγεται βγήκε στο μπαλκόνι να πάρει αέρα. Πάνω από τις στέγες των σπιτιών έβλεπε όλη τη συνοικία.

Τι συνέβη ξαφνικά στον Χαμ Οβαδιά; Γιατί το πρόσωπό του συσπάσθηκε γεμάτο έκπληξη και οργή; Γιατί κατευθύνεται τρεχάτος στο χωλ, κατεβαίνει πηδώντας σχεδόν τις σκάλες προς μεγάλη κατάπληξη των γειτόνων;

Κοιτώντας προς τον απέναντι δρόμο, η ματιά στάθηκε στο μπαλκόνι ενός σπιτιού. Ήταν το σπίτι του Πεχαζκέλ, εκείνου με τον οποίο ήταν μαλωμένος. Και εκεί αντίκρισε την κόρη του και τη γυναίκα του να κάθονται και να συζητούν με τα μέλη της οικογένειας του Πεχαζκέλ!...

– Υποβίβασαν τον εαυτό τους και υποβίβασαν και μένα!... Είναι δυνατόν να πάνε να ζητήσουν συγνώμη, όταν το φταίξιμο είναι δικό τους; Θα τις επιπλήξω και τις δύο, θα τις ντροπιάσω δημόσια... Στον υπερόπτη Πεχαζκέλ θα του πω αυτό που του αξίζει...

Έτσι παραμιλούσε ο Χαμ Οβαδιά καθώς πήγαινε ή, πιο σωστά, καθώς έτρεχε στον δρόμο με σκυμμένο το κεφάλι, κόκκινος από τον θυμό.

Καθώς πλησίαζε στο σπίτι του Πεχαζκέλ το βήμα του έγινε πιο αργό, οι κινήσεις του πιο ήρεμες και το πρόσωπό του είχε αλλάξει. Ήταν φανερό πλέον πως ο θυμός του είχε περάσει. Όσο παράξενο κι αν ακούγεται, κάτω από το βλοσυρό πρόσωπό του διακρινόταν ένα λεπτό χα-

μόγελο. Μήπως χαιρόταν γι' αυτή την εξέλιξη που του παρείχε την ευκαιρία να συναντηθεί με τον φιλόνικό του;

Νάτος πλησιάζει. Βρίσκεται κοντά στην πόρτα του σπιτιού του Γιεχαζκέλ. Στη σκάλα ακούγονται βήματα ατόμων που κατεβαίνουν. Η φωνή της γυναίκας του ακούγεται να λέει:

– Νομίζω πως πρέπει να περιμένεις κάτω, κοντά στους Χανανιά. Εγώ θα ανέβω πρώτη για να προετοιμάσω τον άνδρα μου... Ύστερα θα σου κάνω νόημα να ανεβείς.

Ακούστηκε η φωνή του Γιεχαζκέλ που απάντησε:

– Τι χρειάζονται όλα αυτά; Αν πρέπει να του πω ότι εγώ φταίω, θα του το πω. Άλλωστε αυτός είναι μεγαλύτερος και πιο διαβασμένος από μένα. Έπειτα, εγώ δεν πρόκειται να γκρεμίσω την ευτυχία του παιδιού μου για ένα τόσο ασήμαντο γεγονός.

Αυτοί έβγαιναν και άξαφνα εμφανίστηκε μπροστά τους ο Χαμ Οβαδιά...

– Α, α! «Σινιόρ ντελ μούντο!» (Κύριε του κόσμου), φώναξε ο Χαμ Οβαδιά. Εσύ είσαι η Στρέα που μου έκανες όλα αυτά;...

Μερικοί περαστικοί σταμάτησαν ακούγοντας τις φωνές του Χαμ Οβαδιά. Τότε πλησίασε ο Γιεχαζκέλ και είπε:

– Ασί μπίβα (ζωή να 'χεις) Χαμ Οβαδιά, πέρασε μέσα! Ό,τι έχουμε να πούμε ο ένας στον άλλον, ας το πούμε μέσα στο σπίτι και όχι έξω στον δρόμο.

Μπήκαν μέσα και ανέβηκαν στο δεύτερο πάτωμα. Ο Χαμ Οβαδιά με συνοφρυωμένα τα φρύδια πέρασε στο δωμάτιο. Εκεί ήταν όλη η οικογένεια. Την προσοχή του Χαμ Οβαδιά τράβηξε η παράξενη εικόνα της κόρης του Σάρας που μιλούσε σιγανά στη γωνία με τον Γιαακώβ, τον μεγάλο γιο του Γιεχαζκέλ, και νόμισε –αν δεν κάνει λάθος, διότι

ήταν πολύ αναστατωμένος— πως εκείνη τη στιγμή απομάκρυνε βιαστικά το χέρι της από τα χέρια του Γιαακώβ. Πρώτος μίλησε ο Πεχαζκέλ:

– Γνωρίζεις, Οβαδιά, πόσο φοβητσιάρες είναι οι γυναίκες. Η κόρη σου και η γυναίκα σου, η γυναίκα μου και οι κόρες μου συνωμοτούσαν για να φέρουν εμάς τον έναν μπροστά στον άλλον. Από το πρωί συζητούν, πηγαиноέρχονται από το ένα σπίτι στο άλλο προετοιμαζόμενες, λες και κάτι το αδιόρθωτο συνέβη ανάμεσά μας ή ότι είμαστε μικρά παιδιά, επιμένοντας καθένας στον θυμό του τούτη την άγια ημέρα... Τι ακριβώς συνέβη; Ένας παμπόνηρος εργολάβος μας έκανε να τσακωθούμε ή, μάλλον, εγώ συμπεριφέρθηκα επιπόλαια... Μπορεί και εσύ να κατέληξες τελικά σ' ένα πολύ αυστηρό συμπέρασμα για μένα... Όπως και να έχει, το ζήτημα είναι πως αν εγώ έσφαλα, ζητώ από σένα συγχώρεση και εξιλέωση.

Τι απαντούν τώρα, γνωρίζοντας τον Χαμ Οβαδιά και την υπερηφάνειά του. Μήπως σκόπιμα δεν ξεκίνησε για να έρθει εδώ; Σαν από φιλευσπλαχνία, έκανε μία κίνηση με το χέρι για να δείξει πως δεν είναι πλέον θυμωμένος. Χωρίς να πει κουβέντα, έτεινε το χέρι στον παλιό του φίλο και αμέσως κάθε θυμός και κάθε αντιπαλότητα ανάμεσά τους ξεχάσθηκε. Όλα τα μέλη της οικογένειας του Πεχαζκέλ με επικεφαλής τον γιο του Γιαακώβ, εξαιρετο νέο, πλησίασαν για να φιλήσουν το χέρι του «Τίο Χαμ Οβαδιά» και να πάρουν από αυτόν την ευχή για χατιμά τοβά¹⁹⁶ (καλή επισφράγιση)...

* * *

¹⁹⁶ Χατιμά τοβά: Καλή επισφράγιση. Ευχή που δίνεται πριν και κατά τη διάρκεια της γιορτής του Κιπούρ για να επισφραγιστεί η ειλικρινής μετάνοια αυτών που προσεύχονται.

Έτσι λοιπόν, Χαμ Οβαδιά, πήγαινε ευτυχής να απολαύσεις το φαγητό σου και να προετοιμασθείς με ηρεμία για τη μεγάλη μέρα που για άτομα σαν εσένα δεν αποτελεί φόβητρο, αφού ο Θεός εγκρίνει όλα τα έργα σου. Έτσι και η προσευχή σου θα είναι τέλεια, όπως κάθε χρόνο, και η ιερατική ευλογία σου θα είναι άμωμη, άψογη και θα φτάσει μέχρι τα ουράνια, στην πηγή όλων των ευλογιών. Από τώρα έχεις ήδη δικαιωθεί κι αν δεν κάνω λάθος, το μοναδικό αίτημα της καρδιάς σου έχει ήδη εισακουσθεί...

«Δίπλα από τη γέφυρα»

Ο Τίο Μπεχόρ Ερρέρα, ο ράφτης «α λα τούρκα» (ανατολίτικων ρούχων), κάθεται με πόδια σταυρωμένα πάνω στον σοφά¹⁹⁷ που καλύπτει το μισό σχεδόν δωμάτιο. Μπροστά του, πάνω στο μαύρο χαλί με τις φαρδιές κόκκινες ρίγες, είναι απλωμένο ένα χρωματιστό ύφασμα. Ο Τίο Μπεχόρ με σκυμμένη την πλάτη, κόβει μ' ένα μεγάλο ψαλίδι σε όλο το μήκος και το πλάτος του υφάσματος. Τα πυκνά άσπρα φρύδια του είναι συνοφρυωμένα, ίσως από την προσπάθεια που καταβάλλει ή λόγω της αγιάτρευτης στενοχώριας που τον βασανίζει. Πιο πιθανή φαίνεται η δεύτερη υπόθεση, αν κοιτάξουμε προσεκτικά το πρόσωπο και το μέτωπό του που δείχνουν ζωντάνια και υγεία παρά τα πενήντα του χρόνια: αντιθέτως τα μαλλιά και τα γένια του είναι σχεδόν κάτασπρα.

Όταν μπήκε ξαφνικά στο δωμάτιο ο ταχυδρόμος των γαλλικών ταχυδρομείων, ένας ψηλός νέος που φοράει στρατιωτικό κασκέτο και στη μέση του κρέμεται μια μεγάλη δερμάτινη τσάντα, ο Τίο Μπεχόρ σήκωσε σαστισμένος το κεφάλι. Όταν μάλιστα του παρέδωσε το συστημένο γράμμα και του ζήτησε να υπογράψει για την παραλαβή, η κατάπληξη του ήταν τόσο μεγάλη ώστε, όπως αναλογίσθηκε αργότερα, παρέλειψε να δώσει στον ταχυδρόμο, από ευγένεια, δυο μεταλίκια για τον κόπο του.

Για πολύ ώρα η επιστολή ήταν παρατημένη πάνω στο ύφασμα για το ανταρί. Ο Τίο Μπεχόρ κοιτούσε τον κλειστό φάκελο, μη τολμώντας να απλώσει το χέρι του και να τον ανοίξει. Η έκπληξή του είχε χαθεί.

¹⁹⁷ Σοφάς: Καναπές.

Ήξερε πλέον από ποιον είναι το γράμμα. Τα φρύδια του συνοφρυώθηκαν ακόμη περισσότερο και ο ίδιος βυθίστηκε σε σκέψεις.

Αναμνήσεις δώδεκα χρόνων επανέρχονται στη μνήμη του. Η ημέρα που συνόδευσε στο καράβι τον γιο του Σελομό, νέο δεκαοκτώ ετών, που πήγαινε να σπουδάσει κοπτική-ραπτική και να γνωρίσει το Παρίσι. Στην προβλήτα του λιμανιού, όταν ο νέος ετοιμάστηκε να επιβιβασθεί στη βάρκα που θα τον πήγαινε στο καράβι, η κακομοίρα η μητέρα ξέσπασε σε λυγμούς και αγκαλιάζοντάς τον, του είπε:

– Σελομό, «μι κερίδο, μι άλμα»¹⁹⁸!... Μην μας ξεχάσεις!...

Ο ίδιος, ο Τίο Μπεχόρ, συγκρατώντας τα δάκρυά του, του έχωσε στην τσέπη του παλτού ένα μικρό βιβλιαράκι και είπε:

– Κοίταξε Σολομονικό, μην ξεχάσεις το «Τζουντέζμο»¹⁹⁹!... Να θυμάσαι ότι σε δίδαξε να είσαι «γεουντί κασέρ» (καλός, νομιμόφρων Εβραίος) και να υπηρετείς τον Θεό. Στη μεγάλη ξένη χώρα μην εγκαταλείψεις την Τορά μας. Στις αποσκευές σου έβαλα ταλέτ και τεφιλίμ²⁰⁰ για να προσεύχεσαι καθημερινά. Πάρε κι ένα βιβλίο Τείλίμ²⁰¹ για να διαβάζεις τα Σάββατα με τη γλυκιά σου φωνή μερικούς ψαλμούς, όπως συνηθίζαμε μαζί...

Εκείνος, το αγαπημένο τους παιδί, με φωνή πνιγμένη από συγκίνηση, απάντησε και στους δύο σηκώνοντας το δεξί του χέρι σαν να ορκίζονταν:

– Όχι, όχι, δεν πρόκειται να σας ξεχάσω! Τίποτε δεν θα ξεχάσω... Κι όταν επιστρέψω μεγάλος και πλούσιος, θα δείτε πως θα εξακολουθώ να είμαι ο ίδιος Σολομών των παιδικών μου χρόνων!

¹⁹⁸ Σελομό, μι κερίδο κλπ.: Σελομό, αγαπημένε μου, ψυχή μου.

¹⁹⁹ Τζουντέζμο: Η ισπανοεβραϊκή γλώσσα και οι ισπανοεβραϊκές παραδόσεις.

²⁰⁰ Τεφιλίμ: Ένα ζευγάρι δερμάτινα κουτάκια που περιέχουν διάφορες περικοπές από την Πεντάτευχο.

Οι ευσεβείς Εβραίοι τα φοράνε κάθε πρωί στο μέτωπο και στο χέρι και λένε τη σχετική προσευχή.

²⁰¹ Τείλίμ: Το βιβλίο των Ψαλμών (του Δαβίδ) στην Παλαιά Διαθήκη.

...Είπε όμως ψέματα' καταπάτησε τον όρκο του!... Επί έναν χρόνο έλαβαν από αυτόν πολλά γράμματα. Αυτά τα γράμματα ξεχείλιζαν από αγάπη για την οικογένεια, τους αγαπημένους του γονείς, την αγαπητή αδελφή του, τον Μωσικό, το μικρό αδελφάκι του που κρατούσε αγκαλιά. Στην ξενιτιά, τη μεγάλη εκείνη πόλη, περιστοιχισμένος από ξένους ανθρώπους αναπολούσε την ομορφιά του Σαμπάτ στη γενέτειρά του, νοσταλγούσε το κιντούς του πατέρα, την απλή και ήσυχη ζωή της Θεσσαλονίκης. Εξέφραζε την οδύνη του που ήταν υποχρεωμένος στο Παρίσι να εργάζεται στο Σαμπάτ, αφού εκεί ημέρα ανάπαυσης ήταν μόνο η Κυριακή. Ήταν υποχρεωμένος να αναζητήσει εργασία στο πλαίσιο αυτού του γενικού κανόνα. Τους διαβεβαίωνε όμως πως μόλις με τη βοήθεια του Θεού τακτοποιούνται τα οικονομικά του, αυτός θα γινόταν ο καινοτόμος του απελευθερωμένου Παρισιού, θα έκλεινε το εργαστήριό του το Σαμπάτ και θα διακήρυσσε με υπερηφάνεια τον εβραϊσμό του. Πέρα από αυτά τα γράμματα, που γέμιζαν με ικανοποίηση τον πατέρα, έστελνε που και που καμιά επιταγούλα, ένα δωράκι δικό του προς την αγαπημένη του μητέρα, την αδελφή του και το μωρό.

Ξαφνικά τα γράμματα άρχισαν να αραιώνουν' τα θερμά συναισθήματα που άλλοτε τα συνόδευαν, άρχισαν να γίνονται ολοένα και πιο ψυχρά... Αυτή η διαφοροποίηση αποσαφηνίσθηκε στον Τίο Μπεχόρ όταν κάποιος γνωστός του έμπορος, επιστρέφοντας από το Παρίσι, τον πληροφόρησε πως ο γιος του εργάζεται και κερδίζει πολλά λεφτά, ότι σπούδασε κοπτική παρακολουθώντας ειδική νυχτερινή σχολή και ότι προσελήφθη βοηθός σ' έναν μεγάλο ράφτη... Παράλληλα όμως με τις επιτυχίες του υιοθέτησε και καινούργιες ιδέες. Ο έμπορος τον πληροφόρησε πως τον είδε με μια παρέα επαναστατημένων νέων που επιζητούν τις χαρές της μουσικής, που αρέσκονται να συμπεριφέρονται σαν μη Εβραίοι... Ο Τίο Μπεχόρ ανατρίχιασε' έγραψε στον Σελομό ένα γράμμα

από τέσσερις ολόκληρες σελίδες, γεμάτο επιπλήξεις και σωφρονισμούς. Εξέφραζε την πικρία του γι' αυτά που έμαθε και του υπενθύμιζε τη μεγάλη του υπόσχεση, ζητώντας παράλληλα με έμφαση να διορθώσει τη συμπεριφορά του.

Μήπως αυτό το γράμμα εξόργισε τον νέο; Δεν είναι γνωστό. Εν πάση περιπτώσει, από τότε διέκοψε τελείως την αλληλογραφία. Ο πατέρας ξαναέγραψε, χωρίς να επανέλθει στις επικρίσεις του. Το συστημένο γράμμα του επέστρεψε και πάνω στον φάκελο ήταν σημειωμένο με κόκκινο μολύβι: «Άγνωστος σε αυτή τη διεύθυνση». Έκπληκτος που ο γιος του άλλαξε κατοικία χωρίς να τους ενημερώσει, έγραψε πάλι στέλνοντας αυτή τη φορά το γράμμα στα παιδιά του γνωστού του εμπόρου που έμεναν στο Παρίσι, με την παράκληση να ψάξουν να βρουν τον νέο και να του το παραδώσουν. Αυτό το γράμμα, ποτισμένο από άπειρη αγάπη και πατρική στοργή, τελείωνε με τα παρακάτω λόγια:

«Αγαπητέ μου Σελομό, άκουσα πως ο Θεός βοήθησε τα βήματά σου. Είθε να προοδεύεις και να μεγαλουργήσεις ακόμη πιο πολύ... Είθε να χαρείς ό,τι έχεις. Δόξα τω Θεώ, εγώ κερδίζω αρκετά για τη συντήρηση της οικογένειας. Για τούτο, ούτε εγώ ούτε η μητέρα δεν ζητάμε να μας στείλεις τίποτε από τους κόπους σου. Δεν θα παραιτηθούμε όμως από τα γράμματά σου. Γιατί, άλλωστε, να μας στερήσεις αυτή την παρηγοριά;... Όταν θα αφιερώσεις μία ώρα την εβδομάδα για να γράψεις, θα θυμάσαι και συ τα παιδικά σου χρόνια, ότι είσαι γιος ατόμων «κασσερίμ» (νομιμοφρόνων Εβραίων) και πως χρέος σου είναι να μην απομακρυνθείς, όσο αυτό είναι δυνατόν στην ξενιτιά, από την οδό που εκείνοι χάραξαν. Τότε όλες οι ψεύτικες μαγείες και απολαύσεις αυτής της πόλης θα πάσουν να σε επηρεάζουν...».

Δύο εβδομάδες αργότερα πληροφορήθηκε πως τα παιδιά του εμπόρου συνάντησαν τον Σελομό στον δρόμο, του παρέδωσαν την επιστολή και

του ζήτησαν να τους δώσει την καινούργια του διεύθυνση. Με έκπληξη άκουσαν τον νέο να λέει πως θα γράψει ο ίδιος απευθείας στην οικογένειά του, αποφεύγοντας έτσι εν ψυχρώ να ικανοποιήσει το αίτημά τους.

Στην πραγματικότητα όμως δεν έγραψε... Η κακομοίρα η μητέρα του κλαίει ασταμάτητα και περιμένει πάντοτε με αγωνία τον ταχυδρόμο των γαλλικών ταχυδρομείων να φανεί. Παρ' όλες τις παρακλήσεις της, ο πατέρας δεν θέλησε να ξαναγράψει. Η απόγνωση και η οργή έκαναν τα μάτια του να στεγνώσουν από τα δάκρυα και τα φρύδια του να κυρτώσουν. Απέφευγε ακόμη και να αναφέρει το όνομα του γιου του, λες και το είχε ξεχάσει. Κι όμως υπήρχαν στιγμές που σηκωνόταν άξαφνα από τη δουλειά, παρατούσε το ψαλίδι, φόραγε το κιρίμ και έπαιρνε το μαστούνι, πηγαίνοντας τάχα σαν περαστικός στον φίλο του τον έμπορο, τα παιδιά του οποίου έμεναν στο Παρίσι και ασχολούνταν με τις εκεί επιχειρήσεις του. Έπιανε μαζί του κουβέντα, προσπαθώντας να αντλήσει οποιαδήποτε πληροφορία σχετική με τον γιο του. Έτσι κάποτε πληροφορήθηκε πως ο γιος του Σελομό, που τώρα ονομαζόταν Ερνέστ, ήταν καλά στην υγεία του. Απομακρυνόταν όμως όλο και περισσότερο από τους άλλους συμπατριώτες του που ζούσαν στο Παρίσι, σε σημείο που είχε πλήρως αφομοιωθεί και υπερηφανευόταν γι' αυτό. «Το παιδί είναι καλά». Αυτή την είδηση πετούσε κατάμουτρα στη γυναίκα του, η οποία τον εκλιπαρούσε για να μάθει νέα του, χωρίς να προσθέσει άλλη κουβέντα.

Από τότε πέρασαν πολλά χρόνια. Ο Τίο Μπεχόρ έμαθε πως ο Σελομό έφυγε από το Παρίσι και εγκαταστάθηκε σε κάποια επαρχιακή πόλη ως διευθυντής εργοστασίου ενδυμάτων. Ότι σπάνια επισκεπτόταν το Παρίσι και ότι ποτέ σχεδόν δεν συναναστρεφόταν με άλλους Εβραίους.

Η οικογένεια πέρασε χρόνια αγωνίας και μεγάλης φτώχειας. Το εισόδημα του Τίο Μπεχόρ διαρκώς μειωνόταν, αφού λιγότευε και ο

αριθμός των ανδρών και των γυναικών που ντύνονταν «α λα τούρκα». Οι ραφτάδες «α λα φράνκα» είχαν πολύ δουλειά, αφού από τους ανθρώπους της νεότερης γενιάς όλο και λιγότεροι φορούσαν τον τζουμπέ και το ανταρί. Τις ημέρες της δυστυχίας ο Τίο Μπεχόρ σκέφτηκε, χωρίς να το θέλει, πως αν γύριζε ο γιος του από το Παρίσι, ράφτης διπλωματούχος, τότε όλη η οικογένεια θα σωζόταν. Αυτή η σκέψη κράτησε για μια στιγμή. Όχι, ποτέ δεν θα ζητούσε βοήθεια από έναν απείθαρχο και ανυπάκουο γιο. Ακόμη κι όταν ήρθε η ώρα να παντρέψει την κόρη του και αδυνατούσε να δώσει στον γαμπρό τις λίγες λίρες που του είχε υποσχεθεί, δεν άκουσε την προτροπή της γυναίκας του να ζητήσουν τη βοήθεια του γιου τους. Κι όταν κάποτε γυρίζοντας στο σπίτι βρήκε ένα γειτονόπουλο να γράφει γράμμα που του υπαγόρευε η Τία Σιμχούλα για τον Σελομό, άφρισε από τον θυμό του. Έσχισε το γράμμα σε χίλια κομμάτια και έδωξε τον νεαρό από το σπίτι.

Να λοιπόν σήμερα, έπειτα από δώδεκα χρόνια, που λαβαίνει γράμμα από «αυτόν». Για μια στιγμή του έρχεται η επιθυμία να σχίσει το γράμμα χωρίς να το διαβάσει... Αμέσως όμως διαφορετικά συναισθήματα τον κατακλύζουν. Αναμνήσεις πιο παλιές έρχονται στο μυαλό του και σιγά-σιγά ο θυμός του κοπάζει. Βλέπει τον γιο του όπως ήταν πριν φύγει για το Παρίσι· βλέπει τον Σολομονίκο που τον συνόδευε κάθε πρωί τα χαράματα στη συναγωγή· τον Σολομονίκο που τραγουδά με ψιλή και ωραία φωνή τις νύχτες του Σαμπάτ τα «πιζμονίμ» (ύμνους) που είχε μάθει από τον γείτονά του χαχάμ, τον Σολομονίκο που κρατούσε με αγάπη τον μικρό αδελφό του και τον νανούριζε με γλυκιές και μελωδικές «μπακασότ» (ικεσίες): «Γεντίντ νέφες, αβ αραχμάν»²⁰² (σύντροφε της ψυχής, φιλεύσπλαχνε Πατέρα)... Ξαφνικά μια παράξενη ελπίδα τον κυ-

²⁰² Γεντίντ νέφες κλπ.: Ύμνος του Σαμπάτ που γράφτηκε τον 16ο αιώνα από τον ραβί Ελαζάρ Αζκαρί από την Τσφατ, κοιτίδα του εβραϊκού μυστικισμού. Υπήρξε απόγονος ραβίνων από τη Θεσσαλονίκη.

ριεύει, πως μέσα στο γράμμα θα ανακαλύψει πάλι τον Σολομονικό που τώρα σκέφτεται, εκείνον των παλιών ημερών που είχε ξεχάσει.

Το γράμμα ήταν πολύ σύντομο, μόνο μερικές αράδες και περιείχε μία μόνο είδηση. Ήταν όμως πολύ ψυχρό.

«Αγαπητοί μου γονείς!

Συγχωρέστε με που επί τόσα χρόνια δεν σας έγραψα και δεν σας έστειλα χρήματα. Οι λόγοι είναι πολλοί και διάφοροι και δεν είναι τώρα η κατάλληλη στιγμή για εξηγήσεις. Χάρη στην εργασία μου και τις ικανότητές μου βρίσκομαι σε καλή οικονομική κατάσταση. Σε μερικές ημέρες θα έρθω να σας επισκεφθώ· θα μείνω κοντά σας λίγες ημέρες και θα σας βοηθήσω να ξεφύγετε από τη φτώχεια. Μην πείτε σε κανέναν για τον ερχομό μου. Φιλώ εσάς, την αγαπητή αδελφή μου και τον «Μωσικό», ο οποίος σίγουρα θα έγινε άνδρας.

Καλή αντάμωση, Ερνέστ».

Τα χέρια του ράφτη έπεσαν κάτω. Όχι, δεν είναι χαρούμενος. Αυτός που πρόκειται να έρθει σε λίγες ημέρες δεν είναι ο δικός του Σολομονικό. Καλύτερη απόδειξη και από εκατό μάρτυρες είναι η παρούσα επιστολή.

* * *

Κι όμως όταν τη νύχτα του Καλ Χαμιρά²⁰³ μπήκε στο φτωχικό δωμάτιό τους, που φωτιζόταν από μια λάμπα πετρελαίου, ένας νεαρός άνδρας τριάντα ετών, ντυμένος σαν αριστοκράτης και φορώντας ημίψηλο καπέλο, μόνο χάρη στην αλάνθαστη μητρική της διαίσθηση η Τία Σιμχούλα τον αναγνώρισε, παρότι ήταν πολύ αλλαγμένος. Βγάζοντας μια σχεδόν άγρια κραυγή, όρμησε και τον αγκάλιασε. Τότε και η καρδιά του πατέρα

²⁰³ Καλ Χαμιρά: Μέρος προσευχής που λέγεται τις παραμονές του Πέσαχ, όταν καθαρίζεται το σπίτι από κάθε χαμέτς (βλέπε υποσημείωση 205).

σκίρτησε. Όταν η μητέρα του τον απελευθέρωσε, εκείνος έπιασε τον ωραίο νέο από τον ώμο, τον κοίταξε προσεκτικά να βεβαιωθεί αν αυτός που στεκόταν μπροστά του ήταν το παιδί που είχε αγαπήσει και τον αγκάλιασε. Όχι όμως τόσο σφιχτά σαν το αγκάλιασμα της γυναίκας του.

– Και πού είναι η Λέα; ρώτησε ο επισκέπτης μετά από λίγα λεπτά.

Η μητέρα δεν απάντησε αμέσως. Δεν χόρταινε να θαυμάζει τον γιο της με το επιβλητικό παρουσιαστικό, το περιποιημένο μουστάκι, τα λευκά και ωραία χέρια, το ψηλό παράστημα, τα όμορφα ρούχα. Μετά είπε:

– Αχ, παιδί μου! Πόσο μεγάλωσες και πόσο όμορφος είσαι. Είναι ποτέ δυνατόν εσύ, ο τόσο καλός και αγαπητός, να ξεχάσεις τον πατέρα σου και τη μητέρα σου; Όχι. Όπως βλέπεις Μπεχόρ, πρόσθεσε γυρίζοντας προς τον άνδρα της, δεν στο έλεγα πως ο Σολομονίκο, ο δικός μας, θα γύριζε κάποια μέρα;... Να, γύρισε! Δεν πρόκειται πλέον να μας ξαναεγκαταλείψει. Ποτέ δεν θα μας εγκαταλείψει!

Ένα λεπτό χαμόγελο ζωγραφίσθηκε πάνω στα χείλη του επισκέπτη, ακούγοντας το όνομα Σολομονίκο. Τα τελευταία όμως λόγια της μητέρας του δεν του άρεσαν και εκείνος τη σταμάτησε επαναλαμβάνοντας την ερώτηση:

– Πού είναι η Λέα;

Το βλέμμα του περιφερόταν ολόγυρα. Σε όλα τα έπιπλα του δωματίου, τα σκεύη και τον ρουχισμό ήταν αισθητή η μεγάλη φτώχεια. Τα μάτια των γονιών του είχαν χάσει τη σπιρτάδα τους, τα μαλλιά τους είχαν ασπρίσει πρόωρα. Όλα μαρτυρούσαν μια αφάνταστη δυστυχία και ψυχική απόγνωση. Η φτώχεια και η δυστυχία γίνονταν περισσότερο εμφανείς πάνω στα μπαλωμένα ρούχα και το αδυνατισμένο πρόσωπο του μικρότερου αδελφού, του Μωσέ, ο οποίος παρότι δεκατεσσάρων

ετών, επειδή ήταν αδύνατος, κοκαλιάρικο αγόρι, έδειχνε σαν δεκάχρονο παιδί. Τα μαύρα μάτια του παιδιού κοιτούσαν ντροπαλά και φοβισμένα το πρόσωπο του Σελομό, σαν να μην πίστευε πως αυτός ο κύριος με τα ωραία ρούχα ήταν αδελφός του. Αυτό το βλέμμα υποτέλειας και ταπεινότητας συγκίνησε τον νέο.

– Η Λέα; απάντησε η μητέρα. Αυτή παντρεύτηκε ήδη την παντρέψαμε πριν έξι χρόνια και σήμερα είναι μητέρα τεσσάρων παιδιών... Άνδρας της είναι ο Αβραάμ Τολεντάνο, ο φίλος σου από το Ταλμούντ Τορά, ο αδελφός της Μαιριμικά, αν θυμάσαι... Υποφέρει όμως, όπως εμείς. Ίσως και πιο πολύ...

Και πρόσθεσε: Όταν τη δεις, δεν θα γνωρίσεις τη Λέα μας. Τόσο πολύ αδύνατη είναι...

Εν τω μεταξύ ο πατέρας, συνοδευόμενος από τον μικρό γιο του που κρατούσε ένα αναμμένο κερι, άρχισε το «ψάξιμο»²⁰⁴ σε κάθε γωνιά του σπιτιού και ταυτόχρονα απήγγειλε κάποια εδάφια από τη Βίβλο. Στην αρχή ο νέος κοιτούσε έκπληκτος χωρίς να καταλαβαίνει τίποτε τελικά, όταν συνειδητοποίησε πως αυτό ήταν η τελετουργία του καλ χαμιρά (ψαξίματος του χαμέτς),²⁰⁵ εμφανίστηκε στα χείλη του ένα ειρωνικό χαμόγελο. Εκείνη τη στιγμή ακριβώς ο πατέρας του γύρισε το κεφάλι και είδε το περιφρονητικό χαμόγελό του. Αυτομάτως η χαρά χάθηκε από το πρόσωπο του πατέρα και τα βλέφαρά του ζάρωσαν. Δεν είπε κουβέντα, πήγε και κάθισε σταυροπόδι στον σοφά και άνοιξε ένα βιβλίο.

Η σιωπηλή αυτή ματιά αποδοκιμασίας δεν πέρασε απαρατήρητη από τον Ερνέστ. Ίσως και να του θύμιζε την προσβλητική επιστολή που

²⁰⁴ Ψάξιμο: Πριν από τη γιορτή του Πέσαχ τα μέλη της οικογένειας ψάχνουν κάθε γωνιά του σπιτιού για να το καθαρίσουν από οτιδήποτε χαμέτς (βλέπε υποσημείωση 205).

²⁰⁵ Χαμέτς: Όλες οι τροφές και τα σκευάσματα που απαγορεύεται η κατανάλωσή τους στη διάρκεια του εβραϊκού Πάσχα.

είχε λάβει από τον πατέρα του, όταν ξεκινούσε την απελευθερωμένη του ζωή στο Παρίσι. Όπως φαίνεται, ο γέρος τον θεωρεί μωρό και μπορεί να τον προσβάλλει. Για κάποιες στιγμές τα μάτια του πετούσαν σπίθες οργής. Θέλησε να θυμίσει σε αυτόν τον κακόμοιρο γέρο πως οι μέρες της παιδικής υπακοής γι' αυτόν πέρασαν ανεπιστρεπτί, ότι είναι πλέον άνθρωπος υπερήφανος, ελεύθερος, Ευρωπαίος. Συγκρατήθηκε όμως, σκεπτόμενος πως σύντομα θα εγκατέλειπε αυτό το καταθλιπτικό περιβάλλον και αυτή την πόλη.

* * *

Θα την εγκαταλείψει για πάντα· θα αποκοπεί τελείως από αυτή. Δεν ήταν παρά στιγμιαία αδυναμία ρομαντισμού η επιθυμία του να έρθει για ένα αποχαιρετιστήριο ταξίδι ινκόγκνιτο στη γενέτειρα πόλη και την οικογένειά του, προτού διασχίσει τη γέφυρα που θα τους χωρίσει για πάντα.

Μέσα στο στενό κατασκότεινο δωμάτιο, ξαπλωμένος πάνω στο σκληρό και άβολο ντιβάνι δίπλα στον τοίχο, απέναντι από τον μικρό αδελφό του που τον άκουγε καθαρά καθώς ανάσαινε, ο Σελομό στριφογυρνούσε άυπνος, πλημμυρισμένος από παλιές αναμνήσεις. Μέσα σε αυτό το δωμάτιο, που κάποτε υπήρξε δικό του, δεν τον κατακλύζουν οι αναμνήσεις των παιδικών του χρόνων αλλά εκείνες από ένα πιο πρόσφατο παρελθόν. Σαν αστραπή περνούν μέσα από το μυαλό του εικόνες της καθημερινής ζωής εκείνης της γαλλικής πόλης, της γεμάτης ιερείς και εκκλησίες· το πλησίασμα της ημέρας για το μεγάλο πέρασμα στη ζωή του, για το οποίο προετοιμάζεται τις τεράστιες αλλαγές που πρόκειται να γίνουν στη ζωή του.

Όλα ξεκίνησαν πριν έξι χρόνια, όταν διάβασε σε μια πρωινή εφημε-

ρίδα την αγγελία κάποιου εργοστασιάρχη ανδρικών ενδυμάτων από την πόλη Τρουά που ζητούσε κόφτη-ράφτη για το εργοστάσιο. Πήρε το πρώτο τραίνο. Ο αδύνατος νεαρός από τη Θεσσαλονίκη που είχε έρθει στο Παρίσι εδώ και έξι χρόνια, ήταν τώρα νέος δραστήριος, ανεπτυγμένος. Κατά την πρώτη συνάντηση, κρατώντας στο χέρι το δίπλωμα κοπτικής και τη συστατική επιστολή του ιδιοκτήτη του ραφείου «α λα μοντ», κοντά στον οποίο εργαζόταν, κυρίως όμως με όπλα το εντυπωσιακό παρουσιαστικό του, το νεανικό ωραίο πρόσωπό του, τα διαπεραστικά και έξυπνα μάτια με το παριζιάνικο ύφος, ο Ερνέστ Ερρέρα έδινε την εντύπωση νεαρού Ισπανού ιντάλγκο, γόνου αριστοκρατικής οικογένειας που μπορεί μεν να είχε χάσει την περιουσία του, διατηρούσε όμως την αριστοκρατική συμπεριφορά. Ίσως η άμεση πρόσληψή του να οφειλόταν και στη συμπτωματική παρουσία στο γραφείο κατά την ώρα της ακρόασης, της όμορφης Ιζαμπέλα, κόρης του εργοστασιάρχη Ντε Φρανιέ, η οποία από την πρώτη στιγμή είδε τον νεαρό με συμπάθεια και πολύ εντυπωσιάστηκε από την εμφάνισή του.

Όταν αργότερα το αφεντικό πληροφορήθηκε, όχι βέβαια από τον Ερνέστ αλλά από τρίτο πρόσωπο, πως ο «μαιτρ» του εργοστασίου ήταν Εβραίος, ήταν ήδη αργά. Τα οφέλη που αποκόμιζε από τον νεαρό συνεργάτη του υπερίσχυσαν των παλαιών αντιλήψεων που ακόμη ασκούσαν σημαντική επιρροή σε μια συντηρητική πόλη, όπως η Τρουά. Ο νέος, αν και καταγόταν από την οκνηρή Ανατολή, αποδείχθηκε πως διέθετε σπουδαία διοικητικά και οργανωτικά προσόντα, ταχεία αντίληψη, μεγάλη παρατηρητικότητα και σύγχρονες αντιλήψεις. Η ανάπτυξη του εργοστασίου χάρη στο καλό γούστο του Ερνέστ και η ικανότητά του στην ανεύρεση νέων αγορών οδήγησαν το αφεντικό στο να αγνοεί τα περιφρονητικά σχόλια της κοινωνίας. Στο τέλος και αυτά τα σχόλια σταμάτησαν. Ήρθε μάλιστα η ημέρα που οι κοπέλες της Τρουά, υπάκουες

θυγατέρες καλών και πιστών καθολικών οικογενειών, συναγωνίζονταν μεταξύ τους ποια θα χορέψει πρώτη με τον σπουδαίο νέο με τα μαύρα μάτια, η εμφάνιση του οποίου δεν πρόδιδε με κανέναν τρόπο την ξεχωριστή καταγωγή του.

Μια κοπέλα όμως κατάφερε να κερδίσει την καρδιά του Ερνέστ, μη αφήνοντας σε αυτόν περιθώρια για άλλα φλερτ. Αυτή ήταν η κόρη του εργοστασιάρχη, η ξανθιά Ιζαμπέλα, η γαλλική εξυπνάδα της οποίας συνοδεύονταν από μια μεθυστική ομορφιά. Για μεγάλο διάστημα τη θαύμαζε εκ του μακρόθεν, μέχρις ότου διαπίστωσε πως και αυτός δεν την άφηνε αδιάφορη. Τότε πέταξε στα σύννεφα. Δεν τον απασχολούσε πλέον η τεράστια απόσταση που χώριζε εκείνον από την πλούσια κόρη του φανατικού καθολικού εργοστασιάρχη. Τόλμησε να απευθυνθεί ο ίδιος προσωπικά στο αφεντικό του κάποια ευνοϊκή στιγμή, εξηγώντας του τη μεγάλη αγάπη του για την Ιζαμπέλα και με δάκρυα στα μάτια του ζήτησε το χέρι της. Χωρίς αυτή, η ζωή του δεν είχε κανένα νόημα.

Ο κύριος Ντε Φρανιέ συνοφρυώθηκε. Βέβαια ο νέος εργαζόταν δίπλα του έξι χρόνια πλέον και ήταν το δεξί του χέρι στη δουλειά. Η διεύθυνση της διαρκώς αναπτυσσόμενης επιχείρησής του με τους εκατόν πενήντα εργάτες ήταν στα χέρια του Ερνέστ. Δεν ήταν εύκολο να προβλέψει ποιες θα ήταν οι συνέπειες για την επιχείρηση από τυχόν αισθηματική απογοήτευση του νέου. Δεν του διέφευγε επίσης το γεγονός πως και στην κόρη του άρεσε, παρότι και η Ιζαμπέλα δεν ήταν λιγότερο προσηλωμένη στη θρησκεία απ' όσο εκείνος ή η μητέρα της και γνώριζε πως προτού αποφασίσει να παντρευτεί έναν Εβραίο θα είχε σκεφτεί πολύ, πολύ σοβαρά. Εν πάση περιπτώσει, η πρότασή του ήταν άκρως τολμηρή ιδιαίτερα για εκείνη την καθολική πόλη. Απάντησε ψυχρά πως πρέπει να σκεφτεί ένα τόσο σοβαρό ζήτημα, να συζητήσει με την κόρη του και την οικογένειά του και επιπλέον να συμβουλευθεί τον ιερωμένο

ξάδελφό του, πατήρ Ντε Φρανιέ. Μετά από μερικές ημέρες που φάνηκαν στον νέο σαν αιώνες και κατά τη διάρκεια των οποίων, παρ' όλες τις προσπάθειές του, δεν κατάφερε να συναντήσει την αγαπημένη του ιδιαιτέρως, κάλεσε ο κύριος Ντε Φρανιέ τον Ερνέστ και με ύφος πανηγυρικό του ανήγγειλε πως η Ιζαμπέλα θα γίνει γυναίκα του υπό έναν όρο που ασφαλώς για τον νέο δεν έχει καμία σημασία, εφόσον έτσι θα κερδίσει την αγάπη της Ιζαμπέλα και θα γίνει μέλος μιας τόσο αριστοκρατικής οικογένειας: Να απαρνηθεί την πατρογονική θρησκεία του για χάρη της Καθολικής, η οποία έτσι κι αλλιώς είναι η αληθινή θρησκεία.

Αυτή η απάντηση δεν άρεσε στον νέο. Πώς είναι δυνατόν αυτή τη φωτισμένη εποχή να υπάρχουν ακόμη άνθρωποι που προσδίδουν τόση σημασία στη θρησκεία, ώστε να αποτελεί ακόμη και εμπόδιο για την ευτυχία δύο ερωτευμένων; Ο ίδιος από μόνος του είχε απορρίψει κάθε μισβά και είχε απελευθερωθεί από κάθε εβραϊκό θρησκευτικό συναίσθημα. Σε τι διαφέρει από εκείνους; Αλλά και τι θα του προσέφερε η εμπάπτισή του μέσα σε αγιασμένο νερό; Πίστευε πως στην Ιζαμπέλα θα έβρισκε έναν πιστό σύμμαχο ώστε να καταφέρει να υπερπηδήσει αυτόν τον όρο που, χωρίς να καταλαβαίνει γιατί, του ήταν άκρως αντιπαθής. Όμως και η Ιζαμπέλα είχε τις ίδιες απόψεις: όχι μόνο παρέμενε σιωπηλή όταν μιλούσε ο πατέρας της, αλλά η ματιά της μαρτυρούσε πως τελικά αποδεχόταν και εκείνη αυτή την τελεσίδικη απόφασή του.

Για λίγες στιγμές τον κατέκλυσαν πλήθος αναμνήσεων. Πρώτη φορά εδώ και δέκα χρόνια θυμήθηκε ξανά ο νέος τις νύχτες του Σαμπάτ μέσα στο οικογενειακό δωμάτιο με το λιγοστό φως των δύο καντηλιών, τριγύρω από το τραπέζι με το άσπρο τραπεζομάντηλο, σύμβολο αγνότητας και τιμιότητας. Στο μυαλό του είδε την εικόνα ενός αδύνατου αγοριού, τον εαυτό του, που καθόταν ανάμεσα στους γονείς του και με την ωραία του φωνή τραγουδούσε το «Σιρ Ασιρίμ» (Άσμα Ασμάτων) με την παλιά

ανατολίτικη μελωδία, την τόσο ζεστή... Κι απόψε ήταν νύχτα Σαμπάτ... Εκείνος όμως κάθεται μπροστά σ' ένα τραπέζι γεμάτο εδέσματα υπό το εκτυφλωτικό φως των πολυφώτων με το αέριο, τα δε κρυστάλλινα ποτήρια της σαμπάνιας λαμπύριζαν εκθαμβωτικά μέσα στα μάτια του. Δεξιά του κάθεται μια κοπέλα με λεπτά χαρακτηριστικά, ντυμένη με μια εξώπλατη μεταξωτή τουαλέτα. Η λευκάδα των ώμων και των χεριών της τον θάμπωσε. Τριγύρω κάθονταν εκλεκτοί πολίτες της Τρουά, επίσημα ντυμένοι... Είναι δυνατόν να περιφρονήσει όλα αυτά για χάρη κάποιων παιδικών αναμνήσεων;... Μια λέξη μόνο από μέρους του αρκούσε για να εισχωρήσει και εκείνος σε μια τόσο αριστοκρατική οικογένεια, να αγκαλιάσει αυτή την όμορφη κοπέλα, να εξασφαλίσει διά παντός το μέλλον του. Μέσα στην ψυχή του διεξαγόταν ένας μικρός πόλεμος. Όλα όμως τελείωσαν όταν ο ίδιος πρόφερε εκείνη τη μαγική λέξη, οπότε ο αρχηγός της οικογένειας σηκώθηκε και είπε:

– Αγαπητοί μου συγγενείς και φίλοι! Αφού σας έκανα γνωστό το αίτημα του διευθυντή του εργοστασίου μου κ. Ερνέστ Ερρέρα, είμαι υποχρεωμένος να σας ανακοινώσω και το αποτέλεσμα της τελικής συμφωνίας μας. Για να μπορέσει να λάβει το χέρι της κόρης μου Ιζαμπέλα, που τόσο εγώ όσο και η γυναίκα μου δεχόμαστε να του δώσουμε εξαιτίας της αγάπης που τρέφει γι' αυτή και της απόλυτης εμπιστοσύνης μου απέναντί του, ο κ. Ερρέρα θα απορρίψει την εσφαλμένη πίστη των πατέρων του και είναι διατεθειμένος να δεχθεί την καθολική πίστη μας, τη θρησκεία της αλήθειας. Η τελετή της βάπτισης θα γίνει τις προσεχείς ημέρες.

Υπό τον ήχο των χειροκροτημάτων και των ευχών των παρισταμένων ο νέος αγκάλιασε τη μνηστή του.

Μέσα σε όλη την ευτυχία του, μια θλίψη βάραινε την καρδιά του Ερνέστ. Ίσως να ήταν κάποιο συναίσθημα τύψης απέναντι στους δυ-

στυχισμένους και φτωχούς γονείς του, αυτή την ώρα που ο ίδιος περιβάλλεται από αγαπημένα πρόσωπα και γιορτάζει την ευτυχία του. Ίσως να ήταν οι αναμνήσεις από το ζεστό περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγάλωσε. Την επόμενη ημέρα ο Ερνέστ ζήτησε από τον πεθερό του και τη μέλλουσα γυναίκα του να του δώσουν την άδεια να επισκεφθεί, προτού αλλαγοπιστήσει, τη Θεσσαλονίκη για να δει για τελευταία φορά τη γενέτειρά του, τους γονείς του και τα αδέρφια του και να συμβάλει στην οικονομική τους ανόρθωση, έτσι ώστε χωρίς τύψεις και ανησυχίες να ζήσει ευτυχισμένος την υπόλοιπη ζωή του. Από τις αποταμιεύσεις δώδεκα χρόνων δουλειάς είχε το ποσό των πενήντα χιλιάδων φράγκων. Προσπάθησε να φανταστεί τη χαρά των δικών του για την επίσκεψή του και ιδιαίτερα όταν θα τους παρέδιδε αυτό το τεράστιο γι' αυτούς ποσό, χάρη στο οποίο θα λυτρώνονταν από τη φτώχεια. Ήταν βέβαιος πως οι δυστυχείς αυτοί άνθρωποι δεν θα κατέκριναν τις πράξεις του ή θα τις παρέβλεπαν, χάρη στη λύτρωση που τους έφερνε. Μετά από αυτό το ταξίδι χρέους, ο ίδιος θα επέστρεφε στην Τρουά και ποτέ πλέον δεν θα τον ξανάβλεπαν ούτε η γενέτειρά του ούτε τα μέλη της οικογένειάς του.

Τότε ήταν που έγραψε στους γονείς του την επιστολή που αναφέραμε.

Τώρα, καθώς στριφογυρίζει άπνους, ο Ερνέστ έχει μετανιώσει για την επίσκεψή του. Αισθάνεται πως εδώ δεν είναι όλα όπως τα είχε φανταστεί. Τον δυστυχισμένο αυτόν γέρο με το λυπημένο πρόσωπο, το βαρύ βλέμμα που κάποιες στιγμές φαίνεται να αστράφτει από οργή, διαισθάνεται να τον διακατέχει η διάθεση να διαπληκτισθεί μαζί του. Δεν τον τρομάζει η κριτική ή οι επιπλήξεις· μπορεί και τις αντιμετωπίζει. Έχει συνηθίσει να επιστατεί, να επηρεάζει παρά να υποχωρεί ή να υποτάσσεται. Κανένας από το περιβάλλον του δεν μπορεί να αντιμετωπίσει την ισχύ της ματιάς του. Δεν θα ήθελε όμως να χωρισθεί από αυτούς

μέσα σε ατμόσφαιρα σύγκρουσης. Εδώ και πολύ καιρό ονειρευόταν τη χαρά και την υπερηφάνεια των γονιών του, τα δάκρυα ευτυχίας και ικανοποίησης. Φανταζόταν τη μεγάλη στιγμή, όταν θα τους παρέδιδε το δώρο που μετέφερε μέσα στο πορτοφόλι του, ένα ισχυρό καταπραϋντικό φάρμακο για να καθησυχάσει κάθε αρνητική ανάμνηση από το παρελθόν και να γλυκάνει τον πόνο του αποχωρισμού. Δυόμισι χιλιάδες ναπολεόνια είναι ένα ποσό που αυτοί οι δυστυχείς ποτέ δεν ονειρεύθηκαν. Αρκούσε για να διορθώσει την κατάσταση της αδελφής του, να εξασφαλίσει το μέλλον του αδελφού του, να εξασφαλίσει τα γηρατειά των γονιών του. Έφθανε για να αποστομώσει κάθε διαμαρτυρία για την αναχώρησή του, ακόμη και για την αλλαξοπίστησή του, όταν το μάθαιναν. Και στον ίδιο όμως θα εξασφάλιζε την ψυχική γαλήνη μέσα στα πλούτη και την ευτυχία. Κανένα συναίσθημα τύψης δεν θα μπορούσε να διαταράξει την ψυχική του γαλήνη... Παρόλα αυτά, όμως, γιατί ήρθε; Δεν θα ήταν ευκολότερο να τα στείλει με το ταχυδρομείο; Θα απαλλασσόταν έτσι από τόσες δυσάρεστες καταστάσεις.

Μήπως, όντως, πρέπει να ανησυχεί για κάτι; Μάταια διέβλεπε μέσα από στιγμιαίους μορφασμούς του προσώπου του γέροντα το ενδεχόμενο μελλοντικών συγκρούσεων. Το χρήμα θα τακτοποιούσε τα πάντα· θα διάνοιγε την οδό της συμφιλίωσης, θα έφερνε το χαμόγελο πάνω στα λυπημένα τους πρόσωπα...

Μαζί με την αίσθηση ισχύος, που προερχόταν από τα χρήματα που υπήρχαν στο πορτοφόλι του, αποκοιμήθηκε τελικά ο Ερνέστ.

* * *

Για να αποφύγει τις επισκέψεις των περίεργων γειτόνων που πληροφορήθηκαν την επιστροφή του γιου του ράφτη, ο Ερνέστ σηκώθηκε νωρίς

το πρωί και βγήκε έξω. Θέλησε επίσης να δει τις αλλαγές που είχαν επέλθει στη γενέτειρά του πόλη από τότε που έφυγε.

Τα καινούργια μεγάλα κτίρια που αντικατέστησαν τα παλιά κτίσματα, οι επιβλητικές βιτρίνες των καταστημάτων που μαρτυρούν την ανάπτυξη του εμπορίου πάνω σε σύγχρονες βάσεις, οι άνθρωποι με τις ευρωπαϊκές ενδυμασίες, αφού πολλοί ήταν εκείνοι που είχαν εγκαταλείψει το ταρπούς και φορούσαν ρεπούμπλικα, όλα αυτά δεν τον εντυπωσίασαν. Του φάνηκαν σαν μια κακόγουστη απομίμηση του δικού του καλαισθητού Παρισιού, που δεν αντιγράφεται. Όταν όμως έφθασε στην περιοχή της εβραϊκής αγοράς συνάντησε μια τελείως διαφορετική ατμόσφαιρα, η οποία ασυναίσθητα τράβηξε την προσοχή του.

Ήταν παραμονή του Πέσαχ. Στις εισόδους των μαγαζιών, πάνω στα πεζοδρόμια αλλά και μέσα στη μέση του δρόμου ήταν αραδιασμένα κοφίνια και καροτσάκια με γυαλικά, σκεύη, τραπεζομάντηλα, υφάσματα, ταρπούς, καπέλα, Αγκαντότ,²⁰⁶ δίπλα σε πάγκους κατάφορτους με «ματσότ»,²⁰⁷ γλυκές ή κρασιού, φρούτα και λαχανικά, ανάμεσα στα οποία ξεχώριζαν στίβες απο μαρούλια και σέλινο για το Σέντερ. Οι πωλητές διαλαλούσαν τιςπραμάτειές τους φωνάζοντας δυνατά και μελωδικά και απαγγέλλοντας διάφορα χωρία από την Αγκαντά, θυμίζοντας διαρκώς πως έφθασε το Πέσαχ. Πλήθη κόσμου περιφέρονταν βιαστικά από πωλητή σε πωλητή, εξέταζαν κάποιο προϊόν, λιγότερο απ' όσο άλλες φορές, διάλεγαν και γέμιζαν με φρούτα και μαρούλια τις τσάντες τους. Η κάτω από τη μασχάλη κουβαλούσαν μπουκάλια με κρασί και διάφορα σκεύη. Όλοι βιάζονταν να γυρίσουν σπίτι με πρόσωπα γεμάτα ικανοποίηση

²⁰⁶ Αγκαντότ: Πληθυντικός της Αγκαντά. Το βιβλίο που εξιστορεί την έξοδο των Εβραίων από την Αίγυπτο και διαβάζεται απ' όλη την οικογένεια στο γιορτινό δείπνο του Πέσαχ.

²⁰⁷ Ματσότ: Πληθυντικός της Ματσά. Το άζυμο ψωμί που τρώγεται στις οκτώ ημέρες της γιορτής του Πέσαχ.

που εκπλήρωσαν το χρέος τους. Δεν έβλεπες μόνο εύπορους ανθρώπους αλλά και φτωχούς, ακόμη και παιδιά, όλους φορτωμένους, ενώ τα πρόσωπά τους ήταν σοβαρά αλλά έδειχναν και ικανοποιημένα.

Αυτή η εικόνα, που σαν παιδί είχε δει αρκετές φορές, φάνηκε στον Σελομό σαν κάτι καινούργιο. Τη σύγκρινε με την εικόνα του Παρισιού το νέο έτος ή τη λαϊκή αγορά της Τρουά την παραμονή των Χριστουγέννων. Αναρωτήθηκε αν είχε παρατηρήσει στα πρόσωπα των ανθρώπων εκεί το ίδιο αίσθημα ικανοποίησης, τον ίδιο οργασμό προετοιμασίας για την υποδοχή της γιορτής μέσα από αίσθημα ευθύνης και χρέους, όπως κάνουν εδώ οι Εβραίοι τις αγορές τους, σαν να μην πρόκειται για την ικανοποίηση του στομάχου αλλά την εκπλήρωση κάποιας τελετουργίας. Σίγουρα, σκέφτηκε, ο θρησκευτικός φανατισμός εδώ είναι πιο έντονος, αφού και η διατροφή τους ακόμη είναι αφιερωμένη στη θρησκεία.

* * *

Όπως και αν είχε το ζήτημα, ο «θρησκευτικός φανατισμός» των συμπολιτών του αυτή την παραμονή του Πέσαχ τον εντυπωσίασε βαθύτατα. Ο πατέρας του τον φώναξε να πάνε στη συναγωγή. Λίγο εξαιτίας των ικεσιών της μητέρας του, λίγο από θεατρινισμό δικό του, δέχθηκε να τον συνοδεύσει. Μέσα στη λιτή συναγωγή χωρίς λαμπάδες και χωρίς αρμόνιο, ούτε έστω χορωδία, μ' έναν ηλικιωμένο χαζάν ο οποίος ξελαρυγγιζόταν με τη βραχνή φωνή του, επικρατούσε εορταστική ατμόσφαιρα. Αυτή η ατμόσφαιρα δεν αποτυπωνόταν στη διακόσμηση του χώρου ή στην επιβλητικότητα του κτιρίου αλλά πάνω στα πρόσωπα των Εβραίων, που έλαμπαν από εσωτερική ευτυχία. Η ευτυχία αυτή έφθασε στο ζενίθ όταν κατά το τέλος της Τεφιλάτ Αρβίτ άρχισε η απαγ-

γελία του «Αλέλ»²⁰⁸ ή, πιο σωστά, η οχλαγωγία του Αλέλ... Όλο το καάλ στέκονταν όρθιοι και συναγωνίζονταν μεταξύ τους, μέσα σε φοβερή φασαρία, στο ψάλσιμο των ύμνων της μεγάλης δοξολογίας. Οι φωνές και η φασαρία δυνάμωναν κάθε φορά που άρχιζε η απαγγελία ενός καινούργιου ύμνου λες και κάθε Εβραίος στεκόταν όρθιος με προτεταμένο το στήθος, ώστε να μπορεί να υψώνει όσο γίνεται περισσότερο τη φωνή του, εκδηλώνοντας έτσι τη χαρά και την ευγνωμοσύνη του προς τον Πανάγαθο Θεό που τον αξίωσε να γιορτάσει τούτη τη λαμπρή νύχτα.

Καμιά φορά δεν είναι εύκολο να παρακολουθήσουμε τον ειρμό των σκέψεων. Ποιος ήταν ο λόγος που ο Ερνέστ θυμήθηκε εκείνη τη στιγμή την τελετή που τον αναμένει κατά την επιστροφή του μέσα στον κρύο και μεγαλοπρεπή καθεδρικό ναό της Τρουά; Γιατί είδε τον εαυτό του αναστατωμένο και χαμένο ανάμεσα στις αναμμένες λαμπάδες και τους καπνούς από τα λιβανιστήρια, ενώ στα αυτιά του αντηχεί ο ήχος του αρμόνιου που ξυπνά μέσα του μια φωνή, σαν μια μακρινή αστραπή, για να χαθεί έπειτα μέσα στον τεράστιο εκείνο χώρο με τις ψηλές μαρμάρινες κολώνες; Γιατί φαντάζεται τον εαυτό του να λυπάται τη στιγμή που γονατίζει μπροστά στον ιερέα με το λευκό χρυσοκέντητο ράσο, σαν να πρόκειται για κηδεία, ενώ δέχεται το ράντισμα του εξαγνιστικού νερού του βαπτίσματος;... Γνωρίζει πως αυτά τα φαντάζεται σαν ένα παιδί που κοιμάται κι όμως αισθάνεται ένα κρύο ρίγος να διαπερνά όλο το κορμί του, λες και τον έλουζαν με παγωμένο νερό και του κοβόταν η ανάσα, ενώ παράλληλα τον έπνιγε ο καπνός από το λιβανιστήρι.

Γνωρίζει ο Ερνέστ πως δεν πρόκειται να χαρεί τη στιγμή αυτής της τελετής· επίσης, στα πρόσωπα των παρισταμένων νέων συγγενών του με τα μαύρα επίσημα ρούχα δεν πρόκειται να αντικρίσει την ίδια απρο-

²⁰⁸ Αλέλ: Το Δοξαστικό στην προσευχή.

κάλυπτη χαρά, σαν εκείνη που ξεχύνεται από τα πρόσωπα αυτών των Εβραίων. Φαντάζεται την τελετή εκείνη σαν ένα αναπόδραστο περιστατικό, όπως μια εγχείρηση πριν από την ευτυχία, την αφάνταστη χαρά που τον προσμένει. Η φαντασία του καλπάζει ύστερα στη λαμπρή τελετή του γάμου που θα ακολουθήσει καθώς και στη μελλοντική ζωή με την αγαπημένη του, την όμορφη Ιζαμπέλα. Αυτά τα συναισθήματα αρκούν για να ξεχασθεί η πικρή γεύση αυτού του δυσάρεστου αλλά υποχρεωτικού ενδιαμέσου περάσματος.

* * *

Ο Ερνέστ δεν είχε ξεχάσει τελείως την Αγκαντά. Διαβάζει δίπλα στον πατέρα του και τον αδελφό του και χαίρεται για την εντύπωση που προκαλεί στη μητέρα του, η οποία θαυμάζει τον γιο της από το Παρίσι επειδή μπορεί και ξεχωρίζει ακόμη τα γράμματα της «αγίας γλώσσας»²⁰⁹... Αναπόφευκτα, αυτή η εγкарδιότητα του εορτασμού τον επηρεάζει: ξέχασε τις κοροϊδίες και στο πρόσωπό του άνθισε το αυθόρμητο γέλιο των παλιών ημερών. Για μια στιγμή η επιβλητικότητα του σέντερ, η οικογενειακή ατμόσφαιρα, τον κάνουν να ξεχάσει δώδεκα ολόκληρα χρόνια. Σηκώνοντας τα μάτια από το βιβλίο, αισθάνεται να δέχεται κύματα αγάπης μέσα από τα στοργικά μάτια της μητέρας του που τον τυλίγουν από παντού, θυμίζοντάς του πόσο ζεστή και γλυκιά είναι η οικογενειακή εστία, από την οποία είχε αποξενωθεί όλα αυτά τα χρόνια. Στο σοβαρό και λίγο σκληρό πρόσωπο του πατέρα του διακρίνει απόψε ένα πρόσωπο ήπιο και ελκυστικό. Πόσο συμπαθητικός, εξάλλου, και αγαθός είναι ο μικρός αδελφός του με τη γλυκιά φωνή!...

²⁰⁹ Αγία γλώσσα: Τα Εβραϊκά.

Γρήγορα όμως συνέρχεται... Απορρίπτει τη μάταιη αυτή τελετή και οργίζεται με τον εαυτό του για την αδυναμία που επέδειξε. Ξυπνά μέσα του η επιθυμία να σηκωθεί από το τραπέζι και μέσα στην αναστάτωση που θα ξεσπούσε, να φύγει, να βγει έξω στον καθαρό αέρα. Όμως συγκρατείται και στο πρόσωπό του επανέρχεται το περιφρονητικό χαμόγελο γι' αυτούς τους δύστυχους ανθρώπους, τους εμποτισμένους στην αμάθεια και τις δεισδαιμονίες... Αν υπήρχε κάποιος που θα τον καταλάβαινε, θα ανακάλυπτε ασφαλώς στα αφελή εκείνα εδάφια της Αγκαντά πλούσιο υλικό για σάτιρα και σκωπτικές παρατηρήσεις. Πόσο μακριά βρίσκεται από παρόμοιες παιδαριώδεις αντιλήψεις! Πόσο αποκαρδιωτική είναι η ελπίδα αυτών των ανθρώπων για την απέραντη ευτυχία που θα τους προσμένει το ερχόμενο έτος σε μια απομακρυσμένη πόλη, τη φτωχική Ιερουσαλήμ, ανάμεσα σε ηλικιωμένους άνδρες με λιγδιασμένα γένια που όλη την ημέρα κάθονται και διαβάζουν τείλιμ και δέχονται τις προσβολές των μελαψών φελάχων!... Αλίμονο για εκείνους που σαν ύψιστη απόλαυση έχουν την κατανάλωση κρέατος μοσχαριού που σφάχθηκε από τον αρχιερέα της Ιερουσαλήμ και με το αίμα του ράντισε το πεινασμένο πλήθος!... Αλίμονο για τις διαλογικές συζητήσεις σχετικά με τον αριθμό των πληγών που δέχθηκαν οι Αιγύπτιοι, αν ήταν διακόσιες ή διακόσιες πενήντα!... Αναρωτιέται πώς ήταν δυνατόν τόσα χρόνια να πιστεύει παρόμοιες ανοησίες... Κατακρίνει τον εαυτό του επειδή την ώρα της τεφιλά²¹⁰ και στην αρχή της τελετής του σέντερ επέδειξε αδυναμία εξαιτίας κάποιας συναισθηματικής φόρτισης και ενός στιγμιαίου ενθουσιασμού. Δοξάζοντας τον Διαφωτισμό που διέλυσε τα σύννεφα του σκότους, αναφωνεί μέσα του:

– Ω! Ευρώπη!... Γαλλία!... Παρίσι!...

²¹⁰ Τεφιλά: Προσευχή.

* * *

– Χθες ήρθε η Λέα δύο φορές για να σε δει, του είπε η μητέρα του όταν σηκώθηκε κάπως αργά το άλλο πρωί. Δεν σε βρήκε και έφυγε επειδή ήταν παραμονή γιορτής, το σπίτι της είναι μακριά και τα παιδιά ήταν μόνα τους. Είπε πως θα έρθει πάλι σήμερα να σε δει... Σε παρακαλώ Σελομό, περιμένέ τη!

Ο Ερνέστ περίμενε την αδελφή του. Ήρθε αμέσως μετά το πρωινό. Αχ, πόσο είχε αλλάξει η κακομοίρα! Σχεδόν δεν την αναγνώρισε, ιδίως μέσα σε κείνο το ανατολίτικο ρούχο της. Στα αδύναμα μπράτσα της κρατά ένα μελαχρινό μωρό. Είναι κατάχλομη στο πρόσωπο και τα μάτια της, εκείνα τα μαύρα και έξυπνα μάτια που ήξερε και που αγαπούσε ο Σελομό, τον κοιτάζουν ντροπαλά, σχεδόν φοβισμένα. Αφήνει το μωρό στα χέρια ενός αδύνατου κιτριναρικού παιδιού γεμάτου σπυριά, που την ακολουθούσε, και τον πλησιάζει... Δεν τολμάει όμως να πέσει στην αγκαλιά του καλοντυμένου αδελφού της. Ο Ερνέστ την αγκαλιάζει με ανάμεικτα αισθήματα αγάπης και συμπόνιας.

Κάθεται δίπλα στον αδελφό της και με σιγανή φωνή, καταβάλλοντας προσπάθεια να συγκρατήσει τα δάκρυα και να χαμογελάσει, του διηγείται όλη τη ζωή της. Ο άνδρας της Αβραάμ είναι ο αδελφός της Μύριαμ, της παιδικής του φίλης. Είναι καλόκαρδος άνθρωπος και επειδή την αγαπούσε την παντρεύτηκε σχεδόν χωρίς προίκα. Είναι επίσης καλός και στοργικός πατέρας με τα παιδιά. Του έτυχε όμως ένα ατύχημα και όλα άλλαξαν... Ήταν μαραγκός και κέρδιζε άνετα το ψωμί του, μέχρι την κακιά εκείνη ώρα που έχασε στην κορδέλα τα περισσότερα δάχτυλα του δεξιού χεριού του. Από τότε φτώχεια και δυστυχία έπληξαν την οικογένεια, αφού ο Αβραάμ με το σακατεμένο χέρι σπάνια καταφέρνει να κερδίσει μερικά γρόσια. Από την απόγνωση και τη στενοχώρια ο άλλοτε

τακτικός και εργατικός νέος το έριξε στο πιετό, φτάνοντας μέχρι το σημείο να χτυπήσει κι αυτή τη γυναίκα του. Εκείνη τα υπομένει όλα και συγχωρεί για όλα τον απελπισμένο σύζυγό της, παρηγορούμενη με τα τέσσερα παιδιά της που σύντομα θα γίνουν πέντε. Στη διάρκεια της εξομολόγησής της ανακοινώνει στον Σελομό πως είναι έγκυος και ότι σύντομα θα υποχρεωθεί να σταματήσει πρόωρα τον θηλασμό του μικρού της, που είναι έξι μηνών...

Ο Ερνέστ εξοργίζεται. Τόση αμορφωσιά! Μέσα στην αβάσταχτη φτώχεια, χωρίς καμία ελπίδα για μελλοντική βελτίωση, αυτό το δυστυχισμένο ζευγάρι που μέσα σε έξι χρόνια απέκτησε τέσσερα παιδιά, εξακολουθεί και γεννοβολά. Εξέφρασε την άποψή του απερίφραστα, μίλησε στην αδελφή του για τους σκληρούς νόμους της οικονομίας. Η Λέα, σαστισμένη, άκουσε με προσοχή το κήρυγμά του, παρότι λίγα κατάλαβε. Στο τέλος εκείνη είπε:

– Ποιος θα τα συντηρήσει; Ο Θεός είναι μεγάλος και φιλεύσπλαχνος!... Κάποια μέρα θα μας λυτρώσει από τη δυστυχία χάρη σε αυτά τα παιδιά που δεν έχουν αμαρτία... Εγώ τον εμπιστεύομαι.

Ο Ερνέστ με δυσκολία συγκρατεί την αγανάκτηση που τον κυριεύει εξαιτίας των παραπάνω λόγων. Του είναι αδύνατον να πιστέψει πως μέσα σε τόση δυστυχία υπάρχει τόση πίστη! Ή μήπως η αδελφή του διαφημίζει την κατάστασή της, ελπίζοντας στη βοήθειά του; Θέλει να δει με τα μάτια του την κατάσταση από κοντά και της υπόσχεται να την επισκεφθεί στο σπίτι της.

* * *

Όσο κι αν ο Ερνέστ προσπάθησε να γλυτώσει από την περιέργεια των γειτόνων, που φλέγονταν για να δουν τον Σολομονικό που επέστρεψε

από το Παρίσι, ορισμένοι κατάφεραν να τον δουν τις πλέον ακατάλληλες ώρες και ήταν υποχρεωμένος να υπομείνει τις επισκέψεις και να υποστεί τις ενοχλητικές ερωτήσεις τους. Με το υπεροπτικό του ύφος και το ειρωνικό του χαμόγελο κατάφερε να ξεμπερδέψει γρήγορα. Η ήσυχη και απλοϊκή ζωή τους με τα λιγοστά επιτεύγματα τον ενοχλούσε αφάνταστα...

Μόνο η καθαριότητα και η τάξη, που επικρατούσε παντού, προσέδιδαν κάποια ομορφιά στο φτωχικό σπιτάκι. Παντού όμως ήταν εμφανής η φτώχεια. Η Λέα δεν ήταν μόνη· μαζί της στο δωμάτιο ήταν μια ψηλή γυναίκα με μαύρα τοξοειδή βλέφαρα που προσέδιδαν στην όψη της σοβαρότητα και ευγένεια. Το κάτασπρο πρόσωπό της ξεχείλιζε από ζωντάνια και ικανοποίηση από τη ζωή. Το φόρεμά της ήταν απλό, όμως δεν ήταν ακαλαίσθητο. Ίσως αυτή η εντύπωση να οφείλεται στην ευγενική της μορφή και στις χαριτωμένες κινήσεις της. Η Λέα τη σύστησε στον αδελφό της, ήταν η κουνιάδα της Μυριάμ, η παιδική τους φίλη.

Θυμήθηκε αμέσως τη Μυριαμίκα που έπαιζαν μαζί, τη δεκαπεντάχρονη κοπέλα που είδε πριν φύγει. Πόσο μεγάλωσε και πόσο ομόρφυνε! Εξέφρασε αυτή την εντύπωσή του με τη μορφή κάποιου παριζιάνικου κοπλιμέντου, προκαλώντας αμηχανία στην κοπέλα και κάνοντας το πρόσωπό της να κοκκινίσει. Τη ρώτησε αν πρέπει να την αποκαλέσει κυρία ή δεσποινίδα.

Προς μεγάλη του κατάπληξη πληροφορήθηκε πως ακόμη δεν είχε ούτε καν αρραβωνιασθεί, παρά το ευγενικό και πολιτισμένο παρουσιαστικό της και παρά τα εικοσιεπτά χρόνια της. Όταν η κοπέλα σηκώθηκε να πάει στην κουζίνα για να δώσει κάτι να φάει σ' ένα από τα παιδιά, η Λέα του διηγήθηκε την παρακάτω σύντομη ιστορία:

Η Μυριάμ τελείωσε τις σπουδές της στην Αγγλική Σχολή με άριστα. Όταν πέθανε ο πατέρας της και η οικογένεια έμεινε απροστάτευτη, υπο-

χρεώθηκε να δουλέψει εκείνη για να συντηρήσει τον εαυτό της και τη μητέρα της. Προσλήφθηκε ως γκουβερνάντα στο σπίτι ενός πλούσιου Ιταλού αρχιτέκτονα που ήθελε τα παιδιά του να μάθουν γαλλικά και αγγλικά. Τέσσερα χρόνια παρέμεινε σε αυτή τη θέση, που εκτός από τη διαμονή σ' ένα άνετο και αριστοκρατικό σπίτι, της εξασφάλιζε και ένα καλό εισόδημα ώστε να συντηρεί άνετα τη μητέρα της. Ξαφνικά, εξαιτίας ατυχούς επέμβασης κατά τη διάρκεια μιας εγχείρησης, πέθανε η οικοδέσποινα σε αρκετά νεαρή ηλικία. Αυτό το περιστατικό άλλαξε τελείως την κατάσταση. Έναν μήνα μετά το ατύχημα ο χήρος, που ήταν ακόμη ακμαίος παρά τα σαράντα του χρόνια και αρκετά συμπαθητικός, έδειξε ότι ενδιαφερόταν για τη νεαρή, σεμνή αλλά και όμορφη Εβραία γκουβερνάντα. Χωρίς πολλές περιστροφές της ζήτησε να γίνει γυναίκα του. Μάταια προσπάθησε να την πείσει με τα πλούτη και την καλή και άνετη ζωή που θα ζούσε μέσα σ' ένα τελείως αριστοκρατικό περιβάλλον. Μάταια της εξήγησε πως δεν της ζητά να αλλαξοπιστήσει. Την ίδια εκείνη ημέρα εγκατέλειψε το σπίτι. Ποτέ δεν ξαναγύρισε. Από τότε συντηρεί με δυσκολία τον εαυτό της και τη μητέρα της, παραδίδοντας κάποια ιδιαίτερα μαθήματα...

Αυτό παραείναι! Ο Ερνέστ δεν αντέχει άλλο· θέλει να φωνάξει, να διαμαρτυρηθεί! Τα ωραία μάτια της Μυριάμ, που είχε εν τω μεταξύ επιστρέψει, και το γλυκό χαμόγελο του προσώπου της απέτρεψαν το ξέσπασμά του. Έμεινε για λίγο σιωπηλός· μην αντέχοντας άλλο και όσο το επέτρεπαν οι καλοί του τρόποι, πήρε την απόφαση και ρώτησε:

- Τώρα όμως, δεσποινίς, δεν μετανιώνετε που αρνηθήκατε;
- Να μετανιώσω; είπε εκείνη αυθόρμητα. Απεναντίας, αν είχα κάνει το λάθος να εγκαταλείψω τον λαό μου, τότε ασφαλώς σήμερα πίσω από τα φαινομενικά πλούτη η ζωή μου θα ήταν αγιάτρευτα βασανισμένη και δυστυχισμένη.

– Όμως, συνέχισε εκείνος ματώνοντας κι άλλο την πληγή της, μείνατε ανύπαντρη, παρ' όλη την ομορφιά και τη μόρφωσή σας. Οι Εβραίοι νέοι δεν ψάχνουν για παρόμοια χαρίσματα, παρά μόνο για προίκα...

Εκείνη κοκκίνισε, άναψε. Έμεινε για λίγο σιωπηλή, σαν να προσπαθούσε να μην αφεθεί να απαντήσει με τον ίδιο προκλητικό τρόπο, αλλά τελικά είπε:

– Και ποιος σας είπε πως δεν μου ζήτησαν το χέρι;

Τότε παρενέβη στη συζήτηση η Λέα, λέγοντας:

– Η αλήθεια είναι πως της παρουσιάστηκαν σοβαρά συνοικέσια εκείνη τα απέρριψε. Είναι δύσκολο να καταλάβεις πώς σκέφτεται, ποιον μπορεί να περιμένει. Η κουνιάδα μου, όσο ανοιχτόκαρδη και αγαπητή είναι, με μια ψυχή που λάμπει σαν καθρέφτης, σε ό,τι αφορά αυτό το ζήτημα κρατάει σαν επτασφράγιστο μυστικό τις σκέψεις της...

Η κοπέλα κοκκίνισε πάλι και θέλοντας να αλλάξει θέμα συζήτησης, τον ρώτησε για τη δουλειά του και τα μελλοντικά του σχέδια. Όταν άκουσε πως πρόκειται να επιστρέψει στη Γαλλία αμέσως μετά τη γιορτή, του απηύθυνε τα παρακάτω λόγια που παραμένουν χαραγμένα μέσα στη μνήμη του:

– Αυτό δεν είναι σωστό. Η κοινωνία που μας κάνει να ξεχνάμε τους οικογενειακούς μας δεσμούς, ακόμη κι αν μας παρέχει ησυχία και ευημερία, δεν αποτελεί σωστό περιβάλλον... Άκουσε κ. Σελομό, σε παρακαλώ, για τους γονείς σου και την αδελφή σου, μείνε... Έχεις και εσύ ανάγκη την παρουσία τους, όπως και εκείνοι σε χρειάζονται.

Για μια στιγμή ο Ερνέστ τα έχασε· η παριζιάνικη υπεροψία του υποχώρησε μπροστά στην ήρεμη αλλά και δεικτική επιχειρηματολογία της κοπέλας με το διαπεραστικό βλέμμα. Ευτυχώς εκείνη τη στιγμή μπήκε ο γαμπρός του Αβραάμ και έτσι απελευθερώθηκε από την αμηχανία του. Ο ανάπηρος μαραγκός, φίλος του από τα παιδικά χρόνια, του έτεινε

το αριστερό του χέρι. Το αδύνατο πρόσωπό του με τα ζαρωμένα μάγουλα και τα βαθουλωτά μάτια που τον κοιτούσαν ντροπαλά, προκάλεσαν στον Ερνέστ μεγάλη συγκίνηση. Τον παρηγόρησε η σκέψη πως τελικά η επίσκεψή του θα αποδειχθεί πως δεν ήταν τελείως μάταιη και ότι θα μπορέσει να αφήσει πίσω μια ευχάριστη ανάμνηση γι' αυτή τη δυστυχισμένη οικογένεια, μια ανάμνηση που θα ξυπνά μέσα τους ευχάριστα συναισθήματα για τον αδελφό από τα ξένα που εξασφάλισε τους συγγενείς του. Αυτή η σκέψη διέλυσε κάθε αμηχανία του, αναπτέρωσε το ηθικό του και ξαναζωντάνεψε στο πρόσωπό του το υπεροπτικό και ειρωνικό χαμόγελό του, καθώς αποχαιρετούσε την αδελφή του και τον γαμπρό του.

Μόλις όμως βρέθηκε έξω, η αλαζονεία του τον εγκατέλειψε. Πέρασαν από το μυαλό του με κάθε λεπτομέρεια οι εικόνες της παράξενης ιστορίας της Μυριάμ, τα μαύρα της μάτια στα οποία νόμιζες πως αντικατοπτρίζεται όλη η θλίψη της ψυχής της. Τα τελευταία της λόγια ήχησαν στα αυτιά σαν ραπίσματα αλλά και σαν θωπίες. Μέσα από ένα συναίσθημα οργής αλλά και θαυμασμού ήταν υποχρεωμένος να ομολογήσει πως όποιος θυσιάζει το μέλλον για χάρη ενός ιδανικού, δικαιούται να ασκεί κριτική στους άλλους. Αυτό το ιδανικό είναι μάταιο, είναι μια θυσία τρέλας, περί αυτού ο Ερνέστ δεν έχει καμιά αμφιβολία... Περικλείει όμως και μεγαλοσύνη. Όπως φαίνεται, ακόμη και μια αμόρφωτη κοινωνία, μια πίστη που πηγάζει από τα βάθη του παρελθόντος, μπορούν και γεννούν ψυχές με όμορφα και ελκυστικά χαρίσματα...

Ιζαμπέλα ή Μυριάμ; Για μια στιγμή βλέπει με τη σκέψη του τις δύο κοπέλες, τη μια απέναντι της άλλης. Την ωραία ξανθιά κοπέλα με το σπινθηροβόλο γαλλικό χιούμορ, που διακρίνεται για την αυτοπεποίθηση και την αυτοκυριαρχία της, απέναντι στην Εβραία κοπέλα με τα βαθουλωτά μάτια, που ξέρει και αντιμετωπίζει πάντοτε τη ζωή και τους αν-

θρώπους με σοβαρότητα, που διακρίνεται από ένα έντονο αίσθημα ευθύνης... Βάζει τα γέλια γι' αυτή τη σύγκριση. Καμιά κοπέλα δεν μπορεί να συγκριθεί με την αγαπημένη του, που από χρόνια ποθεί. Λίγο ακόμη και θα φύγει από εδώ. Η μεγάλη ευτυχία τον περιμένει εκεί, μέσα στην αγκαλιά της. Αν παραμείνει κι άλλο, θα κλονισθεί ανεπανόρθωτα η ψυχική του ηρεμία μέσα σε αυτή τη φανατισμένη κοινωνία· ο ορίζοντάς του θα περιορισθεί στο επίπεδο αυτών των αμόρφωτων πιστών που είναι παγιδευμένοι στη μοιρολατρία και τις αναρίθμητες απαγορευτικές διατάξεις. Δεν πρόκειται να περιμένει άλλο. Πριν το τέλος της γιορτής θα αναχωρήσει. Αύριο θα ανακοινώσει στον πατέρα του την απόφασή του.

* * *

Ο Τίο Μπεχόρ δεν εργάζεται το Χολ αΜοέντ.²¹¹ Το πρωί μετά την Τεφιλάτ Σαχαρίτ, αφού έφαγε για πρωινό «μπουμιέλος» (λουκουμάδες) με μέλι που ετοίμασε η γυναίκα του ειδικά προς τιμήν του γιου της, έφυγε για την αγορά. Θέλησε να περάσει την ώρα συζητώντας με γνωστούς συναδέλφους και άλλους μαγαζάτορες. Πέρασε επίσης από τον γνωστό του έμπορο, μέσω του οποίου μάθαινε νέα για τον Σελομό, για να του ανακοινώσει τη χαρμόσυνη είδηση της επιστροφής του άτακτου γιου του. Όταν το μεσημέρι γύρισε σπίτι, το πρόσωπό του ήταν χλωμό και σκυθρωπό. Παρ' όλες τις παρακλήσεις της Τία Σιμχούλα έφαγε πολύ λίγο. Ο Σελομό δεν εμφανίστηκε· τους είχε ειδοποιήσει ότι θα φάει στο εστιατόριο. Η μητέρα πήγε να επισκεφθεί την αδελφή της.

Ο ράφτης πήγε και κάθισε στον σοφά, εκεί όπου εργάζεται τις κα-

²¹¹ Χολ αΜοέντ: Το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην πρώτη και την τελευταία ημέρα των γιορτών του Πέσαχ και του Σουκότ.

θημερινές ημέρες, σταύρωσε τα πόδια πάνω στο μαύρο ριγωτό χαλί και κάπνισε το τσιμπούκι κοιτάζοντας αφηρημένα μπροστά. Ούτε και ο ίδιος ήξερε πόση ώρα καθόταν έτσι· μετρώντας όμως τα αποσιγάρα που υπήρχαν στο τασάκι, μπορούσε να υποθέσει πως ήταν εκεί για πολλές ώρες.

Ξαφνικά ξύπνησε· ο πρωτότοκος γιος του στεκόταν μπροστά του. Ο θυμός έκανε τα αδυνατισμένα μάγουλα του προσώπου να κοκκινίσουν. Ο νέος πλησίασε και κάθισε στην άκρη του σοφά. Το πρόσωπό του έδειχνε ήρεμο και με αυτοπεποίθηση, σε αντίθεση με το αναστατωμένο πρόσωπο του αμήχανου γέροντα. Για μερικά λεπτά επικράτησε σιγή. Στο τέλος ο Ερνέστ είπε:

– Πατέρα, θέλω να μιλήσουμε με ανοιχτά χαρτιά... Αισθάνομαι ότι αμάρτησα απέναντί σας. Επί δώδεκα χρόνια ήμουν μακριά από τα βάσανά σας. Εξαιτίας κάποιου νεανικού πείσματος έπαψα να αλληλογραφώ μαζί σας. Αυτό συνέβη όταν πήρα ένα δικό σας αυστηρό και επιτιμητικό γράμμα. Τώρα καταλαβαίνω πως δεν μπορούσες να γράψεις κάτι διαφορετικό, αφού τέτοιες ιδέες και αντιλήψεις επικρατούν εδώ... Οι ηλικιωμένοι άνθρωποι δεν καταλαβαίνουν τους νέους... Κυρίως όμως απομακρυνθήκαμε πολύ ο ένας από τον άλλον, όσο απέχει η Θεσσαλονίκη από το Παρίσι και όσο η Ανατολή από τη φωτισμένη Γαλλία... Εν πάση περιπτώσει, εγώ έπρεπε να κατανοήσω αυτή την πραγματικότητα και να μην διακόψω τις σχέσεις μας. Δεν έπρεπε να πάψω να ενδιαφέρομαι για σας. Τώρα αντιλαμβάνομαι τις δυσκολίες σας... Θέλω να επανορθώσω το κακό...

Καθ' όλη τη διάρκεια που ο γιος του μιλούσε, η εικόνα του προσώπου του γέροντα άλλαζε διαρκώς. Άλλοτε τα μάτια του έδειχναν συγκινημένα και άλλοτε δυσκολευόταν να καταλάβει τι αισθανόταν.

Όταν ο νέος μίλησε για διάθεση να επανορθώσει το κακό, ο ράφτης

τον διέκοψε φανερά συγκινημένος και ρώτησε:

– Όστε θα μείνεις Σολομονικό;

Ένα λεπτό χαμόγελο ζωγραφίσθηκε κάτω από το παρισινό μουστάκι του. Με ήρεμη αργή φωνή και προσποιητή γλυκύτητα, σαν να εξηγούσε κάτι σ' ένα παιδί, απάντησε:

– Όχι πατέρα, κατάλαβες; Δεν μπορώ να μείνω εδώ. Απομακρύνθηκα πάρα πολύ από εσάς και τις αντιλήψεις σας... Εγώ μιλάω μόνο σε ό,τι έχει σχέση με την κατάστασή σας. Η φτώχεια και η δυστυχία που αντικρίζω εδώ με θλίβουν. Ενώ εγώ όλα αυτά τα χρόνια ζούσα άνετα, εσείς υποφέρατε. Αυτό επιθυμώ να διορθώσω... Γι' αυτό και μόνο ήρθα... Θα σας εξασφαλίσω το μέλλον και ύστερα θα επιστρέψω εκεί ξένοιαστος.

– Σελομό, είπε ο γέροντας, μείνε εδώ! Φτάνει πια να περιφέρεσαι στα ξένα ανάμεσα σε «γκοϊμ» (αλλόθρησκους). Γύρισε στους γονείς σου που σε πεθύμησαν. Κατάλαβε επιτέλους πως αν άσπρισαν τόσο πολύ τα μαλλιά μας, τα δικά μου και της μητέρας σου, τούτο δεν οφείλεται στη μεγάλη μας φτώχεια αλλά επειδή μας έλειπες εσύ... Γύρνα κοντά μας! Με τις γνώσεις σου θα βρεις εδώ άνετα δουλειά. Εδώ θα μπορέσεις να ζήσεις όπως θέλεις, ακόμη και σαν «Ερνέστ»... Θα ζήσεις όμως ανάμεσα σε Εβραίους...

Ο νέος δεν συγκινήθηκε από τον παρακλητικό τόνο του. Έκανε μια ελαφριά κίνηση αποδοκιμασίας και είπε:

– Αυτό είναι αδύνατον, τελείως αδύνατον. Δεν έχω τίποτε να κάνω εδώ.

Το πρόσωπο του πατέρα σκοτείνιασε. Τα χείλη του τρεμούλιασαν νευρικά.

– Δεν θα φύγεις! είπε ξαφνικά, χωρίς να κοιτάζει τον γιο του.

Για μια στιγμή ο νέος κοίταξε τον γέροντα αμφιταλαντευόμενος αν έπρεπε να ξεστομίσει καμιά βαριά κουβέντα ή να ξεσπάσει σε γέλια.

Θυμήθηκε όμως την απόφασή του να αποχωρισθεί από τους γονείς του ειρηνικά, με όποιο τίμημα κι αν χρειαστεί να καταβάλλει γι' αυτό.

Έμεινε σιωπηλός. Η κίνηση του χεριού του για να ξύσει το μουστάκι του, εξέφρασε πολύ περισσότερα απ' όσα απέφυγε να πει με το στόμα.

– Δεν πρόκειται να φύγεις, επανέλαβε ο γέροντας. Κινδυνεύεις εκεί...

Δεν είναι εύκολο να περιγράψουμε το έκπληκτο βλέμμα του Ερνέστ. Μήπως ο πατέρας του γνώριζε κάτι σχετικά με το μυστικό του; Όχι, αυτό είναι αδύνατον... Μήπως συμπτωματικά, εξαιτίας κάποιας κενόδοξης μοιρολατρίας, είπε ο γέροντας αυτά τα λόγια;...

Όπως κι αν είχε, δεν τον απασχόλησε άλλο αυτό το θέμα. Σαν να μην πρόσεξε τα τελευταία λόγια του, είπε:

– Πατέρα, όλα αυτά τα χρόνια που εργάσθηκα αποταμίευσα ένα σημαντικό ποσό, πενήντα χιλιάδες περίπου φράγκα, δηλαδή δυόμισι χιλιάδες χρυσά ναπολεόνια. Βρίσκονται στο πορτοφόλι μου σε τσεκ και σε χαρτονομίσματα... Δεν τα χρειάζομαι, διότι εκεί με περιμένουν πολύ μεγαλύτερα πλούτη. Αφήνω αυτό το ποσό στη διάθεσή σας. Από τους τόκους θα ζήσετε εσύ και η μητέρα. Να σπουδάσετε καλά τον αδελφό μου και να δώσετε στον άνδρα της Λέα την ευκαιρία να βρει μια καλή δουλειά, ανάλογη με την κατάσταση της υγείας του. Θέλω στο εξής να ζήσετε καλά...

Ποτέ δεν πρόκειται να ξεχάσει ο Ερνέστ την εικόνα του προσώπου του πατέρα του εκείνη τη στιγμή. Η ανησυχία και το ικετευτικό ύφος εξαφανίσθηκαν από το πρόσωπό του. Κοκκίνισε εξοργισμένος, λες και όλο το αίμα της καρδιάς ανέβηκε στο κεφάλι του. Στάθηκε όρθιος πάνω στον σοφά. Με το αριστερό του χέρι απώθησε το φουσκωμένο πορτοφόλι, λες και ήταν μiasμένο. Με το δεξί του χέρι έκανε μια κίνηση που έδειχνε επιθετικότητα και θυμό. Στύλωσε τα μάτια του κατευθείαν πάνω

στον νέο και σε αργό και ήρεμο τόνο, προφέροντας την κάθε λέξη ξεχωριστά, είπε:

– Το ποσό είναι μεγάλο, όμως δεν μπορεί να καλύψει το κενό που δημιουργείται από την οριστική αποχώρηση του δικού μας Σελομό, ο οποίος πορεύεται σ' έναν δρόμο που δεν έχει επιστροφή. Δεν το χρειαζόμαστε. Εγώ, η μητέρα σου και ο αδελφός σου θα υπομείνουμε τη φτώχεια μας και δεν πρόκειται να λυτρωθούμε με χρυσάφι του Βάαλ!²¹²

Εκείνη τη στιγμή ο καλοντυμένος Παριζιάνος, ο υπερήφανος νέος με το ωραίο παράστημα, έδειχνε μικρός και ζαρωμένος, αναστατωμένος και ντροπιασμένος σαν μικρό παιδί που το προσέβαλαν για τις απαρχαιωμένες και απατηλές αντιλήψεις του...

* * *

Όταν γύρισε σπίτι μετά από μία άσκοπη περιπλάνηση στα περίχωρα της πόλης ήταν ήδη νύχτα. Βρήκε μόνο τη μητέρα του και τον αδελφό του να τον περιμένουν. Ο πατέρας είχε ξαπλώσει στο κρεβάτι, στην άκρη από τον σοφά. Η μητέρα του είπε με σιγανή φωνή πως όταν επέστρεψε από την επίσκεψη, βρήκε τον γέροντα σχεδόν λιπόθυμο. Θέλησε να φωνάξει γιατρό, εκείνος όμως δεν την άφησε λέγοντας πως αν ξεκουραστεί λίγες ώρες θα συνέλθει και θα του περάσει η αδυναμία. Η μητέρα ήταν μια αγαθή γυναικούλα· δεν υποπτεύθηκε τίποτε απ' όσα διαδραματίστηκαν ανάμεσά τους. Ο απεριόριστος θαυμασμός της για τον γιο της από το Παρίσι και η επιθυμία της να ομορφύνει όσο το δυνατόν τις ημέρες της εδώ παραμονής του, ελπίζοντας πως τελικά θα έμενε κοντά τους, απασχολούσαν ολοκληρωτικά τη σκέψη και την καρ-

²¹² Βάαλ: Τίτλος που χρησιμοποιείται για αρχαίους θεούς στη Μέση Ανατολή. Ο χρυσός έχει σχέση με τα είδωλα που κατασκεύαζαν για τη λατρεία αυτών των θεών.

διά της, με αποτέλεσμα να μην καταλάβει τίποτε από τη μάχη που διεξήχθη μέσα στο σπίτι. Ακόμη και απόψε, δίπλα από το κρεβάτι του άρρωστου άνδρα της, του μιλούσε διαρκώς για να τον φέρει κοντά στην οικογενειακή ζωή, να κεντρίσει το ενδιαφέρον του με τα αγαθά και απλοϊκά όνειρά της.

Το πρωί ο Τίο Μπεχόρ σηκώθηκε τη συνηθισμένη του ώρα. Καταβάλλοντας ιδιαίτερη προσπάθεια ο Σελομό, φοβούμενος πως θα ήταν θυμωμένος μαζί του, τον ρώτησε με όση εγκαρδιότητα μπορούσε, πώς ήταν. Προς μεγάλη του έκπληξη, ο γέροντας έδειχνε στενοχωρημένος και το βλέμμα του ήταν ανήσυχο. Τον ευχαρίστησε λέγοντας πως αισθάνεται λίγο αδύναμος, αλλά πως σε μία ή δύο μέρες θα γινόταν τελείως καλά.

Έπειτα από τα γεγονότα των τελευταίων ημερών ο Ερνέστ αισθάνθηκε την ανάγκη να απομονωθεί και να συλλογισθεί. Βγήκε έξω και περπάτησε αναζητώντας μάταια μια ήσυχη γωνίτσα, όπου δεν θα συναντούσε γνωστά πρόσωπα και όπου κανείς από τους περαστικούς δεν θα τον διέκοπτε από τους συλλογισμούς του. Τελικά σταμάτησε μια ελεύθερη άμαξα και κατευθύνθηκε προς την περιοχή των θερινών θερέτρων. Όταν έφθασε στην άκρη της πόλης, κατέβηκε από την άμαξα και περπάτησε προς τους καταπράσινους και όμορφους αγρούς. Στην κορυφή ενός υψώματος ξάπλωσε στο χορτάρι και άφησε τη σκέψη του να πετάξει.

Δυσκολευόταν πράγματι να καταλάβει τον εαυτό του. Γιατί φαινόταν τόσο πληγωμένος, επειδή ο γέρος θύμωσε και αρνήθηκε να δεχθεί το δώρο του; Αυτός έκανε το χρέος του... Θα ήταν βέβαια πολύ πιο ευχαριστο να αποχωρισθεί τους γονείς ειρηνικά, αν την ώρα του αποχωρισμού αντίκριζε τα πρόσωπά τους ξέχειλα από ευτυχία και ευγνωμοσύνη· πρόσωπα που διακήρυσσαν πως το όνομά του θα έμενε για πάντα χαραγμένο

στην καρδιά τους... Αν όμως αυτό είναι αδύνατον, τότε τι μπορεί να γίνει; Οι δεσμοί ανάμεσα στους ηλικιωμένους αυτούς ανθρώπους και τον ίδιο έσπασαν, χωρίς εκείνος να ευθύνεται. Η δική του οικογένεια, αυτή που θα του προσφέρει παντοτινή ευτυχία, βρίσκεται στην Τρουά και εκεί τον περιμένει η όμορφη κοπέλα. Κοντά της θα ξεχάσει το παρελθόν, τις αλυσίδες που κάποτε τον κρατούσαν δεμένο σε μια αρχαιωμένη πίστη... Μήπως η απόφασή του δεν είναι οριστική και αμετάκλητη; Γιατί λοιπόν δίνει τόση σημασία στο πώς σκέφτονται και τι λένε αυτοί εδώ;

Ο γέρος, όπως φαίνεται, πληροφορήθηκε για τις προθέσεις του μέσω ενός άγνωστου σε αυτόν διαύλου. Πιο καλά' έτσι κι αλλιώς, κάποτε θα το μάθαινε. Προσπαθεί να φαντασθεί τις εντυπώσεις που θα προκαλέσει η γνωστοποίηση της ενέργειάς του... Ο πατέρας του, ψυχρός και σοβαρός, με το μεγάλο ψαλίδι της δουλειάς κάνει ένα μεγάλο σχίσσιμο στο ανταρί που φορά, στο ύψος του στήθους. Η μητέρα του αφήνει άδετα τα μαλλιά της και ξεσχίζει το ζαρωμένο της πρόσωπο. Η αδελφή του ρίχνει στάχτη στο κεφάλι' γενικά η δυστυχημένη ζωή τους γίνεται ακόμη πιο μελαγχολική. Το πρόσωπο του μικρότερου αδελφού του, πλημμυρισμένο από έκπληξη και πόνο, φαίνεται ακόμη πιο αδύνατο. Οι γείτονες απαγγέλλουν την κατάρα «γυμάχ σεμό» (να σβυσθεί τελείως το όνομα) αυτού του αποστάτη... Ο ίδιος όμως θα βρίσκεται μακριά. Ο ήχος της μουσικής της λαμπρής τελετής θα έσβηνε τους ήχους των θρήνων και των ύβρεων που, όπως ο ίδιος διαισθάνεται, θα ακούγονταν μέσα στην καρδιά του, παρ' όλη την τεράστια απόσταση που θα υπήρχε ανάμεσά τους... Αυτό όμως θα διαρκούσε για μια στιγμή μόνο' ύστερα θα άρχιζε η ευτυχισμένη ζωή. Σαν τη λάμψη της αστραπής, που εμφανίζεται για μια στιγμή και ύστερα χάνεται, έτσι θα ξεχασθεί και θα εξαφανισθεί κάθε ίχνος από το παρελθόν.

Θα ξεχασθεί τελείως; Γνωρίζει, βέβαια, ο Ερνέστ πως δεν είναι εύκολο να σβήσει μ' ένα σφουγγάρι τις εικόνες των παλιών ημερών... Για παράδειγμα αυτή εδώ η τοποθεσία, η τόσο απομακρυσμένη από τη γειτονιά όπου μεγάλωσε και που σπάνια επισκεπτόταν, είναι χαραγμένη έντονα μέσα στις παιδικές αναμνήσεις του. Αυτό το μικρό ύψωμα, όπου βρίσκεται, με τα μονοπάτια και την ξύλινη γέφυρα που ενώνει τις όχθες του ξεραμένου σήμερα ποταμού, δεν του είναι τελείως άγνωστος χώρος. Όλα κάτι του θυμίζουν, χωρίς ωστόσο να θυμάται κάτι συγκεκριμένο... Ναι, τώρα θυμάται. Ήταν πριν δεκαπέντε ακριβώς χρόνια. Αυτός και οι φίλοι του, κάποια ημέρα αργίας από τα μαθήματα, είχαν έρθει σε αυτά τα ερημικά και απρόσιτα χωράφια. Τότε το ποτάμι είχε ξεχειλίσει από τα νερά της βροχής και από τα χιόνια του «Χορτιάτη» που έλιωναν... Στην απέναντι όχθη του ποταμού ήταν μια παρέα από χριστιανόπαιδα που τους κορόιδευαν κι άρχισαν να τους πετροβολούν. Αυτός και οι φίλοι του απάντησαν στην πρόκληση· θυμάται ακόμη πόσο πολύ είχε φανατισθεί και με πόση αποφασιστικότητα αντιμετώπισε τους εχθρούς... Στο τέλος, τόσο αυτοί όσο και οι αντίπαλοί τους κουράστηκαν. Κάθε ομάδα έμεινε στις θέσεις της, περιοριζόμενη πλέον σε ανταλλαγές υποτιμητικών και ειρωνικών ύβρεων.

Τώρα ξαναβρίσκεται πάλι δίπλα από τη γέφυρα· τον κυριεύει ένα παράξενο όνειρο... Είναι ακόμη παιδί· οι άλλοι, οι χριστιανοί που βρίσκονται στην απέναντι όχθη, τον καλούν, μόνο αυτόν, να εγκαταλείψει τους φίλους του και να πάει μαζί τους. Δύο ή τρία πηδήματα απαιτούνται για να διασχίσει το μικρό γεφυράκι, να βρεθεί ανάμεσά τους, να συμμετάσχει στα παιχνίδια τους, ίσως ακόμη να ρίξει μαζί τους καμιά πέτρα προς την κατεύθυνση των φίλων του που έκπληκτοι στέκονται απέναντί του, φωνάζοντας παράλληλα τσιφούτ!... Νομίζει πως ακούει τις φωνές και τους χλευασμούς τους, με τους οποίους του απαντούν: «Μασκαρά!»! «Προδότη»!...

Αυτά τα τρελά συναισθήματα δεν είναι παρά παιδιαρίσματα!... Γιατί όμως να ζήσει μια ολόκληρη εβδομάδα παρόμοιας ψυχολογικής φόρτισης και δεισιδαιμονιών; Ποιος ο λόγος να υποστεί για μία ή δύο μέρες αυτό το μαρτύριο προβληματισμού και σύγχυσης, τη στιγμή που γι' αυτόν ο δρόμος ανοίγεται μπροστά του φωτεινός και ελπιδοφόρος; Εδώ τα πάντα είναι θλιμμένα. Μπορεί μήπως να προσμένει την ψυχική ηρεμία; Μπορεί ποτέ να συνεννοηθεί με τέτοιους ανθρώπους, όπου άτομα καθ' όλα Ευρωπαίοι σαν τον Ελιέζερ τον διανοούμενο ή τη Μυριάμ τη δασκάλα, παραμένουν με τη θέλησή τους αλυσοδεμένοι με το παρελθόν, σαν τους αλυσοδεμένους κατάδικους στα κάτεργα; Δεν αξίζει να αγωνισθείς. Δεν αξίζει να προσπαθήσεις να χαλαρώσεις αυτές τις αλυσίδες. Ο ίδιος μόνος του θα αποβάλλει αυτή τη βλαπτική μαγεία του παρελθόντος αποφασίζοντας γρήγορα και οριστικά, όπως πάντοτε συνηθίζει.

Σηκώθηκε απότομα, σαν κάτι να τον τσίμπησε. Δεν στάθηκε ούτε για να διορθώσει το τσαλακωμένο του παλτό. Με γρήγορα βήματα έφθασε στη στάση του τραμ, με κατεύθυνση το κέντρο της πόλης. Κατευθύνθηκε στο ταξιδιωτικό γραφείο «Μεσαζέρι» στην παραλία και αγόρασε ένα εισιτήριο με το καράβι που την επόμενη μέρα αναχωρούσε για τη Μασσαλία...

* * *

Δεν ταξίδεψε. Ήταν νύχτα Σαμπάτ. Η γριά είχε τελειώσει το στρώσιμο του τραπέζιού και σιωπηλή τοποθετούσε τα κεριά στη μπρούτζινη λυχνία. Ο πατέρας φορούσε με αργές κινήσεις το φαρδομάνικο τζουμπέ από γαλάζιο λινάρι. Στο πρόσωπό του βασίλευε γαλήνη, λες και όλες οι πίκρες της χθεσινής ημέρας είχαν τελειώς ξεχασθεί. Ο Μωσέ, ο μικρός

αδελφός του, καθόταν δίπλα στο παράθυρο και τραγουδούσε με την τυπική σαλονικιώτικη μελωδία το «Σιρ Ασσιρίμ» (Άσμα Ασμάτων).

Θέλοντας και μη, κάθησε και άκουσε. Η παλιά εβραϊκή μελωδία που μαγεύει τις καρδιές με την απaráμιλλη ζεστασιά της, του θύμιζε περασμένες εποχές. Σαν σε όραμα βλέπει στο παιδί που τραγουδούσε τη δική του εικόνα. Απέναντι στον τοίχο η ματιά του πέφτει σ' ένα μικρό κάδρο· χωρίς να καταλάβει πώς, την επόμενη στιγμή η φωτογραφία βρίσκεται στα χέρια του. Κοιτούσε προσεκτικά μια στη φωτογραφία και μια τον αδελφό του. Φανταστικό! Έβλεπε τα ίδια λεπτοκαμωμένα πρόσωπα, τα ίδια βαθουλωτά μάτια, την ίδια φυσιογνωμία! Σαν σε όνειρο, βλέπει τον εαυτό του να τραγουδά τις νύχτες του Σαμπάτ τους ύμνους του Σιρ Ασσιρίμ. Και εκείνος διέθετε μια εξίσου γλυκιά, τρυφερή φωνή και ο πατέρας καθόταν και τον άκουγε ευτυχισμένος, η δε μητέρα δεν έβγαζε άχνα μέχρις ότου ολοκληρώσει την ανάγνωση και του τελευταίου κεφαλαίου. Στο δωμάτιο επικρατούσε μυστηριακή ατμόσφαιρα, σαν σε άδυτο ιερού ναού.

Στην αρχή δεν ξεχώρισε τα λόγια του ύμνου· το αυτί συνελάμβανε μόνο ήχους ακατανόητους. Σιγά-σιγά όμως άρχισαν να γίνονται κατανοητά τα εδάφια του ύμνου. Βαθειά συγκινημένος άκουγε τα λόγια της εξομολόγησης:

«-Εγώ κοιμάμαι αλλά η καρδιά μου αγρυπνεί...

Η φωνή του αγαπητού μου κρούει:

- Άνοιξέ μου αδελφή μου, αγαπητή μου, περιστερά μου, αμώμητέ μου, διότι η κεφαλή μου εγέμιζεν από δρόσου, οι βόστρυχοί μου από ψεκάδων της νυκτός

- Έβγαλα τον χιτώνα μου, πώς να τον φορέσω;...

Ένιψα τα πόδια μου, πώς θέλω μολύνει αυτούς;

Ο αγαπητός μου πέρασε την χείρα του από την τρύπα της πόρτας και τα
σπλάχνα μου εταράχθηκαν δι' αυτόν.

Σηκώθηκα διά να ανοίξω εις τον αγαπητόν μου, και οι χείρες μου έστα-
ζαν σμύρνα,

τα δάχτυλά μου σμύρνα σταλακτή επί των χειρολαβών του μοχλού.

Άνοιξα εις τον αγαπητόν μου, αλλά ο αγαπητός μου
εσύρθη, έφυγεν!...

Η ψυχή μου ελιποθύμησεν όταν ομίλησε.

Αναζήτησα αυτόν και δεν ευρήκα αυτόν.

Εφώναξα αυτόν αλλά δεν μου απεκρίθη...»

(Άσμα Ασμάτων, Ε 3-6).

Τι σήμαιναν αυτά τα λόγια που τόσο πολύ τον αναστάτωσαν; Ο Ερνέστ νόμισε πως δεν ήταν η Σουλαμίτ²¹³ του άσματος εκείνη που φώναζε τη δυστυχία της και την πικρή απογοήτευσή της για τα λάθη της, την εκδήλωση μιας στιγμιαίας αδυναμίας. Όχι. Τα λόγια αυτά υπαινίσσονται τον ίδιο. Ο Θεός των νεανικών του χρόνων του παρέχει αυτή τη μοναδική, θαυμάσια ευκαιρία για να διασωθεί από την άβυσσο στην οποία κινδυνεύει να πέσει και να τον καταβροχθίσει. Στα αυτιά του ηχεί το κάλεσμα του άμωμου και άγιου παρελθόντος. Σήκω Σελομό, άνοιξε την καρδιά σου στα συναισθήματα εκείνα που κατέκλυζαν και λάμπρυναν τα παιδικά σου χρόνια. Μην αργοπορείς! Ας μην φυλακισθεί η ψυχή σου στα δίχτυα κάποιας γοργόνας, εξαιτίας κάποιας απατηλής ευτυχίας, από τις μαγείες εφήμερης χαράς. Λίγο ακόμη και η επιστροφή σου θα καταστεί αδύνατη· δεν θα μπορείς πλέον να ακούς τον ήχο που αναδύεται μέσα από τα βάθη της ψυχής, αυτό το δημιουργήμα αμέτρητων

²¹³ Σουλαμίτ: Η νύφη στο Άσμα Ασμάτων.

γενεών από το παρελθόν, που μάταια προσπάθησες να αποβάλλεις από μέσα σου. Μια στιγμή ακόμη μέσα στον ξένο κόσμο θα αναζητάς απογοητευμένος και μετανιωμένος αυτό το αγαπητό παρελθόν, όμως δεν θα το βρίσκεις. Μια στιγμή ακόμη και θα χαθείς!... Γύρισε πίσω, μη φύγεις!

* * *

Δεν ταξίδεψε' δεν διέσχισε τη γέφυρα. Όμως η πληγή ήταν μεγάλη και βαθειά. Χρειάστηκε να περάσει πολύς καιρός για να γιατρευθεί η πληγωμένη του καρδιά. Υπήρξαν στιγμές που αναπόλησε τα μεθυστικά πλούτη που είχε απαρνηθεί, που θυμόταν την όμορφη Ιζαμπέλα. Η καρδιά πέρασε πολλές φουρτούνες... Σιγά-σιγά όμως άρχισε να αισθάνεται καλύτερα. Ήρθε η μέρα που δόξασε τη στιγμή που μια κρυφή ακατανόητη δύναμη τον οδήγησε στη γενέτειρά του για τον τελευταίο χαιρετισμό. Έτσι υπερίσχυσε πάνω από κάθε άλλο συναίσθημα η μαγεία του ακατάλυτου παρελθόντος, οι άσβεστες αναμνήσεις των παιδικών του χρόνων.

Κοντά στους αγαθούς ηλικιωμένους γονείς του, μέσα στην απλοϊκή εκείνη κοινωνία ξαναβρήκε την ομορφιά της ζωής και ακόμη –ορισμένες φορές– και έντονη πνευματικότητα, που είναι αμφίβολο αν θα συναντούσε ποτέ σ' εκείνους τους κύκλους, στους οποίους παραλίγο θα προσχωρούσε. Επιπλέον, ανακάλυψε εκ νέου την οικογένειά του. Η ατμόσφαιρα αγάπης, εκτίμησης και αναγνώρισης με την οποία τον περιέβαλαν όλοι οι συγγενείς, για τους οποίους έγινε ο λυτρωτής και προστάτης τους, έφερε γρήγορα την παρηγοριά και τη γιατρεία.

Είναι σαν να ξαναγύρισε στη ζωή. Λίγο ακόμη και πάνω στα ερείπια της ματωμένης του καρδιάς θα ανθίσει ένα όμορφο, ευδιαστό λουλούδι.

Δεν αποτελεί μυστικό πως η Μυριάμ, αυτή η κοπέλα με τα ωραία μάτια, την ευγένεια των τρόπων και την ακατανίκητη προσήλωση στην αρχαία της πίστη, τον βοηθά να ξεχάσει το παραλίγο πέρασμά του στην αγκαλιά μιας ξένης πίστης.

«Καρδιές»

Κανείς δεν είχε ξαναδεί τόσο λαμπρό γάμο σαν εκείνον του γιου του κ. Ελιάτσι Φλωρεντίν με την κόρη του συνεταίρου Γιτσακούτσο Ναβάρο. Όλοι οι κάτοικοι της περιοχής συναθροίσθηκαν με τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους στο μεγάλο προαύλιο της οικίας του πατέρα του γαμπρού για να δουν τη «νόβια» (νύφη), όταν θα κατέβαινε από την άμαξα, στολισμένη σαν πριγκιποπούλα με το μαργαριταρένιο διάδημα στο κεφάλι και ντυμένη με το χρυσοκεντημένο νυφικό. Ποιος μπορούσε να μετρήσει τις άμαξες που ακολουθούσαν από το πατρικό της σπίτι, μεταφέροντας τους «μεχουτανίμ» (γονείς και σόι) και τους άλλους συγγενείς της νύφης, με τις γυναίκες ντυμένες με μεταξωτά σάγιο και κόφιεσ στολισμένες με πολύτιμα πετράδια. Άλλες πάλι ήταν ντυμένες «α λα φράνκα», στολισμένες με χρυσά δαχτυλίδια και σκουλαρίκια. Και οι δύο οικογένειες ήταν ονομαστές. Ποιος δεν θα ήθελε να είναι παρών σε μια τέτοια χαρά και να θεωρηθεί σαν ένας εκ των «μεχουτανίμ».

Φασαρία επικράτησε στην τεράστια «βεραντάδο» (αίθουσα), την κατάμεστη από τους καλεσμένους, μόλις εμφανίσθηκε η νύφη στη σκάλα. Ο θόρυβος από τα παλαμάκια ακουγόταν παράλληλα με τη μουσική της «τζιλγκί» (ομάδα από οργανοπαίκτες) καθώς η νύφη, βασταζόμενη από το μπράτσο του γαμπρού, προχωρούσε προς τη «χουπά»²¹⁴ ανάμεσα από τη ζωντανή ασπίδα που συγκροτούσαν παριστάμενοι άνδρες και γυναίκες.

²¹⁴ Χουπά: Ο θόλος κάτω από τον οποίο διεξάγεται ο εβραϊκός γάμος. Είναι συνήθως ένα απλό ύφασμα, στηριγμένο σε τέσσερα κοντάρια που κρατάνε τέσσερεις συγγενείς ή φίλοι του ζεύγους.

– Πόσο ωραίοι είναι και οι δύο! είπε μια γυναίκα στη διπλανή της.
 – Θαυμάσιο ζευγάρι! απάντησε η άλλη.
 – Τι τους λείπει; πρόσθεσε τρίτη γυναίκα. Τίποτε! Ομορφιά, πλούτη, οικογενειακό όνομα, τα πάντα έχουν...

Μια άλλη γειτόνισσα αφηγήθηκε συγκινημένη:

– Να βλέπατε χθες που έφεραν την προίκα! Βασιλικά πλούτη. Λένε πως ο Χαμ Μωσέ ο εκτιμητής,²¹⁵ αφού επεξεργάστηκε μερικά μαξιλάρια κεντημένα με ασημένιες κλωστές και στολισμένα με πετράδια, φώναξε εκνευρισμένος: Δεν εκτιμώνται. Δηλαδή, είναι αδύνατον να εκτιμηθούν... Μακάρι, Θεέ μου, όλοι μας να αξιωθούμε να προικίσουμε έτσι τα παιδιά μας!

Τι συμβαίνει όμως στη νύφη; παρατήρησε μια άλλη γυναίκα. Είναι χλωμή σαν να είναι άρρωστη.

– Παράξενα πράγματα... Ίσως, ψιθύρισε μια άλλη, να τρέμει τη ζωή κοντά στην πεθερά της... Λένε πως είναι λιγάκι σκληρή γυναίκα.

– Θεός φυλάξει! διαμαρτυρήθηκε σε έντονο ύφος η διπλανή της. Η Μπουλίσσα-Όρο δεν είναι σκληρή' είναι έξυπνη όσο καμιά άλλη και δεν επιτρέπει στον εαυτό της να την κοροϊδεύουν... Για όποιον συμπεριφέρεται σωστά, θυσιάζει ακόμη και το ρούχο που φορά.

– Έτσι ακριβώς είναι, πρόσθεσε επιβεβαιωτικά μια άλλη γυναίκα που έμενε στο ισόγειο του σπιτιού. Αμέτρητοι είναι οι φτωχοί που συντηρεί καθημερινά. Όποιος ανεβαίνει σπίτι της με κλάματα, κατεβαίνει γελαστός... Αν όμως πιάσει κανέναν να ψεύδεται, τότε δεν θα υπάρξει άλλος χειρότερος εχθρός του από εκείνη. Δεν έχω δει άλλη γυναίκα

²¹⁵ Λίγες ημέρες πριν από τον γάμο εκτιμητές της κοινότητας πήγαιναν στο σπίτι της νύφης να εκτιμήσουν την προίκα και να καταγράψουν την αξία της. Την επόμενη μέρα η προίκα μεταφερόταν με συνοδεία οργανοπαικτών στο σπίτι του γαμπρού.

που να αγαπά τόσο πολύ το δίκιο και να μισεί τόσο έντονα την πονηριά και την υποκρισία...

Οι τζιλγκί σίγησαν' οι φλυαρίες σταμάτησαν. Ο γαμπρός και η νύφη στέκονται κάτω από τη χουπά. Οι καλεσμένοι στριμώχνονταν για να δουν και όσοι ήταν πίσω, ανεβαίνουν πάνω στα καθίσματα για να μη χάσουν καμιά λεπτομέρεια της τελετής. Δύο νέοι, συγγενείς της οικογένειας, κρατούν πάνω από τα κεφάλια του ζευγαριού ένα μεγάλο άσπρο μεταξωτό ταλέτ με γαλάζιες ρίγες. Μέσα σε απόλυτη σιγή ακούγεται η συγκινημένη φωνή του ραβίνου που απαγγέλει με επισημότητα και μελωδικότητα τις μπεραχότ του γάμου.

Ο γαμπρός περνάει το δαχτυλίδι στο χέρι της νύφης και οι πιο στενοί συγγενείς, που βρίσκονται κοντά, ακούν τη φωνή του να λέει τις γνωστές λέξεις:

Αρέ ατ μεκουντέσσετ λι... (Με τούτο το δαχτυλίδι εσο...).

Ο ιερουργών ραβίνος συνεχίζει με την απαγγελία των υπόλοιπων ευλογιών, στις οποίες μόνο οι συγγενείς, συγκινημένοι και ευτυχισμένοι, απαντούν σαν μια οργανωμένη χορωδία, Αμέν. Οι υπόλοιποι ακούνε με κατάνυξη. Όταν όμως ο ραβίνος φτάνει στο πασούκ:²¹⁶ «Μπιμερά γισαμά μπεαρέ...» (Είθε σύντομα να ακουστεί φωνή χαράς...), τότε η κατανυκτική σιγή σπάει. Όλο το καάλ, άνδρες και γυναίκες, ξεσπούν τραγουδώντας δυνατά και χαρούμενα, χτυπώντας παλαμάκια:

– Κό-ολ σασών βεκό-ολ σιμχά!... Κό-ολ χατάν βεκό-ολ καλά!... (Φωνή χαράς και φωνή αγαλλιόσεως! Φωνή γαμπρού και φωνή νύφης...).

Σπάξει το ποτήρι σε ανάμνηση της καταστροφής του Μπέιτ Αμικντάς και ύστερα όλη η αίθουσα κατακλύζεται από τον θόρυβο και τη

²¹⁶ Πασούκ: Εδάφιο της Πεντατεύχου ή άλλων ιερών εβραϊκών κειμένων.

φασαρία των ατόμων που μετακινούνται. Όλος ο κόσμος σπρώχνεται για να πλησιάσει το νέο ζευγάρι και να τους ευχηθεί με εγκαρδιότητα: Μπεσιμάν Τοβ! Μπεσιμάν Τοβ!²¹⁷

Οι συγγενείς και των δύο οικογενειών φιλούν στο μάγουλο τον γαμπρό και τη νύφη.

Να τη η Μπουλίσα-Όρο, ψηλή και εντυπωσιακή, μ' ένα διαπεραστικό βλέμμα προπορεύεται απ' όλους, αγκαλιάζει τον γιο της και ύστερα γυρνάει στη νύφη της και σκύβοντας τη φιλάει, λέγοντας με φωνή συγκινημένη:

– Είθε, κόρη μου, να ζήσεις ευτυχισμένη με τον λατρευτό μου Εμμανουέλ!

Τι έπαθε η νόβια;... Σαν ζαλισμένη έπεσε στην αγκαλιά της μητέρας της που στεκόταν δίπλα της και ένα μικρό δάκρυ κύλησε από τα μάτια της.

– Γκράσια, Γκράσια, αγαπημένη μου, της φώναξε ανήσυχη η μητέρα της. Σύνελθε, ψυχή μου!...

Προς τους έκπληκτους συγκεντρωμένους λέει: Από το πρωί αισθάνεται πονοκέφαλο... Όπως φαίνεται, και η χαρά εξουθενώνει τον άνθρωπο...

* * *

Η θρησκευτική τελετή ολοκληρώθηκε. Τώρα ανοίγει το μη θρησκευτικό μέρος του εορτασμού του γάμου: γλυκά και πιοτά, μουσική και χορός.

Ο χορός, με τον οποίο συνηθίζεται να ανοίγει το γλέντι, είναι το «τσιτσέκ αβάσι» ή αλλιώς η «μελωδία του λουλουδιού». Δύο γυναίκες

²¹⁷ Μπεσιμάν Τοβ: Ευχή που δίνεται συνήθως στις αρχές χαρούμενων γεγονότων (γάμοι, εγκαίνια, γιορτές κλπ.).

με ανατολίτικα ρούχα, συνήθως νέες και όμορφες, χορεύουν αντικριστά σε όλο το μήκος της αίθουσας υπό τους απαλούς ήχους βιολιού. Η μία κοιτά και χαμογελά στην άλλη, σηκώνοντας και κουνώντας ρυθμικά πότε τα δάχτυλα του δεξιού και πότε του αριστερού χεριού. Δεν υπάρχουν σχεδόν κινήσεις του σώματος, μόνο ένας ρυθμικός βηματισμός σε όλο το μήκος της πίστας, που αφήνει να διαφανεί η γοητευτική ανατολίτικη ομορφιά των γυναικών-χορευτριών. Ακόμη κι όταν ο ρυθμός του βιολιού επιταχύνεται, ο βηματισμός παραμένει σταθερός και μόνο τα χέρια κινούνται με μεγαλύτερη ένταση ακολουθώντας τον ρυθμό της μελωδίας.

Έπειτα ακολουθούν ευρωπαϊκοί χοροί: «βαλς» και «μαζούρκα», που όμως δεν συγκινούν τον κόσμο στον βαθμό που το επιτυγχάνει η «μελωδία του λουλουδιού», δημιουργώντας παρόλα αυτά μια αληθινά χαρούμενη και εγκάρδια ατμόσφαιρα, όπως ταιριάζει σε μία τόσο οικογενειακή εκδήλωση, όπως είναι ο γάμος.

Στα διαλείμματα ανάμεσα σ' έναν χορό και τον επόμενο οι οργανοπαίκτες παίζουν διάφορες τουρκικές μελωδίες. Ο κόσμος ακούει συζητώντας και απολαμβάνοντας τα «μαρουτσίνο»,²¹⁸ ενώ μερικοί ακολουθούν τη μουσική χτυπώντας ρυθμικά τα πόδια στο πάτωμα. Άλλοτε όλοι σιωπούν, όταν κάποιος υψώνει τη φωνή του τραγουδώντας και συνοδεύοντας το τραγούδι με τη μουσική μαντολίνου... Σε όλη την αίθουσα ακούγεται μόνο η φωνή του οργανοπαίκτη που τραγουδάει παθητικά, γλυκά αλλά και μελαγχολικά. Αυτό δεν είναι τραγούδι, μοιάζει μάλλον σαν προσευχή. Τα μάτια του τραγουδιστή έχουν μια απλανή έκφραση και η ψυχή του φαίνεται να ξεχύνεται μέσα από το τραγούδι. Το όργανο κάτω από τα έμπειρα και νευρικά δάχτυλά του βγάζει ξεχω-

²¹⁸ Μαρουτσίνο: Γλυκά αμυγδαλωτά.

ριστούς ήχους που ξεσηκώνουν και συγκινούν το κοινό... Ο κόσμος άλλοτε κυριεύεται από αίσθημα αφάνταστης λύπης και μελαγχολίας κι άλλοτε κατακλύζεται από αίσθημα άκρατης χαράς και ευθυμίας... Όσο πιο γνωστή η μελωδία, τόσο περισσότεροι άνθρωποι σιγοτραγουδούν μαζί του ή συνοδεύουν τη μουσική χτυπώντας ρυθμικά παλαμάκια.

Άλλοτε πάλι ο τραγουδιστής εγκαταλείπει τα τουρκικά τραγούδια και αρχίζει κάποια ισπανική «καντίγα»²¹⁹ που περιέχει απλά λόγια, αλλά εκφράζει έναν πλούτο συναισθημάτων:

*Ντίμε νίνια ντε-άντε βιένες...
Πες μου, κοπέλα μου, από πού έρχεσαι;
Ανυπομονώ να σε γνωρίσω.
Πες μου αν η καρδιά σου είναι ελεύθερη
ή μήπως έχεις φίλο...*

Όπως φαίνεται, η κοπέλα ντρέπεται τον όμορφο νέο από σεμνότητα κρίνει τον εαυτό της σαν μη κατάλληλη γι' αυτόν, αφού το πρόσωπό της είναι μελαψό. Ο νέος όμως αντιδρά και διαμαρτύρεται:

*«Λο μορένο ίζο ελ σολ, λο μπλάνκο ίζο
ελ πλατέρο...»
- Ό,τι μελαψό υπάρχει, ο ήλιος το έκανε
έτσι. Κι ό,τι είναι λευκό, μόνο τα χέρια
χρυσόχόου το έκαναν!
Άκουσε, λοιπόν, εσύ με το μελαψό
πρόσωπο, πως μόνο για σένα ζω!*

²¹⁹ Καντίγα: Τραγούδι.

Τι έχει ο Εμμανουέλ;... Το τραγούδι δεν υπονοεί αυτόν. Η νύφη με την οποία μόλις προ ολίγου ενώθηκε με δεσμά αιώνια, η νύφη που κάθεται δίπλα του, δεν είναι μελαχρινή. Τουναντίον, το δέρμα της είναι λευκό και τα μαλλιά της ξανθά. Γιατί, λοιπόν, ταραχθήκε τόσο πολύ; Γιατί τα μάτια του αφαιρέθηκαν κοιτώντας πότε τον τραγουδιστή στο στόμα και πότε το μαντολίνο του, λες και μέσα από τους ήχους της μελωδίας αναδύεται κάποιο γνώριμο σε αυτόν πρόσωπο; Ή μήπως... του φέρνει στη μνήμη την εικόνα κάποιας άλλης μελαχροινής κοπέλας που είχε συγκινήσει την ψυχή του...

Και η Γκράσια φαίνεται να ονειροπολεί και να πετά μακριά από την αίθουσα της χαράς... Αχ, αν αυτός που κάθεται δίπλα της τη ρωτούσε για ποια μιλάει το τραγούδι, τότε απερίφραστα θα του ομολογούσε με υπερηφάνεια... Όχι, όχι, η καρδιά της δεν ήταν ελεύθερη την ημέρα που οι γονείς της την υποχρέωσαν να δεχθεί αυτόν τον γάμο. Είχε ήδη αγαπητικό, φίλο από τα παιδικά της χρόνια, με τον οποίο έπαιζαν στην αυλή και ονειρευόντουσαν να ζήσουν ευτυχισμένοι όταν μεγαλώσουν. Σαν δίδυμα ήταν η Γκράσια και ο Νταβίδ με το κατάλευκο μέτωπο, τα ξανθά μαλλιά, το στρογγυλό πρόσωπο, λες και η φύση έπλασε τον έναν για τον άλλον. Όμως ο τροχός γύρισε. Ο πατέρας της έγινε πλούσιος, είτε εξαιτίας επιτυχημένων συναλλαγών είτε από το λαχείο. Εγκατέλειψαν το σπίτι στην αυλή όπου συγκατοικούσαν με άλλες οικογένειες εμπόρων και διοικητικών υπαλλήλων. Συνεταιρίστηκε με τον κ. Ελιάτσι Φλωρεντίν και έγινε μέγας και τρανός. Μετά από μερικά χρόνια οι συνεταιίροι θέλησαν να ενώσουν άρρηκτα τις οικογένειές τους, διασφαλίζοντας το μέλλον της επιχείρησης. Αποφάσισαν να παντρέψουν τα παιδιά τους.

Μάταια ikέτευε η Γκράσια και έλεγε πως δεν αγαπά τον Εμμανουέλ. Μάταια εξομολογήθηκε στη μητέρα της ότι η καρδιά της ανήκε στον

Νταβίδ, τον άλλοτε γείτονά τους. Η μητέρα της, άνθρωπος πράος και απόλυτα υποταγμένη στον σύζυγό της, δεν μπορούσε να κάνει τίποτε παρά μόνο να κλάψει μαζί της. Ο πατέρας της, από την άλλη μεριά, ήταν άτομο με ισχυρό χαρακτήρα και αμετάπειστος της ανακοίνωσε ωμά πως η οικογένειά τους ανήκει τώρα στην ανώτερη κοινωνική τάξη και πως δεν μπορεί να παντρευτεί τον Νταβίδ, τον φτωχό εμποροϋπάλληλο. Ο Εμμανουέλ ήταν ο κατάλληλος νέος, συνεργάτης τους στην επιχείρηση, έξυπνος και τίμιος, τον οποίο ακόμη και κόρη «Αλατίνη» θα ήταν ευτυχής να πάρει για γαμπρό.

Να επαναστατήσει εναντίον του πατέρα της; Αυτό δεν το σκέφτηκε ούτε για μια στιγμή. Ποιος τολμούσε να επαναστατήσει εναντίον του αρχηγού της οικογένειας; Σαν πρόβατο προς σφαγή, συμφώνησε με όλα... Να τη λοιπόν τώρα δίπλα στον Εμμανουέλ, φορώντας στο χέρι το δαχτυλίδι του γάμου, σύμβολο της αιώνιας αφοσίωσής της. Τη στιγμή εκείνη οι νότες του ερωτικού τραγουδιού της θύμισαν βαθειά μέσα στην καρδιά της την ευτυχία που η μοίρα της στέρησε. Τότε μόνο συνειδητοποίησε την έκταση της τραγωδίας κι ένα αίσθημα αγανάκτησης την κυρίευσε. Εκείνη τη στιγμή μίσησε θανάσιμα όλους τους προσκεκλημένους που γλεντούσαν. Το οργισμένο βλέμμα που έριξε στον Εμμανουέλ, θα αρκούσε για να προειδοποιήσει τον νέο για ένα ανησυχητικό και συννεφιασμένο μέλλον.

Όμως ο Εμμανουέλ δεν το πρόσεξε. Τη στιγμή εκείνη τη σκέψη του απασχολούσε μια κοντινή αλλά ταυτόχρονα και μακρινή ανάμνηση. Ήταν μια βροχερή μέρα που πήγε να επισκεφθεί την παντρεμένη αδελφή του στο σπίτι της. Εκεί συνάντησε τη νεαρή μοδίστρα Ριβκά... Την είδε αμέσως μόλις μπήκε, σκυμμένη πάνω από τη ραπτομηχανή. Σήκωσε το κεφάλι της και έστρεψε προς αυτόν το μελαψό και συμπαθητικό πρόσωπό της με τα ωραία μαύρα μάτια. Μια ματιά της μόνο αρκούσε για

να τον αιχμαλωτίσει. Σαν ανοιξιάτικος ήλιος εισχώρησε στην ψυχή του, φωτίζοντάς την εκείνη τη συννεφιασμένη μέρα. Και εκείνη κατέβασε αμέσως τα μάτια της αναστατωμένη, ενώ τα μάγουλά της κοκκίνισαν.

Από τότε συναντήθηκαν κάμποσες φορές στο σπίτι της αδελφής του· μόνο οι ματιές τους μαρτυρούσαν για τα αισθήματά τους. Κάποτε πήγε στο σπίτι και δεν βρήκε την αδελφή του. Φαίνεται θα βγήκε να αγοράσει κλωστές ή κάτι άλλο σχετικό. Η κοπέλα ήταν μόνη, έραβε. Αλληλοκοιτάχθηκαν και ένα ευτυχισμένο χαμόγελο φώτισε τα πρόσωπά τους. Ανάμεσά τους υπήρχε το τραπέζι γεμάτο από κλωστές και κομμένα υφάσματα. Δεν πλησίασε. Τη ρώτησε μόνο με φωνή συγκινημένη:

– Ριβκά, χρειάζεται μήπως να σου πω τι αισθάνομαι;

– Όχι Εμμανουέλ, του απάντησε απαλά. Οι ψυχές μίλησαν από καιρό...

Εκείνος έμεινε σιωπηλός· την κοιτούσε επίμονα στα μάτια και χαμογελούσε. Προχώρησε αργά-αργά προς τα πίσω και σαν καλός νέος με ηθικές αρχές, βγήκε στο μπαλκόνι περιμένοντας εκεί μέχρις ότου γυρίσει η αδελφή του.

Το γλυκό μυστικό έμενε κλειδωμένο μέσα στην καρδιά του. Συναντήθηκαν μερικές φορές ακόμη και ορκίσθηκαν ο ένας στον άλλον αιώνια πίστη.

...Και ξαφνικά τους χώρισε το φοβερό δυστύχημα. Η Ριβκά είχε μια μεγαλύτερη αδελφή ονόματι Μάλκα, παντρεμένη με τον Νατάν Πεχεζκέλ, υπάλληλο της κοινότητας. Μια καταραμένη αρρώστια τη χτύπησε ξαφνικά. Πέθανε πολύ νέα αφήνοντας πίσω τον άνδρα της και δυο παιδιά, το ένα ακόμη μωρό. Μόνο ένας έμπειρος συγγραφέας θα μπορούσε να περιγράψει τον αβάσταχτο πόνο του. Μόλις επέστρεψαν από το νεκροταφείο μετά την ταφή προχώρησε αμίλητος στην κουζίνα, έδεσε μια τριχιά σ' ένα καδρόνι από το ταβάνι κι αν δεν ανησυχούσαν οι άλλοι

γι' αυτόν και δεν τον αναζητούσαν ο αδελφός του και ο κουνιάδος του, θα είχε αυτοκτονήσει. Από τότε τον προσέχανε σε κάθε του βήμα. Την ημέρα πήγαινε στην εργασία του φαινομενικά ήρεμος· όμως τη νύχτα μονάχος με τον γιο του –το μωρό το είχαν δώσει σε τροφό– τον κυρίευε η απόγνωση και η οργή και πολλές φορές προσπάθησε να θέσει τέρμα στη ζωή του...

Τότε στην οικογένεια σκέφτηκαν να του δώσουν για γυναίκα τη Ριβκά. Μόνο έτσι θα μπορούσε να παρηγορηθεί και να ξαναβρεί όρεξη για τη ζωή. Άλλωστε, η Ριβκά έμοιαζε πολύ με την αδελφή της και πολλές φορές που το παιδί την έβλεπε να έρχεται από μακριά χτυπούσε παλαμάκια και φώναζε χαρούμενο:

– Να τη η μαμά, γύρισε!...

Ποιος μπορούσε να αντισταθεί σ' ένα παρόμοιο σχέδιο που είχε την έγκριση και των δύο οικογενειών;... Νύχτες ολόκληρες η Ριβκά πότισε με δάκρυα καυτά το μαξιλάρι της. Σε κανέναν δεν αποκάλυψε τη στενοχώρια που έκρυβε μέσα της. Έθαψε βαθιά μέσα στην ψυχή της τον έρωτά της και υποτάχθηκε στη μοίρα της...

Και ο Εμμανουέλ;... Μόνο αφού πέρασαν αρκετές ημέρες χωρίς να τη δει, άρχισε να ανησυχεί και τόλμησε να ρωτήσει την αδελφή του προσποιούμενος τον αδιάφορο, πώς και δεν έρχεται πλέον η modίστρα της. Έτσι πληροφορήθηκε τι συνέβη...

Δεν θύμωσε, δεν διαμαρτυρήθηκε. Η ζωή γι' αυτόν όμως έχασε κάθε ενδιαφέρον. Η επιχείρηση έπαψε να τον ενδιαφέρει. Ο πατέρας του δεν κατάλαβε τίποτε από το δράμα που έκρυβε μέσα στην ψυχή του. Όμως η μητέρα του με το διαπεραστικό βλέμμα της πρόσεξε τα σύννεφα που σκέπαζαν το μέτωπο του γιου της, παρότι νόμιζε πως τίποτε δεν του έλειπε. Δεν γνώριζε τον κρυφό πόνο του· το μητρικό της ένστικτο την οδήγησε να συμπεράνει πως επρόκειτο για κάποια ερωτική απογοήτευση.

Ίσως, σκέφτηκε, να τον προβληματίζει κανένα αίσθημα αταίριαστο με την κοινωνική μας τάξη. Δεν ρώτησε τίποτε, όμως αποφάσισε να του βρει γρήγορα μια κατάλληλη κοπέλα που θα τον βοηθούσε να ξεχάσει τον πόνο του... Γιατί να ψάξει μακριά, όταν η ευτυχία του γιου της βρισκόταν δίπλα τους; Αυτή είναι η Γκράσια, η κόρη του συνεταίρου τους, μια νέα δεκαεπτά ετών με κάτασπρο πρόσωπο, ροδοκόκκινα μάγουλα και χρυσαφένια μαλλιά. Οι οικογένειές τους συνδέονταν μέσω της επιχείρησης αλλά και με φιλία... Δεν είναι από τον Θεό αυτό το συνοικέσιο; Την υπόθεση ανέλαβε να διεκπεραιώσει η ίδια. Χάρη στην άφθαστη μαεστρία της, τα πάντα ολοκληρώθηκαν μέσα σ' έναν μήνα.

Αρχικά ο Εμμανουέλ αντέδρασε. Η κοπέλα δεν ήταν βέβαια καθόλου άσχημη· όσες φορές όμως την είδε, δεν ένιωσε τίποτε μέσα του να σκιρτάει... Ποιος, όμως, μπορούσε να αντισταθεί στις υποδείξεις της μητέρας; Με ποια πρόφαση να αρνηθεί; Αλλά και τι μπορούσε να ελπίζει, αφού την αγαπημένη του την είχαν δώσει αλλού; Να μείνει ανύπαντρος, αυτό δεν πρόκειται να του το επιτρέψουν. Είτε λοιπόν αυτή είτε κάποια άλλη γυναίκα, ποια η διαφορά; Με κρύα καρδιά, λοιπόν, συγκατατέθηκε σε όλα...

Αυτή τη στιγμή όμως που θυμάται το παρελθόν, αισθάνεται αναστατωμένος και πολύ μετανιωμένος για την αδυναμία που επέδειξε τότε! Δίπλα του βρίσκεται όχι εκείνη που ονειρεύθηκε αλλά μια άλλη, για την οποία δεν αισθάνεται τίποτε· το άγγιγμα του χεριού της οποίας καθόλου δεν τον ηλεκτρίζει, τα μάτια της δεν ανάβουν φωτιές μέσα στην ψυχή του... Με αυτή όμως την ξένη ενώθηκε με αιώνια δεσμά...

Έτσι, για όλους τους καλεσμένους η χαρά και η ευτυχία ήταν απεριόριστη: τα τραγούδια, οι οργανοπαίκτες, οι ευχάριστες συναναστροφές με άλλους προσκεκλημένους, όλοι επίσημα ντυμένοι, έκαναν όλους να αισθάνονται πολύ ευτυχημένοι. Το ζευγάρι όμως των νεαρών νεονύμ-

φων όλες αυτές τις ώρες περνούσε ένα αφάνταστο μαρτύριο. Κάθονταν δίπλα ο ένας στον άλλον, ψυχικά όμως βρίσκονταν μίλια μακριά εξαιτίας της πίκρας και της θλίψης που αισθάνονταν. Οι δύο αυτές ψυχούλες δεν γνώριζαν πόσο, παρόλα αυτά, ταίριαζαν· ότι και οι δύο διακατέχονταν από παρόμοια συναισθήματα που τους ένωναν μέσα στη δυστυχία τους και την απογοήτευσή τους από τη ζωή.

* * *

Πέρασαν οι οκτώ ημέρες του γαμήλιου εορτασμού. Η Γκράσια και ο Εμμανουέλ συμπεριφέρονταν φαινομενικά, σύμφωνα με τις σχέσεις που πρέπει να διέπουν ένα ζευγάρι. Ήταν και οι δύο πολύ νέοι και αγαθοί για να μπορούν να κοροϊδέψουν ο ένας τον άλλον με αισθήματα αγάπης που έτρεφαν μέσα στην καρδιά τους. Υπήρχε όμως αλληλοκατανόηση ανάμεσά τους, έτσι ώστε κανείς τρίτος δεν έμαθε το μυστικό που χώριζε τις καρδιές τους... Η λεπτότητα του χαρακτήρα και η τιμιότητα του Εμμανουέλ βοήθησαν τη Γκράσια να ανταπεξέλθει με επιτυχία στις απαιτήσεις της κατάστασης. Απέναντί της δεν συμπεριφερόταν σαν σύζυγος εξουσιαστής· ήταν μαζί της τυπικός, σωστός, χωρίς ωστόσο πολλούς συναισθηματισμούς. Εκείνη, από τη μεριά της, ποτέ δεν αναρωτήθηκε για τους λόγους αυτής της ψυχρότητάς του. Γενικά βρίσκονταν πολύ μακριά ο ένας από τον άλλον, ώστε να μπορέσουν να καταλάβουν τι κρύβει η ψυχή του καθενός.

Οι δυο αυτές καρδιές παρέμειναν απομακρυσμένες ακόμη και κατά τις στιγμές εκείνες που ένωναν τα κορμιά τους. Ανάμεσά τους δεν υπήρχε καμιά ψυχική επαφή, οι δε συζητήσεις τους αφορούσαν τετριμμένα θέματα. Καθένας συνέχισε να ζει με τα δικά του όνειρα. Ενώ όμως ο Εμμανουέλ ασχολούνταν με την επιχείρηση και οι υποθέσεις του εμπορίου

τον βοηθούσαν να ξεχνά κάπως τον μεγάλο του καημό, η Γκράσια έμενε σπίτι, τελείως ανυπεράσπιστη από τις σκέψεις που τη βασάνιζαν. Υπήρχαν μέρες που έφθανε σε κατάσταση παροξυσμού και τα μάτια της φλόγιζαν σαν μανιασμένη. Κλεισμένη στο δωμάτιό της, κρυμμένη κάτω από τα σκεπάσματα, έκλαιγε ασταμάτητα με αναφιλητά. Τέτοιες μέρες η επιστροφή του Εμμανουέλ σπίτι τη γέμιζε αηδία και δημιουργούσε μέσα της ένα έντονο αίσθημα αποστροφής γι' αυτόν.

Απ' όλους η ψυχική της κατάσταση μπορούσε να περάσει απαρατήρητη, από τα διαπεραστικά μάτια όμως της μητέρας του Εμμανουέλ τίποτε δεν μπορούσε να μείνει κρυφό. Διαισθάνθηκε πως κάτι παράξενο συνέβαινε με τη νύφη της· παρατήρησε την ψυχρότητα που επικρατούσε στις σχέσεις του ζευγαριού. Έμεινε έκπληκτη από την απέχθεια που κάποιες στιγμές διάβαζε στα μάτια της κοπέλας. Οι φοβερές αυτές υποψίες πολλαπλασιάστηκαν και τελικά πείσθηκε. Χωρίς καμιά αμφιβολία, η ευτυχία του αγαπημένου της γιου ήταν ψεύτικη. Η ψυχική του γαλήνη ήταν σε κίνδυνο. Η καρδιά της Γκράσια έκρυβε κάποιο φοβερό μυστικό... Από τότε παρακολουθούσε στενά κάθε αλλαγή στην έκφραση του προσώπου της και κατέγραφε μέσα στη μνήμη της κάθε νύξη και κάθε σημάδι.

Μια φορά καθόντουσαν οι δυο γυναίκες στο μπαλκόνι που έβλεπε προς τη μεριά του δρόμου. Η Μπουλίσα-Όρο μαντάριζε κάλτσες και η Γκράσια κοιτούσε σιωπηλά τους περαστικούς. Ξαφνικά η πεθερά της τη βλέπει να πετάγεται όρθια αναστατωμένη, να σκύβει ή μάλλον να κρεμιέται από το μπαλκόνι, λες και η ψυχή της ήθελε να πετάξει για χάρη αυτού που είδε... Ως φαίνεται, η κοπέλα κατάλαβε αμέσως πως συμπεριφέρθηκε παράξενα και ντροπιασμένη γύρισε και κάθισε στη θέση της. Η πεθερά της όμως με την άκρη των ματιών της, παρατηρώντας προς την κατεύθυνση που είχε σκύψει, πρόφθασε και είδε στην άκρη του δρό-

μου έναν νέο που προχωρούσε κοιτάζοντας ακόμη προς τα πάνω, προς την κατεύθυνση του μπαλκονιού...

Καταβάλλοντας μεγάλη προσπάθεια, η Μπουλίσα-Όρο συγκρατήθηκε ώστε να μην ξεσπάσει η οργή που την κυρίευσε. Γι' αυτήν αυτό αποτέλεσε ένα ισχυρό πλήγμα. Για οικογένειες της τάξης της η σεμνότητα των γυναικών, η τιμή της οικογένειας, αποτελούσαν ιερές αξίες. Υπό αυτή την έννοια, κάθε ξέσπασμα οργής και κάθε είδους επίπληξη από μέρους της, ως γυναίκα αλλά και ως μητέρα, θα ήταν απόλυτα δικαιολογημένη σε μια τέτοια στιγμή αναβρασμού και αγανάκτησης.

Ήθελε όμως να μάθει την εξήγηση αυτού του φαινομένου. Επιστράτευσε γι' αυτό όλη τη σοφία της. Σαν πραγματικός ντεντέκτιβ, παρακολουθούσε κάθε της βήμα και τελικά υποχρεώθηκε να ομολογήσει πως τίποτε το μεμπτό δεν βρήκε να της καταμαρτυρήσει. Τότε συνειδητοποίησε πως το μυστικό της κοπέλας κρύβεται στο παρελθόν. Έψαξε τα νεανικά χρόνια της ζωής της Γκράσια· ερεύνησε και συγκέντρωσε πληροφορίες και τελικά από κάποια πλύστρα, που έμενε στην ίδια αυλή με την άλλοτε κατοικία των γονέων της Γκράσια, έμαθε όλη την αλήθεια. Ο Νταβίδ Ελμέλεχ, ένα όμορφο παλικάρι, ήταν ο αγαπημένος φίλος της και όλη η γειτονιά τους έβλεπε σαν ένα μελλοντικό ζευγάρι.

Δηλαδή, ποτέ δεν ξέχασε η καρδιά της εκείνη την αγάπη και μέσα στην αγκαλιά του άνδρα της εκείνη ζεσταινόταν από αυτή την ξένη και απαγορευμένη αγάπη; Η τίμια εκείνη γυναίκα αισθάνθηκε πως πληγώθηκε βαριά η τιμή της οικογένειας· ότι μεγάλη ντροπή και μεγάλος κίνδυνος απειλούν κάθε λεπτό τον γιο της. Καθόλου δεν αναρωτήθηκε να εξετάσει μήπως η δυστυχισμένη νύφη έχει ανάγκη από λίγη στοργή και συμπόνια, αφού σε τελική ανάλυση ποτέ δεν επιχείρησε να συναντηθεί με τον άλλοτε αγαπημένο της καρδιάς της. Το μόνο που πρόσεξε ήταν ότι η Γκράσια μισούσε το έντιμο και καλό παιδί της και ότι, τουλάχιστον

με τη σκέψη, τον απατούσε. Έκτοτε άρχισε να μισεί και επιδίωκε να εκδικηθεί την κοπέλα. Αυτή η καλή και φιλεύσπλαχνη γυναίκα μετατράπηκε σε αληθινή διώκτρια.

Οι σχέσεις ανάμεσα σε πεθερά και νύφη γρήγορα πήραν τη μορφή ανοιχτής ρήξης. Είτε επρόκειτο για δουλειές του σπιτιού είτε για αποφάσεις επισκέψεων ή κάθε τι άλλο από την καθημερινή ζωή της οικογένειας υπήρχε πάντοτε ανοιχτή σύγκρουση ανάμεσα σ' εκείνη με την ισχυρή προσωπικότητα, που στο παρελθόν ήταν μοναδική αφέντρα στο σπίτι, και τη νέα οικοδέσποινα που διεκδικούσε και αυτή επίμονα τα δικαιώματά της. Ανάμεσα στη μητέρα, που μέχρι πρότινος έλεγχε απόλυτα τη ζωή του γιου της, και τη νύφη, που κατέκτησε την καρδιά του και έλεγχε τα αισθήματά του. Αναπόφευκτα, από την καρδιά της πεθεράς έσταζε ζήλεια για τη νέα και αισθανόταν γερασμένη, παρότι δεν ήταν ακόμη γριά· η κοπέλα αισθανόταν γεμάτη ζωντάνια και όρεξη για τη ζωή. Είναι εύκολο για μια ζηλόφθονη πεθερά να δηλητηριάζει τη ζωή της νύφης της με φαρμακερούς υπαινιγμούς, ακόμη και με συκοφαντίες.

Η μητέρα του Εμμανουέλ, όμως, δεν επεδίωκε να πλήξει τη νύφη της από ζήλεια ή από κακία. Πέρα από την απέχθεια που αισθανόταν για κάθε απάτη, ήθελε να τραυματίσει την υπερηφάνεια της, να προκαλέσει τη μεταμέλεια στην καρδιά της, να την κάνει να συναισθανθεί την έκταση του αμαρτήματος που συνεπάγεται μια τέτοια παράνομη αγάπη. Άρχισε λοιπόν τις καθημερινές μικροπροστριβές, να μιλάει σε βάρος της με γλώσσα διφορούμενη και να αφήνει υπονοούμενα. Η Γκράσια αισθανόταν αυτά τα χτυπήματα περισσότερο από ό,τι μπορούσε να υποθέσει η ίδια. Στην αρχή η Γκράσια τα αγνόησε με περιφρόνηση, όπως με απάθεια αντιμετώπιζε κάθε τι που δεν αφορούσε τον εσωτερικό της κόσμο. Στο τέλος όμως δεν άντεξε έναν τόσο συστηματικό και ύπουλο πόλεμο. Πικραμένη και εξοργισμένη, έκλαιγε επί μακρόν στα

κρυφά. Σε ποιον όμως να διαμαρτυρηθεί; Η μητέρα της, που την επισκεπτόταν μια φορά την εβδομάδα, ήταν πολύ αδύναμη για να την υπερασπισθεί. Με τον ψυχρό και επίμονο πατέρα της ήταν δύσκολο να συζητήσει ζητήματα της καρδιάς... Μήπως με τον άνδρα της;...

Απέρριψε αμέσως κάθε παρόμοια σκέψη. Αν πράγματι, όπως διαισθανόταν, η πεθερά της γνώριζε το επτασφράγιστο μυστικό της, τότε κάθε συζήτηση και αποσαφήνιση του θέματος ανάμεσα στη μητέρα και τον γιο της θα ήταν καταστροφική για την ίδια... Ήταν δύσκολο μήπως στη γριά να χύσει μέσα στην καρδιά του γιου της το δηλητήριο του φθόνου και της υποψίας αφού, όπως φαίνεται, γνωρίζει αρκετές λεπτομέρειες από τη νεανική ζωή της; Ως και το όνομα του Νταβίδ Ελμέλεχ δεν της ήταν άγνωστο. Την κυρίευσε τότε ένα έντονο μίσος και ταυτόχρονα φόβος για τον άνδρα της. Δύσκολα όμως μπορούσε να κρύψει τις φλόγες απέχθειας που αισθανόταν γι' αυτόν. Μόνο ο συνήθως αφηρημένος Εμμανουέλ δεν αντιλήφθηκε τις φλόγες μίσους που εκτοξεύονταν από τα μάτια της γυναίκας του.

Κάποτε συνέβη όμως ένα περιστατικό που τράβηξε την προσοχή ακόμη και του Εμμανουέλ. Τα μεσημέρια εκείνος ερχόταν για φαγητό στο σπίτι, ενώ ο πατέρας του έμενε στο μαγαζί... Για κάποια ασήμαντη αιτία ξέσπασε καυγιάς ανάμεσα στην πεθερά και τη νύφη της. Την ώρα εκείνη ο ίδιος διάβαζε την εφημερίδα. Κάποιες κουβέντες της μητέρας του προκάλεσαν το ενδιαφέρον του. Έκπληκτος κοιτούσε τις δύο γυναίκες. Από τα μάτια και των δύο πετάγονταν βέλη· η Γκράσια, αφού απηύθυνε στην πεθερά της μια βαριά κουβέντα, ξέσπασε σ' ένα παρατεταμένο κλάμα...

Σιγή επικράτησε στο σπίτι. Ο Εμμανουέλ κατέβαλε προσπάθειες για να συνεφέρει τις γυναίκες και λίγα λεπτά αργότερα, πιστεύοντας πως τα σύννεφα που είχαν προκαλέσει τη σύγκρουση διαλύθηκαν, έφυγε

για το μαγαζί.

Καθ' όλη τη διάρκεια του απογεύματος τη σκέψη του απασχολούσε το μεσημεριανό επεισόδιο που διατάραξε την οικογενειακή γαλήνη και την ψυχική ηρεμία της αγαπημένης του μητέρας, έννοιες πολύ σημαντικές για εκείνον. Αλλά, σαν καλός και ευγενικός άνθρωπος, ούτε τη γυναίκα του ήθελε να στενοχωρεί ή οτιδήποτε άλλο να συννεφιάζει τη ζωή της. Υπήρχαν στιγμές που αισθανόταν απέναντί της ένοχος επειδή δεν της προσέφερε ευτυχία, αφού μέσα στην καρδιά του φώλιαζε ένας αγιάτρευτος πόνος και αγάπη για μια άλλη, τη δύστυχη κοπέλα με το μελαψό πρόσωπο... Αλλά και η γυναίκα του δεν ζητούσε τίποτε παραπάνω από τον ίδιο. Ικανοποιούνταν με όσα της προσέφερε. Το σημερινό περιστατικό φώτισε ξαφνικά πολλές λεπτομέρειες από το παρελθόν, που τώρα θυμόταν και τον έκαναν να ανησυχεί πολύ για τις σχέσεις των δύο γυναικών. Μήπως όφειλε να παρέμβει, προτού αυτή η εχθρότητα και το μίσος ανάμεσά τους επεκταθούν και τραυματίσουν είτε τη ζωή της αγαπημένης του μητέρας είτε τη ζωή της νεαρής κοπέλας που η μοίρα της ταυτίστηκε με τη δική του μοίρα;

Ήξερε πως την ημέρα εκείνη η Γκράσια δεν θα ήταν σπίτι' του είχε πει πως θα πήγαινε να επισκεφθεί τη μητέρα της. Βρήκε τρόπο να φύγει νωρίτερα από το μαγαζί, μια ώρα πριν από τη δύση του ηλίου, και πήγε σπίτι. Βρήκε τη μητέρα του στην κουζίνα μαζί με την υπηρέτρια. Τη φώναξε και την οδήγησε στο δωμάτιο δίπλα από το δικό του. Της ζήτησε να καθίσει διότι ήθελε να της μιλήσει.

Η μητέρα εξεπλάγην στην αρχή' γρήγορα όμως κατάλαβε πως η σοβαρή αυτή συζήτηση θα αφορούσε το μεσημεριανό περιστατικό. Άρχισε να προετοιμάζει τα λόγια της, παρακαλώντας τον Θεό να τη βοηθήσει στην επιλογή των κατάλληλων εκφράσεων ώστε να μην προκαλέσει πόνο και θλίψη στην καρδιά του μοναχογιού της.

– Δεν γύρισε ακόμη η Γκράσια; ρώτησε ο Εμμανουέλ.

– Πριν μία ώρα πήγε στη μητέρα της, απάντησε εκείνη. Ασφαλώς δεν θα επιστρέψει πριν νυχτώσει.

Δεν ήξερε ότι η Γκράσια είχε επιστρέψει. Πήγε πράγματι να επισκεφθεί τη μητέρα της. Όμως δεν τη βρήκε και γύρισε σπίτι. Η πεθερά της και η υπηρέτρια ήταν απασχολημένες στην κουζίνα. Περνώντας το χωλ, μπήκε στο δωμάτιό της χωρίς να την προσέξει κανένας, κάθισε στην πολυθρόνα και αφαιρέθηκε σκεπτόμενη. Η πόρτα του δωματίου είχε μείνει μισάνοιχτη. Ξαφνικά άκουσε ομιλία στο διπλανό δωμάτιο. Τέντωσε το αυτί της και έκπληκτη άκουσε τη φωνή του άνδρα της που συζητούσε με τη μητέρα του. Χωρίς να το θέλει και χωρίς να μετακινηθεί από τη θέση της, άκουσε όλη τη συζήτηση.

Όταν αντιλήφθηκε ότι η συζήτηση θα αφορούσε την ίδια, κατέλαβε τη Γκράσια ένας έντονος θυμός. Αχ, μισούσε εκείνη τη στιγμή τον άνδρα της που ερχόταν κρυφά να συζητήσει με τη μητέρα του για την ίδια!

– Μητέρα, άρχισε να λέει ο νέος, με αγαπάς, δεν είναι έτσι; Επίσης η ειρήνη της οικογενειακής μας εστίας αποτελεί για σένα κάτι το σπουδαίο. Γιατί λοιπόν συνέβη εκείνο το επεισόδιο το μεσημέρι;

– Δίνεις μεγάλη σημασία σ' ένα ασήμαντο γεγονός, ψιθύρισε εκείνη.

– Όχι μητέρα, δεν είναι ένα μεμονωμένο περιστατικό. Έχω την αίσθηση αυτή... Ότι αποτελεί ένα κακό σημάδι...

– Και γιατί δεν ρωτάς τη γυναίκα σου; είπε εκείνη. Ή μήπως έχετε ήδη συζητήσει...

– Αγαπητή μητέρα, απάντησε ο Εμμανουέλ, εσύ με γνωρίζεις. Ξέρεις πως αυτό δεν συνέβη, ειδικά θα στο έλεγα από την αρχή.

Η ματιά της τον αγκάλιασε γεμάτη μητρική τρυφερότητα και υπερφάνεια.

– Ναι παιδί μου, είπε εκείνη. Εσύ είσαι ευθύς και ντόμπρος. Μακάρι

όλοι τριγύρω μας να ήταν σαν εσένα!

– Όλοι; ρώτησε ο δυστυχής. Ποιος από την οικογένειά μας δεν λέει την αλήθεια;

Η Μπουλίσα-Όρο αναστέναξε χωρίς να απαντήσει.

– Μίλα μητέρα, την παρακάλεσε ο νέος. Αν έχεις κανένα παράπονο εναντίον της Γκράσια, πες το καθαρά στην ίδια. Είναι νέα και χρειάζεται την καθοδήγησή σου. Είμαι βέβαιος ότι θα ακούσει τις συμβουλές σου. Το ψέμα και την απάτη δεν τα γνωρίζει...

Η μητέρα έκανε μια κίνηση απελπισίας. Ύστερα σηκώθηκε να φύγει, λέγοντας ικετευτικά:

– Άφησέ με Εμμανουέλ να γυρίσω στην κουζίνα. Θα καεί η μαρμελάδα...

Ο νέος όμως την κράτησε από την άκρη της ρόμπας.

– Μητέρα, είπε με ύφος σοβαρό, σε ξέρω πολύ καλά. Στην καρδιά σου κρύβεις ένα μεγάλο παράπονο για κάποιον. Πες μου μητέρα, μήπως σε πρόσβαλα ποτέ;

– Όχι παιδί μου...

– Τότε, εκείνη;

– Όχι, δεν με προσέβαλε.

– Τότε, με ποιον;

Η μητέρα δεν μπόρεσε να κρατηθεί άλλο και με φωνή τρεμάμενη είπε:

– Εσένα προσέβαλε εκείνη! είπε δυνατά, ενώ τα δάκρυα την έπνιγαν. Εσένα προσβάλλει, αγόρι μου, τον καλύτερο νέο, εσένα, τον άγγελο του Θεού. Αυτό δεν μπορώ να το υποφέρω.

Ο Εμμανουέλ κοιτούσε έκπληκτος τη μητέρα του. Δεν πρόφθασε να ζητήσει εξηγήσεις η οργή της μητέρας του ξέσπασε και η γλώσσα της λύθηκε.

– Δεν μπορώ να κρατηθώ άλλο. Πρέπει να ξέρεις τι γίνεται γύρω σου, διότι είσαι πλέον άνδρας και όχι παιδί. Η καρδιά της δεν είναι δοσμένη σε σένα. Την απασχολεί άλλη, ξένη αγάπη... Μια αγάπη από τα νεανικά της χρόνια, στο πατρικό της σπίτι, για έναν νέο που παραμένει μέσα στην καρδιά της. Ακόμη τον σκέφτεται και κλαίει όταν θυμάται... Είπα να σιωπήσω, να μην κάνω την καρδιά σου να πονέσει, αλλά δεν μπορώ. Δεν μπορώ να βλέπω μπροστά στα μάτια μου τέτοιες απιστίες.

Ο Εμμανουέλ άναψε, χλόμιασε και άλλαξε δέκα χρώματα. Τελικά ρώτησε με σπασμένη φωνή:

– Πες μου μητέρα, μονάχα αυτό; Συνάντησε ποτέ αυτόν τον νέο;

– Όχι, απάντησε εκείνη, ούτε ποτέ προσπάθησε, γι' αυτό μπορώ να είμαι σίγουρη. Νύχτα και μέρα όμως η καρδιά της και οι σκέψεις της είναι κοντά του. Αν εύκολα μπορεί να αποκρύψει από σένα αυτό που έχει στην καρδιά της, εσένα τον καλό, ευθύ και έμπιστο άνθρωπο που κρίνει τους πάντες σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια, από εμένα δεν διαφεύγουν της προσοχής ούτε τα δάκρυα που χύνει, ούτε τα αισθήματά της.

Ο Εμμανουέλ τη διέκοψε με μια απότομη κίνηση του χεριού του. Στάθηκε όρθιος μπροστά στη μητέρα του και με φωνή σταθερή και δυνατή είπε:

– Και τι με αυτό; Αν κάποτε αγάπησε και ακόμη δεν μπορεί να ξεχάσει αυτή την αγάπη;

Τα μάτια της Μπουλίσα-Όρο άνοιξαν ορθάνοιχτα από την έκπληξη.

Ο Εμμανουέλ βημάτισε σε όλο το μήκος και πλάτος του δωματίου. Το κορμί του όλο έτρεμε.

– Και τι με αυτό, επανέλαβε. Μήπως εκείνη ξέρει, μήπως ξέρεις τι κρύβεται στα βάθη της καρδιάς μου;... Μήπως γνωρίζεις ότι και εγώ έχω αγαπήσει και πως ακόμη θυμάμαι αυτή την αγάπη, πως ακόμη δεν

έσβησε μέσα από την καρδιά μου; Μήπως συναισθανθήκατε ποτέ όλοι σας πόσο υπέφερα όταν με υποχρεώσατε να προχωρήσω σε αυτόν τον γάμο;... Μήπως μπορέσατε να καταλάβετε τον πόνο και την πίκρα που βαραίνουν την ψυχή μου όταν δίπλα μου, μέσα στην αγκαλιά μου, δεν βρίσκεται εκείνη η θαυμάσια ύπαρξη που ονειρεύθηκα αλλά μια ξένη, για την οποία η καρδιά μου δεν σκιρτά;... Αχ, μητέρα! Μπορεί να μην κλαίω επειδή είμαι άνδρας, έρχονται όμως στιγμές που αισθάνομαι δάκρυα να κατακλύζουν και να πνίγουν την καρδιά μου...

Με λίγα λόγια και βαθειά συγκινημένος, αφηγήθηκε στη μητέρα του την αγάπη του για τη νεαρή μοδίστρα και τον λόγο για τον οποίο χώρισαν. Τελείωσε, λέγοντας με φωνή που παλλόταν από συγκίνηση:

– Και η Γκράσια, αυτή η ευαίσθητη κοπέλα, πέρασε την ίδια ακριβώς δυστυχία, τα ίδια βασανιστήρια, χωρίς να μπορεί να ανοίξει σε κανέναν την καρδιά της! Μόνο εγώ, μόνο εγώ μπορώ τώρα να την καταλάβω γνωρίζοντας τι έχω υποφέρει, γνωρίζοντας την έκταση του πόνου και της απόγνωσης που ξεσχίζει την ψυχή καθημερινά... Όμως εγώ ήμουν τυφλός· δεν την έβλεπα ούτε την καταλάβαινα.... Ωχ, η δύστυχη! Ωχ, η κακομοίρα!...

Επί κάμποσα λεπτά επαναλάμβανε αδιάκοπα:

– Όι, πόβερα! Όι, πόβερα!²²⁰...

Η φωνή του ξεχείλιζε από αίσθημα οίκτου και συμπόνιας. Αν η μητέρα και ο γιος δεν αφαιρούνταν από τη συγκίνηση των εξομολογήσεών τους, θα άκουγαν σίγουρα στο διπλανό δωμάτιο το βαρύ κλάμα, το σχεδόν υστερικό, που έπνιξε τη Γκράσια τη στιγμή που ο άνδρας της πρόφερε τα παραπάνω λόγια.

Άξαφνα ο Εμμανουέλ συνήλθε και είπε:

²²⁰ Όι, πόβερα: Αχ, καημένη.

– Πίστεψέ με μητέρα, αυτό είναι αμαρτία... Ο Θεός δεν το επιτρέπει. Δεν επιτρέπεται! Δεν επιτρέπεται να εισχωρούμε στα άδυστα της καρδιάς... Το σώμα μπορούμε να το υποτάξουμε· τη μνήμη όμως κανείς δεν μπορεί να την υποδουλώσει! Ούτε μπορούμε να την καταπολεμήσουμε...

Βάζοντας το χέρι πάνω στον ώμο της μητέρας του, είπε παρακλητικά:

– Μητέρα, μην τη μισήσεις!... Ευσπλαχνίσου τη· ευσπλαχνίσου τη σαν μια άρρωστη κοπέλα.

Θέλοντας να κρύψει τη συγκίνησή του, βγήκε από το δωμάτιο, πέρασε γρήγορα στο χωλ και βγήκε έξω στον δρόμο. Η Μπουλίσα-Όρο έμεινε κάμποσα λεπτά βυθισμένη στις σκέψεις της. Στο τέλος σκούπισε ένα δάκρυ από τα μάγουλά της και ακούστηκαν τα βήματά της καθώς απομακρυνόταν αργά-αργά, λες και ξαφνικά τη βρήκαν τα γεράματα.

* * *

Ποιος μπορεί να φανταστεί τα αλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα που κατείχαν τη Γκράσια, καθώς άκουγε τη συζήτηση πίσω από τη μισάνοιχτη πόρτα; Οργή, ενδιαφέρον, κατάπληξη αλλά και μεγάλη εντύπωση της προκάλεσαν τα λόγια που άκουσε. Η στάση του Εμμανουέλ απέναντι στη μητέρα του, η εξομολόγηση της κρυφής αγάπης του, της διάνοιξε έναν διάδρομο προς την ψυχή του ανδρός της που μέχρι τότε της ήταν τελείως άγνωστη. Το συναίσθημα της συμπόνιας, με το οποίο εξέφρασε τη συμπάραστασή του στη δυστυχία της, της προκάλεσε βαθιά συγκίνηση και χωρίς να νοιάζεται μη τυχόν και ακουσθεί, ξέσπασε σε γοερούς λυγμούς. Μια ώρα περίπου έκλαιγε με το πρόσωπό της κρυμμένο κάτω από τα μαξιλάρια. Για πρώτη φορά από τότε που πα-

ντρεύτηκε, το δάκρυ της περιείχε και μια γλυκύτητα και μια απαλότητα. Την παρηγορούσε το γεγονός πως κάποιος υπέφερε μαζί της, ήταν κοντά στον πόνο της. Το θλιβερό αίσθημα μοναξιάς φάνηκε να χάνεται...

Το βράδυ δεν εμφανίστηκε στην τραπεζαρία. Ήρθε ο άνδρας της να δει τι κάνει και τη βρήκε ξαπλωμένη στο κρεβάτι. Ανήσυχος την κοίταξε στο κόκκινο από το κλάμα πρόσωπο και τη ρώτησε:

– Τι συμβαίνει Γκράσια, κλαις;

Εκείνη ανασηκώθηκε στηριζόμενη στους αγκώνες και απάντησε κοιτώντας τον με ευγνωμοσύνη:

– Κάνεις λάθος Εμμανουέλ. Όπως γνωρίζεις, πήγα στη μητέρα μου αλλά δεν τη βρήκα σπίτι και έκανα μια βόλτα... Στον δρόμο αισθάνθηκα πολύ κουρασμένη και ένιωσα έναν φοβερό πονοκέφαλο. Γύρισα σπίτι και χωρίς να συναντήσω κανέναν στο χωλ, μπήκα στο δωμάτιο και ξάπλωσα...

– Και τώρα;

– Ο πονοκέφαλος πέρασε... Αισθάνομαι πολύ αδύναμη. Καλύτερα να μην φάω απόψε· η ξεκούραση θα μου κάνει καλό...

Τον κοίταξε χαμογελώντας ντροπαλά για το ψέμα που είπε. Στα μάτια του είδε ένα βλέμμα συμπόνιας που τη συγκίνησε πολύ και ξέσπασε πάλι σε λυγμούς.

Η Μπουλίσα-Όρο μπήκε εκείνη τη στιγμή στο δωμάτιο. Πλησίασε στο κρεβάτι.

– Κλαις κόρη μου; τη ρώτησε. Ή μήπως εξακολουθείς να είσαι θυμωμένη μαζί μου για το μεσημεριανό περιστατικό;

Χωρίς να πει κουβέντα η κοπέλα πήρε το χέρι της πεθεράς της, το έφερε στο στόμα και το μούσκεψε από τα δάκρυα.

* * *

Μια μεγάλη αλλαγή επήλθε στις σχέσεις αυτών των τριών ατόμων. Και η Γκράσια το συνειδητοποίησε σιγά-σιγά. Από την πλευρά της πεθεράς της, σταμάτησαν τα υπονοούμενα και τα πικρόχολα βέλη. Χωρίς ιδιαίτερες τρυφερότητες αλλά με πολύ διάθεση να συγχωρέσει, θα προσπαθούσε να σβήσει μέσα από την καρδιά της κάθε ανάμνηση από το παρεξηγημένο παρελθόν.

Ο Εμμανουέλ της συμπεριφερόταν σαν άρρωστη που είχε ανάγκη από φροντίδα και τρυφερότητα. Πρόσεχε ακόμη και να μην την ακουμπήσει για να μην ξυπνήσει μέσα της την απέχθεια εκείνη, την οποία τώρα καταλάβαινε. Αυτός που μέχρι πρότινος δεν αισθανόταν ούτε καν την παρουσία της, τώρα την πρόσεχε και κάθε μέρα κοιτούσε να δει αν το πρόσωπό της έδειχνε καλά. Τη ρωτούσε αν πέρασε ήσυχη νύχτα κι αν χρειαζόταν να της ψωνίσει τίποτε. Η Γκράσια κατάλαβε πως εκείνος φρόντισε να έρθει η μητέρα της να μείνει μαζί της έναν μήνα, πιστεύοντας πως η ζεστασιά της μητρικής παρουσίας θα απάλυνε μέσα της το συναίσθημα της μοναξιάς που τη διακατείχε και θα λάμπρυνε κάπως την πικραμένη της ζωή. Αυτός επίσης την παρότρυνε να ενδιαφερθεί για το φιλανθρωπικό έργο της μητέρας του και μέσω αυτών των συναναστροφών να ξαναβρεί την αγάπη για τη ζωή και τους συνανθρώπους. Παντού διέκρινε την προσπάθειά του να τη βοηθήσει να γιατρέψει τη δυστυχισμένη της καρδιά, να τη βοηθήσει να αποβάλλει κάθε συναίσθημα μίσους και απομόνωσης, να της δώσει να καταλάβει πως δικαιούται να τρέφει όποια αισθήματα θέλει, ότι κανείς δεν θα την υποχρεώσει να κάνει κάτι και πως κανείς δεν πρόκειται να ερευνήσει τα απόκρυφα μέρη της καρδιάς της.

Κάθε Σαμπάτ μετά το μεσημέρι συνήθιζε να πηγαίνει με τον πατέρα του στην κοντινή συναγωγή για να ακούσει την «ντερασά» (κήρυγμα)

ή να παρακολουθήσει τη μελέτη· άλλοτε πάλι καθόταν σπίτι διαβάζοντας, μέχρι να έρθει η ώρα για το Μινχά. Ποτέ δεν σκέφτηκε να προτείνει στη γυναίκα του να πάνε μια βόλτα. Και ξαφνικά μία εβδομάδα μετά το περιστατικό ρώτησε τη Γκράσια, προς μεγάλη κατάπληξή της, αν ήθελε να πάνε μαζί μια βόλτα. Όταν δέχθηκε, το πρόσωπό του έλαμψε από χαρά.

Η Γκράσια, που ήταν μετρίου αναστήματος, βαδίζοντας δίπλα στον ψηλό νέο φάνηκε κοντή. Πρώτη φορά τον κοίταξε προσεκτικά και ανακάλυψε πως είχε ωραία, μεγαλοπρεπή εμφάνιση. Ευχαριστήθηκε βλέποντας στον δρόμο πολλούς γνωστούς και φίλους να χαιρετούν με εγκαρδιότητα και σεβασμό τον άνδρα της, σαν ένα άτομο ιδιαίτερα αγαπητό.

Στο εμπορικό κατάστημά τους η ίδια είχε να πάει έναν και πλέον χρόνο. Ξαφνικά της ήρθε η επιθυμία να δει τον άνδρα της την ώρα της δουλειάς. Όταν έφθασε στο μαγαζί βρήκε τον άνδρα της περιστοιχισμένο από πελάτες, να συνδιαλέγεται μαζί τους υπομονετικά και ευγενικά. Ταυτόχρονα όλοι οι υπάλληλοι, ακόμη και ο αδελφός της, έρχονταν να πάρουν οδηγίες από αυτόν. Στον καθένα απαντούσε ανάλογα. Ο πατέρας του, όπως και ο πατέρας της Γκράσια, κάθονταν παραπέρα συζητώντας και καπνίζοντας ναργιλέ. Γνώριζαν πως δεν έπρεπε να ανησυχούν για τίποτε· η επιχείρηση ήταν σε καλά χέρια.

Σιγά-σιγά άρχισε να ενδιαφέρεται για τη ζωή. Το συναίσθημα απομόνωσης και θλίψης ξεθύμανε. Τις ώρες που αναπαύονταν καθισμένη στον καναπέ με μισόκλειστα τα μάτια έρχονταν βέβαια οι αναμνήσεις της παλιάς της αγάπης, του Νταβίδ με τις ξανθές μπούκλες, συνήθως όμως αυτή η σκέψη την απασχολούσε λίγο. Μια άλλη μορφή ανδρός με μαύρα μαλλιά, που με το παράστημά του υπερτερούσε του άλλου, την απασχολούσε περισσότερο. Ακόμη κι αν τύχαινε να έρθει ο Εμμανουέλ

μια τέτοια στιγμή, εκείνη συνέχιζε την ονειροπόλησή της. Εκείνος έμπαινε στο δωμάτιο πατώντας στις μύτες των παπουτσιών, σαν να μην ήθελε να ενοχλήσει κάποιον ασθενή· την κοιτούσε στο πρόσωπο και ύστερα απομακρυνόταν. Και η ίδια όμως άρχισε να τον αντιμετωπίζει σαν τον αγαπητό γιατρό, που της ενέπνεε ασφάλεια και διάθεση για τη ζωή.

Μερικές φορές καθόντουσαν στο μπαλκόνι ο ένας απέναντι στον άλλον σιωπηλοί, βυθισμένοι σε όνειρα. Συνήθως εκείνη ξυπνούσε πρώτη και τον κοίταζε στο πρόσωπο, σαν να προσπαθούσε να εισχωρήσει μέσα στην καρδιά του για να μάθει όλα όσα συνέβαιναν εκεί. Ασφαλώς θα σκέφτεται την πρώτη του αγάπη, υπέθετε η Γκράσια. Αυτή η σκέψη που κανονικά θα έπρεπε να την ικανοποιεί, άρχισε να την ενοχλεί. Τότε άρχισε να συνειδητοποιεί την ψυχρότητα που επικρατούσε στις σχέσεις τους. Στην πραγματικότητα εκείνος ήταν καλός και ευγενικός απέναντί της. Πρόσεξε πως όταν ο Εμμανουέλ συζητούσε με άλλους ήταν πάντοτε σοβαρός· όταν όμως απευθυνόταν στην ίδια, ένα απαλό χαμόγελο φωτιζε τα στοργικά μάτια του που κοιτούσαν την κοπέλα που υπέφερε. Δεν υπήρχε όμως άλλη πιο στενή επαφή... Σαν να του είχε απαγορεύσει ακόμη και το άγγιγμα των χεριών της. Αυτό προξενούσε λύπη στη Γκράσια και δεν της άρεσε καθόλου. Στη Γκράσια, που άλλοτε ο άνδρας αυτός της γεννούσε απέχθεια.

* * *

Κάποτε της δόθηκε η ευκαιρία να συνειδητοποιήσει πως μέσα στην καρδιά της είχε επέλθει μια μεγάλη αλλαγή. Ήταν η μέρα που της ήρθε η διάθεση να βοηθήσει την πλύστρα στη μπουγάδα των ασπρόρουχων. Πάνω σ' ένα τετράγωνο σκαμνί ήταν στημένη η μεγάλη χάλκινη λεκάνη

και η Γκράσια, με ανασκουμπωμένα τα μανίκια, βοηθούσε στο πλύσιμο και άκουγε την πλύστρα που είχε πάθει λογοδιάρροια. Η πλύστρα τη γνώριζε από τα παιδικά της χρόνια, αφού έμενε στην ίδια αυλή όπου άλλοτε ήταν το σπίτι των γονιών της. Της μιλούσε για εκείνα τα παλιά τα χρόνια, της έλεγε τι κάνουν όλοι στη γειτονιά την παλιά και ξαφνικά της μετέφερε την είδηση:

– Πολλοί νέοι από τη γειτονιά μας μεταναστεύουν κάθε μέρα στην Αμερική, αναζητώντας εκεί την ευτυχία. Αν μπορείς να φαντασθείς, Γκράσια, ποιος έφυγε χθες. Θυμάσαι εκείνον τον νέο που έμενε στην αυλή μας και παίζατε μαζί, τον Νταβίδ Ελμέλεχ;... Κι αυτός έφυγε για την Αμερική.

Ήταν η πρώτη φορά που ανέφεραν μπροστά της το όνομα του άλλοτε αγαπημένου της. Εκείνη κοκκίνισε λίγο και ύστερα ρώτησε αν έφυγε μαζί του και η μητέρα του. Κατόπιν γύρισε τη συζήτηση σε άλλο θέμα. Και η ίδια εντυπωσιάσθηκε που η είδηση αυτή δεν την αναστάτωσε. Από τη σκέψη της πέρασε η εικόνα του ξανθομάλλη νέου και αμέσως μετά χάθηκε, εξαφανίσθηκε. Η καρδιά της δεν σκίρτησε καθόλου, ούτε αισθάνθηκε στενοχώρια στο άκουσμα αυτής της είδησης.

Τη στιγμή εκείνη συνειδητοποίησε πως το όνειρο της νιότης της πέρασε. Όταν το μεσημέρι άκουσε τη φωνή του άνδρα της που χαιρετούσε τη μητέρα του, η ψυχή της σκίρτησε από χαρά. Τότε κατάλαβε πως αυτόν, τον Εμμανουέλ, τον καλύτερο απ' όλους τους άνδρες αγαπούσε...

* * *

Όμως η αγάπη της αυτή έμελε να συνοδευθεί από πολλές ημέρες αγωνίας και άγχους. Διότι, παράλληλα με το συναίσθημα αγάπης για τον άνδρα

της, την απασχολούσε κι ένα άλλο συναίσθημα. Όταν τον έβλεπε βυθισμένο σε σκέψεις, το μικρόβιο της ζήλειας την κατέτρωγε... Ποιον άραγε συλλογιζόταν; αναρωτιόταν. Σίγουρα την κοπέλα των νεανικών του ονείρων... Πικρία την κυρίευε και δάκρυα οργής την έπνιγαν. Δεν μπορεί να καταπολεμήσει ένα όνειρο, μια εικόνα, μια ανάμνηση, ένα φάντασμα; Είχε αυτό το δικαίωμα; Ακόμη ηχούν στα αυτιά της τα λόγια του Εμμανουέλ προς τη μητέρα του την ημέρα εκείνη που τόσο καλά θυμάται: «Κανένας δεν δικαιούται να εισχωρεί μέσα στην καρδιά του άλλου. Το σώμα μπορούμε να το υποτάξουμε, όμως τη μνήμη δεν μπορούμε να την υποδουλώσουμε. Ούτε μπορούμε να την πολεμήσουμε!».

Εν πάση περιπτώσει, εκείνη δεν το άντεχε... Πώς ήταν να υπομείνει μια παρόμοια σκέψη. Αμέσως το πρόσωπό της σκοτεινίασε, λες και κάποια άγνωστη αρρώστια της κατέτρωγε τα νιάτα και της εξαφάνιζε την κοκκινάδα του προσώπου της. Τα ίχνη των δακρύων και της αϋπνίας εμφανίζονταν πλέον καθημερινά πάνω στα μάγουλά της και κάτω από τα μαυρισμένα μάτια της.

Ο Εμμανουέλ διαισθάνθηκε την αλλαγή, απείχε όμως πολύ από την κατανόηση του φαινομένου. Εκείνος, που τόσο είχε χαρεί διαπιστώνοντας τη βελτίωση της διάθεσης της γυναίκας του, που είχε πιστέψει ότι θεραπεύθηκε τουλάχιστον από το συναίσθημα της απογοήτευσης, εξεπλάγη όταν με μεγάλη οδύνη ανακάλυψε πως επανέρχονται οι οργισμένες ημέρες και ξαναεμφανίζεται στο πρόσωπό της εκείνο το απελπισμένο και εξοργισμένο βλέμμα. Αυτό του μάτωνε την καρδιά. Λες να ξυπνήσει ξανά μέσα της η εχθρότητα γι' αυτόν; Του ήταν δύσκολο να δεχθεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Του προκαλούσε επίσης εντύπωση το γεγονός ότι αυτές οι ανησυχίες του τον απασχολούσαν πλέον συχνά και την ώρα της δουλειάς.

* * *

Ένα βράδυ ήταν και οι δύο στο δωμάτιό τους. Ήταν τέλη καλοκαιριού. Είχε πανσέληνο και απόλυτη ησυχία βασίλευε σε όλο το μεγάλο προαύλιο του σπιτιού τους. Όλοι στη γειτονιά είχαν κοιμηθεί. Εκείνος πλησίασε στο παράθυρο και στάθηκε ρεμβάζοντας σκυφτός, ακουμπώντας στους αγκώνες των χεριών του.

Η Γκράσια είχε ξαπλώσει από ώρα και εκείνος πίστευε πως κοιμόταν. Τον απασχολούσε η σκέψη της, έβλεπε μπροστά του το λυπημένο και οργισμένο πρόσωπό της των τελευταίων ημερών και αναρωτιόταν τι μπορούσε να κάνει και αν υπήρχε φάρμακο γι' αυτή τη θλιμμένη ψυχή...

Ξαφνιάσθηκε και ανησύχησε όταν αισθάνθηκε κοντά στα μούτρα του μια ζεστή ανάσα και άκουσε τη γλυκιά φωνή της Γκράσια να τον παρακαλεί θερμά και να τον ικετεύει:

– Πες μου αλήθεια Εμμανουέλ, ποιον σκέφτεσαι αυτή τη στιγμή; Είναι εκείνη η κοπέλα με το μελαψό πρόσωπο;...

Ο Εμμανουέλ τα 'χασε από την αποκάλυψη του παλιού του μυστικού και για κάποιες στιγμές έμεινε άφωνος. Τότε εκείνη ξέσπασε σε λυγμούς και μασώντας τα λόγια της είπε:

– Είναι αλήθεια πως κανένας δεν δικαιούται... Δεν δικαιούται να εισχωρήσει μέσα στην καρδιά του άλλου. Τη μνήμη δεν μπορείς να την καταπολεμήσεις... Όμως εγώ δεν μπορώ Εμμανουέλ... Εγώ δεν μπορώ!

Εκείνος δεν τη ρώτησε ποιος της υπαγόρευσε αυτά τα λόγια που ο ίδιος είχε προφέρει κατά τη συζήτησή του με τη μητέρα του. Η αμηχανία του ξεπεράστηκε. Την κοίταξε με απέραντη στοργή και της απάντησε ήρεμα:

– Κάνεις λάθος, Γκράσια. Εσένα μόνο σκεφτόμουν' για τον ακατανόητο θυμό που ξαναγύρισε και σε κατατρώγει... Νόμισα ότι είχες γιατρευτεί, όμως η ασθένεια από το παρελθόν ξαναγύρισε δριμύτερη...

Εκείνη τον σταμάτησε απότομα και τον έπιασε από το χέρι:

– Δεν καταλαβαίνεις, δεν αισθάνεσαι πως εκείνο το παρελθόν δεν απασχολεί πλέον την καρδιά μου; Ότι εσένα, μόνο εσένα αγαπώ;... Τώρα όμως, αλίμονό μου! Άλλη αρρώστια με τυφλώνει, με τρελαίνει, η ζήλεια! Μάλιστα Εμμανουέλ, ζηλεύω και υπεύθυνος γι' αυτό είσαι εσύ. Διαισθάνομαι πως για σένα οι αναμνήσεις δεν πέρασαν... Στην καρδιά σου αισθάνεσαι οίκτο για μένα... Μόνο οίκτο... Όμως εγώ δεν σου ζητώ αυτό Εμμανουέλ... Όχι αυτό!...

Βαθειά συγκινημένος κοίταξε το δακρυσμένο πρόσωπο της κοπέλας. Τα μάγουλά της, που ήταν καμένα από την αλμύρα των δακρύων και την οργή των τελευταίων ημερών, φάνηκαν τώρα ροδοκόκκινα. Οι λέξεις: «Μόνο εσένα αγαπώ!» ακούστηκαν βαθειά μέσα στην ψυχή του και ένα ευχάριστο και ζεστό συναίσθημα τον κατέκλυσε... Τη στιγμή εκείνη αισθάνθηκε το παρελθόν να σβήνει και την πληγή να επουλώνεται. Ένωσε πως μόνο αυτή τη γυναίκα αγαπά, χάρη στην καλοσύνη της οποίας γιατρεύθηκε...

Την αγκάλιασε σφιχτά και με όλη τη θερμότητα της νιότης του, που φαίνεται πως επανήλθε, της είπε:

– Σύνελθε Γκράσια! Ακόμη και η δύναμη του παρελθόντος έχει τα όριά της. Η ζωή είναι πιο ισχυρή από τις αναμνήσεις. Η ζωή αγαπημένη μου είσαι εσύ, αιώνια αγαπημένη!

ΓΛΩΣΣΑΡΙ - ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

1 Έρετς Ισραέλ	Εβραϊκά	Η γη του Ισραήλ. Το Ισραήλ στα βιβλικά του σύνορα
2 Σεφαραδίμ		Εβραίοι που κατάγονται από την Ιβηρική Χερσόνησο. Ήταν η πλειοψηφία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης
3 Γεσιβότ	Εβραϊκά	Ιερατική εβραϊκή σχολή (πληθυντικός του Γεσιβά)
4 Ταλμούντ Τορά	Εβραϊκά	Εβραϊκό σχολείο θρησκευτικής και γενικής μόρφωσης
5 Κόφια	Λαντίνο	Χαρακτηριστικό κάλυμμα κεφαλής που φορούσαν οι Εβραίες της Θεσσαλονίκης
6 Καραμπουρούν	Τουρκικά	Το «μαύρο ακρωτήριο», το σημερινό Καραμπουρνάκι
7 Τουρκαμπρά	Τουρκικά	Τα «αμπριά» ήταν οι τουρκικές γειτονιές στην άνω πόλη της Θεσσαλονίκης
8 Λας Καμπάνιας	Λαντίνο	Οι εξοχές. Αναφέρεται σε μία περιοχή της Θεσσαλονίκης, που αντιστοιχεί σήμερα με την περιοχή από το Ντεπώ μέχρι και την Ηλεκτρική Εταιρεία
9 Αλεξάντερ Κέιλαντ		Φημισμένος Νορβηγός συγγραφέας (1849-1906)
10 Σαμπάτ	Εβραϊκά	Η γιορτή του Σαββάτου
11 Ελ Αβενίρ	Λαντίνο	Ισπανοεβραϊκή εφημερίδα που κυκλοφορούσε στη Θεσσαλονίκη και άρχισε να εκδίδεται το 1897. Ο συγγραφέας του βιβλίου ήταν από τους πρώτους συντάκτες της εφημερίδας

12	Πασσά	Τουρκικά	Εννοεί την οδό Σαμπρή Πασά, τη σημερινή Βενιζέλου
13	Ανταρί	Λαντίνο	Χιτώνας, είδος κελεμπίας που φορούσαν οι παλιοί Θεσσαλονικείς
14	Κιρίμ	Λαντίνο	Πανοφώρι χειμωνιάτικο
15	Τζουμπέ	Λαντίνο	Είδος ανδρικού μανδύα (ρόμπα)
16	Ιώσηπος Φλάβιος		Εβραίος συγγραφέας που έζησε τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια και έγραψε τον <i>Εβραϊκό Πόλεμο</i> και την <i>Εβραϊκή Αρχαιότητα</i>
17	Χριστιανία	Νορβηγικά	Άλλη ονομασία του Όσλο, πρωτεύουσας της Νορβηγίας
18	Μαουνατζήδες	Λαντίνο	Χειριστές και ιδιοκτήτες μαούνων
19	Μπράγας	Λαντίνο	Βράκες
20	Ταρμπουλούς	Λαντίνο	Φαρδιά, συνήθως πολύχρωμη ζώνη, που τυλιγόταν πολλές φορές στη μέση
21	Ταρέχα	Λαντίνο	Συγκεκριμένη δουλειά που πρέπει να περατωθεί
22	Μπαρκέρος	Λαντίνο	Βαρκάρηδες. Συνήθως οι βάρκες τους ήταν για μεταφορά επιβατών
23	Μοσών, Τίο Αβράμ κλπ.		Ισπανοεβραϊκά ονόματα
24	Μπάστα Τράβα αρρίβα κλπ.		«Φτάνει, Τράβα επάνω, Θεέ μου. Αμόλησε (μόλα) για τ' όνομα του Θεού»
25	Μάουζερ	Γερμανικά	Πυροβόλα όπλα γερμανικής κατασκευής
26	Κασσέρ	Εβραϊκά	Τροφή που είναι παρασκευασμένη σύμφωνα με τις εντολές της εβραϊκής θρησκείας
27	Ταρμπούς	Λαντίνο	Φέσι
28	Σαμπετάι Σεβή		Εβραίος ψευδομεσσίας που ασπάσθηκε τον Μωαμεθανισμό (1626-1676). Έζησε και έδρασε στη Σμύρνη και στη Θεσσαλονίκη
29	Μπέντζαμιν Ντιζραέλι		Άγγλος συντηρητικός πολιτικός και συγγραφέας, εβραϊκής καταγωγής (1804-1881). Διετέλεσε πρωθυπουργός δύο φορές

30	Κιουσσέ ντε Μάλτα	Λαντίνο	Η γωνία της Μάλτας (γωνιακό σύμπλεγμα μαγαζιών στις οδούς Φράγκων & Βίκτωρος Ουγκώ)
31	Πλάσα	Λαντίνο	Η αγορά
32	Παστέλ	Λαντίνο	Πίτα χαρακτηριστική του εβραϊκού νοικοκυριού της Θεσσαλονίκης
33	Λας εστρέγιας εν λος σιέλος κλπ.	Λαντίνο	«Τα άστρα στον ουρανό, ένα-ένα και δύο-δύο, δεν είναι τόσο στέρεα όσο η αγάπη των δυο μας»
34	Ντονζέα	Λαντίνο	Περιστερά – Νέα και όμορφη κοπέλα
35	Κογιάρ	Λαντίνο	Πακάς από αραχνοϋφαντο ύφασμα που κάλυπτε το ντεκολτέ
36	Ιντάλγκο	Ισπανικά	Μέλος της ισπανικής αριστοκρατίας χωρίς τίτλο ευγενείας
37	Συνοικία Βαρόνου Χιρς		Συνοικία στην περιοχή του Παλαιού Σιδηροδρομικού Σταθμού που χτίστηκε με δωρεά της οικογένειας Χιρς για να στεγάσει Ρωσοεβραίους πρόσφυγες
38	Λος Μπολσέρος	Λαντίνο	Πορτοφολάδες
39	Μπεζιριάν	Τουρκικά	Μεσίτης
40	Τουλουμπατζίς	Λαντίνο	Πυροσβέστες
41	Ταντούρ	Λαντίνο	Αρνίσιο κρέας μαγειρεμένο σε πολύ χαμηλή φωτιά
42	Κόνσολο Ινγκλές	Λαντίνο	Άγγλος Πρόξενος
43	Γιαλέ, γιαλέ, Γιουσσέ κλπ.	Λαντίνο	Επιφωνήματα άγνωστης προέλευσης
44	Άρνο Γκάρμποργκ		Νορβηγός δημοσιογράφος και συγγραφέας (1851-1924)
45	Καμπαλάτ Σαμπάτ	Εβραϊκά	Η λειτουργία της Παρασκευής το βράδυ για την αρχή του Σαββάτου
46	Σαμπάτ Σαλόμ	Εβραϊκά	Χαιρετισμός από την παραμονή του Σαββάτου και έως το Σάββατο μεσημέρι

47	Φράνκο	Λαντίνο	Ο Φράγκος και κατ' επέκταση ο Ευρωπαίος
48	Χάινριχ Χάινε		Γερμανός ποιητής εβραϊκής καταγωγής (1797-1856)
49	Σάγιο	Λαντίνο	Ένα είδος γιλέκου, με ή χωρίς μανίκια, συνήθως για γυναίκες
50	Κιντούς	Εβραϊκά	Η καθαγίαση του Σαββάτου και άλλων γιορτών, συνδεδεμένη με την ευλογία του κρασιού
51	Ερνέστ Ρενάν		Γάλλος φιλόσοφος και συγγραφέας, θεωρητικός του Αντισημιτισμού (1823-1892)
52	Τορά	Εβραϊκά	Πεντάτευχος (Γένεσις, Έξοδος, Λευιτικό, Αριθμοί, Δευτερονόμιο). Η μελέτη όλων των ιερών εβραϊκών κειμένων
53	Κάλφας	Ελληνικά	Βοηθός ράφτη
54	Φαταλιστική		Φιλοσοφία που αποδίδει την έκβαση οποιασδήποτε πράξης στην προκαθορισμένη μοίρα
55	Δρ. Πανγκλός		Χαρακτήρας του έργου του Βολτέρου <i>Καντίνα</i> που διδάσκει ότι όλα στη ζωή είναι προκαθορισμένα
56	Γκουίντς	Λαντίνο	Βίντσι, γερανός
57	Μάσσιμο ντ' Αντζέλιο		Ιταλός πολιτικός, συγγραφέας και ζωγράφος (1798-1866)
58	Χασιντίμ	Εβραϊκά	Πληθυντικός της λέξης Χασίντ – Ευσεβής, Δίκαιος. Εβραϊκή θρησκευτική ομάδα που ξεκίνησε τον 18ο αιώνα στην Ανατολική Ευρώπη
59	Τσαντικίμ	Εβραϊκά	Τίτλος που δίνεται συνήθως σε πνευματικούς αρχηγούς και υποδηλώνει εντιμότητα και αρετή

- 60 **Εμίλ Ζολά** Γάλλος συγγραφέας γνωστός για το δημοσίευμά του «Κατηγορώ», όπου κατηγορούσε για αντισημιτισμό Γάλλους ανώτατους αξιωματούχους στην υπόθεση Ντρέυφους (1840-1902)
- 61 **Ταλμούντ** Αραμαϊκά Συλλογή ραβινικών ερμηνειών και συζητήσεων σχετικά με τον εβραϊκό νόμο και τις παραδόσεις του. Συντάσσεται από την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο μέχρι και τον 6ο αιώνα. Υπάρχουν δύο συλλογές, της Ιερουσαλήμ και της Βαβυλώνας
- 62 **Αμανετζής** Τραγουδιστής αμανέδων
- 63 **Prud' hommes** Γαλλικά Καλοί και ευσυνειδητοί πολίτες
- 64 **Γάρτσάιτ** Γίντις Εβραϊκό ετήσιο μνημόσυνο
- 65 **Χαζανίμ** Εβραϊκά Ψάλτες (πληθυντικός του χαζάν)
- 66 **Μοελίμ** Εβραϊκά Πληθυντικός της λέξης Μοέλ - Περιτομέυς
- 67 **Νταγιανίμ** Εβραϊκά Πληθυντικός της λέξης Νταγιάν - Δικαστής θρησκευτικού δικαστηρίου
- 68 **Καντίντ** Σάτιρα του Βολτέρου. Γράφτηκε το 1759. Ένα από τα θέματά της είναι και η αισιοδοξία
- 69 **Μιτσβότ** Εβραϊκά Οι 613 εντολές που πρέπει να ακολουθήσει ο ευσεβής Εβραίος. Ο ενικός είναι μιτσβά
- 70 **Τσιτσιγιότ** Εβραϊκά Κρόσσια στις τέσσερις άκρες του Ταλέτ, δεμένα σε κόμπους μ' έναν συγκεκριμένο τρόπο, που ελέγχονται από ειδικούς για την ορθότητα του δεσίματος
- 71 **Ταρτούφος** Χαρακτήρας του ομώνυμου θεατρικού έργου του Μολιέρου. Σύμβολο διπλοπροσωπίας και υποκρισίας
- 72 **Ταναϊμ** Αραμαϊκά Οι ραβίνοι που οι γνώμες τους αναφέρονται στη Μισνά. Έζησαν στα πρώτα 200 μεταχριστιανικά χρόνια

- 73 **Εσαίοι** Εβραϊκή θρησκευτική ομάδα που δραστηριοποιήθηκε στην τελευταία ελληνιστική περίοδο και στα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια και πρέσβευε τον ασκητισμό με μυστικιστικές πρακτικές
- 74 **Κουζαρί** Το βασίλειο των Χαζάρων, οι οποίοι ήταν νομαδικές φυλές που ζούσαν στις στέπες που εκτείνονται από τον Εύξεινο Πόντο έως την Κασπία Θάλασσα και στον Βόρειο Καύκασο και ευδοκίμησαν ανάμεσα στον 7ο και τον 10ο αιώνα. Τον 8ο ή τον 9ο αιώνα υιοθέτησαν την εβραϊκή θρησκεία ως επίσημη θρησκεία του βασιλείου
- 75 **Χαχάμ Μπασί** Τουρκικά Ο τίτλος του Αρχираβίνου επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
- 76 **Sui generis** Λατινικά Μοναδικός στο είδος του
- 77 **Grosso Modo** Ιταλικά Σε γενικές γραμμές
- 78 **Συκοφαντία του αίματος** Αντισημιτικές κακοήθεις κατηγορίες που ισχυρίζονται ότι οι Εβραίοι κάνουν ανθρωπίνες θυσίες αλλόθρησκων προκειμένου να χρησιμοποιήσουν το αίμα του θύματος για τελετουργικούς σκοπούς
- 79 **Ότο φον Μπίσμαρκ** Πρώσος πολιτικός του 19ου αιώνα, εμπνευστής της γερμανικής ενοποίησης
- 80 **Αψβούργοι** Οικογένεια που ανέδειξε πολλές βασιλικές δυναστείες στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Αυστρία και στην Ισπανία
- 81 **Γραφή Ράτσι** Εβραϊκά Εβραϊκή γραφή με ορισμένες παραλλαγές σε κάποια γράμματα. Η Λαντίνο γραφόταν σε αυτή τη γραφή
- 82 **Σαρλ Πολ ντε Κοκ** Γάλλος συγγραφέας, γνωστός από τα μυθιστορήματά του για τη γαλλική μεσαία τάξη (1793-1891)
- 83 **Αλεσάντρο Μαντζόνι** Ιταλός ποιητής και συγγραφέας (1785-1873)

84	Ρισορτζιμέντο	Ιταλικά	Η Ιταλική Αναγέννηση τον 18ο και 19ο αιώνα. Κίνημα που έφερε την ενοποίηση της Ιταλικής Χερσονήσου
85	Γκιαούρ	Τουρκικά	Άπιστος. Τουρκικός υποτιμητικός όρος του Έλληνα
86	Τσιφούτ	Τουρκικά	Τουρκικός υποτιμητικός όρος του Εβραίου
87	Homo homini lupus	Λατινικά	Ο άνθρωπος για τον άνθρωπο λύκος
88	Καμόρρα	Ιταλικά	Εγκληματική οργάνωση με έδρα τη Νάπολη της Ιταλίας. Η πρώτη επίσημη αναφορά σε αυτή την οργάνωση έγινε το 1820
89	Βαρόνος ντε Μοντεσκιέ		Γάλλος πολιτικός και στοχαστής (1689-1755)
90	Βίκτωρ Ουγκώ		Γάλλος λογοτέχνης, από τους πρωτοπόρους του Γαλλικού Ρομαντισμού (1802-1885)
91	Λοχαγός Άλφρεντ Ντρέυφους		Γάλλος Εβραίος αξιωματικός που κατηγορήθηκε ψευδώς και καταδικάστηκε για προδοσία το 1894. Το 1906 αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για αντισημιτική ενέργεια και αποκαταστάθηκε
92	Ντιέγκο Βελάσκεθ		Ισπανός ζωγράφος (1599-1660)
93	Μιγκέλ ντε Θερβάντες		Ο σημαντικότερος Ισπανός συγγραφέας, γνωστός για το παγκόσμιο αριστούργημα <i>Δον Κιχώτης</i> . Θεωρείται επίσης πατέρας της νέας καστιλιάνικης γλώσσας, των ισπανικών (1547-1616)
94	Μασίαχ	Εβραϊκά	Μεσσίας
95	Ρωμυλία		Ονομασία που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι από τον 15ο αιώνα για την περιοχή που καλύπτει τη Θράκη, τη Μακεδονία, την Κεντρική Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Τουρκία
96	Σιωνισμός		Πολιτική ιδεολογία που υποστηρίζει την ίδρυση εβραϊκού κράτους στο βιβλικό Ισραήλ

97	Γρόσια	Τουρκικά	Τουρκική νομισματική μονάδα (100 γρόσια= 1 λίρα)
98	Μπικούρ Χολίμ	Εβραϊκά	Ίδρυμα παροχής υπηρεσιών υγείας
99	Μεταλίκ	Τουρκικά	Τουρκική νομισματική μονάδα (4 μεταλίκ= 1 γρόσι)
100	Αμπντούλ Χαμίτ		Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη διάρκεια της Επανάστασης των Νεοτούρκων. Εξορίστηκε στη Θεσσαλονίκη
101	Τορά ιμ Ντέρεχ Έρετς	Εβραϊκά	Μελέτη της Πεντατεύχου και σωστή συμπεριφορά
102	Καλαμαριά		Συνοικία με εβραϊκή πλειοψηφία, που βρισκόταν στην περιοχή του σημερινού Θεαγένειου Νοσοκομείου και στη Σχολή Ευκλείδη
103	Τοσεφτά	Αραμαϊκά	Συμπλήρωμα της Μισνά
104	Τεοντόρ Χερτσλ		Αυστροουγγαρέζος δημοσιογράφος και εμπνευστής του νεότερου σιωνιστικού κινήματος (1860-1904)
105	Μοαντίμ	Εβραϊκά	Οι εβραϊκές γιορτές
106	Αβνταλά	Εβραϊκά	Η λειτουργία του τέλους του Σαββάτου και της αρχής της εβδομάδας
107	Γιομ Κιπούρ	Εβραϊκά	Εβραϊκή γιορτή - Ημέρα της εξιλέωσης
108	Σέντερ	Εβραϊκά	Το εορταστικό δείπνο την πρώτη μέρα του Πέσαχ (Πάσχα), όπου εξιστορείται η έξοδος των Εβραίων από την Αίγυπτο
109	Πέσαχ	Εβραϊκά	Το εβραϊκό Πάσχα, που διαρκεί οκτώ ημέρες
110	Πουρίμ	Εβραϊκά	Εβραϊκή γιορτή που βασίζεται στο βιβλίο της Εσθήρ. Το ανάλογο εβραϊκό καρναβάλι
111	Χτυπήματα κατά του Αμάν		Έθιμο της γιορτής του Πουρίμ. Συνήθως τα παιδιά χρησιμοποιούν ψεύτικα σφυριά και χτυπάνε αντικείμενα για να δημιουργήσουν θόρυβο

112	Τανάχ	Εβραϊκά	Η εβραϊκή Παλαιά Διαθήκη, που αποτελείται από τρία βασικά βιβλία: Τορά (Πεντάτευχος), Νεβίμ (Προφήτες), Κτουβίμ (Γραφές)
113	Μεγκιλά	Εβραϊκά	Κύλινδροι που περιέχουν πάπυρο με ιερά εβραϊκά κείμενα. Συνήθως αναφέρονται στο βιβλίο της Εσθήρ
114	Ρόγος	Λαντίνο	Συνοικία της Θεσσαλονίκης, περίπου στο κέντρο της πόλης, πάνω από την οδό Εγνατία
115	Κόμπλας	Λαντίνο	Μικρά λαϊκά ισπανοεβραϊκά τραγούδια
116	Μορντεχάι και Εστέρ	Εβραϊκά	Οι βασικοί χαρακτήρες του βιβλίου της Εσθήρ: Η βασίλισσα Εσθήρ και ο θεός της Μορντεχάι
117	Αυτιά του Αμάν	Ελληνικά	Γλυκίσματα από καραμέλα για τη γιορτή του Πουρίμ (Ορέζας ντε Αμάν στα Λαντίνο)
118	Νοβγίκας	Λαντίνο	Νυφούλες, Γλυκίσματα από καραμέλα για τη γιορτή του Πουρίμ
119	Φουλάρες	Λαντίνο	Πύργοι. Γλυκίσματα από καραμέλα για τη γιορτή του Πουρίμ
120	Όρος των Ελαιών		Μία πλαγιά έξω από τα τείχη της Ιερουσαλήμ, απέναντι από εκεί που πιστεύεται ότι ήταν ο Ναός και όπου υπάρχει νεκροταφείο. Ανέκαθεν ευσεβείς Εβραίοι απ' όλα τα μέρη του κόσμου θεωρούσαν μεγάλη τιμή να ταφούν σε αυτό το νεκροταφείο
121	Σαρόπ	Λαντίνο	Γλυκό, χαρακτηριστικό της Θεσσαλονίκης
122	Αλμέντρα	Λαντίνο	Αμύγδαλα ή γλυκό από αμύγδαλα
123	Τεφιλάτ Αρβίτ	Εβραϊκά	Η εσπερινή προσευχή
124	Μπλαντούτσο	Λαντίνο	Μαλακός
125	Φυσέκια	Τουρκικά	Φυσίγγια. Στην περίπτωση αυτή, εννοεί τη συσκευασία των νομισμάτων
126	Μανσέβος ντε Ρόγος	Λαντίνο	Οι λεβέντες της γειτονιάς Ρόγος
127	Σαλαμονικό Ρέι	Λαντίνο	Ο Σαλαμονικός ο βασιλιάς

128	Μαδρεζίκα ντελ Άγοουα	Λαντίνο	«Η Μανούλα του νερού». Γειτονιά της Θεσσαλονίκης, που φαίνεται ότι στο κέντρο της υπήρχε μία κρήνη
129	Πλασέτα	Λαντίνο	«Η μικρή αγορά». Γειτονιά, μέρος της κεντρικής αγοράς
130	Καβάς	Τουρκικά	Φύλακας – Χωροφύλακας
131	Γκανί Αγά	Τουρκικά	Ο αρχιευνούχος του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ
132	Καπάνι	Τουρκικά	Σκεπαστή αγορά
133	Τισά Μπεάβ	Εβραϊκά	9 του μήνα Αβ. Ημέρα μνημόσυνου για την καταστροφή του πρώτου και του δεύτερου Ναού
134	Χάννα & τα 7 παιδιά της		Αναφέρεται σε περιστατικό που περιγράφεται στο Ταλμούντ, όταν ο Αντίοχος ζήτησε από τα επτά παιδιά της Χάννα να τον προσκυνήσουν. Όταν αυτοί αρνήθηκαν, διέταξε να τους σκοτώσουν μπροστά στη μάνα τους
135	Και ο θρήνος θα πλημμύριζε κλπ.		Θρήνος για το Τισά Μπεάβ. Γράφτηκε από τον ραβίνο Μοσέ Μπεν Εζρά, που έζησε στη Γρανάδα (1060-1138)
136	Νερ Ταμίτ	Εβραϊκά	Κερί που βρίσκεται απέναντι ή δίπλα στο ιερό της συναγωγής και ανάβει συνεχώς
137	Αρόν αΚόντες	Εβραϊκά	Το ιερό ερμάριο όπου φυλάσσονται τα Σιφρέι Τορά (οι περγαμηνές της Πεντατεύχου) στη συναγωγή
138	Καάλ	Εβραϊκά	Το εκκλησίασμα
139	Ραβί Μεϊρ Μπάαλ αΝές		Εβραίος σοφός που θεωρείται ο μεγαλύτερος δάσκαλος της δεύτερης περιόδου της Μισνά
140	Μπέιτ αΜικντάς	Εβραϊκά	Ναός του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ
141	Ανάκτορο Γιλντίζ	Τουρκικά	Το ανάκτορο του Σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη. Χτίστηκε από τον Αμπντούλ Χαμίτ το 1880

- 142 **Ζερουβαβέλ** Ο ηγέτης των πρώτων Εβραίων που επέστρεψαν στην Ιερουσαλήμ από την εξορία της Βαβυλώνας και έθεσαν τα θεμέλια του δεύτερου Ναού
- 143 **Κύρος ο Β΄** Πέρσης βασιλιάς. Θεωρείται ότι αυτός επέτρεψε αρχικά την ανοικοδόμηση του κατεστραμμένου πρώτου Ναού του Σολομώντα. Οι εργασίες όμως αποπερατώθηκαν επί βασιλείας Δαρείου του Μεγάλου
- 144 **Σιμχάτ Τορά** Εβραϊκά Χαρά της Τορά. Γιορτή κατά την οποία τελειώνει η ετήσια ανάγνωση των εβδομαδιαίων αναγνωσμάτων της Τορά (Πεντατεύχου) και ξαναρχίζει πάλι από την αρχή
- 145 **Σοφάρ** Εβραϊκά Κέρας – Πνευστό όργανο που χρησιμοποιείται ειδικά στις τελετές της εβραϊκής Πρωτοχρονιάς και του Πιομ Κιπούρ
- 146 **Του Μπισβάτ** Εβραϊκά 15 του μήνα Σβατ, που είναι πρωτοχρονιά των δένδρων
- 147 **Νονίκο** Λαντίνο Υποκοριστικό του παππού
- 148 **Χανουκά** Εβραϊκά Η εβραϊκή γιορτή των Φώτων, που διαρκεί οκτώ ημέρες και αφιερώνεται στη νίκη των Μακαβαίων και στην επαναλειτουργία του Ναού στον 2ο προχριστιανικό αιώνα
- 149 **Λουλάβ** Εβραϊκά Φύλλα χουρμαδιάς – Ένα από τα «4 είδη» που χρησιμοποιούνται στις πρωινές προσευχές της γιορτής του Σουκότ
- 150 **Σουκότ** Εβραϊκά Η γιορτή της σκηνοπηγίας, που γιορτάζεται δεκαπέντε ημέρες μετά την εβραϊκή Πρωτοχρονιά (περίπου τον Οκτώβριο). Στη γιορτή αυτή, που διαρκεί επτά ημέρες, οι ευσεβείς Εβραίοι κατοικούν σε σκηνές ή παράγκες
- 151 **Χεβρά Γράντε** Λαντίνο Μεγάλη συναγωγή
- 152 **Μισνά** Εβραϊκά Ο προφορικός εβραϊκός νόμος, συμπλήρωμα του γραπτού - Τορά

153	Μπαρ Μιτσβά	Εβραϊκά	Γιορτή της ενηλικίωσης
154	Μπραγίτας	Λαντίνο	Παιδικά εσώρουχα
155	Γκεμαρά	Αραμαϊκά	Το μέρος του Ταλμούντ που περιέχει τις ερμηνείες και τις επεξηγήσεις της Μισνά (προφορικού νόμου)
156	Σαμάς	Εβραϊκά	Ο υπεύθυνος για τα θέματα συντήρησης και καθημερινής λειτουργίας των συναγωγών
157	Σέμεν λεΜαόρ	Εβραϊκά	Λάδι για φωτισμό
158	Σβατ	Εβραϊκά	Ο πέμπτος μήνας του εβραϊκού πολιτικού ημερολογίου. Στις 15 αυτού του μήνα γιορτάζεται η πρωτοχρονιά των δένδρων (Του Μπισβάτ)
159	Τεφιλάτ Σαχαρίτ	Εβραϊκά	Η πρωινή προσευχή
160	Περασά της εβδομάδας		Ένα μέρος της Τορά (Πεντάτευχος) που διαβάζεται κάθε Σάββατο. Η Τορά είναι χωρισμένη σε 54 μέρη (Περασότ) και κάθε εβδομάδα διαβάζεται ένα μέρος, αρχίζοντας και τελειώνοντας στη γιορτή της «Σιμχάτ Τορά»
161	Τααμίμ	Εβραϊκά	Ειδικά σημεία τονισμού που χρησιμεύουν στη μουσική ανάγνωση των κειμένων της Βίβλου
162	Ζαρκα-Μακάφ κλπ.	Αραμαϊκά	Ονόματα ορισμένων «τααμίμ», μουσικών σημείων, σύμφωνα με την παράδοση των Σεφαραδιτών
163	Ρεβία, Πάζερ κλπ.	Αραμαϊκά	Ονόματα ορισμένων «τααμίμ», μουσικών σημείων, σύμφωνα με την παράδοση των Σεφαραδιτών
164	Σαλσέλετ	Αραμαϊκά	Ονόματα ορισμένων «τααμίμ», μουσικών σημείων, σύμφωνα με την παράδοση των Σεφαραδιτών
165	Κοράτσα	Λαντίνο	Θήκη, συνήθως δερμάτινη, για το ταλέτ και τα τεφιλίμ

166	Ταλέτ	Λαντίνο	Σάλι προσευχής που φοράνε συνήθως οι άνδρες Εβραίοι στη συναγωγή το πρωί του Σαββάτου και σε ορισμένες γιορτές
167	Μεναχέμ, Ασί μπίβας βος		Στη ζωή σου (Για τον Θεό) Μεναχέμ
168	Ασί μπίβα ελ	Λαντίνο	Στη ζωή σου (Για τον Θεό)
169	Μπεραχότ	Εβραϊκά	Ευλογία (πληθυντικός)
170	Μπορέ Πρι αΑνταμά	Εβραϊκά	Ευλογία για τον καρπό της γης
171	Μπορέ Μινεί Μεζονότ	Εβραϊκά	Ευλογία για διάφορες τροφές
172	Ζεμιρότ	Εβραϊκά	Μελοποιημένοι ψαλμοί για το Σάββατο και τις εβραϊκές γιορτές στα Εβραϊκά και στη Λαντίνο
173	Ταλμιντέι Χαχαμίμ	Εβραϊκά	Μαθητές θρησκευτικών σχολών (Πεσιβότ)
174	Έβελ	Εβραϊκά	Πένθος
175	Χαλότ	Εβραϊκά	Το ψωμί του Σαββάτου (ενικός - Χαλά)
176	Μπέιτ αΚνέσετ	Εβραϊκά	Συναγωγή
177	Σαλόμ Αλεχέμ κλπ.	Εβραϊκά	Ύμνος που καλωσορίζει τους αγγέλους με την είσοδο του Σαμπάτ
178	Αράκ	Αραβικά	Ρακί, Ούζο
179	Μεντζίντ	Τουρκικά	Τουρκικά νομίσματα που κυκλοφόρησαν επί του σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίντ τον 19ο αιώνα
180	Τεφιλάτ Μινχά	Εβραϊκά	Η απογευματινή προσευχή
181	Κοανούτ	Λαντίνο	Η προσευχή των Κοανίμ (απόγονοι των αρχιερέων του Ναού)
182	Τεβιλά	Εβραϊκά	Εξαγνιστικό λουτρό (βύθιση)
183	Ρος αΣανά	Εβραϊκά	Εβραϊκή Πρωτοχρονιά
184	Λεχά Ελί Τεσουκατί	Εβραϊκά	Ύμνος που ψάλλεται στην αρχή της εσπερινής προσευχής του Γιόμ Κιπούρ. Τον έγραψε στην Ισπανία ο ραβί Αβραάμ Ιμπν Εζρά τον 12ο αιώνα
185	Ταανίτ	Εβραϊκά	Νηστεία

186	Σίριος	Λαντίνο	Μεγάλα κεριά που βρίσκονται απέναντι ή δίπλα από το ιερό στη συναγωγή και διατηρούνται αναμμένα όλη την ημέρα
187	Ταργιάγκ Μιτσβότ	Εβραϊκά	Τα τέσσερα εβραϊκά γράμματα που έχουν συνολική αριθμητική αξία το 613, όσες δηλαδή και οι εντολές (μιτσβότ) που υποχρεούνται να εκτελεί ο ευσεβής Εβραίος
188	Σουκά	Εβραϊκά	Σκηνή ή παράγκα, μέσα στις οποίες ζούσαν οι Εβραίοι στα σαράντα χρόνια περιπλάνησής τους στην έρημο
189	Μικβέ	Εβραϊκά	Τελετουργικό εβραϊκό λουτρό
190	Κοανίμ	Εβραϊκά	Αυτοί που το επώνυμό τους είναι Κοέν. Θεωρούνται απόγονοι των αρχιερέων του Ναού
191	Εχάλ ακόντες	Εβραϊκά	Το ιερό στη συναγωγή
192	Παρνασά	Εβραϊκά	Εισόδημα
193	Ελούλ	Εβραϊκά	Ο τελευταίος μήνας πριν από την εβραϊκή Πρωτοχρονιά, όταν ο Εβραίος προετοιμάζεται για την εξιλέωση όλων των αμαρτιών της περασμένης χρονιάς
194	Σιντούρ	Εβραϊκά	Προσευχητάριο
195	Χατιμά Τοβά	Εβραϊκά	Καλή επισφράγιση. Ευχή που δίνεται πριν και κατά τη διάρκεια της γιορτής του Κιπούρ για να επισφραγιστεί η ειλκρινής μετάνοια αυτών που προσεύχονται
196	Σοφά	Τουρκικά	Καναπές
197	Σλομό, μι κερίδο κλπ.	Λαντίνο	Σελομό, αγαπημένε μου, ψυχή μου
198	Τζουντέζμο	Λαντίνο	Η ισπανοεβραϊκή γλώσσα και οι ισπανοεβραϊκές παραδόσεις
199	Τεφιλίμ	Εβραϊκά	Ένα ζευγάρι δερμάτινα κουτάκια που περιέχουν διάφορες περικοπές από την Πεντάτευχο. Οι ευσεβείς Εβραίοι τα φοράνε κάθε πρωί στο μέτωπο και στο χέρι και λένε τη σχετική προσευχή

200	Τεΐλίμ	Εβραϊκά	Το βιβλίο των Ψαλμών (του Δαβίδ) στην Παλαιά Διαθήκη
201	Πεντίντ Νέφες κλπ.	Εβραϊκά	Ύμνος του Σαμπάτ, που γράφτηκε τον 16ο αιώνα από τον ραβί Ελαζάρ Αζκαρί από την Τσφατ, κοιτίδα του εβραϊκού μυστικισμού. Απόγονος ραβίνων από τη Θεσσαλονίκη
202	Καλ Χαμιρά	Αραμαϊκά	Μέρος προσευχής που λέγεται τις παραμονές του Πέσαχ, όταν καθαρίζεται το σπίτι από κάθε χαμέτς
203	Ψάξιμο	Ελληνικά	Πριν από τη γιορτή του Πέσαχ τα μέλη της οικογένειας ψάχνουν κάθε γωνιά του σπιτιού για να το καθαρίσουν από οτιδήποτε «χαμέτς»
204	Χαμέτς	Εβραϊκά	Όλες οι τροφές και τα σκευάσματα που απαγορεύεται η κατανάλωσή τους στη διάρκεια του εβραϊκού Πάσχα
205	Αγκαντότ	Εβραϊκά	Πληθυντικός της Αγκαντά – Το βιβλίο που εξιστορεί την έξοδο των Εβραίων από την Αίγυπτο και διαβάζεται απ' όλη την οικογένεια στο γιορτινό δείπνο του Πέσαχ
206	Ματσότ	Εβραϊκά	Πληθυντικός της Ματσά – Το άζυμο ψωμί που τρώγεται στις οκτώ ημέρες της γιορτής του Πέσαχ
207	Αλέλ	Εβραϊκά	Το Δοξαστικό στην προσευχή
208	Αγία Γλώσσα	Εβραϊκά	Τα εβραϊκά
209	Τεφιλά	Εβραϊκά	Προσευχή
210	Χολ αΜοέντ	Εβραϊκά	Οι μέρες ανάμεσα στην πρώτη και την τελευταία ημέρα των γιορτών του Πέσαχ και του Σουκότ
211	Βάαλ	Σημιτική	Τίτλος που χρησιμοποιείται για αρχαίους θεούς στη Μέση Ανατολή. Ο χρυσός έχει σχέση με τα είδωλα που κατασκεύαζαν για τη λατρεία αυτών των θεών
212	Σουλαμίτ	Εβραϊκά	Η νύφη στο Άσμα Ασματων

213	Χουπά	Εβραϊκά	Ο θόλος κάτω από τον οποίο διεξάγεται ο εβραϊκός γάμος, που είναι συνήθως ένα απλό ύφασμα στηριγμένο σε τέσσερα κοντάρια που κρατάνε τέσσερεις συγγενείς ή φίλοι του ζεύγους
214	Πασούκ	Εβραϊκά	Εδάφιο της Πεντατεύχου ή άλλων ιερών εβραϊκών κειμένων
215	Μπεσιμάν Τοβ	Εβραϊκά	Ευχή που δίνεται συνήθως στις αρχές χαρούμενων γεγονότων (Γάμοι, εγκαίνια, γιορτές κλπ.)
216	Μαρουτσίνος	Λαντίνο	Γλυκά αμυγδαλωτά
217	Καντίγα	Λαντίνο	Τραγούδι
218	Ωι πόβερα κλπ.	Λαντίνο	Αχ καημένη...

Βίκτωρ Βενουζίου

Τιμητικές διακρίσεις

αα	ΕΤΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
1	1984	Βράβευση του Βίκτωρα Βενουζίου από το Εβραϊκό πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ
2	1992	Βράβευση και επίδοση τιμητικής πλακέτας προς τον Βίκτωρα Βενουζίου από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης για τη συμβολή του στην επιτυχή διοργάνωση του συνεδρίου «ΣΕΦΑΡΑΔ 1992 «Πεντακόσια χρόνια από την εκδίωξη των Εβραίων από την Ισπανία
3	2003	Ανακήρυξη του Βίκτωρα Βενουζίου ως ισόβιου μέλους της Γενικής Συνέλευσης της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης για τις πολύτιμες υπηρεσίες που προσέφερε επί 25 συνεχή χρόνια ως ΓΓ/ΔΣ της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης (ΑΠ ΔΣ/ΙΚΘ 10.4.2003)
4	2003	Τιμητική πλακέτα προς τον Βίκτωρα Βενουζίου από την Ι.Κ. Βόλου για τη διαχρονική υποστήριξη των πάσης φύσεως θεμάτων αυτής (10.4.2003)
5	2012	Τιμητική πλακέτα από την Ι.Κ. Λάρισας προς τον Βίκτωρα Βενουζίου, διά την εθελοντική αποτύπωση και αρχειακή ταξινόμηση των παλαιών μνημάτων του Εβραϊκού Νεκροταφείου Λάρισας (12.3.2012)

-
- 6 2017 Μετάλλιο τιμητικής διάκρισης προς τον Βίκτωρα Βενουζίου από τον Διοικητή 1ης Στρατιάς Λάρισας, στρατηγό Δημόκριτο Ζερβάκη, κατά την τελετή ξενάγησης στο χώρο των διατηρητέων κτιρίων του στρατοπέδου, όπου υπηρέτησε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός Μηχανικού, 1952-54 (Λάρισα 2.9.2017)
-
- 7 2017 Αναμνηστικό Μετάλλιο επιδοθέν στον Βίκτωρα Βενουζίου από τον Διοικητή 1ης Στρατιάς Λάρισας, στρατηγό Δημόκριτο Ζερβάκη, (Λάρισα 2.9.2017)
-
- 8 2017 Τιμητική πλακέτα προς τον Βίκτωρα Βενουζίου, του ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ, για τη συγγραφή του βιβλίου «ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΚΙΣ» (Παρουσίαση Παλαιά Βουλή, Αθήνα 13.11.2017)
-
- 9 2019 Ανακήρυξη του Βίκτωρα Βενουζίου σε Επίτιμο Δημότη Αμάραντου, για τις πρωτοβουλίες και ενέργειές του, για την προβολή και ανάδειξη –σε παγκόσμιο επίπεδο– της διάσωσης όλων των Εβραίων της Καρδίτσας, στην περίοδο της Γερμανικής κατοχής 1941-44, στον Αμάραντο-Μαστρογιάννη Καρδίτσας (ΑΠ Δ.Σ. Καρδίτσας 35/2/14.2.2019)
-

1. Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ Πιστοποιητικό τιμής

Το εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ εκφράζει τη βαθιά του εκτίμηση και σεβασμό προς τον ΒΙΚΤΩΡΑ ΒΕΝΟΥΖΙΟΥ για τις ευλογημένες του προσπάθειες για την ανέγερση του Οίκου της Ελλάδος στο όρος Σκοπός.

Ιερουσαλήμ
Μάρτιος 1984
Αντάρ 5744

Νταν Πτενκιν
Πρόεδρος

2. Τιμητική πλακέτα της Ισραηλιτικής κοινότητας Θεσσαλονίκης για τη συμβολή και συμμετοχή του Βίκτωρα Βενουζίου στην επιτυχία του συνεδρίου «ΣΕΦΑΡΑΔ 1992»
Μάιος 1992

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
**ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

ΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ (ΝΟΜΟΣ 2458/20)

קהל יהודי תל אביב
א'ע'י'ג'ש'

Κόρνο
Βίκτωρ Βενουζίου
ΕΝΤΑΥΘΑ

Αρ.Πρωτ. 1934
Πληροφορίες
Τηλέφωνο

Θεσσαλονίκη 10/04/2003

Αγαπητέ φίλε και συνεργάτη,

Το Κοινοτικό Συμβούλιο κατά την συνεδρίαση της 3^{ης} Απριλίου 2003, σας απένευε ομόφωνα τον τίτλο του επίτιμου μέλους της Κοινοτικής μας Συνέλευσης, σε αναγνώριση της καταξιωμένης συμβολής σας στο έργο της Ι.Κ.Θ. επί σειρά ετών.

Η Κοινοτική Συνέλευση κατά την συνεδρίαση της 9^{ης} Απριλίου 2003, επικύρωσε δια ψήφων 18 έναντι 2 την ανωτέρω απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου.

Σας απευθύνουμε τα θερμότερα συγχαρητήρια μας και τις ευχαριστίες μας γιατί τιμάτε πάντοτε την Κοινότητα μας με τις πολύτιμες υπηρεσίες σας, που συνεχίζετε να προσφέρετε.

Με τιμή
Γμ-το Κοινοτικό Συμβούλιο
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΤΣΙΜΙΣΚΗ 24 - Τ.Θ. 10098
546 24 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ: 2310 275 701, 272 840,
270 256 - FAX: 2310 229 063
e-mail: jct1@compulink.gr

3. Τιμητική πλακέτα της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης
προς τον Βίκτωρα Βενουζίου κατά την τελετή ανακήρυξης του ως ισοβίου
επίτιμου μέλους της Γ.Σ/Ι.Κ. Θεσσαλονίκης, για τις πολύτιμες υπηρεσίες που
προσέφερε επί 25 συνεχή έτη, με την ιδιότητα του ΓΓ/ΔΣ της Ι.Κ.
Θεσσαλονίκης
10 Απριλίου 2003

**4. Τιμητική πλακέτα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου
για τη διαχρονική στήριξη του Βίκτωρα Βενουζίου προς την Ι.Κ. Βόλου.
10 Απριλίου 2003**

5. Τιμητική πλακέτα από την Ι.Κ. Λάρισας προς τον Βίκτωρα Βενουζίου, για την εθελοντική αποτύπωση και αρχειακή ταξινόμηση των παλαιών μνημάτων του Εβραϊκού Νεκροταφείου Λάρισας (12.3.2012)

6. Μετάλλιο της 1ης Στρατιάς Λάρισας, προς τον Βίκτωρα Βενουζίου, από την τελετή πρόσκλησης, στον χώρο του στρατοπέδου, όπου υπηρέτησε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός Μηχανικού 1952-1954
2 Σεπτεμβρίου 2017

7. Μετάλλιο του διοικητού της 1ης Στρατιάς Λάρισας, στρατηγού Δημόκριτου Ζερβάκη προς τον Βίκτωρα Βενουζίου από την τελετή πρόσκλησης, στον χώρο του στρατοπέδου, όπου υπηρέτησε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός Μηχανικού 1952-1954 2 Σεπτεμβρίου 2017

**8. Βράβευση και επίδοση τιμητικής πλακέτας
από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος για τη συγγραφή του
βιβλίου «Θησαυρός των Χρονικών του ΚΙΣ»
13 Νοεμβρίου 2017**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ
ΔΗΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΟΡΓΑΝΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ 35

Απόσπασμα από το υπ' αριθμ.
2/14-2-2019
Πρακτικό Συνεδρίασης του Δημοτικού
Συμβουλίου Δήμου Καρδίτσας

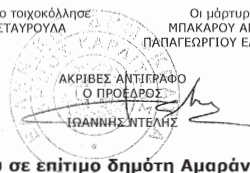
ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟ ΤΟΙΧΟΚΟΛΛΗΣΗΣ

Στην Καρδίτσα σήμερα την 28η του μήνα Φεβρουαρίου του έτους 2019 και ώρα 10.00 π.μ, η υπογεγραμμένη Σταυρούλα Ζάρρα (υπάλληλος Δήμου Καρδίτσας), σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 97 του Ν 3463/2006, τοιχοκόλλησα στο προς τούτο προορισμένο μέρος του Δημοτικού Καταστήματος, αντίγραφο της υπ' αριθμ. 35/2019 απόφασης του Δημοτικού Συμβουλίου, που συζητήθηκε στη συνεδρίαση αυτού στις 14-2-2019.

Προς τούτο συντάχθηκε το παρόν αποδεικτικό από την τοιχοκόλλησα και υπογράφεται ως κατωτέρω.

Αυτός που το τοιχοκόλλησε:
ΖΑΡΡΑ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ

Οι μάρτυρες
ΜΠΑΚΑΡΟΥ ΑΓΛΑΪΑ
ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΘΕΜΑ

Ανακήρυξη του κ. Βίκτωρος Βενουζίου σε επίτιμο δημότη Αμαράντου

Στην Καρδίτσα σήμερα την **14η του μηνός Φεβρουαρίου του έτους 2019**, ημέρα της εβδομάδος Πέμπτη και ώρα 6.00' μ.μ, στο Δημοτικό Κατάστημα Καρδίτσας και ύστερα από την υπ' αριθ. 2297/8-2-2019 έγγραφη πρόσκληση του Προέδρου του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Καρδίτσας, η οποία έγινε σύμφωνα με τους ορισμούς των άρθρων 95 & 96 Ν. 3463/2006 και των άρθρων 67 & 69 Ν. 3852/2010, συνήλθε σε **τακτική** συνεδρίαση το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Καρδίτσας.

ΠΑΡΟΝΤΕΣ

- 1) Αντωνίου Ελένη
- 2) Αραμπατζής Δημήτριος
- 3) Γαλανόπουλος Κωνσταντίνος
- 4) Γιαννέλος Κλεομένης
- 5) Γούλας Γεώργιος
- 6) Διαμαντή Ευαγγελία
- 7) Κολακίθα Άλκησις
- 8) Κουρκούνας Βασίλειος
- 9) Λέκκας Αλέξανδρος
- 10) Μαντζάρας Παναγιώτης
- 11) Μπακαλάκου Σωτηρία
- 12) Ντελής Ιωάννης
- 13) Σβάρνος Ιωάννης
- 14) Τάντος Μιχαήλ
- 15) Ψημμένος Κωνσταντίνος

ΑΠΟΝΤΕΣ

- 16) Παπαλός Κωνσταντίνος
- 17) Μαρκινός Αθανάσιος
- 18) Παπαδημητρίου Χαρίλαος
- 19) Τσιούκης Λάμπρος
- 20) Μιχαλάκης Κωνσταντίνος
- 21) Αμμαντζή Μαρία
- 22) Τσιρένια Ευαγγελή
- 23) Λέμας Ευάγγελος
- 24) Χατζής Ηλίας
- 25) Κρανιάς Βασίλειος
- 26) Αντωνίου Σωτήριος

1) Γεννάδιος Ιωάννης

2) Καπράνος Απόστολος

3) Ξυλομένος Κωνσταντίνος

4) Τίκας Τριαντάφυλλος

5) Ζάχος Βασίλειος

6) Παναγεωργίου Σταύρος

7) Σχορετσάντης Ηλίας

Αν και κλήθηκαν νόμιμα

Το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Καρδίτσας αφού βρέθηκε σε νόμιμη απαρτία (**σε σύνολο 33 μελών, παρόντες ήταν 26**), οι οποίοι αποτελούν και την απόλυτη πλειοψηφία του Σώματος, σύμφωνα με το άρθρο 96 του Ν.3463/2010 «Περί κύρωσης του Δημοτικού & Κοινοτικού Κώδικος»), εισέρχεται στη συζήτηση του ανωτέρου αναγραφόμενου θέματος, παρόντος του Δημάρχου Καρδίτσας κ. Φώτη Αλεξάκου.

Παράν στη συνεδρίαση ήταν και ο εκπρόσωπος της Τοπικής Κοινότητας Αμαράντου κ. Ιωάννης Αλεξάκος.

9. Ανακήρυξη του Βίκτωρα Βενουζίου σε Επίτιμο Δημότη Αμαράντου, για τις πρωτοβουλίες και ενέργειές του για την προβολή και ανάδειξη –σε παγκόσμιο επίπεδο– της διάσωσης όλων των Εβραίων της Καρδίτσας, στην περίοδο της Γερμανικής κατοχής 1941-44, στον Αμαράντο-Μαστρογιάννι Καρδίτσας

(ΑΠ Δ.Σ. Καρδίτσας 35/2/14.2.2019)

Στο Δημοτικό Συμβούλιο έγινε συζήτηση επί πρότασης ανακήρυξης του κ. Βίκτωρος Βενουζίου σε επίτιμο δημότη Αμαράντου.

Εισηγούμενος το θέμα ο κ. Δήμαρχος είπε τα εξής:

«Αξιότιμοι κ. Πρόεδρε και Δημοτικοί Σύμβουλοι Καρδίτσας,

Με επιστολή του προς το Δημοτικό Συμβούλιο ο Πρόεδρος της Τοπικής Κοινότητας Αμαράντου κ. Ιωάννης Αλεξάκος προτείνει την ανακήρυξη του κ. Βίκτωρα Βενουζίου σε ΕΠΙΤΙΜΟ ΔΗΜΟΤΗ ΑΜΑΡΑΝΤΟΥ για την προσφορά του στην Κοινότητα και κατ' επέκταση στο Δήμο μας και ειδικότερα για την μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλε με πρωτοβουλίες, ενέργειες και έργα του για να αναδείξει και να προβάλλει σε παγκόσμιο επίπεδο ένα άγνωστο για πολλούς ιστορικό γεγονός που είναι η διάσωση από τους κατοίκους της σημερινής Τοπικής Κοινότητας Αμαράντου (πρώην Μαστρογιάννη) 82 Εβραίων διωκόμενων από τους Γερμανούς κατά την περίοδο της κατοχής της περιοχής μας από τους Γερμανούς.

Πιο συγκεκριμένα, τον Οκτώβριο του 1943, όταν η διοίκηση της Καρδίτσας είχε περιέλθει στους Γερμανούς κατακτητές η Τοπική Κοινότητα Αμαράντου αποτέλεσε καταφύγιο για τον Εβραϊκό πληθυσμό της Καρδίτσας. Οι κάτοικοι του χωριού επιδεικνύοντας ανθρωπισμό και μεγαλείο ψυχής άνοιξαν τα σπίτια τους στους διωκόμενους συνανθρώπους τους και μοιράζονταν μαζί τους τα λιγοστά τρόφιμα. Στους Εβραίους που φιλοξενήθηκαν εκεί περιλαμβάνονταν και μερικοί Εβραίοι από άλλες πόλεις, κυρίως από τη Θεσσαλονίκη, και όλοι τους 82 άτομα συνολικά επέζησαν. Μοναδικό φαινόμενο για την Ελλάδα!

Μεταξύ αυτών που βρήκαν καταφύγιο στον Αμάραντο και επέζησαν από την γερμανική θηριωδία είναι και ο κ. Βίκτωρ Βενουζίου με όλη την πενταμελή οικογένειά του που ζούσαν την περίοδο αυτή στην Καρδίτσα. Σήμερα ο ίδιος κατοικεί στη Θεσσαλονίκη.

Ο κ. Βενουζίου σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τους Μαστρογιαννίτες κατασκεύασε με δικές του δαπάνες κατόπιν αδείας του Δήμου μας, το Μνημείο «Αιώνιας Ευγνωμοσύνης και Αναγνώρισης», τα αποκαλυπτήρια του οποίου πραγματοποιήθηκαν τον Ιούνιο του 2017 σε μια συγκινητική τελετή που θα μείνει βαθιά χαραγμένη στη μνήμη των εξακοσίων και πλέον επισκεπτών, από την Καρδίτσα, τις Εβραϊκές κοινότητες Θεσσαλίας, τη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, την Καβάλα, τα Ιωάννινα, τη Γαλλία, την Αμερική και το Ισραήλ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεταξύ των Ισραηλινών, ήταν και τρεις Εβραίοι που διασώθηκαν χάριν στον Αμάραντο την περίοδο εκείνη και οι οποίοι συνοδευόμενοι από τα παιδιά και τα εγγόνια τους ήρθαν να προσκυνήσουν τα Άγια χώματα του χωριού της σωτηρίας των.

Το γεγονός έτυχε μεγάλης προβολής μέσω των ΜΜΕ, αλλά και των Εβραϊκών Κοινοτήτων σε όλο τον κόσμο με αποτέλεσμα η Τοπική Κοινότητα Αμαράντου να γίνει διεθνώς γνωστή.

Με ενέργειες του κ. Βενουζίου εκδόθηκαν και διανεμήθηκαν σε όλες τις Εβραϊκές Κοινότητες της Ελλάδας, αλλά και της Ευρώπης και του Ισραήλ, τρίγλωσσοι Τουριστικοί Οδηγοί –στα Ελληνικά, Εβραϊκά και Αγγλικά- που προβάλλουν την μοναδική αυτή ιστορία και τον Αμάραντο.

Με δαπάνη του ίδιου τοποθετήθηκε δίγλωσση – Ελληνική και Αγγλική - ενημερωτική πινακίδα που καθοδηγεί τον επισκέπτη προς το χώρο του μνημείου, ενώ με πρωτοβουλίες των τουριστικών πρακτόρων της Ελλάδος και του Ισραήλ, τα γκρουπ των Εβραίων που έρχονται στην χώρα μας πραγματοποιούν πλέον επισκέψεις και στον Αμάραντο.

Ως Δήμαρχος και ως Αμαραντιώτης πιστεύοντας κι εγώ ότι ο κ. Βίκτωρ Βενουζίου με έργα, ενέργειες και παρεμβάσεις του πρόσφερε μεγάλη υπηρεσία στον Αμάραντο και κατ' επέκταση στο Δήμο μας, αναδεικνύοντας ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός και ταυτόχρονα συμβάλλοντας, ώστε να προβληθεί πανελλαδικά και παγκόσμια ο Αμάραντος με στόχο να γίνει προορισμός για τις απανταχού εβραϊκές κοινότητες και όχι μόνο θεωρώ ότι αξίζει αυτή την τιμητική διάκριση από το Δήμο μας»

Το Δημοτικό Συμβούλιο, αφού άκουσε τον κ. Δήμαρχο και μετά από διαλογική συζήτηση

αποφάσισε ΟΜΟΦΩΝΑ

1. Την ανακήρυξη του κ. Βίκτωρος Βενουζίου σε επίτιμο δημότη Αμάραντου για την προσφορά του στην Κοινότητα και κατ' επέκταση στο Δήμο Καρδίτσας και ειδικότερα για την μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλε με πρωτοβουλίες, ενέργειες και έργα του για να αναδείξει και να προβάλει σε παγκόσμιο επίπεδο ένα άγνωστο για πολλούς ιστορικό γεγονός που είναι η διάσωση από τους κατοίκους της σημερινής Τοπικής Κοινότητας Αμάραντου (πρώην Μαστρογιάννη) 82 Εβραίων διωκόμενων από τους Γερμανούς κατά την περίοδο της κατοχής της περιοχής μας από τους Γερμανούς.

2. Εξουσιοδοτεί τον Δήμαρχο Καρδίτσας κ. Φώτιο Αλεξάκο για την επίδοση της παρούσας απόφασης στον τιμώμενο κ. Βίκτωρα Βενουζίου κατά την κρίση του.

Η Απόφαση αυτή πήρε Αυσ.
Αριθμό **35/2019**
Συντάχθηκε και δημοσιεύθηκε.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΤΕΛΗΣ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΜΑΡΙΑ ΑΠ. ΑΜΠΑΝΤΖΗ

ΤΑ ΜΕΛΗ
Ακολουθούν υπογραφές

Καρδίτσα
Πιστό Αντίγραφο
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ Β. ΝΤΕΛΗΣ

Μελέτες και έργα του Βίκτωρος Σολ. Βενουζίου

1. Έκδ. 1994	«ΣΩΤΗΡΕΣ Εβραίων Καρδίτσας» βράβευση από την ΙΚΘ στην αίθουσα εκδηλώσεων του ΑΠΘ
2. Ανέγερ. 1999	Μνημείο Δράμας. Ολοκαύτωμα Εβραίων Δράμας
Μελέτη-Επίβλεψη Βίκτωρ Βενουζίου, Δωρεά Ι.Κ. Καβάλας
3. Έκδ. 2001, 09, 10	ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ - ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ Μελέτη, έκδοση και χορηγός: Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή: Ραφαήλ Φρεζή Βόλος
4. Ανέγερ. 2002	ΜΝΗΜΕΙΟ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ. Ολοκαύτωμα Εβραίων Διδυμοτείχου
Μελέτη-Επίβλεψη Βίκτωρ Βενουζίου. Δωρεά Δήμου Διδυμοτείχου
5. 2004	ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΡΙΚΑΛΩΝ . ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ ΠΛΑΚΩΝ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ - ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ)
Μελέτη, επίβλεψη και Δωρεά Βίκτ. Βενουζίου
6. Έκδ. 2004	ALBUM τάφων Νεκροταφείου Τρικάλων ΦΩΤΟ 915
Μελέτη και καταγραφή ταφικών μνημείων. Μελέτη, επίβλεψη και χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή Ι.Κ.Τρικάλων

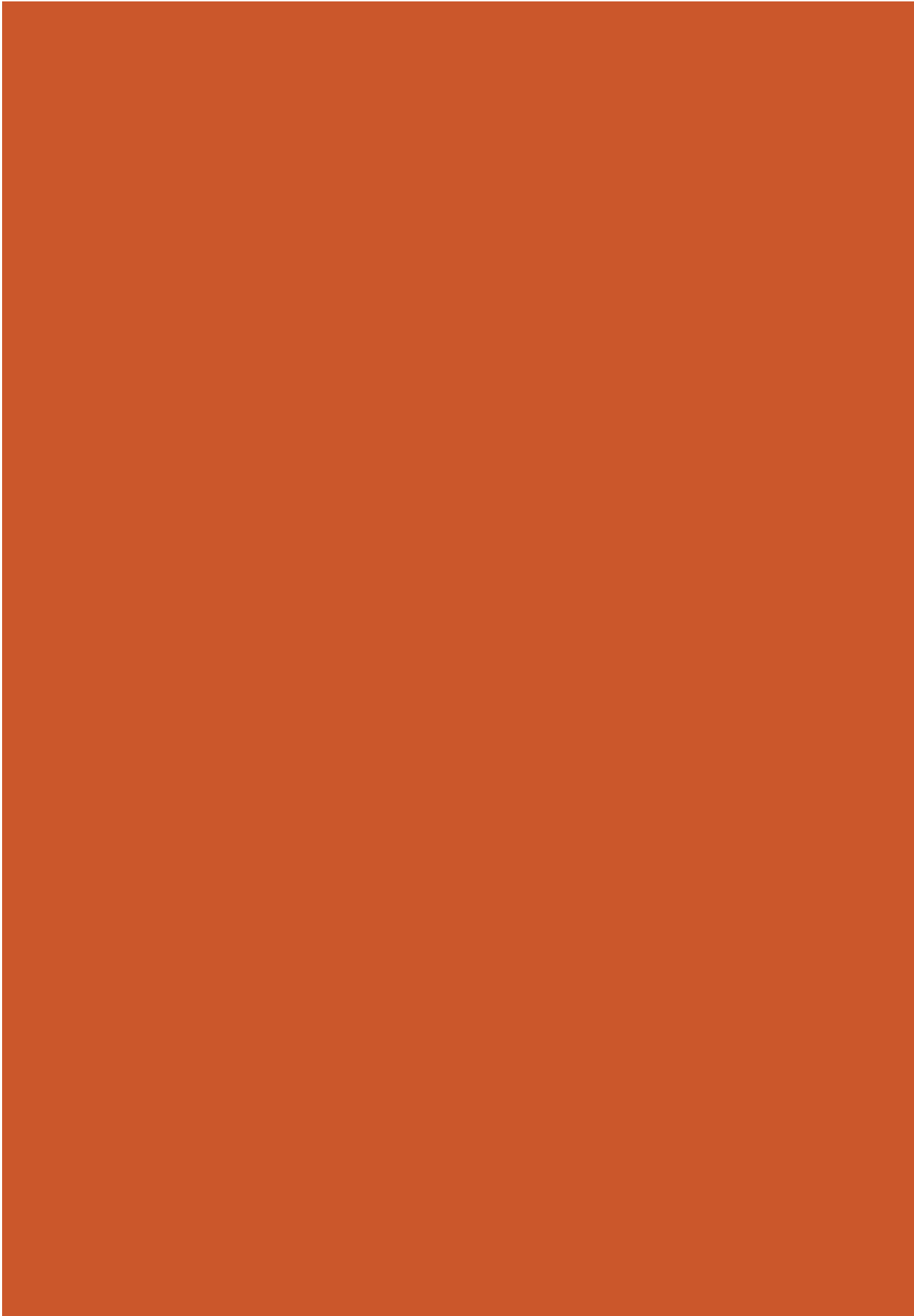
7. Έκδ. 2018 ΜΗΤΡΩΟ Μελών της Ι.Κ. Τρικάλων 1945 μετά τον Β' Π.Π. και της Ι.Κ. Καρδίτσας 1945 μετά τον Β' Π.Π. Μελέτη, έκδοση και χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή: Ι.Κ. Τρικάλων
8. Έκδ. 2005 «ΤΟ ΚΛΕΙΔΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ του ΚΙΣ» Καταγράφει τα ονόματα των συγγραφέων και τα άρθρα που καταχωρήθηκαν στα «ΧΡΟΝΙΚΑ του ΚΙΣ» τεύχη 1-188 ΣΕΠ 1977- ΔΕΚ 2003. Μελέτη, έκδοση και χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή: ΚΙΣΕ
9. Έκδ. 2008 Ανατύπωση της Ελληνικής μετάφρασης του προσευχολογίου του «ΓΙΟΜ ΚΙΠΟΥΡ» του Ασέρ Ραφαήλ Μωυσή. Χορηγός έκδοσης Βίκτ. Βενουζίου, πηγή: Ασσέρ Μωϋσή
10. 2009 ΑΝΤΑΜΩΜΑ Απογόνων Σολομών Ιουδά Καπέτα από την Καρδίτσα (στα Καμένα Βούρλα, 7.11.2009) . Οργάνωση - Συντονισμός: Βίκτωρ Βενουζίου
11. Έκδ. 2010 ALBUM ΦΩΤΟ τάφων Νεκροταφείου ΚΑΒΑΛΑΣ. Ταξινόμηση, καταγραφή, φωτογράφιση και μετάφραση 716 ταφικών μνημείων. Μελέτη, έκδοση και χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή: Ι.Κ. Καβάλας
12. 2010 ΟΜΙΛΙΑ Βίκτωρος Βενουζίου Ημερίδα στο «Κέντρο Ιστορίας και Πολιτισμού Κλιάφα» Θέμα: Αποκατάσταση βανδαλισθέντων τάφων του Εβραϊκού Νεκροταφείου ΤΡΙΚΑΛΩΝ
13. Έκδ. 2011 ALBUM ΦΩΤΟ τάφων Νεκροταφείου ΛΑΡΙΣΑΣ ταξινόμηση, καταγραφή 416 ταφικών μνημείων της παλαιάς πτέρυγας (Α) του Νεκροταφείου Ι.Κ. Λάρισας. Μελέτη, έκδοση και χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή: Ι.Κ. Λάρισας

14. Έκδ. 2013 Ονόματα 250 μαθητών και νηπίων του Εβραϊκού σχολείου Καβάλας που εξοντώθηκαν από τους Γερμανοβουλγάρους κατακτητές στις 3-4 Μαρτίου 1943. Μελέτη, έκδοση και χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου, πηγή: Βασ. Ριτζαλέος
15. Έκδ. 2013 «ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ» του Natan Griberg. Χρονικό σύλληψης και εξόντωσης των Εβραίων των Κοινοτήτων ΑΜ-ΘΡ από τις Βουλγαρικές αρχές κατοχής 3-4 Μαρτίου 1943. Εκδόσεις «Παρατηρητής Θράκης» σελ. 350, πηγή: Εβραϊκή Κοινότητα Βουλγαρίας 1945 & Σάμπυ Τσιμίνο. Επιμέλεια μετάφρασης, έκδοση και χορηγός: Βίκτ. Βενουζίου
16. Έκδ. ΚΙΣΕ 2016 «ΘΗΣΑΥΡΟΣ των ΧΡΟΝΙΚΩΝ του ΚΙΣ» Καταγράφει τα ονόματα των συγγραφέων και τα άρθρα που καταχωρήθηκαν στα «ΧΡΟΝΙΚΑ του ΚΙΣ» τ. (1-242) ΣΕΠ 1977- ΔΕΚ 2013. Μελέτη, ταξινόμηση, χορηγός Βίκτωρ Βενουζίου. Έκδοση ΚΙΣΕ
17. Ανέγερ. 2015 ΜΝΗΜΕΙΟ ΚΑΒΑΛΑΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ Εβραίων Καβάλας 7 Ιουνίου 2015 (βλ. τοπικό, αθηναϊκό, διεθνή τύπο και τις ιστοσελίδες του ΚΙΣΕ) Μελέτη επίβλεψη και Δωρεά Βίκτ. Βενουζίου
18. Ανέγερ. 2017 ΜΝΗΜΕΙΟ ΑΜΑΡΑΝΤΟΥ (Καρδίτσας) προς τιμήν των κατοίκων που έσωσαν ολόκληρη την Ισραηλιτική Κοινότητα Καρδίτσας και άλλων πόλεων, 82 ψυχές. Μελέτη, επίβλεψη και Δωρεά Βίκτ. Βενουζίου
19. 10.4.2020 ΔΩΡΕΑ ΒΒ στον ΑΜΑΡΑΝΤΟ υγειονομικού υλικού και τροφίμων σε όλους τους κατοίκους του ΑΜΑΡΑΝΤΟΥ (95 άτομα). Παραλήφθηκαν από τον Δήμαρχο Καρδίτσας και διανεμήθηκαν από τον πρόεδρο της Κοινότητας (βλ. ΕΕ. ΒΒ. ΔΩΡΕΑ ΒΒ (ΒΟΗΘΕΙΑ στο ΣΠΙΤΙ)

-
20. Υπό έκδοση «ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ» του Γιοσέφ Πινχάς Ουζιέλ,
Μετάφραση Ηλ. Σαμπεθάι, Ραβίνου Ι.Κ. Λάρισας.
Επιμέλεια: Βίκτ. Βενουζίου, ()
-
21. Υπό έκδοση Ονομαστικοί Πίνακες Θυμάτων του Ολοκαυτώματος
των Εβραϊκών Κοινοτήτων ΑΜ & ΘΡΑΚΗΣ
Μελέτη Βίκτωρ Βενουζίου (υπό έκδοση), πηγή: Βασ.
Ριτζαλέος
-

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σελίδες από τη χειρόγραφη μετάφραση του βιβλίου

12.80 Β' ΝΕΡΟΣ. ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ - ΠΡΩΤΟΓΡΑΦΕΙΑ

!
 Πρόβλεψή μου δεν είναι να εκταφίσω κεντρικούς τύπους ανθρώπων είτε είναι / γράφοι. Δεν μπορώ να παραβιάσω τους δεσμούς ορισμένα από τα πρόσωπα της περιφέρειάς που ξεκίνησαν στη Θεσσαλονίκη, πιστεύοντας πως τίποτα άλλο δεν αφορούσε καλύτερα παρά είναι από τα πρώτα και τις που επικρατούν σε μια κοινότητα, όσο αφορά με τα πρόσωπα υπ' αυτών πρόσω

ΚΑΡΟΛΟΣ (ΡΕΟΥΒΕΝ) ΑΛΑΤΙΝΗ

Από την αριστοκρατική οικογένεια Αλατινή πρόσωπο που πραγματικά ξεκίνησε δεν είναι ο πατέρας του, ο πατέρας Μωσέ Αλατινή ή Ροβεντίνος και πορτογάλου πρωσωπικού άνηκε σε μια παλαιότερη εποχή και υπήρξε στο χώρο της ιστορικής έρευνας. Ο ιστοριογράφος της Θεσσαλονίκης να καταγράψει, αβελγός, οφείλει ο Δρ Μωσέ Αλατινή υπέρ της κοινότητάς του, ιδιαίτερα για την εργασία του πνευματικού επιπέδου. Έχει καταγράψει δύο εναντιότητες λαφύριους για πρόσωπα που έφτασαν πριν την ή βαρύνει χρόνια, σκοπός δική τους γενιάς. Όταν ξεκίνησε τον "επίορ Κάρποζο" ήταν μαζικότητες. Χαρακτηριστικά με γερό και ενθουσιαστικό πρόσωπο σαν έρωτας καθάρισε το πράγμα να τραβήξει την προσοχή σου ήταν η πρώτη του και τα κατορθώματα κατοχικού του. Κάποιος έφημος χριστιανός συγγραφέας είναι όλα τα χρόνια της ζωής του που δεν συνδέονται

με πρόβλημα εφορίας των θυγατρών των ανθρωπίνων ο
 πρόβλημα των χειρωνακτών. Γι' αυτόν τα πρόβλημα των
 εβραίων διακρίνονται στο ένα εβραϊκό ενδιαφέρον
 και ~~στη~~ ευφρανση των διαμαρτυριών τους στο κάθε
 μέτρο αποτυχίας. Τα ενιαία θέματα αυτοί των
 εβραϊκών ενδιαφερόντων διακρίνονται στο πρόσω
 των λαόφοβων ηγασίμων.

Ούτε οι δραστηριότητες των ούρα μ διαρκώς
 των ούρα μ ενιαία συζητούν τον δια κοινά, ή και
 ενιαία τα θέματα χωρίς στα ούρα κέρχου των
 ενιαία των ευποροτήτων τους. Αρκετά ~~δη~~ υπάρχει
 ιδιαίτερα ενδιαφέρον ο' αυτούς τους τομείς. Ούτε οι
 κέρχου των ούρα μ περιόχου των διακρίνεται σε μη
1971 της κοινότητας - περίπου, και κοινά τα θέματα
 είναι ιδιαίτερα των μεγαλύτερων εβραϊκών σε ού
 των ούρα μ, ενώ εβραϊκών μεταπολεμικών και ενώ
 μέγιστη εβραϊκών ηγεμονίας, περί των προσολόχου
 ούρα μ των θέματα των ούρα μ. Η ενταξίση ~~στη~~
 θέματα και η μέγιστη ούρα μ των θέματα ούρα μ
 κατέστησαν το πιο σημαντικό και ούρα μ πρόσω ο
 Ουζιέλ.

Το ταμείο των ούρα μ υπάρχει ταμείο της κοινό
 των. Το ύψος της εβραϊκής διακρίνεται τον ανήκουστο
 εβραϊκών θέματα, όπου, μέσα των ούρα μ των ούρα μ
 τα ούρα μ μέγιστη χρηματικών ούρα μ, τα ούρα μ ούρα μ
 κοινότητα μ εβραϊκών να εβραϊκών ούρα μ ούρα μ
 ούρα μ είναι των ούρα μ ούρα μ της ούρα μ των ούρα μ
 ούρα μ των ούρα μ των 1971 ανήκουστο σε ούρα μ
 ούρα μ θέματα. Τα τα ούρα μ ούρα μ ούρα μ και οι
 θέματα των ούρα μ ούρα μ, το πρόσω των ούρα μ
 ούρα μ ούρα μ ούρα μ. Αρκετά μ ούρα μ ούρα μ των ούρα μ

δίνοντας ε' άνοιξη των υψών της δουλειάς τους, επιτόκια
 πάντοτε άδικα δίκαια. Γο' ήταν άραιο να τον βγάλει
 βρεθεί να δε σπύει να κερδοσκοπεί τον σπύει τον, πλίν
 να σπύει ζήνη για να ημείνη τον, με τις τρέμει
 ημείνη σπύει να τα ποίηζα όσο σπύει των ζωνών
 τον σπύει σπύει άνω στο άνω πόρτα του. Το εμείνη
 άνω έρω εμείνη με υποδημασίη μαμάρη και με
 των κερδοσκοπεί βρεθείνη. Τις σπύει να βρεθείνη
 σπύει άνω και σπύει πέφει σπύει πύη, σε όμο το
 ημείνη της βρεθείνη βρεθείνη το ίδιο πέφει
 βρεθείνη κερδοσκοπεί προς τις ζωνών - εμείνη και ημ
 εμείνη.

Η σπύει τον ίσταν πάντοτε άνοιξη για όμο' ήταν
 ένα γραμμάτιο βρεθεί τον σπύει άνοιξη ζωνών
 άνοιξη σπύει της μέγαν τον σπύει σπύει σπύει
 βρεθείνη στο τα άνοιξη του σπύει τον άνοιξη
 Τα μέγαν τον σπύει της σπύει σπύει τον σπύει
 άνω άνω και εμείνη στο άνοιξη της ταμείνη
 των ζωνών. Ήταν μια άνοιξη σπύει σπύει
 τον, όμο, ένα άνοιξη σπύει σπύει σπύει
 στο τον ζήνη Τουρκείνη, άνω σπύει σπύει
 ζωνών, ταμείνη, άνοιξη σπύει και σπύει
 για τον σπύει.

Ήτοι, ένα άνοιξη σπύει τον σπύει τον
 ζωνών άνοιξη άνοιξη:

Κάποτε η άνοιξη σπύει τον μέγαν ταμείνη
 Τότε, σπύει σπύει ο Καρδός άνοιξη, σπύει
 ζωνών, σπύει σπύει, σπύει σπύει σπύει Η
 άνοιξη σπύει σπύει σπύει και σπύει
 ταμείνη στο ίδιο, σπύει σπύει, το άνοιξη και σπύει
 σπύει σπύει σπύει σπύει σπύει σπύει

Προς τον κ. Βίκτωρα Βενουζίου

Μαρίας Κάλλας 13

Θεσσαλονίκη 546 45

Αγαπητέ κύριε Βενουζίου

Με πολλή χαρά πληροφορούμαι ότι αποφασίσατε να εκδώσετε στην Ελληνική γλώσσα το βιβλίο του αιμνήστου ομοθρήσκου μας συγγραφέα Γιοσέφ Μπέν Πίνχας Ουζιέλ με τίτλο «ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ» σελίδες 341 .

Δια της παρούσης και κατόπιν αιτήματός σας , με πολύ χαρά σας παρέχω την άδεια - ως μεταφραστή - να προβείτε στην Ελληνική έκδοση του βιβλίου χωρίς καμία οικονομική αξίωση εκ μέρους μου .

Το παραπάνω βιβλίο είχα την ευχαρίστηση να μεταφράσω από τα Εβραϊκά στα Ελληνικά το έτος 1980 κατόπιν αιτήματος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Δια της παρούσης επιθυμώ να σας εκφράσω τα θερμά συγχαρητήρια μου δια τις προσπάθειες και την κοπιώδη επιμέλεια της έκδοσης αυτού του σπουδαίου βιβλίου με το οποίο θα πληροφορηθεί το Ελληνικό κοινό το κλέος της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης, στα έτη 1875-1912, την ονομαζόμενη **ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ των Βαλκανίων** με τον διακριτικό χαρακτηρισμό **«Εβραϊκή Πολιτεία σε μικρογραφία και ΟΧΙ Κοινότητα»**, την οποία λίαν εφυσώς αποκαλεί ο συγγραφέας στο βιβλίο του [ΜΕΡΟΣ (Α) σελ 108].

ΛΑΡΙΣΣΑ 1.7.2020

Με εκτίμηση
Ο Μεταφραστής

Ηλίας Σαμπεθάϊ

Ραβίνος Λάρισας

ΓΙΟΣΕΦ ΜΠΕΝ ΠΙΝΧΑΣ ΟΥΖΙΕΛ

Άρθρο του Σολομών Ρουμπέν Μορδοχάϊ

π. «ΧΡΟΝΙΚΑ ΚΙΣ» τ.30-1980 σ.16-17

Βιογραφικό του Συγγραφέα «Ο ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ»

Ο Γιοσέφ Μπεν Πινχάς Ουζιέλ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 21 του μήνα Σιβάν το 5648 (1888), και είναι απόγονος οικογένειας Ραβίνων και Κοινοτικών διοικητικών στελεχών. Πολύ νέος ακόμα αποδέχεται τον Σιωνισμό και θεωρείται από τους δημιουργούς του κινήματος στη Θεσσαλονίκη. Λαμβάνει την πρώτη του εκπαίδευση στην κοινοτική Σχολή Ταλμούντ Τορά. Κατόπιν συνεχίζει τις σπουδές του στο σχολείο της Παγκόσμιας Ισραηλιτικής Αλιάνς και την Ιταλική Σχολή της πόλης αυτής.

Κατά τη διάρκεια των χρόνων πριν τη μετανάστευσή του στο Έρετς Ισραέλ, ο Γιοσέφ Ουζιέλ αποτελεί μέλος της συντακτικής ομάδας της εφημερίδας «El Avenir», των επιθεωρήσεων «Tribouna Liberas» και «La Revista Popoular». Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, συντάσσει την εβδομαδιαία εφημερίδα «La Esperansa», όργανο της Σιωνιστικής Συνομοσπονδίας της Ελλάδας. Επίσης εκδίδει πολλά διηγήματα με θέμα τη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, τα ήθη και έθιμά τους. Μεταφράζει τέλος στα εβραιοϊσπανικά το έργο *Altneuland* (Παλιά – Νέα Γη) του Θεόδωρου Χερτελ.

Ο Γιοσέφ Ουζιέλ πηγαίνει στο Έρετς Ισραέλ το 1920. Μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια να ιδρύσει μια μικρή εμπορική επιχείρηση, το

1929 αναλαμβάνει τα καθήκοντα του Γραμματέα του Αρχираββινάτου του Τελ-Αβίβ.

Στο Ισραήλ συνεχίζει την κοινωνική και λογοτεχνική του δραστηριότητα. Βοηθάει στην απασχόληση των εργατών του λιμανιού, παίρνει ενεργά μέρος σε οργανισμούς που δημιουργήθηκαν στο Ισραήλ από Εβραίους της Ελλάδας, όπως η «Ένωση Εβραίων της Ελλάδας, όπου ήταν και πρόεδρος μέχρι τον θάνατό του, το Κέντρο Ερευνών πάνω στον Ιουδαϊσμό της Θεσσαλονίκης κλπ.

Το 1929, εκδίδει το κύριο έργο του «*Hamigdal Alavan*» (Ο Λευκός Πύργος), που περιγράφει γεμάτο εγκαρδιότητα την πόλη που γεννήθηκε και τους Εβραίους της, το λιμάνι της, που κανείς δεν δούλευε το Σάββατο, και γενικά την ιδιωτική και κοινωνική ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, Πόλης και Μητέρας στο Ισραήλ.

Ο Γιοσέφ Ουζιέλ πέθανε στο Τελ-Αβίβ στις 22 του Σεβάτ το 5728 (1968), σε ηλικία 80 ετών.

Επανεκδοση του «ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ» 1978

Το Ινστιτούτο Ερευνών πάνω στον Ιουδαϊσμό της Θεσσαλονίκης το 1978, επανέκδωσε το βιβλίο «Ο Λευκός Πύργος», που για πρώτη φορά κυκλοφόρησε το 1929.

Το έργο αυτό γράφτηκε από τον Γιοσέφ Ουζιέλ, έναν από τους θεμελιωτές του Σιωνιστικού κινήματος στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του αιώνα μας. Στο άρθρο αυτό, το οποίο ακολουθείται από ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα για το συγγραφέα, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια συνοπτική εικόνα της δουλειάς του.

Όπως φαίνεται κι απ' το όνομα του βιβλίου, «Ο Λευκός Πύργος», αυτός ο Πύργος που συμβολίζει τη Μητρόπολη της Μακεδονίας, δίνει μια πολύ εκτεταμένη εικόνα του Ιουδαϊσμού της Θεσσαλονίκης. Ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά όχι μόνο στο σύνολο των Εβραίων κατοίκων της πόλης, αλλά περιγράφει τα ήθη και τα έθιμά τους και εφιστά την προσοχή του αναγνώστη στις γενναίες και αφοσιωμένες προσωπικότητες που διοικούσαν τότε την Κοινότητα καθώς και στα κοινωνικά και πολιτιστικά τους έργα.

Με το έργο του ο Γιοσέφ Ουζιέλ, σαν να προέβλεπε την εξαφάνιση του Ιουδαϊσμού αυτού, που αποτελούσε ένα ιδιαίτερο στοιχείο στους κόλπους της εβραϊκής διασποράς, θέλησε να δώσει την ευκαιρία στις μελλοντικές γενιές να γνωρίσουν αυτούς τους Εβραίους, τη ζωή τους, που χαρακτηριζόταν από μεγάλη πίστη στις πνευματικές και τις ανθρωπίνες αξίες του λαού τους, τα έθιμα, που πάντοτε τηρούσαν μέσα από

την καθημερινή τους ζωή και τη γλώσσα που μιλούσαν, πολλές από τις παραδόσεις που είχαν αποκτήσει στις χώρες απ' όπου οι πρόγονοί τους είχαν εκδιωχθεί τον 15ο αιώνα, την Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ιταλία κ.λ.π.

Η πιο σφαιρική κριτική για το έργο του Γιοσέφ Ουζιέλ δίνεται από τον παιδαγωγό Δρ. Ισαάκ Επστάιν, ο οποίος προσκεκλημένος από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, ήρθε στις αρχές του αιώνα μας από την Ιερουσαλήμ για να διευθύνει το σχολικό οργανισμό των Εβραίων.

Στο γράμμα του προς το συγγραφέα του «Λευκού Οίκου» ο Δρ. Επστάιν γράφει μεταξύ άλλων:

«...Αναλάβετε να φέρετε στο φως το θησαυρό του Ιουδαϊσμού της Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων.

Στην πραγματικότητα, αν η ίδια η ύπαρξη του λαού μας είναι από μόνη της ιστορικό θαύμα, το θαύμα αυτό είναι διπλό, όταν το βλέπουμε να φανερώνεται στην εικόνα αυτής της μοναδικής Κοινότητας και του λαού της, που ζει εθνικά σ' όλους τους τομείς, σαν αυτή η Κοινότητα να διαψεύδει την πραγματικότητα της Διασποράς, και ν' αγνοεί τον κυριαρχικό περίγυρο, που είναι τόσο διαφορετικός απ' αυτήν, όσον αφορά τη θρησκεία, τη γλώσσα και τον τρόπο ζωής.

Στην πραγματικότητα, ο λαός αυτός διακρίνεται όχι μόνο από τα πνευματικά του όρια, στη συναγωγή, στην εφαρμογή του Νόμου, την τήρηση του Σαββάτου και των γιορτών αλλά και από τις καθημερινές του πράξεις και τον τρόπο γενικά της ζωής του: στην αγορά και στο λιμάνι, στα μικρά μαγαζιά και στις βιομηχανικές επιχειρήσεις, η εβραϊκή Θεσσαλονίκη, ήταν ένα μικρό νησί όπου βασίλευε μια πνευματική και οικονομική αυτονομία. Το γεγονός αυτό επέδρασε στη δομή της ζωής και επισκίασε, σε μεγάλο βαθμό, τη σφραγίδα της εξορίας. Εδώ γεννή-

θηκαν και μεγάλωσαν μεγάλες προσωπικότητες Εβραίων, που η μορφή τους δείχνει θάρρος, σιγουριά και συνείδηση. Έχουν μια αξιοσημείωτη θέση μέσα στην οικονομική ζωή της πόλης. Είναι καινοτόμοι παραγωγοί, ιδιοκτήτες εργοστασίων, έμποροι, διευθυντές τραπεζών. Είναι επίσης ειδικευμένοι εργάτες και γενικά φιλόπονοι, που εργάζονται σε άγνωστα επαγγέλματα, σε άλλες πόλεις της εβραϊκής διασποράς, όπως η ναυτιλία, η αλιεία, η εκφόρτωση εμπορευμάτων στην αποβάθρα κ.λ.π. Και μέσα σ' αυτό το εβραϊκό νησί, ο Νόμος του Ισραήλ κυριαρχεί τόσο στην ιδιωτική όσο και στην Κοινοτική ζωή. Οι κάτοικοι αυτοί διαπρέπουν σ' όλες τις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν το λαό μας. Το μίσος εναντίον του Ισραήλ έχει εξαφανιστεί τελείως στο χώρο αυτό και τόσο οι αρχές όσο και τα μέλη άλλων Κοινοτήτων τους αγαπούν, τους υπολήπτονται και τους τιμούν. Είστε ένας χαρακτηριστικός Θεσσαλονικιός, γιος μιας τιμημένης μεσοαστικής οικογένειας. Ζήσατε στους κόλπους αυτού του λαού και μεγαλώσατε ανάμεσά του. Εκπαιδευτήκατε στο Talmud Thora και ήπιατε στην υγεία όχι μόνο των αρχαίων εδαφίων, αλλά ακόμη στο πνεύμα των γενιών που πέρασαν και που τα έχουν αφηγηθεί και στη διδασκαλία του περιβάλλοντός σας, που είχε συνείδηση της καλλιέργειας και της ελευθερίας του, παρά την Εξορία.

Και δεν παραβλέψατε την επιστήμη της Δύσης. Η δροσιά της νιότης, σας περιβάλλει ακόμα, εφ' όσον ήδη είστε δημοσιογράφος. Κάτω από το ψευδώνυμο «Naar Ivti» (Νέος Εβραίος), αγωνιστήκατε και για την καλλιέργειά μας αλλά και τα δικαιώματά της, γίνατε Σιωνιστής και σε διάφορες γλώσσες εμψυχώσατε τις καρδιές υπέρ της εβραϊκής αναγέννησης. Και ανεβήκατε στο Έρετς Ισραέλ». Η καινούργια έκδοση του «Λευκού Πύργου» περιέχει επίσης έναν πρόλογο γραμμένο από το μηχανικό Ααρών Ρούσσο, Πρόεδρο του Ινστιτούτου Ερευνών πάνω στον Ιουδαϊσμό της Θεσσαλονίκης. Το τέλος αυτού του προλόγου μας δίνει την τραγική αιτία που υπαγόρευσε την επανέκδοση του έργου αυτού.

Γράφει λοιπόν:

«Ο Λευκός Πύργος» δεν είναι μόνο ένα μνημείο στη μνήμη της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Το βιβλίο αυτό είναι ο καθρέφτης της ψυχής του συγγραφέα, μέσα απ' τον οποίο αντανακλάται η ευγενική προσωπικότητά του, το λογοτεχνικό του ταλέντο και η βαθείά του γνώση πάνω σε θέματα εβραϊκής και μη κουλτούρας. Το βιβλίο αυτό γεννήθηκε από ένα σχήμα ζωής, μέσα στο οποίο και αναπτύχθηκε. Η ψυχή του συγγραφέα αντανακλάται σαν ένα μέρος της ψυχής αυτής της Κοινότητας, που θα ήταν διαφορετική αν δεν είχε στους κόλπους της τέτοιες προσωπικότητες σαν αυτή του Γιοσέφ Ουζιέλ».

Σ' ένα γράμμα που γράφει ο Δανός τουρίστας στο φίλο του λέει: «Αν ήμουνα Εβραίος και ζούσα στην Ευρώπη του Βορρά, θα παραχωρούσα στον εαυτό μου την ευχαρίστηση ενός ετήσιου ταξιδιού στη Θεσσαλονίκη, για να κάνω εκεί ένα ζεστό λουτρό εξαγνισμού». Δυστυχώς σήμερα αυτό δεν είναι πια δυνατό διότι η Θεσσαλονίκη –η Εβραία Θεσσαλονίκη– δεν έχει πια αυτόν το λαό αλλά το απόσταγμα της ψυχής της έχει διατηρηθεί για τις μέλλουσες γενιές μέσα στον «Λευκό Πύργο».

S. Rouben-Mordechai

Πηγή: ΧΡΟΝΙΚΑ ΚΙΣ τ.30-1980 σελ.16-17

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Ο ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ»

ΓΙΟΣΕΦ ΜΠΕΝ ΠΙΝΧΑΣ ΟΥΖΙΕΛ

Γεννήθηκε στις 21 του μήνα Σιβάν το 5648 (1888), και είναι απόγονος οικογένειας Ραββίνων και Κοινοτικών διοικητικών στελεχών. Πολύ νέος άποδέχεται το Σιωνισμό και ύπολογίζεται από τους δημιουργούς του κινήματος στη Θεσσαλονίκη. Παίρνει την πρώτη του εκπαίδευση στην κοινοτική Σχολή Talmud Thorá. Στην συνέχεια συνεχίζει τις σπουδές του στο σχολείο της Παιδείας της Ισραηλιτικής 'Αλιάνς και στην 'Ιταλική Σχολή της πόλης αυτής.

Κατά τη διάρκεια των χρόνων πριν τη μετανάστευσή του στο Έρετς - 'Ισραήλ, ο Γιοσέφ Ουζιέλ, άποτελεί μέλος της Σύνταξης της έφημερίδας «El Avenir», των έπιθεωρήσεων «Tribuna Libera» και «La Revista Poroula». Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, συντάσσει την εβδομαδιαία έφημερίδα «La Esperanza», όργανο της Σιωνιστικής Συνομοσπονδίας της Ελλάδας. Έπίσης εκδίδει πολλά διηγήματα με θέμα τη ζωή των Έβραίων της Θεσσαλονίκης, τα ήθη και έθιμά τους. Μεταφράζει τέλος στα έβραιοϊσπανικά τό έργο Aitneuland (Παλιά - Νέα Γη) του Θεόδωρου Έρσαλ.

Ο Γιοσέφ Ουζιέλ πηγαίνει στο Έρετς 'Ισραήλ το 1920. Μετά από μία άποτυχημένη προσπάθεια να ίδρύσει μία μικρή έμπορική επχείρηση, το 1929 αναλαμβάνει τα καθήκοντα του Γραμματέα του 'Αρχιραββινάτου του Τέλ - 'Αβιβ.

Στό 'Ισραήλ συνεχίζει την κοινωνική και λογοτεχνική του δραστηριότητα. Βοηθάει στην άπασχόληση των εργατών του λιμανιού, παίρνει ενεργά μέρος σε οργανισμούς που δημιουργήθηκαν στο 'Ισραήλ από Έβραίους της Ελλάδας, όπως: Ένωση Έβραίων της Ελλάδας, όπου ήταν και πρόεδρος μέχρι τό θάνατό του, τό Κέντρο Έρευνών πάνω στον 'Ιουδαισμό της Θεσσαλονίκης κ.λπ.

Τό 1929, εκδίδει τό κύριο έργο του «Hapigdal Alavan» ('Ο Λευκός Πύργος), που περιγράφει γεμάτο έγκαρδιότητα την πόλη που γεννήθηκε και τους Έβραίους της, τό λιμάνι της, που κανείς δέν δουλεύει τό Σάββατο, και γενικά την ιδιωτική και κοινωνική ζωή των Έβραίων της Θεσσαλονίκης, Πόλης και Μητέρας στο 'Ισραήλ.

Ο Γιοσέφ Ουζιέλ πέθανε στο Τέλ - 'Αβιβ στις 22 του Σεβάτ τό 5728 (1968), σε ηλικία 80 ετών.

που μιλούσαν, παλλές από τις παραδόσεις που είχαν άποκτήσει στις χώρες άπ' όπου οι πρόγονοί τους είχαν εκδιωχθεί τόν 15ο αιώνα, την 'Ισπανία, την Πορτογαλία, την 'Ιταλία κ.λπ.

Η πιο σφαιρική κριτική

γιό τό έργο του Γιοσέφ Ουζιέλ δίνεται άπό τόν παιδαγωγό Δρ. 'Ισαάκ Έπστάιν, ο οποίος προσκεκλημένος άπό την 'Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης ήρθε στις άρχές του αιώνα μας άπό την 'Ιερουσαλήμ γιά να

Τό 'Ινστιτούτο Έρευνών πάνω στον 'Ιουδαισμό της Θεσσαλονίκης, έπανεκδύσε τό βιβλίο «Ο Λευκός Πύργος», που γιά πρώτη φορά κυκλοφόρησε τό 1929.

Τό έργο αυτό γράφτηκε άπό τόν Γιοσέφ Ουζιέλ, έναν άπό τούς θεμελιωτές του Σιωνιστικού κινήματος στη Θεσσαλονίκη στις άρχές του αιώνα μας. Στο άρθρο αυτό, τό όποιο ακολουθείται άπό ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα γιά τό συγγραφέα, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μία συνοπτική εικόνα της δουλειάς του.

Όπως φαίνεται κι άπ' τό όνομα του βιβλίου, «Ο Λευκός Πύργος», αυτός ο Πύργος, που συμβολίζει τή Μητρόπολη της Μακεδονίας, δίνει μία πολύ εκτεταμένη εικόνα του 'Ιουδαισμού της Θεσσαλονίκης. Ο συγγραφέας άναφέρεται διεξοδικά όχι μόνο στο σύνολο των Έβραίων κατοίκων της πόλης, άλλα περιγράφει τό ήθη και τό έθιμά τους και έφιστά την προσοχή του άναγνώστη τής γενναίας και άφοσιωμένες προσωπικότητας που διοικούσαν τότε την Κοινότητα, καθώς και στα κοινωνικά και πολιτιστικά τους έργα.

Με τό έργο του ο Γιοσέφ Ουζιέλ, σαν να προέβλεπε την εξαφάνιση του 'Ιουδαισμού αυτού, που άποτελούσε ένα ιδιαίτερο στοιχείο στους κόλπους της έβραϊκής διασποράς, θέλησε να δώσει την ευκαιρία στις μελλοντικές γενιές να γνωρίσουν αυτούς τούς Έβραίους, τή ζωή τους, που χαρακτηριζόταν άπό μία μεγάλη πίστη στις πνευματικές και τις ανθρώπινες άξίες του λαού τους, τό έθιμα, που πάντοτε ηθροΰσαν μέσα άπό την καθημερινή τους ζωή και τή γλώσσα

διευθύνη τό σχολικό όργανισμό των Έβραίων.

Στό γράμμα του προς τό συγγραφέα του «Λευκού Πύργου» ο Δρ. Έπστάιν γράφει μεταξύ άλλων:

«... Αναλάβετε να φερετε στο φώς τό θησαυρό του 'Ιουδαισμού της 'Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων. Στην πραγματικότητα, έν ή ίδια ή ύπαρξη του λαού μας είναι άπό μόνη της ιστορικό θαύμα, τό θαύμα αυτό είναι διπλό, όταν τό βλέπουμε να φανερώνεται στην εικόνα αυτής της μοναδικής Κοινότητας και του λαού της, που ζει έθνικά σ' άλλους τόπους, σαν ούτή ή Κοινότητα να διαφεύδει την πραγματικότητα της Διασποράς, και ν' άνωσει τόν κυριαρχικό περίγυρο, που είναι τόσο διαφορετικός άπ' αυτήν, όσον άφορά τή θρησκεία, τή γλώσσα και τόν τρόπο ζωής.

» Στην πραγματικότητα, ο λαός αυτός διακρίνεται όχι μόνο άπό τά πνευματικά του όρια, στη συνολική, στην έφαρμογή του Νόμου, την τήρηση του Σαββάτου και των ιορτών άλλα και άπό τις καθημερινές του πράξεις και τόν τρόπο γενικά της ζωής του: στην όγυρά και στο λιμάνι, στα μικρά μαγαζιά και στις βιομηχανικές επχειρήσεις, ή έβραϊκή Θεσσαλονίκη, ήταν ένα μικρό νησί όπου βασίλευε μία πνευματική και οικονομική άυτόνομη. Τό γεγονός αυτό επέδρασε στη δομή της ζωής και έπασκισε, σε μεγάλο βαθμό, τή σφραγίδα της πόλης. Έδώ γεννήθηκαν και μεγάλωσαν μεγάλες προσωπικότητες Έβραίων, που ή μορφή τους δείχνει θάρρος, σιγουριά και συνείδηση. Έχουν μία άριστομένη θέση μέσα στην οικονομική ζωή της πόλης. Είναι καινοτόμοι παραγωγοί, ιδιοκτήτες επχαστησίων, έμποροι, διευ-

θιντές Τραπεζών. Είναι επίσης ειδικευμένοι εργάτες και γενικά φιλόπονοι, που εργάζονται σε άγνωστα επαγγέλματα, σε άλλες πόλεις της εβραϊκής διασποράς, όπως η ναυτιλία, η αλιεία, η εκφόρτωση εμπορευμάτων στην άποβάθρα κ.λπ.

» Και μέσα σ' αυτό το έβραϊκό νησί, ο Νόμος του Ισραήλ κυριαρχεί τόσο στην ιδιωτική όσο και στην Κοινωνική ζωή. Οι κάτοικοι αυτοί διαπρέπουν σ' όλες τις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν το λαό μας. Τό μίσος έναντιον του Ισραήλ έχει εξαφανιστεί τελείως στό 'ρο αυτό και τόσο οι άρχες όσο και τά μέλη άλλων Κοινοτήτων τούς αγαπούν, τούς υπολήπτονται και τούς τιμούν.

» Είστε ένας χαρακτηριστικός Θεσσαλονικιός, γιός μιας τιμημένης μεσσασιτικής οικογένειας. Ζήσατε στους κόλπους αυτού του λαού και μεγαλώσατε ανάμεσα του. Εκπαιδευτήκατε στό Talmud Thorā και ήπιατε στην υγεία όχι μόνο των αρχαίων εδοφίων, αλλά ακόμη στό πνεύμα των γενιών που πέρασαν και που τά έχουν αφήγηθει και στη διδασκαλία του περιβάλλοντός σας, που είχε συνείδηση της καλλιέργειας και της έλευθερίας του παρά την Έξορία.

» Και δέν παραβλέψατε την έπιστήμη της Δύσης. Ή δροσιά της νιάτης σάς περιβάλλει ακόμα, έφ' όσον ήδη είσατε δημοσιογράφος. Κάτω από τό ψευδώνυμο «Nasr İnti» (Νέας Έβραϊος), αγωνιστήκατε και γιά την καλλιέργειά μας αλλά και γιά τά δικαιώματά της γίναιτε Σιωνιστής και σέ διάφορες γλώσσες έμψυχώσατε τις καρδιές υπέρ της εβραϊκής αναγέννησης. Και ανέζηκατε στό Έρετς

Ισραήλ...».

Ή καινούργια έκδοση του «Λευκού Πύργου» περιέχει επίσης έναν πρόλογο γραμμένο από τό μηχανικό Άαρών Ρούσσα, Πρόεδρο του Ίνστιτούτου Έρευνών πάνω στον Ιουδαϊσμό της Θεσσαλονίκης. Τό τέλος αυτού του προλόγου μάς δίνει την τραγική αίτια που υπαγόρευσε την επανέκδοση του έργου αυτού. Γράφει λοιπόν:

«Ο Λευκός Πύργος» δέν είναι μόνο ένα μνημείο στην μνήμη της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Τό βιβλίο αυτό είναι ό καθρέφτης της ψυχής του συγγραφέα, μέσα άπ' τόν όποιο άντανακλάται ή εύγενικιά προσωπικότητά του, τό λογοτεχνικό του ταλέντο και ή βαθεία του γνώση πάνω σέ θέματα εβραϊκής και μή κουλτούρας. Τό βιβλίο αυτό γεννήθηκε από ένα σχήμα ζωής, μέσα στό όποιο και αναπτύχθηκε. Ή ψυχή του συγγραφέα άντανακλάται σάν ένα μέρος της ψυχής αυτής της Κοινότητας, που θά ήταν διαφορετική άν δέν είχε σούς κόλπους της τέτοιες προσωπικότητες σάν αυτή του Γιουσέφ Ουζιέλ.

Σ' ένα γράμμα που γρά-

φει ο Δανός τουρίστας στό φίλο του λέει: «Άν ήμουνα Έβραϊός και ζούσα στην Εύρώπη του Βαρρό, θά παραχωρούσα στον έαυτό μου την ευχαρίστηση ενός επίσιου ταξιδίου στη Θεσσαλονίκη γιά νά κάνω εκεί ένα ζεστό λουτρό έξαγνισμού». Δυστυχώς σήμερα

αυτό δέν είναι πια δυνατό διότι ή Θεσσαλονίκη - ή Έβραϊα Θεσσαλονίκη - δέν έχει πιά αυτόν τό λαό αλλά τό απόσταγμα της ψυχής της έχει διατηρηθει γιά τις μέλλουσες γενιες μέσα στό «Λευκό Πύργο».

S. Rouben - Mordechai

